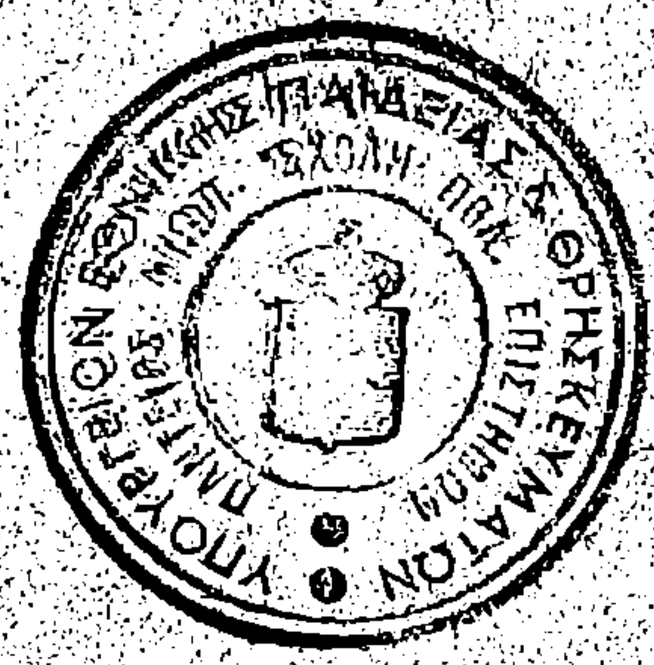
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΒΕΖΑΡΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1968

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΒΕΖΑΡΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1968

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ΤΩΝ

ΠΑΝΔΕΚΤΩΝ

ΥΠΟ

ΗΛΙΑ ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Scire leges non hoc est
verba earum tenere, sed
vim ac potestatem.
N. 17 Π. (1.3) Celsus.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

1895-1896

Ὁ παρὼν Τόμος Α΄ ἐδημοσιεύθη ὡς ἐπιφυλλὶς τῆς **Νομικῆς.**

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΒΕΖΑΝΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1968

ΠΑΝΔΕΚΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄—DE JUSTITIA ET JURE

§ 1. Jus. Ποικίλαι ἔννοιαι τῆς λέξεως ταύτης.

Οἱ Πανδέκται προωρίζοντο νὰ χρησιμεύσωσι τὸ μὲν ὡς κῶδιξ τοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἰσχύοντος Ἀστικοῦ δικαίου, τὸ δὲ ὡς διδακτικὸν σύγγραμμα· ἀναγκαίως λοιπὸν ἔδει ἐν ἀρχῇ νὰ περιλάβωσι γενικοὺς ὁρισμοὺς περὶ δικαίου, ὅπερ ὄντως ἐγένετο ἐν τοῖς τέσσαρσι πρώτοις τίτλοις τῶν Πανδεκτῶν. Οὕτως ἐν τῷ Α΄ τίτλῳ ἐξηγοῦνται αἱ ἔννοιαι τοῦ *δικαίου*, τῆς *δικαιοσύνης* καὶ τῆς *ἐπιστήμης τοῦ δικαίου*. Καὶ ἐν πρώτοις περὶ τοῦ *δικαίου*, ἀφοῦ κατὰ τὸν Οὐλπιάνὸν juri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen juris descendat. Est autem a justitia appellatum, nam, ut eleganter Celsus definit, jus est ars boni et aequi [1].

Ἡ λέξις jus [2] ἔχει ποικίλας ἐννοίας, ὧν αἱ κύριαι ἐν τῷ Corpus Juris Civilis ἁπαντῶσαι εἰσὶν αἱ ἑξῆς δώδεκα [3].

---

[1] N. 1. πρ. II. (1—1). Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Οὐλπιανοῦ τὸ jus παρήχθη ἐκ τῆς justitia, ἐνῷ γραμματικῶς τοὐναντίον εἶνε ἀληθές. καθόσον ἡ justitia παρήχθη ἐκ τοῦ jus. Ἀλλ' ὁ Οὐλπ. εἶνε συγγνωστός, διότι δὲν ἔχει ἐν ὄψει τὴν γραμματικὴν ἀλλὰ τὴν *φιλοσοφικὴν* παραγωγήν· ἐπειδὴ δηλ. jus δηλοῖ τὴν ἐπιστήμην, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἑκάστοτε δικαίου, καὶ ἥτις ἑπομένως σκοπὸν προτίθεται τὴν ἐπίτευξιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τῆς δικαιοσύνης, οὐχὶ ἐσφαλμένως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ jus παρήχθη ἐκ τῆς justitia.

[2] Jus παρήχθη ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ρίζης ju, ἐξ ἧς παρήχθησαν καὶ τὰ jugum, *ζυγός*, δηλοῖ δὲ ἡ ρίζα ju *συνάπτειν, συγκρατεῖν*. Jus λοιπὸν δηλοῖ τὸ *δεσμεῦον* εἴτε γενικῶς πάντας (jus ἐν ἀντικειμενικῇ ἐννοίᾳ) εἴτε κατ' ἰδίαν ἕνα ἢ πλείονας (jus ἐν ὑποκειμενικῇ ἐννοίᾳ)· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἐκ τῆς γενικῆς πάντων δεσμεύσεως, πηγάζει καὶ γενικὸν πάντων δικαίωμα, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐκ τῆς μερικῆς δεσμεύσεως, πηγάζει καὶ μερικὸν ἢ ἀτομικὸν δικαίωμα. Ἴδε Jhering. Geist. A. 218.

[3] Ὁ Glück A' 3 ἐπ. ἀναγράφει 14, ἀλλ' αἱ δύο τούτων συνεχωνεύθησαν ἐνταῦθα πρὸς ἑτέρας, ἀφ' ὧν δυσχερῶς δύνανται νὰ διακριθῶσι.

1) Ἰσοδυναμεῖ τῷ *νόμος*, αὕτη μάλιστα εἶνε καὶ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ jus· οὕτω λ. χ. λέγει ὁ Οὐλπιανὸς non ambigitur Senatum jus facere posse [1]. Τὴν ἔννοιαν ταύτην ἔχει καὶ ἐν τῷ συνηθεστάτῳ ὅρῳ *ipso jure*, δηλοῦντι ὅτι τι ἐπέρχεται ἀμέσως ἐκ τοῦ νόμου ἄνευ παρεμβάσεως ἀνθρωπίνης ἐνεργείας.

2) Δηλοῖ πάντα ἄλλον κανόνα ἰσχὺν νόμου ἔχοντα· οὕτω λ. χ. paterfamilias uti legassit ita jus esto [2]· ὁμοίως ἐν τῇ συνήθει τῶν νομομαθῶν φράσει hoc jure utimur [3] ἔνθα τὸ jure δηλοῖ τὴν νόμου ἰσχὺν ἀποκτήσασαν νομολογίαν.

3) Δηλοῖ πᾶν τὸ συμφωνοῦν πρὸς τοὺς νόμους, καὶ ὃν εἴτε πράγματι καλόν, εἴτε λόγῳ τῶν περιστάσεων χρήσιμον· ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τοῦ jus λέγει ὁ Παῦλος: Jus pluribus modis dicitur: Uno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est, *Jus* dicitur, ut est jus naturale: altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est jus civile [4]. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τὸ jus διακρίνεται εἰς *πραγματικὸν καὶ κατ' ἐπίφασιν δίκαιον* Τὸ κατ' ἐπίφασιν δὲν εἶνε πάντοτε καὶ πραγματικὸν δίκαιον, ἀλλ' ἐν τῇ δικαστικῇ πράξει δέον νὰ ἰσῶται τῷ πραγματικῷ, ἵνα αἱ ἔριδες λαμβάνωσι πέρας καὶ μὴ διαιωνίζωνται· ὅταν λ. χ. ὀφειλέτης ἐκηρύχθη δι' ὁριστικῆς ἀποφάσεως μὴ ὀφείλων, ἡ τοιαύτη ἀπόφασις, εἰ καὶ τυχὸν ἀσύμφωνος πρὸς τὰ πράγματα, ἀνάγκη νὰ θεωρῆται ὡς δικαία (δίκαιον κατ' ἐπίφασιν). Τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ τὸ ἀπόφθεγμα res judicata pro veritate accipitur [5].

4) Ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ δικαίωμα, οὗ δύναται νὰ ποιήσηταί τις ἢ νὰ μὴ ποιήσηται χρῆσιν· οὕτω λ. χ. jus pignoris, jus venandi.

5) Δηλοῖ τὴν *ἐξουσίαν*, ἣν ὁ πατὴρ ἔχει ἐπὶ τῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ τέκνων, ἅτινα οὕτω διακρίνονται εἰς homines sui juris καὶ homines alieni juris.

6) Δηλοῖ τὴν μεταξύ τινων προσώπων πρὸς ἄλληλα ἠθικὴν σχέσιν, ἐξ ἧς πηγάζουσι δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις· οὕτω λ. χ. ὁ Μαρκια-

---

[1] N. 9 II. (1.3).
[2] N. 120 II. (50.16).
[3] N. 27 § 1 II. (2.14) v. 25 § 7 II. (5.3).
[4] N. 11. II. (1.1).
[5] N. 207 II. (50.17).

νὸς λέγει [1]: Non nunquam *jus* etiam pro necessitudine dicimus; veluti est mihi *jus cognationis* vel *affinitatis*.

7) Δηλοῖ τὸ σύνολον εἴδους τινὸς νόμων, ἢ τὸ σύνολον τῶν νόμων ἔθνους τινός· λ. χ. jus scriptum, jus criminale, jus Romanum, jus praetoris.

8) Δηλοῖ τὸν ***τόπον***, ἐν ᾧ ἡ διαδικασία διεξάγεται, ἰδίως δὲ τὸ δικαστήριον τοῦ πραίτωρος· λ. χ. in jus te voco, de interrogationibus in jure faciendis. Εἶνε γνωστόν, ὅτι παρὰ ρωμαίοις ὑπῆρχε διαφορὰ μεταξὺ jus καὶ judicium· jus ἦν ἡ διαδικασία, ἥτις προκαταρκτικῶς διεξήγετο ἐνώπιον τοῦ πραίτωρος· jidicium δὲ ἦν ἡ διαδικασία, ἥτις διεξήγετο κατόπιν ἐνώπιον τοῦ judex pedaneus (χαμαιδικαστοῦ) εἰς ὃν ὁ πραίτωρ παρέπεμπε τοὺς διαδίκους σὺν τῇ formula.

9) Δηλοῖ τὸ ***εἶδος τῆς διαδικασίας***· οὕτω παρὰ ρωμαίοις εἰ μὲν οἱ διάδικοι, ὡς ἦν ὁ κανών, παρεπέμποντο νὰ δικασθῶσιν ὑπὸ judex pedaneus ἐλέγετο ἡ διαδικασία συνήθης *juris* ordinarii, εἰ δὲ αὐτὸς ὁ πραίτωρ ἐδίκαζεν, ἐλέγετο cognitionis praetoriae.

10) Δηλοῖ τὴν ***ἀπόφανσιν*** τοῦ πραίτωρος ἢ ἄλλου ἀνωτέρου ἄρχοντος ρωμαίου ἔχοντος δικαιοδοσίαν δικαστικὴν (iurisdictio)· λ. χ. praetor jus dicere potest [2]. Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ ἀποφάνσεων τοῦ judex pedaneus μετεχειρίζοντο τὸν ὅρον judicare.

11) Ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ***τυπικῶς, κατὰ τοὺς νομίμους τύπους***· οὕτως ἐν τῇ φράσει testamentum jure factum, test. non jure factum.

12) Δηλοῖ τὴν ***ἐπιστήμην τοῦ δικαίου***· οὕτως ἔν τε τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ α' τίτλου τῶν Πανδεκτῶν de justitia et *jure*, καὶ ἐν τῷ ν. 1 τοῦ ἰδίου τίτλου *jus* est ars boni et aequi, τὸ jus δηλοῖ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ ρωμαῖοι μετεχειρίζοντο τὸν ὅρον in jure ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὅρον in facto· λ. χ. tale legatum *in facto* potius quam *in jure* consistit [3]. Ἐν τῇ χρήσει ταύτῃ τὸ μὲν in jure δηλοῖ τι, ὅπερ ὑπὸ τοῦ νόμου ἀναγνωρισθὲν ὑπεβλήθη

[1] N. 12 Π. (1.1).
[2] N. 11 Π. (1.1).
[3] N. 10 Π. (4.5).

ὑπ' αὐτοῦ εἰς διατύπωσίν τινα, τὸ δὲ in facto δηλοῖ τι, ὅπερ μόνον ἐκ φυσικοῦ δικαίου ἢ ἐκ φυσικῆς ἐνοχῆς πηγάζει. Λοιπὸν ἐν τῇ προκειμένῃ χρήσει ἡ λέξις jus δηλοῖ μᾶλλον τὸν νόμον, ἤτοι ἔχει τὴν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 1 ἔννοιαν.

§ 2. Δικαίου ὑποδιαιρέσεις.

Ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραφέων διῃρεῖτο τὸ *Δίκαιον* ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πηγῆς αὐτοῦ ἐξεταζόμενον εἰς *φυσικὸν* καὶ *θετικόν*. Καὶ φυσικὸν μὲν δίκαιον (jus naturale) ἢ φιλοσοφικὸν ἐκαλεῖτο τὸ διὰ τοῦ λόγου διαγινωσκόμενον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐξ ὅσων ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀπαιτεῖ ὡς ὅρους καὶ μέσα πρὸς τὸν πρσορισμὸν αὐτῆς. Τὸ φυσικὸν δίκαιον κατ' αὐτοὺς δὲν τίθεται, οὐδὲ γίνεται, ἀλλ' ὑφίσταται σὺν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῷ κόσμῳ, τυγχάνει οἱονεὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου γεγραμμένον, καὶ διὰ τοῦ λόγου διαγινώσκεται, οὕτω· λ. χ. τὸ τηρεῖν τὰ ὑπεσχημένα, τὸ ἀγαπᾷν τοὺς συγγενεῖς, τὸ καταβάλλειν τῷ πωλητῇ τὸ τίμημα, εἶνε θεσμοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, διότι εἶνε ἀπόρροια τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις διὰ τοῦ λόγου οἴκοθεν διαγινώσκει τὰς ἐπιταγὰς ταύτας[1].

Σήμερον ὅμως ἡ θεωρία αὕτη περὶ φυσικοῦ δικαίου ἀπεδοκιμάσθη, οὐδεὶς δὲ σπουδαῖος συγγραφεὺς δέχεται αὐτήν. Τὸ δίκαιον δὲν ὑπάρχει ἢ ὡς ἀπόρροια τῆς νομοθετικῆς πηγῆς, ὡς *θετικόν*, jus positivum καὶ μόνον ὡς τοιοῦτον. Καλεῖται λοιπὸν δίκαιον *θετικὸν* τὸ σύνολον τῶν διατάξεων, αἵτινες πηγάζουσιν ἐκ τῆς δηλωθείσης θελήσεως νομοθέτου, καὶ ἐξ αὐτῆς μόνον διαγινώσκονται. Βεβαίως *φιλοσοφία* τοῦ (θετικοῦ) δικαίου οὐδεὶς δύναται εὐλόγως ν' ἀρνηθῇ ὅτι ὑπάρχει, ὡς δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν ὕπαρξιν τῆς φιλοσοφίας ἐν πάσῃ ἄλλῃ πρακτικῇ ἐπιστήμῃ. Ἐπιστήμη ἄνευ φιλοσοφίας θὰ ἦν κατὰ τὸν Κάντιον *κυκλωπεία* ἐπιστήμη, ἤτοι ἐπιστήμη μονόφθαλμος, ἀπαρτίζουσα μᾶλλον σωρὸν γνώσεων ἀχρήστων· μόνη ἡ φιλοσοφία ὡς ἥλιος θερμαίνει καὶ ζωογονεῖ πᾶσαν πρακτικὴν ἐπιστήμην· ὅθεν καὶ τὴν νομικήν, περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται· τῳόντι ἡ φιλοσοφία ἐξετάζουσα τὸ θετικὸν δίκαιον ὑπὸ ποικίλας ὄψεις θεωρητικὰς ἰδίως ἀλλὰ καὶ πρακτικάς, τὸ μὲν ἐλέγχει τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν τεθειμένων θεσμῶν, τὸ δὲ ὑποδεικνύει τὰς εὐκτέας μεταβολάς, ἵνα τὰ

[1] Glück. A' § 11.

δίκαιον κάλλιον ἐπιτύχῃ τὸν προορισμόν του. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη φιλοσοφικὴ ἔρευνα καὶ ἀνατομὴ τοῦ θετικοῦ δικαίου οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ *φυσικὸν* δίκαιον, οἷον ὡρίσαμεν ἀνωτέρω, ἢ πρὸς τὸ *φιλοσοφικὸν* δίκαιον, ὡς τινες, ὑπηνίχθημεν, προὐτίμων νὰ καλῶσι τὸ φυσικόν [1].

Ὅμως οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἄλλην ἔννοιαν ἀπέδιδον εἰς τὸν ὅρον jus naturale· οὕτως ὁ Οὐλπιανὸς λέγει [2]· jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit, ἤτοι φυσικὸν δίκαιον εἶνε αἱ ὁρμαί, ἃς ἐκ φύσεως καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ πάντα τὰ λοιπὰ (ἄλογα) ζῶα ἔχουσι κοινάς, οἷον ἡ συνένωσις τοῦ ἄρρενος καὶ θήλεος, ἡ παραγωγὴ τέκνων, ἡ αὐτοσυντήρησις καὶ εἴ τι ἄλλο· οὕτως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τὸ jus naturale ἀντιτίθεται πρὸς τὸ jus gentium τὸ *ἀνθρώπινον* δίκαιον, ὅπερ περιλαμβάνει τὰ κρατοῦντα εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον ὡς τοιοῦτον οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ (ἄλογα) ζῶα· ἀπόρροια δὲ τοῦ jus gentium εἶνε κατὰ τοὺς ρωμαίους, ἡ πρὸς τὸν θεὸν εὐσέβεια, ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὴν πατρίδα ὑπακοή, ἡ τῆς βίας καὶ τῆς ἀδικίας ἀπόκρουσις, οἱ πόλεμοι, αἱ διακρίσεις εἰς κράτη καὶ φυλάς, ὁ καθορισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας, τὸ ἐμπόριον, αἱ συνήθεις συναλλαγαὶ κλπ. [3].

Κατὰ τὸν Glück [4] εἰς τὴν τοιαύτην διάκρισιν μεταξὺ τοῦ jus naturale καὶ τοῦ jus gentium προήχθησαν οἱ ρωμαῖοι ἐκ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας· πρόντι ὁ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης *Χρύσιππος* ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔλαβε παρὰ τοῦ δημιουργοῦ διττὴν φύσιν, τὴν καθαρῶς ζωώδη, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην· κατὰ τὴν ζωώδη αὐτοῦ φύσιν ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν τῷ ἀέρι, καὶ ὑπὸ γῆν ζῶα, ἔχει δηλ. τὰς αὐτὰς ὁρμάς, τὰ αὐτὰ ἔνστικτα, *τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν*, ὡς ὠνόμαζεν αὐτά. Κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ φύσιν ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν ὂν ἐνεργῶν τὸ μὲν χαλιναγωγεῖ

---

[1] Οἰκονομίδης Γεν. Ἀρχ. σελ. 3 σημ. ἰδὲ καὶ Μακκελδ. § 3 καὶ 9 δεχόμενον τὴν ὕπαρξιν φυσικοῦ δικαίου.

[2] N. 1 § 3 Π. (1.1).

[3] Ἴδε περὶ τούτων ν. 2—5 Π. (1.1). Ἐν § 11 Εἰσ. (1.2) λέγει ὁ Ἰουστινιανὸς sed naturalia quidem jura, quae apud omnes gentes peraeque observantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent.

[4] Α' § 11.

τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ὁρμάς, τὸ δὲ ἐνεργεῖ ἐν κύκλῳ ἠθικῆς ἐλευθερίας. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῆς διακρίσεως ταύτης ἐδέχθησαν καὶ οἱ ρωμαῖοι, ὅτι τινὰ μὲν δίκαια ἔχει ὁ ἄνθρωπος κοινὰ πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ ζῶα, ὡς τὸ τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ τῆς διαιωνίσεως τοῦ γένους, καὶ ταῦτα ὠνόμασαν jus naturale, τινὰ δέ, τὰ καὶ πλεῖστα, ἔχει προσιδιάζοντα μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ φύσιν, ταῦτα δὲ ὠνόμασαν jus gentium, ἤτοι δίκαιον, ὅπερ πάντες οἱ ἄνθρωποι κοινὸν ἔχουσι [1].

Ὅμως κατὰ τὸν Savigny [2] ἡ διάκρισις μεταξὺ jus gentium καὶ jus naturale, οἵαν ἀνωτέρω ἐκτίθεμεν, δὲν εἶνε σπουδαία ἀλλὰ παραδοξολογία τις σχολαστικὴ μηδόλως ἐπιδράσασα ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Ρωμ. Δικαίου, ἀπορριφθεῖσα δὲ ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν νομομαθῶν καὶ συνεπῶς ὡς μὴ ὑφισταμένη θεωρητέα. Ὅθεν, λέγει, διὰ τοῦ ὅρου jus naturale νοητέον ὅ,τι καὶ διὰ τοῦ ὅρου jus gentium. Οὕτω παρὰ Γαΐῳ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ δύο μόνον διακρίσεις δικαίου ἀναγράφονται, τὸ jus civile καὶ τὸ jus gentium, οὐδὲ λόγος δὲ γίνεται ἐνταῦθα περὶ jus naturale, ἐνῷ ἀλλαχοῦ ὁ Γάϊος ὁμιλεῖ περὶ jus naturale ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ jus gentium [3]. Ὁμοίως καὶ ὁ Μοδεστῖνος δύο μόνον διακρίσεις δικαίου γινώσκει [4]. Ὁμοίως ὁ Παῦλος [5] καὶ οἱ λοιποὶ νομομαθεῖς [6], πλὴν τοῦ Οὐλπιανοῦ, Τρυφωνίνου [7] καὶ Ἑρμογενιανοῦ [8]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Οὐλπιανὸς αὐτὸς ἀλλαχοῦ [9] ὁμιλεῖ περὶ jus naturale ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ jus gentium. Καθὰ ὅμως παρατηρεῖ ὁ Accarias, καὶ ὁ Ἑρμογενιανὸς ἐν τῷ σημειωθέντι χωρίῳ ὁμιλεῖ μόνον περὶ jus gentium, τολμηρὸν δὲ εἶνε νὰ δεχθῶμεν ὅτι σιωπηρῶς ἀποδέχεται καὶ jus naturale διάφορον τοῦ jus gentium [10]. ὁ δὲ Τρυφωνῖνος λέγων ἐν τῷ προσημειωθέντι χωρίῳ ὅτι ἡ

---

[1] Savig. Syst. A′ 109 ἐπ.
[2] Syst. A′ 413.
[3] B′ § 65. 73.
[4] N. 4 § 2 Π. (38.10).
[5] N. 11. Π. (1.1).
[6] N. 2. 3. 4. Π. (1.8) ν. 59 Π. (44.7) ν. 32 Π. (50.17).
[7] N. 64 Π. (12.6).
[8] N. 5 Π. (1.1).
[9] N. 6 § 2 ν. 8 § 3 Π. (46.1) ν. 84.1 Π. (50. 17).
[10] Accaris· Précis A′ 16 σημ.. 2.

δουλεία εἶνε θεσμὸς τοῦ jus gentium ἀντικειμένου ἐν τούτῳ πρὸς τὸ jus naturale, νοεῖ μᾶλλον διὰ τοῦ jus naturale, τὸ *λογικόν*, καθ' ὃ πᾶς ἄνθρωπος γεννώμενος θεωρεῖται οὐχὶ δοῦλος ἀλλ' ἐλεύθερος [1].

Τὸ ἀληθὲς λοιπὸν εἶνε, ὅτι οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι, ὅσοι τυχὸν ἐδέχθησαν τὴν ὕπαρξαν jus naturale ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ jus gentium, δὲν πράττουσι τοῦτο, διότι ὄντως δέχονται, ὅτι, ὡς παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουσι δίκαια, οὕτως ὑπάρχουσι καὶ παρὰ τοῖς ἀλόγοις ζώοις τινά. Δὲν πιστεύω ὁ Οὐλπιανὸς ἢ ἄλλος τις νὰ ἤχθη εἰς τοσοῦτον σχολαστικότητος, ὥστε νὰ δοξάσῃ, ὅτι ὡς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ δίκαιον τῆς αὐτοσυντηρήσεως, οὕτω καὶ τὰ πτηνὰ ἔχουσι τοῦτο, καθόσον τότε ἔδει ἢ τὰ πτηνὰ νὰ ὦσιν εἰς θέσιν νὰ διεκδικῶσι τὸ ἑαυτῶν δίκαιον, ἢ ὁ νόμος ὡς διερμηνεὺς καὶ ἀντιπρόσωπος ἐκείνων νὰ ἔπραττε τοῦτο· καὶ ὅμως οὐδέτερον συμβαίνει. Ὅστις φονεύει πτηνόν, οὐδὲν δίκαιον θεωρεῖται παραβιάζων. Λογικώτερον λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ρωμαῖοί τινες νομικοὶ ἤχθησαν εἰς τὴν φαινομενικὴν ἐκδοχὴν jus naturale ὡς διαφόρου πρὸς τὸ jus gentium σκεφθέντες ὡς ἑξῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὁρμάς τινας φυσικάς, αἵτινες εἶνε ἀναγκαῖαι καὶ ἀπαραίτητοι πρὸς συντήρησιν καὶ διαιώνισιν τοῦ ἑαυτοῦ γένους, οἷον τὴν συνάφειαν μετὰ τοῦ θήλεος, τὴν αὐτοσυντήρησιν κλπ. Αἱ ὁρμαὶ αὗται, ὡς ἐκ τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῶν χρησιμότητος πρὸς ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, κατ' ἀνάγκην ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τοῦ δικαίου, ρυθμίζονται δὲ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τρόπον προλαμβάνοντα τὰς ἐκ τῆς ἀρρυθμίστου ἀσκήσεως αὐτῶν ἐπελευσομένας συγκρούσεις, οὕτω δὲ προσλαμβάνουσιν αἱ ὁρμαὶ μορφὴν δικαίου, καὶ καλοῦνται συνεπῶς *δίκαια* (δίκαιον τοῦ γάμου, τῆς αὐτοσυντηρήσεως κλπ.). Ἀλλ' ἵνα διακρίνωνται ταῦτα ἀπὸ τῶν λοιπῶν δικαίων, ἅτινα δὲν εἶνε ὡς αἱ ὁρμαὶ *ἀπαραίτητα* εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἦν χρεία ἰδίου τινὸς ὀνόματος· τοῦτο δ' εὑρέθη διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι αἱ ὁρμαὶ ἐκεῖναι ἀπαντῶσιν ἀπαραλλάκτως καὶ παρὰ τοῖς ἀλόγοις ζώοις· ὅθεν ὡς ἐκ τῆς *φύσεως* αὐτῆς ἐκπηγάζουσαι ὠνομάσθησαν φυσικαί, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ρυθμίζον αὐτὰς δίκαιον ὠνομάσθη *φυσικὸν* jus naturale. Ἀλλ' αἱ ὁρμαὶ αὗται ὡς πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα οὔτε ποτε διὰ

---

[1] Acc. αὐτόθι.

τοῦ δικαίου ἐρρυθμίσθησαν, οὔτε συνεπῶς προσεκτήσαντο τὸ ὄνομα δικαίων· οὐδὲ ἐφαντάσθησάν ποτε οἱ ρωμαῖοι νὰ ἀναγνωρίσωσι παρὰ τοῖς λύκοις λ. χ. ἢ ταῖς γαλαῖς jus naturale[1].

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὀρθότερον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ ρωμαῖοι κατ' οὐσίαν δὲν ἐποίουν διάκρισιν μεταξὺ jus naturale καὶ jus gentium, νοοῦντες διὰ τῶν ὅρων τούτων ἓν καὶ τὸ αὐτό. Τοὐναντίον ἡ διάκρισις, ἣν ἐποίουν, ἦν μεταξὺ jus gentium καὶ jus civile, διὰ μὲν τοῦ πρώτου νοοῦντες, κατὰ τὸ κατωτέρω κείμενον, τὸ δίκαιον, ὅπερ ἴσχυε κοινῶς εἰς πάντα τὰ ἔθνη, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου τὸ *θετικὸν* δίκαιον ἑκάστης πολιτείας· nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit id ipsius proprium civitatis est· vocaturque *ius civile* quasi jus proprium ipsius civitatis[2]. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ προσέθετον τὸ ὄνομα τῆς πολιτείας, ἧς τὸ θετικὸν δίκαιον ἤθελον νὰ δηλώσωσι, καθόσον ἐὰν ἔλεγον ἁπλῶς jus civile, ἠνόουν τὸ θετικὸν δίκαιον τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πολιτείας, τῆς Ῥώμης, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν θετικὸν δίκαιον· οὕτως εἰς τὸ jus civile ἐδίδετο ἑτέρα ἔννοια μᾶλλον περιωρισμένη[3].

Ἡ ἀνωτέρω ὅμως ἐξήγησις τῆς διακρίσεως μεταξὺ jus gentium καὶ jus civile, ἥτις παρέχεται ὑπὸ τοῦ κειμένου τῶν Πανδεκτῶν, δὲν φαίνεται πολὺ ὀρθή· jus gentium λέγεται ὅτι εἶνε τὸ κοινῶς εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἰσχύον δίκαιον· ἀλλ' ὑπάρχει δίκαιον ἢ θεσμὸς δικαίου ἰσχύον *ἀπαραλλάκτως* εἰς δύο κἂν ἔθνη; Ἡ ἀγόρασις, ἡ πώλησις λέγονται θεσμοὶ τοῦ jus gentium ὡς κοινοὶ εἰς *πάντα* τὰ ἔθνη. Ἀλλ' εἶνε τοῦτο τόσον ἀληθές, ὅσον λέγεται; καὶ δὲν δύνανται ἐν πάσῃ ἐποχῇ νὰ ὑπάρχωσιν ἔθνη ἐν νηπιώδει καταστάσει, παρ' οἷς ν' ἀγνοῶνται οἱ τοιοῦτοι θεσμοί;

Ἐκ τῶν σκέψεων τούτων ὁρμώμενος ὁ Accarias[4] φρονεῖ ὅτι ὑπὸ τὸν ἐν τοῖς Πανδέκταις ἐκτιθέμενον διάφορον ὁρισμὸν τοῦ jus gentium καὶ τοῦ jus civile, δέον ν' ἀναζητηθῇ ἑτέρα λογικωτέρα τῶν

---

[1] Πρβ. καὶ Accarias Précis A' 15 τοιαύτην κατ' οὐσίαν ἑρμηνείαν δίδοντα εἰς τὸ jus naturale.

[2] N. 9 II. (1. 1).

[3] § 2 Εἰσ. (1. 2) Sed jus quidem civile ex unaquaque civitate appellatur· sed quotiens non addimus nomen, cujus sit civitatis, nostum jus significamus.

[4] Précis A' 16.

ὅρων τούτων ἔννοια. Τωόντι ἐν πάσῃ πολιτείᾳ ὑπάρχουσι κανόνες δικαίου ἰσχύοντες οὐ μόνον διὰ τοὺς ἀνήκοντας τῇ πολιτείᾳ ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα ξένον ἐν τῇ πολιτείᾳ διατρίβοντα. Οὕτω συνέβαινε καὶ ἐν Ρώμῃ· θεσμοί τινες ἴσχυον διὰ μόνον τοὺς ρωμαίους (αὐστηρὰ πατρικὴ ἐξουσία, κυριότης κουϊριτική, γάμος κουϊριτικὸς κλπ.) ἕτεροι δὲ καὶ διὰ τοὺς μὴ ρωμαίους (ἀγόρασις, μίσθωσις κλπ.)· οἱ πρῶτοι ἐχαρακτηρίζοντο λοιπὸν ὡς jus civile, οἱ δεύτεροι ὡς jus gentium. Ἡ λογικωτέρα αὕτη διάκρισις μεταξὺ jus gentium καὶ jus civile ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Γαΐου ἐν τοῖς χωρίοις Α′ § 55. Β′ § 65. Γ′ § 93.

Σημειωτέον ἐν τέλει, ὅτι οἱ ρωμαῖοι ἐνίοτε μετεχειρίζοντο τὸν ὅρον jus civile ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ πρὸς δήλωσιν τοῦ θετικοῦ δικαίου τῆς Ρώμης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ jus honorarium ἢ jus praetorium, ἤτοι πρὸς δήλωσιν τοῦ δικαίου, ὅπερ ἐπήγαζεν ex legibus, plebiscitis, Senatus consultis, decretis Principum, et auctoritate prudentium, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ εἰσαγόμενον ὑπὸ τοῦ πραίτωρος [1].

Σήμερον διὰ τοῦ ὅρου jus gentium νοοῦμεν τὸ *διεθνὲς* δίκαιον, ἤτοι τοὺς μεταξὺ ἀνεξαρτήτων κρατῶν ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις σχέσεσιν αὐτῶν ἢ τῶν ὑπηκόων των ὑφισταμένους κανόνας, οἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ *θετικοῦ* δικαίου, καθόσον στηρίζονται ἐπὶ συνθηκῶν, ἢ ἀνεγνωρισμένων ἐθίμων. Ὅμως καὶ οἱ ρωμαῖοι δὲν ἦσαν ὅλως ἀλλότριοι τῆς ἐννοίας ταύτης, διὸ ἐνίοτε διὰ τοῦ ὅρου jus gentium ἠνόουν εἶδος διεθνοῦς δικαίου· οὕτως ὅταν ἐν § 2 Εἰσηγ. (1. 2) ὁ Ἰουστινιανὸς λέγῃ nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt, νοεῖ προφανῶς διατάξεις, ἃς ἐξ ἀνάγκης ἐδημιούργησαν τὰ διάφορα ἔθνη διὰ τὰς μεταξύ των συναλλαγάς· ἐνταῦθα λ. χ. ἀνάγεται ἡ δουλεία, καὶ ἡ ἐν πολέμῳ αἰχμαλωσία, θεσμοὶ εἰσαχθέντες ὑπὸ τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καὶ οἵτινες δὲν εἶνε θεσμοὶ τοῦ jus gentium ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐννοίᾳ τοῦ *ἀνθρωπίνου* δικαίου, ἀφοῦ πᾶς ἄνθρωπος γεννᾶται φύσει ἐλεύθερος κατὰ τὸν Ἰουστινιανόν [2]. Ὁμοίως εἰς τὸ jus gen-

[1] N. 7 II. (1. 1).

[2] § 2 Εἰσ. αὐτόθι· jure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur.

tium ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τοῦ *διεθνοῦς* καὶ οὐχὶ ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου ἢ φυσικοῦ δικαίου, ἀποδίδει ὁ Οὐλπιανὸς [1] τὴν διαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς liberos, servos, manumissos, καθ' ὅσον κατὰ τὸ jus gentium ἐν τῇ εὐρείᾳ σημασίᾳ, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε liberi.

Ἑτέρα διαίρεσις τοῦ δικαίου εἶνε εἰς δημόσιον καὶ ἰδιωτικόν. *Δημόσιον* δίκαιον καλεῖται τὸ σύνολον τῶν κανόνων, οἵτινες ρυθμίζουσι τὸ ἐσωτερικὸν πολίτευμα κράτους τινός, πρὸς δὲ καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ ξένων κρατῶν· *ἰδιωτικὸν* δὲ ἢ *ἀστικὸν* καλεῖται τὸ σύνολον τῶν κανόνων, οἵτινες ρυθμίζουσι τὰς σχέσεις τῶν καθ' ἑκάστων προσώπων πρὸς ἄλληλα. Τοιοῦτοι περίπου εἶνε οἱ ὁρισμοὶ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου κατὰ τὰ σήμερον παραδεδεγμένα.

Κατὰ δὲ τοὺς ρωμαίους [2] publicum jus est, quod ad statum rei Romanae spectat: privatum, quod ad singulorum utilitatem. Sunt enim quaedam publice utilia quaedam privatim. Publicum jus in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit· ἤτοι δίκαιον δημόσιον εἶνε τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ρωμ. πολιτείαν, ἀποβλέπον δ' εἰς τὸ συμφέρον καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ κράτους ὡς συνόλου. Ἐνταῦθα δὲ ὑπάγεται καὶ τὸ jus sacrum, καθόσον ἡ ρωμ. πολιτεία στενῶς συνεδέετο μετὰ τῆς ρωμ. θρησκείας καὶ ἐκκλησίας, ἥτις δὲν ὑπῆρχεν ἢ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας [3], ὡς καὶ τὸ ἄτομον αὐτό. Ἰδιωτικὸν δὲ δίκαιον εἶνε τὸ ἀποβλέπον εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἰδιωτῶν ὡς τοιούτων. Ὅθεν οἱ ρωμαῖοι ἐν τῇ διακρίσει τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ δικαίου, εἶχον ὑπ' ὄψει τὸν *σκοπόν*, εἰς ὃν ἑκάστη διάταξις δικαίου ἀπέβλεπεν, ἂν δηλ. ἀπέβλεπεν εἰς ὄφελος δημόσιον ἢ εἰς ὄφελος ἰδιωτικόν.

Ὅμως ὁ ὅρος jus publicum εἶχε παρὰ ρωμαίοις καὶ ἄλλας δευτερευούσας ἐννοίας. Οὕτως ἐδήλου δίκαιον, ὅπερ ἠρτημένον ἐκ ρητῆς τοῦ νόμου ἀδείας, ἁρμόζει μόνον εἰς τὸν ἔχοντα τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου

---

[1] N. 4 Π. (1. 1).

[2] N. 1 § 2 Π. (1.1) Οὐλπιανός.

[3] Ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς ὅμως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἐκκλησία κτησαμένη ἰδίαν ἀνεξάρτητον ὕπαρξιν, ἔπαυσε θεωρουμένη ὑπηρέτις τῆς πολιτείας· ὅθεν ἔκτοτε καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ δημοσίου, ἀλλ' ἴδιον αὐτοτελῆ κλάδον. Φρεαρ. Ρωμ. Νομοθ. σελ. 12. σημ. α'.

ἀπαιτουμένας ἰδιότητας καὶ ἀσκοῦντα αὐτὸ κατὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ νόμου διαγεγραμμένους τύπους· λ. χ. testamenti factio non privati sed publici juris est [1].

Ἀλλαχοῦ δὲ jus publicum δηλοῖ δίκαιον, ὅπερ εἰσήχθη μὲν πρὸς τὸ κοινῇ καλόν, ἀλλ' ὅμως ἰδιώτην καὶ οὐχὶ τὴν πολιτείαν ἀμέσως ἐνδιαφέρει· λ. χ. conventione enim duumvirorum jus publicum mutari non potest [2]. Jus publicum privatorum pactis mutari non potest [3]. Ἀλλαχοῦ τέλος jus publicum δηλοῖ πᾶν τὸ ἀποβλέπον εἰς τὴν διαχείρισιν δημοσίου ἀξιώματος ἢ δημοσίας ὑπηρεσίας· λ. χ. quod ad jus publicum attinet, non sequitur jus potestatis [4].

Ἐνταῦθα δὲν κρίνομεν ἄτοπον, νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις ἐπὶ τοῦ φαινομένου, ὅτι τὸ μὲν ἰδιωτικὸν δίκαιον τῶν Ρωμαίων ἀνεπτύχθη καὶ ἐμορφώθη εἰς τοσοῦτον τελειότητος, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι νὰ διαρκῇ τὸ κράτος αὐτοῦ, νὰ θεωρῆται δὲ ὑπὸ τῶν πλείστων ὡς ἡ *γεγραμμένη λογικὴ* [5], τὸ δὲ δημόσιον δίκαιον νὰ μὴ τύχῃ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῆς αὐτῆς τιμῆς. Ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶνε ὁ ἑξῆς· τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον ἐμορφώθη βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν νομομαθῶν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας· οὗτοι τῳόντι οὐδὲν εἶχον συμφέρον νὰ παρακωλύσωσι τὴν κανονικὴν καὶ βαθμιαίαν ἐξέλιξιν τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, τοὐναντίον μάλιστα ἐν τῇ εὐρύθμῳ καὶ λογικωτέρᾳ ρυθμίσει τῶν ἀστικῶν σχέσεων εὗρισκον οἱ αὐτοκράτορες ἀντιστάθμισμα τῶν ἑαυτῶν δημοσίων αὐθαιρεσιῶν καὶ ἀνομημάτων· ὅθεν ἐπέτρεψαν καὶ εἰς τὰς ἀναπτυχθείσας φιλοσοφικὰς ἰδέας τῶν χρόνων ἐκείνων νὰ ἐπιδράσωσιν ἱκανῶς εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. Τοὐναντίον τὸ δημόσιον δίκαιον ἀνεκόπη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ἐνωρίτατα ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἀφελόντες ἀπὸ τοῦ λαοῦ πᾶσαν δημοσίαν αὐτενέργειαν, ἐζήτησαν αὐτοὶ νὰ διευθύνωσιν ἐκεῖνον· συνεπῶς διεμόρφουν καὶ τὸ δημόσιον δίκαιον εἰς μόνον τὸ ἀτομικὸν συμφέρον αὐτῶν ἀποβλέποντες.

---

[1] N. 3 Π. (28.1).

[2] 1 § 9 Π. (27.8)· ὁμοίως ἐν ν. 20 πρ. Π. (11.7).

[3] N. 38 Π. (2.14).

[4] N. 14 Π. (36.1).

[5] Accaris Précis A' 9.

καὶ μόνην τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν δι' αὐτοῦ ἐπιδιώκοντες. Ἐκ τούτου τὸ δίκαιον τοῦτο διεμορφώθη μονομερές, σπουδαίως μειονεκτοῦν τοῦ ἰδιωτικοῦ, μὴ φέρων στερεὰ στοιχεῖα ἠθικῆς, ὅθεν καὶ μὴ βιώσιμον. Πλὴν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου τούτου ὁ Accaris [1] προβάλλει καὶ ἕτερον ψυχολογικόν, ὡς λέγει. Τὸ μὲν ἰδιωτικὸν δίκαιον θίγει τὸ ἄτομον εὐθὺς καὶ ἀμέσως, ἡ δὲ καλὴ ἢ κακὴ ἐκείνου διαμόρφωσις ἐπιδρᾷ ἐπωφελῶς ἢ βλαβερῶς ἐπί τε τῶν καθημερινῶν σχέσεων καὶ ἐπὶ τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τοῦ ἀτόμου· ὅθεν ἐνῷ ἐντεῦθεν ἐπιβάλλεται ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον ρυθμίσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἑτέρωθεν ἡ μέθοδος τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον ρυθμίσεως εὐχερῶς ἐνδείκνυται ὡς ἐκ τῆς εὐκόλως προσκτωμένης πείρας. Ἀντιθέτως τὸ δημόσιον δίκαιον δὲν θίγει τὸ ἄτομον ἀμέσως ἀλλὰ τὴν γενικότητα, ἧ καὶ τὸ ἄτομον εὐχερῶς συγχωνεύεται καὶ ὑπήκει· πρὸς δέ, ὅπερ σπουδαιότατον, ἡ ἐπὶ τὸ βέλτιον διαρρύθμισις τοῦ δημοσίου δικαίου ἀπαιτεῖ μακρὰν πεῖραν, βαθεῖαν δὲ γνῶσιν τῆς κοινωνίας, καὶ σειρὰν ἀλληλοδιάδοχον πολιτικῶν μεταβολῶν· ὅθεν αἰώνων πάροδος ἀπαιτεῖται, ἵνα τὸ δημ. δίκαιον τελειωθῇ. Ἐν Ρώμῃ ὅμως ὁ ἐνωρὶς σχετικῶς ἀρξάμενος κλυδωνισμὸς τοῦ Κράτους δὲν ἔδωκε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον εἰς ἤρεμον διαμόρφωσιν τελείου δημοσίου δικαίου.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕτερος οὐσιώδης λόγος [2]· τὸ μὲν ἀστικὸν δίκαιον ρυθμίζει σχέσεις πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὁμοίως ἀπαντώσας· τὸ ἀγοράζειν, τὸ μισθοῦν, τὸ δανείζειν κλπ. εἶνε σχέσεις ὁμοιομόρφως ἐν ταῖς γενικαῖς τοὐλάχιστον γραμμαῖς ἀπαντῶσαι παρὰ τοῖς λαοῖς πᾶσι τῶν αἰώνων πάντων· ἀφοῦ λοιπὸν οἱ ρωμαῖοι ἐν τῇ ἐξόχῳ αὐτῶν ἰδιοφυΐᾳ ἀνεῦρον τὸν ἄριστον σχετικῶς τρόπον ρυθμίσεως τῶν σχέσεων τούτων, ἀκόλουθον ἦτο οἱ λοιποὶ λαοὶ νὰ μὴ ἀπορρίψωσι τὸ ρωμ. τοῦτο πρότυπον, ἀλλὰ παραλαμβάνοντες αὐτὸ νὰ τὸ συμπληρώσωσιν ἢ καὶ τελειοποιήσωσιν ἔνθα χρεία κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἕκαστος ἀνάγκας. Τοὐναντίον τὸ δημόσιον τῆς Ρώμης δίκαιον ἐδημιουργήθη διὰ τὰς σχέσεις τοῦ ρωμ. κράτους, ἤτοι διὰ σχέσεις ὅλως μοναδικάς· ὅθεν τὰ ἄλλα κράτη, μάλιστα τὰ νεώτερα, ἀλλοίως συγκεκροτημένα καὶ ἄλλας ἔχοντα δημοσίας ἀνάγκας νὰ πληρώσωσιν, ἐπόμενον ἦτο νὰ εὑρίσκωσιν ἀκατάλληλον δι' ἑαυτὰ τὸ δημόσιον δίκαιον τῆς Ρώμης.

[1] Préos A' 11.

[2] Ὃν ἐξαίρω ἐν τῇ ἐμῇ *Προπαιδείᾳ* τοῦ Ἀστικοῦ δικαίου σ. 11 ἐπ.

Ἑτέρα διαίρεσις τοῦ δικαίου εἶνε εἰς ἐπιτρεπτικὸν καὶ ἀναγκαστικόν. Δίκαιον ***ἐπιτρεπτικὸν*** (jus permissivum) λέγεται ὁσάκις παρέχει τινὶ ἐξουσίαν τοῦ ποιῆσαί τι ἢ παραλιπεῖν· λ. χ. ὅταν εἰς τὸν αὐτεξούσιον ἐνήλικον παρέχηται ἡ ἐξουσία νὰ γράψῃ διαθήκην ἢ οὐ, τὸ δίκαιον τοῦτο λέγεται ἐπιτρεπτικόν. Δίκαιον δ' ***ἀναγκαστικὸν*** (jus cogens) λέγεται τουναντίον, ὅταν ἐπιβάλλῃ νὰ πραχθῇ τι ἢ νὰ παραλειφθῇ· λ. χ. ὅταν διατάσσηται ὁ διορισμὸς κηδεμόνος εἰς ἀνήλικον[1]. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἐπιτρεπτικὸν δίκαιον παρέχει μὲν εἰς τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀναφέρεται, τὴν ἐξουσίαν νὰ ποιήσῃ τι ἢ νὰ μὴ ποιήσῃ, ὅμως πάντα ἕτερον ὑποχρεοῖ νὰ μὴ παρακωλύσῃ ἐκεῖνον εἰς τὴν ἐνδεχομένην ἄσκησιν τοῦ ἑαυτοῦ δικαίου. Σημειωτέον προσέτι, ὅτι τὸ ἐπιτρεπτικὴν δίκαιον, ὅταν ἐν ταῖς δικαιοπραξίαις διαγράφῃ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας ἢ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἐπιτρέπει εἰς τὸ πρόσωπον νὰ ρυθμίσῃ τήν τε ἐνέργειαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα, ὡς τὸ πρόσωπον τοῦτο βούλεται, μόνον δὲ ἐν ἐλλείψει βουλήσεως τοῦ προσώπου, ἡ πρᾶξις καὶ τῆς ἀποτελέσματα αὐτῆς ρυθμισθήσονται κατὰ τοῦ (ἐπιτρεπτικοῦ) δικαίου τὰς ἐπιταγάς· ὥστε τὸ δίκαιον ἐνταῦθα εἶνε ἀναπληρωτικὸν οὕτως εἰπεῖν τῆς τοῦ ἰδιώτου βουλήσεως· οὕτω λ. χ. ἐπὶ ἀγοράσεως ἐπιτρέπει μὲν τὸ δίκαιον εἰς τὰ μέρη νὰ ὁρίσωσι τὰς ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις, ἀλλ' ἐὰν τὰ μέρη μὴ ὥρισαν αὐτάς, ὁ νόμος ἐπέρχεται ἀναπληρῶν τὴν βούλησιν τῶν μερῶν καὶ ὁρίζων τὰς ὑποχρεώσεις ταύτας. Τὸ δὲ ἀναγκαστικὸν δίκαιον ὑποχρεοῖ οὐ μόνον πάντας τοὺς ἄλλους ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνον, εἰς ὃν ἀναφέρεται, νὰ ποιήσωσιν ὅ,τι ἐπιτάσσει, ἢ νὰ μὴ ποιήσωσιν ὅ,τι ἀπαγορεύει· ἐντεῦθεν τὸ ἀναγ. δίκαιον ὑποδιαιρεῖται εἰς ***ἐπιτακτικὸν*** jus praeceptivum, καὶ εἰς ***ἀπαγορευτικὸν*** jus prohibitivum. Τὸ τελευταῖον δὲ πάλιν ὑποδιαιρεῖται εἰς ***γενικὸν*** ἢ ***ἀντικειμενικόν***, ὅταν γενικὴν ἀπαγόρευσιν περιέχῃ (λ. χ. ἀπαγόρευσις τῶν τυχηρῶν παιγνιδίων[2], τῆς τοκογλυφίας κλπ.) καὶ εἰς ***μερικὸν*** ἢ ***ὑποκειμενικόν***, ὅταν τοὐναντίον ἡ ἀπαγόρευσις ἀφορᾷ εἰς ὡρισμένα πρόσωπα, καὶ δὴ εἶνε πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν συμφέρον (λ. χ. ἀπαγόρευσις ταῖς γυναιξὶ τοῦ ἀναδέχεσθαι, τοῖς

[1] Τινὲς ἀρνοῦνται τὴν προκειμένην διαίρεσιν τοῦ δικαίου· ὅμως παρὰ ρωμαίοις ἦν ἀναντίρρητος· οὕτως ὁ Μοδεστῖνος ν. 7 Π. (1.3) λέγει legis virtus haec est: imperare, vetare, permittere, punire.

[2] N. 3 K. (3. 43).

ἀνηλίκοις τοῦ ἐκποιεῖν) εἴτε πρὸς τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον (λ. χ. ἀπαγόρευσις τοῖς δικασταῖς ἢ ὑπαλλήλοις τοῦ δέχεσθαι δῶρα [1], ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου μεταξὺ ὡρισμένων προσώπων).

Πᾶς θεσμὸς τοῦ δικαίου δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ἦ ἢ ἐντελῶς ἐπιτρεπτικὸς ἢ ἐντελῶς ἀναγκαστικός· διότι συχνάκις οἱ τοῦ δικαίου κανόνες εἶνε οὕτως εἰπεῖν μικτοί, ἤτοι ἐπί τινων μὲν σημείων ἢ μέχρι τινῶν ὁρίων περιέχουσι διατάξεις ἀναγκαστικάς, πέραν δὲ εἶνε ἐπιτρεπτικοί· οὕτω λ. χ. τὸ δίκαιον τῆς ἀγοράσεως ἀπαιτεῖ ἀναγκαίως νὰ μεταβιβάζηται ἡ κυριότης ἢ τοὐλάχιστον ἡ ἀνενόχλητος νομὴ τοῦ πράγματος εἰς τὸν ἀγοραστήν, πρὸς δὲ νὰ μεσολαβῇ (χρηματικὸν) ἀντίτιμον τοῦ πράγματος, πέραν δὲ τῶν ὅρων τούτων ἀφίνει τὰ μέρη ἐλεύθερα νὰ ρυθμίσωσι τὰς ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις, ὡς βούλονται.

Ἤδη ἐρωτᾶται, ἐπὶ *ἀπαγορευτικοῦ* δικαίου ἐπιτρέπεται ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἀπαλλαγή, ἐπιτρέπεται δηλ. εἰς τὸ πρόσωπον νὰ ἐνεργήσῃ (δικαίως ἐννοεῖται καὶ ἐγκύρως) ὅ,τι τὸ δίκαιον ἀπαγορεύει; Βεβαίως ὄχι· διότι ἀκριβῶς εἰς τοῦτο κεῖται ἡ ἰδιότης τοῦ ἀπαγορευτικοῦ δικαίου, εἰς τὸ νὰ μὴ ἐπιτρέπηται ἡ ἐναντίον τούτου ἐνέργεια. Τοῦτο ἀνευρίσκομεν ρητῶς μαρτυρούμενον· οὕτως ἐν ν. 6 K. (2.3) Pacta, quae contra leges constitutionesque vel contra bonos mores fiunt, nullam vim habere indubitati juris est. Τοῦ κανόνος δὲ τούτου ἐξαίρεσις ἐπιτρέπεται μόνον, ἔνθα εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις τὸ δίκαιον αὐτὸ συγχωρεῖ τὴν ἀπὸ τῆς ἀπαγορεύσεως ἀπαλλαγήν· οὕτω λ.χ. ἐξαιρετικῶς (ἐὰν θέλωσι νὰ γείνωσιν ἐπίτροποι) ὁ νόμος ἐπιτρέπει εἰς τὰς μητέρας τὴν ἀπὸ τοῦ Βελλειανείου δόγματος ἀπαλλαγὴν ἤτοι παραίτησιν ἑαυτῶν [2].

Ἀλλ' ἐὰν πραχθῇ τι, ὅπερ τὸ δίκαιον ἀπαγορεύει, ἐὰν δηλ. πραχθῇ τι ἐναντίον τοῦ jus prohibitivum, τὸ πραχθὲν εἶνε ἄκυρον; βεβαίως· αὕτη εἶνε ἡ λογικὴ συνέπεια· οὕτω καὶ ἐν ταῖς Πηγαῖς [3] ρητῶς ἀναγράφεται nullum enim pactum, nullam conventionem, nullum contractum inter eos videri volumus subsecutum qui contrahunt lege contrahere prohibente quod ad omnes etiam legum interpretationes tam veteres

[1] N. 6 K. (9. 27).

[2] Νεαρ. 94 κεφ. 2. N. 118. κεφ. 5.

[3] N. 5 K (1. 14).

quam novellus trahi generaliter imperamus, ut legis latori, quod fieri non vult, tantum prohibuisse sufficiat, cetera quasi expressa ex legis liceat voluntate colligere· hoc est ut ea quae lege fieri prohibentur, si fuerint facta, non solum inutilia, sed pro infectis etiam habeantur, licet legislator fieri prohibuerit tantum nec specialiter dixerit inutile esse debere quod factum est. Ὅθεν ἀρκεῖ, ὅτι ὁ νομοθέτης ἀπηγόρευσέ τι, ἵνα τοῦτο πραχθὲν ᾖ ἄκυρον, οὐδ' ἀπαιτεῖται, νὰ λέγῃ καὶ τοῦτο ρητῶς ὁ νομοθέτης. Ὅμως τινὲς δέχονται, ὅτι ἐν ἐλλείψει ρητῆς περὶ ἀκυρότητος μνείας ἐν τῷ νόμῳ, ἐπάγεται μὲν κατὰ τοῦ πράξαντος ἡ ἐν τῷ νόμῳ ὁρισθεῖσα ποινή, ἀλλ' ἡ πρᾶξις οὐχ ἧττον ἔγκυρος μένει· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶνε καὶ ἀστήρικτος καὶ παράλογος, διότι τότε ἡ ποινὴ θὰ ἐχρησίμευε μᾶλλον ὡς λύτρον πρὸς ἐκτέλεσιν ἐκείνου, ὅπερ ὁ νόμος ἀπαγορεύσας δὲν ἠθέλησε νὰ ᾖ ποινή. Ὅθεν λογικώτερον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πρὸς τῇ ποινῇ, ἄκυρος εἶνε καὶ ἡ πρᾶξις[1]. Μόνον δέ, ὅταν ρητῶς ἢ σιωπηλῶς ὁ νομοθέτης ἐδήλωσεν, ὅτι συνέπεια τῆς παραβάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως ἔσται μόνη ἡ ποινή, ἐπιτρέπεται κατ' ἐξαίρεσιν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ μὲν πρᾶξις μένει ἔγκυρος, ἡ ποινὴ δὲ μόνη ἐπιβάλλεται· οὕτω λ. χ. ἐπὶ τῆς κατὰ παράβασιν τοῦ πενθίμου ἔτους ὑπανδρευθείσης.

Ὅταν ὁρῶ τὸ δίκαιον διαγράφῃ *τύπον* τινά, καθ' ὃν ἐπιτάσσει νὰ τελεσθῇ πρᾶξις τις, ἆρά γε ἡ μὴ τήρησις τοῦ τοιούτου τύπου φέρει ἀκυρότητα της πράξεως; Ἐνταῦθα διακριτέον, ἂν ὁ *τύπος* ἀποβλέπῃ τὴν οὐσίαν τῆς πράξεως (ἐσωτερικός), ἢ ἂν ἀποβλέπῃ μόνον τὴν ἐξωτερίκευσιν αὐτῆς (ἐξωτερικός). Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ πρᾶξις εἶνε ὁτὲ μὲν ὅλως ἄκυρος, ὁτὲ δὲ μὴ οὖσα τοιαύτη, οἵαν ὁ πράττων διενοεῖτο, εἶνε ἄλλη τις διάφορος μὲν ἀλλ' ἔγκυρος· οὕτω λ. χ. ἡ ἱεροτελεστία ὁρίζεται ὡς τύπος ἐν τῷ γάμῳ, καὶ δὴ ὡς *ἐσωτερικὸς* τύπος· ταύτης δὲ ἐλλειπούσης, γάμος ἔγκυρος οὐδόλως ὑφίσταται· ἐνῷ ἐὰν θέλων νὰ δανείσω ἑτέρῳ σῖτον, συμφωνήσω νὰ μοὶ ἐπιστρέψῃ οὗτος οἶνον, δάνειον μὲν δὲν ὑπάρχει, ὅμως ὑπάρχει ἄλλη δικαιοπραξία ἔγκυρος.— Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ τύπος εἶνε ἐξωτερικός, διακριτέον, ἂν ὡρίσθη *ὑπὲρ τοῦ Κράτους* ἢ

---

[1] N. 4. 6 K. (5. 5) ν. μοναδ. K. (5. 7) ν. 39. Π. (38. 5).

ὑπὲρ τοῦ ἰδιώτου. Ἐὰν ὡρίσθη ὑπὲρ τοῦ Κράτους, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζῃ αὐτῷ ἔσοδα, τότε ἡ πρᾶξις δὲν εἶνε ἄκυρος, ἐκτὸς ἂν ὁ νόμος ρητῶς τὴν κηρύσσῃ τοιαύτην· οὕτω λ. χ. συμβαίνει ἐπὶ παραβάσεως τῶν περὶ χαρτοσημάνσεως τύπων, καθ' ἣν ὁτὲ μὲν ἡ παράβασις φέρει πρόστιμον, ὁτὲ δὲ ἀκυρότητα. Ἐὰν δ' ὁ τύπος ὡρίσθη *ὑπὲρ τοῦ ἰδιώτου,* διακριτέον πάλιν, ἂν *δημοσίῳ* τινὶ προσώπῳ ἐπεβλήθη ἡ τήρησις αὐτοῦ, ἢ τῷ *ἰδιώτῃ*· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ παράλειψις τοῦ δημοσίου προσώπου, δὲν εἶνε δίκαιον νὰ βλάπτῃ τὸν ἰδιώτην κηρυσσομένης ἀκύρου τῆς πράξεως· οὕτως ἐν ν. 23 K. (6. 23) ἀναγράφεται nec enim concedendum est, ut suprema vota deficientium eversionis quidquam ex incongrua insinuatione contrahant [1]. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἡ πρᾶξις εἶνε ἄκυρος, ἐὰν ὁ νόμος ρητῶς ὁρίζῃ οὕτω (λ. χ. ἐπὶ πωλήσεως ἀκινήτου ἡ μὴ σύνταξις συμβολαίου ἐπιφέρει ἀκυρότητα τῆς πωλήσεως)· ἄλλως, τοῦ νόμου μηδὲν ὁρίζοντος, ἡ πρᾶξις ἐκ τούτου μόνου, ὅτι δὲν ἐτηρήθη ὁ ἐξωτερικὸς τύπος, δὲν εἶνε ἄκυρος· (λ. χ. ὅταν ὁ νόμος λέγῃ, ὅτι ἡ μίσθωσις ἀκινήτων δέον νὰ γίνηται διὰ συμβολαίου, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς διὰ μαρτύρων ἀποδείξεως, δὲν ἕπεται ὅτι εἶνε ἄκυρος ἡ προφορικῶς γενομένη μίσθωσις).

Ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν *τύπων* τέλος ἰσχύει ὁ κανών, ὅτι ἔνθα ἡ τήρησις αὐτῶν ἦν ἀδύνατος, καὶ τοῦτο ἄνευ πταίσματος τοῦ πράξαντος, ἡ τοιαύτη παράλειψις δέον νὰ κρίνηται μετ' ἐπιεικείας [2].

§ 3. Δικαιοσύνη· ἔννοια αὐτῆς καὶ διαίρεσις.

Κατὰ τὸν Οὐλπιανὸν δικαιοσύνη εἶνε *ἡ σταθερὰ καὶ διηνεκὴς θέλησις τὸ ἀπονέμειν ἑκάστῳ τὸ ἴδιον* [3]. Τὸν ὁρισμὸν τοῦτον παρέλαβον, φαίνεται, οἱ ρωμαῖοι ἐκ τῶν στωϊκῶν, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν δικαιοσύνην ὡς ἀρετὴν ἀποβλέπουσαν μᾶλλον εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον,

---

[1] Ἤτοι: διότι δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπῇ, ὥστε αἱ τελευταῖαι βουλήσεις τῶν ἀποθνησκόντων ν' ἀνατρέπωνται, συνεπείᾳ ἀναρμοδίως γενομένης ἀποσφραγίσεως αὐτῶν.

[2] N. 183 Π. (50. 17) Etsi nihil facile mutandum est ex solemnibus, tamen ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est. Πρβ. καὶ ν. 7 Π. (4. 1).

[3] N. 10 πρ. Π. (1.1) Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi.

καὶ ρυθμίζουσαν τὴν *θέλησιν*· διότι δίκαιος εἶνε κατ' αὐτοὺς ὁ ἔχων τὴν *σταθερὰν καὶ διηνεκῆ* θέλησιν τοῦ πράττειν τὰ δίκαια. Οὕτω καὶ ὁ Κικέρων [1] «Justitia animis affectio suum cuique tribuens atque societatem conjunctionis humanae munifice et aeque tuens». Ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων ἀχθεὶς καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἔγραψε [2] « Μία εἶναι πασῶν τελειωτάτην *ἀρετὴν* ἐν ἀνθρώποις τὴν τὸ δίκαιον πᾶσι βραβεύουσαν, φαμὲν δὲ τὴν τοῦ πράγματος ἐπώνυμον δικαιοσύνην». Ὅθεν δὲν ἀρκεῖ νὰ πράττῃ τις τὰ δίκαια, ἵνα ἀσκῇ δικαιοσύνην· ἀπαιτεῖται νὰ πράττῃ ταῦτα *ἐκ θελήσεως* καὶ ἑκουσίως, οὐχὶ δ' ἐξαναγκαζόμενος [3] ἢ ἀσυνειδήτως. Πλὴν τούτου ὅμως δικαιοσύνην ἀσκεῖ καὶ δίκαιος εἶνε μόνον ὁ *διηνεκῶς* τὰ δίκαια θέλων καὶ πράττων, ὁ *βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως* δίκαιος, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἀριστοτέλους [4] οὐχὶ δὲ ὁ ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ μόνον τῇ περιπτώσει δικαίως πράξας [5]. Κατὰ τὸν Κουγιάκιον [6] « ἐκεῖνος μόνος εἶνε δίκαιος, ὅστις οὕτω τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν παρεσκεύασεν, ὥστε διηνεκῶς νὰ θέλῃ νὰ παρέχῃ ἑκάστῳ τὸ ἴδιον δίκαιον· ἐκεῖνος δηλ. ὃν οὔτε βία, οὔτε ἀκόλαστος φιλοδοξία, οὔτε ἰσχυρῶν εὔνοια, οὔτε χάρις, οὔτε ρυπαρὰ φιλαργυρία ἀποτρέπει τῆς ὀρθῆς σκέψεως· ἐκεῖνος, ὅστις οὐχὶ φόβῳ ποινῆς, οὐδὲ κέρδους ἢ εὐνοίας πόθῳ, οὐδὲ ἀγαθῶν κτήσεως ἐπιθυμίᾳ, ἀλλὰ μόνῃ τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιλογῇ, οὐδενὸς πολυπραγμονῶν πρὸς τῆς ἰσότητος τοὺς κανόνας τὰς ἑαυτοῦ πράξεις συμμορφόνει καὶ ρυθμίζει». Ὅμως κατὰ τὰς σήμερον κρατούσας θεωρίας ἐν τῷ δικαίῳ κυρίως ἀποβλέπομεν οὐχὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἀλλ' εἰς τὸν *ἐξωτερικὸν* ἄνθρωπον, εἰς τὰς *πράξεις* καὶ οὐχὶ εἰς τὴν *θέλησιν*· ὅθεν δικαιοσύνη ἐν τῇ νῦν νομικῇ ἐννοίᾳ εἶνε ἡ συμμόρφωσις τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ δικαίου. Συνέπεια τούτου εἶνε, ὅτι δίκαιος εἶνε ὁ τὰ δίκαια πράττων, καὶ ἐὰν ἡ διάνοια καὶ θέλησις αὐτοῦ ἐλευθέρα φόβου ἢ ἄλλης ἐπιρροίας καταλειπομένη, θὰ ἔτεινεν εἰς τὰ μὴ δίκαια. Ἡ διάνοια δὲν λαμβάνεται ποσῶς ὑπ' ὄψιν· ἐκ τούτου καὶ

---

[1] De finib. 5. 23.

[2] Νεαρ. ΞΘ' πρ.

[3] Ἰδὲ καὶ Οἰκονομ. Γεν. Ἀρχ. σελ. 2 σημ. 1. Accarias Précis A. 4.

[4] Ἠθικὰ βιβλ. Β' κεφ. 4.

[5] Accarias· Précis A' 4.

[6] Β' σελ. 358 σημ. .

ὁ κανὼν cogitationis poenam nemo patitur [1]. Ἑτέρα συνέπεια εἶνε, ὅτι ἐάν τις ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ μὴ ἀκολουθῇ τὰς ἐπιταγὰς τῆς φιλανθρωπίας, τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς καὶ τῆς ἀγάπης, ὅμως συμμορφόνηται πρὸς πᾶσαν ἐπιταγὴν τοῦ θετικοῦ δικαίου, δύναται μὲν νὰ κατακριθῇ ὡς σκληρός, ἀφιλάνθρωπος, ἢ καὶ ἀνήθικος, ἀλλ' ὅμως *ἄδικος* δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ. Τοὐναντίον κατὰ τοὺς ρωμαίους, ἵνα τις καυχηθῇ ὅτι ἀσκεῖ δικαιοσύνην, καὶ συνεπῶς ἀξιώσῃ τὸν τίτλον τοῦ δικαίου, δέον νὰ ἀκολουθῇ τὰς ἑξῆς τρεῖς ἐπιταγάς: ζῆθι κοσμίως, μὴ βλάπτε ἕτερον, ἀπόνεμε ἑκάστῳ τὸ ἴδιον [2]. Ἐκ τούτων τὰ μὲν δύο τελευταῖα ἀνάγονται εἰς τὸ πεδίον τοῦ δικαίου, ἐπιβάλλοντα τὴν τήρησιν τῶν ἀρνητικῶν καὶ θετικῶν αὐτοῦ ἐπιταγῶν [3], τὸ δὲ πρῶτον εἰς τὸ πεδίον τῆς ἠθικῆς [4]. Ἀλλ' εἰ καὶ οἱ ρωμαῖοι νομομαθεῖς ἀγόμενοι ὑπὸ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ὥριζον σῦτως εὐρύτατα τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ δίκαιον [5], ὅμως ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ δικαίου ἐτήρησαν αὐτὸ ἐντὸς τῶν οἰκείων ὁρίων, μὴ ἐκταθέντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἠθικῆς [6], ἢ μόνον ἵνα λάβωσιν ὑπ' ὄψει τὰς ἐπιταγὰς τῆς καλῆς πίστεως—bona fides, ὡς θὰ ἴδωμεν.

§ 4. Ἐπιστήμη τοῦ δικαίου· ἔννοια αὐτῆς.

Ἡ ἔννοια τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης εἶνε διττή, *ἀντικειμενικὴ* καὶ *ὑποκειμενική*· διὰ τῆς πρώτης δηλοῦται τὸ σύνολον τῶν κανόνων, οἵτινες ὡς ἀντικείμενον ἔχουσι τὰ δίκαια καὶ τὰς ἐνοχάς· διὰ δὲ τῆς δευτέρας· δηλοῦται ἡ γνῶσις τῶν νόμων παρακολουθουμένη ὑπὸ τῆς δεξιότητος τοῦ ἐφαρμόζειν αὐτούς ἐπὶ τῶν καθ' ἑκάστων περιστάσεων. Ἐντεῦθεν ἡ ὑποκειμενικὴ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου περιλαμβάνει δύο στάδια, τὸ τῆς *θεωρίας* καὶ τὸ τῆς *πράξεως*. Ἡ θεωρία συνίσταται εἰς τὸ κατανοεῖν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ δι-

---

[1] N. 18 Π. (48.19).

[2] N. 10 § 1 Π. (1.1) Juris praecepta sunt haec· honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.

[3] Accarias Précis A. 4.

[4] Ἰδὲ καὶ Φρεαρ. P. N. σελ. 10 σημ. Ὁμοίως Savig. Syst. A' 407 ἐπ.

[5] Οὕτως ὁ Οὐλπιανὸς ἑπόμενος τῷ Κέλσῳ (ν. 1 Π. (1.1) ὁρίζει τὸ δίκαιον ὡς τέχνην τοῦ καλοῦ καὶ ἴσου (jus est ars boni et aequi), ὡσεὶ τὸ δίκαιον ἐπεδίωκε τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τῆς ἠθικῆς· πρβ. Accarias Précis A' 3.

[6] Acc. Préc. A' 3.

καίου, καὶ γινώσκειν τὰς νομικὰς συνεπείας τῶν διαφόρων ἐνεργειῶν. Ἡ πρᾶξις τοὐναντίον τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης συνίσταται εἰς τὴν δεξιότητα τοῦ προσαρμόζειν τοὺς κανόνας τοῦ δικαίου ἐπὶ τῶν καθ' ἑκάστων περιπτώσεων τῆς βιωτικῆς κινήσεως, τοῦ ρυθμίζειν συνεπῶς τὰς πράξεις κατὰ τὸ νομίμως συνετόν, καὶ τέλος τοῦ διευθετεῖν προσηκόντως τὰς ἀναφυομένας νομικὰς ἔριδας.

Ὅθεν ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις εἶνε ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου ἀλληλένδετα καὶ ἀμοιβαίως χρήσιμα· μόνη ἡ θεωρία θὰ κατέληγεν εἰς ἄχρηστον χρονοτριβήν· μόνη δ' ἡ πρᾶξις θὰ ἔβαινε τυφλὴ εἰς ἐκτροπὰς ἐκ τῆς ὁδοῦ τοῦ δικαίου. Ἀλλ' ἡ μὲν θεωρία ἡγεῖται· αὕτη συνάγουσα τὸ ὑλικὸν μορφόνει τοὺς κανόνας τοῦ δικαίου. Ἡ δὲ πρᾶξις ἕπεται ἐφαρμόζουσα τοὺς κανόνας καὶ δοκιμάζουσα τὴν πρακτικὴν αὐτῶν ἀξίαν. Ὅθεν μόνος ὁ κάτοχος τῆς τε θεωρίας καὶ τῆς πράξεως δύναται νὰ κληθῇ τέλειος ***ἐπιστήμων τοῦ δικαίου*** (jurisconsultus, jurisprudens)[1]. Ἀλλ' ὁ μὲν ἀληθὴς ἐπιστήμων τοῦ δικαίου οὐ μόνον τὴν διάνοιαν ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ἐν τῷ δικαίῳ μορφώσας, μεταχειρίζεται τὴν ἐπιστήμην εἰς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς γνήσιος καὶ ἐνάρετος λειτουργὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς Θέμιδος. Τοιαύτην ἰδέαν περὶ τοῦ ἐπιστήμονος τοῦ δικαίου ἔχων καὶ ὁ Σωκράτης ἐδογμάτιζεν, ὅτι *τὸν τὰ δίκαια μεμαθηκότα ἀνάγκη καὶ δίκαιον εἶναι*[2]. Ἐὰν

---

[1] Οὕτω καὶ παρὰ Κικέρωνι de orat. βιβλ. Λ' 48. Sin quaereretur, quisnam Jurisconsultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad agendum, et ad cavendum, peritus esset. Τοιοῦτοι jurisprudentes ἀνεδείχθησαν οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι, οἵτινες ἑκάστην θεωρίαν προσήρμοζον εἰς εἰδικὴν περίπτωσιν ἐφαρμογῆς, καὶ ἐν ἑκάστῃ εἰδικῇ περιπτώσει ἀνεύρισκον κανόνα τινὰ δικαίου· καὶ ἐν γένει εἶχον τὴν δεξιότητα τῆς μεταπτώσεως ἐκ τοῦ γενικοῦ εἰς τὸ εἰδικόν, καὶ τῆς ἀνυψώσεως ἐκ τοῦ μερικοῦ εἰς τὸ γενικόν.

[2] Ἴδε *Νομικὴ* τόμ. Α' σελ. 186 ἔνθα ἀναπτύσσομεν τὴν προκειμένην θεωρίαν· ἴδε ὡσαύτως καὶ βιογραφίαν Jhering, αὐτόθι σελ. 135. Τοιοῦτος ἀληθὴς ἐπιστήμων τοῦ δικαίου δύναται νὰ ὀνομασθῇ λ. χ. ὁ *Βούλγαρος*, ὅστις κατὰ θεωρίαν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προῖξ θνησκούσης ἐν γάμῳ τῆς γυναικός, δέον καὶ τέκνων ὑπαρχόντων νὰ ἀποδίδηται τῷ πενθερῷ· ὅτε δὲ βραδύτερον ἀποθανούσης τῆς ἰδίας γυναικός, εὑρέθη πρὸ τοῦ διλήμματος νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν του, ἀλλὰ ν' ἀπολέσῃ σπουδαίαν προῖκα, ἢ τανά-

ὅμως ὁ ἐπιστήμων τοῦ δικαίου κακὴν ποιῆται χρῆσιν τῆς ἑαυτοῦ ἐπιστήμης, δὲν εἶνε ἀληθὴς ἀλλὰ *ψευδεπιστήμων*, περιβληθεὶς τὸ ἔνδυμα τῆς θείας ἐπιστήμης, ἵνα διαλάθῃ πονηρὸς ὤν· οἱ τοιοῦτοι δ' ἐπιστήμονες εἶνε καὶ οἱ κινδυνωδέστατοι πάντων ἐν τῇ κοινωνίᾳ· οἱ τοιοῦτοι θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθῶσι μᾶλλον *γνῶσται* τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης.—Ὁ δὲ γινώσκων μόνην τὴν *θεωρίαν* τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, μὴ ὢν δὲ καὶ τῆς πράξεως κάτοχος, δύναται νὰ κληθῇ πρὸς διάκρισιν *νομομαθής*, jurisperitus· ὡς δὲ ὁ ψευδεπιστήμων εἶνε ὁ ἀντίπους τοῦ ἐπιστήμονος τοῦ δικαίου, οὕτω καὶ τοῦ νομομαθοῦς ὑπάρχει ἀντίπους ὁ *νομοσοφιστὴς* legulejus, ἤτοι ὁ μὴ κατέχων τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἁπλῶς ἱστορικάς τινας γνώσεις προσκτησάμενος, καὶ τὸ γράμμα μὲν τοῦ νόμου ἀποστηθίσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀεὶ κομπάζων, περὶ δὲ τὴν ἔννοιαν καὶ ἔκτασιν τῶν νομικῶν κανόνων παντελῶς ἀμαθὴς ὤν, καὶ συνεπῶς ἀποτυγχάνων ἐν τῇ προσαρμογῇ τοῦ δικαίου εἰς τὰς κατ' ἰδίαν περιπτώσεις. Τέλος ὁ περὶ τὴν θεωρίαν ἀδαής, περὶ τὴν πρᾶξιν δὲ μόνον εἰδήμων ὡς ἐκ τῆς συνεχοῦς ἀναστροφῆς αὐτοῦ ἐν τοῖς δικαστικοῖς γραφείοις, καλεῖται *ἐμπειρικός*· ὁ τοιοῦτος δὲ ἐννοεῖται μηχανικῶς καὶ ἀσυνειδήτως πράττει, μὴ ὢν εἰς θέσιν νὰ γινώσκῃ τὸ *διατί*· ὁ ἐμπειρικὸς εἰς τὰ μεμαθημένα εὐχαριστούμενος ἀποστέργει τὰς καινο-

---

παλιν, δὲν ἐδίστασε νὰ πράξῃ τὸ πρῶτον.—Ἕτερον ὑπόδειγμα παρέχει ὁ Σκαιβόλας, νομοδιδάσκαλος ἔξοχος καὶ Pontifex maximus· οὗτος ἐδίδασκεν ὅτι ἡ καλὴ πίστις—bona fides, δέον νὰ πρυτανεύῃ ἐν ταῖς συναλλαγαῖς· ὅτε δέ ποτε ἀγοράζων κτῆμα εἶπε τῷ πωλητῇ νὰ ὁρίσῃ αὐτὸς ἐν συνόλῳ τὸ τίμημα, καὶ ὁ πωλητὴς ἔπραξε τοῦτο, ὁ Σκαιβόλας ἰδὼν ὅτι ἐκεῖνος ἐπλανήθη προσέφερεν ἔτι 100,000 σεστερτίων (ἤτοι 25,000 περίπου φρ.) λέγων ὅτι τὸ κτῆμα ἤξιζε καὶ ταύτας, ἐπλανήθη δὲ ὁ πωλητής! (ἴδε Κικ. de Off. 3. 15. § 62). Ἕτερον ὑπόδειγμα παρέχει ὁ μέγας Παπινιανός, ὅστις προσκληθεὶς ἐπὶ ἐσχάτῃ ἀπειλῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Καρακάλλα νὰ εὕρῃ λόγους δικαιολογοῦντας τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ, ἠρνήθη διαρρήδην προτιμήσας ν' ἀποβληθῇ τοῦ ὑπαρχικοῦ ἀξιώματος καὶ νὰ φονευθῇ μετ' ὀλίγον διὰ πελέκεως ὑπὸ στρατιώτου, παρὰ νὰ ἐπιτελέσῃ ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἑαυτοῦ ἀρχὰς καὶ θεωρίας! Καὶ ὅμως πόσοι παρ' ἡμῖν καλούμενοι *ἐπιστήμονες τοῦ δικαίου* δὲν θεωροῦσι ποσῶς ἐντροπὴν των νὰ παρίστανται ἐν τοῖς δικαστηρίοις συνήγοροι κακούργων! Θαυμαζόμενοι ὑπό τε δικαστῶν καὶ ἀκροατῶν ἐπὶ τῇ παρατάξει ἠχηρῶν λόγων καὶ κενῶν φράσεων παντοιοτρόπως δὲ συνειλεγμένων ἐπιχειρημάτων!

τομίας, μισεῖ δὲ καὶ ὑποβλέπει τοὺς νομομαθεῖς, ἤτοι τοὺς θεωρητικούς, παρ' ὧν φεβεῖται *ἔλεγχον ἢ καινοτομίαν.*

Σημειωτέον ὅτι ἡ τάξις τῶν νομικῶν, ἤτοι τῶν ἐπιστημόνων τοῦ δικαίου καὶ τῶν νομομαθῶν εἶνε ἀπαραίτητος ἐν πάσῃ πολιτείᾳ μὴ ἐντελῶς ἀρχεγόνῳ· διὸ καὶ εὐθὺς ὡς τὸ δίκαιον ἄρξηται διαμορφούμενον, γεννᾶται ἀναγκαίως τάξις τις νομικῶν διακεκριμένη τῆς τῶν λαϊκῶν [1]· τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι· ὅσον καὶ ἂν ἐπειράθησαν νὰ διαδώσωσι τὰς νομικὰς γνώσεις παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ χρεία ἰδίας τάξεως νομικῶν, ἡ τελευταία αὕτη ἐπεζητήθη ὑπὸ τῆς τῶν λαϊκῶν τάξεως καὶ χάριν ταύτης. Τωόντι ὁ πολὺς λαὸς δύναται ἴσως νὰ ἐκμάθῃ καὶ ἀποστηθίσῃ τὰ δίκαια· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, ἵνα τις λέγηται καὶ νομικός. Τὸ δίκαιον δὲν εἶνε ἁπλοῦν ἄθροισμα νόμων καὶ διατάξεων, ἀλλά τι κατ' οὐσίαν διάφορον [2]. Ἵνα δέ τις κληθῇ νομικός, ἀπαιτεῖται *νομικὴ μόρφωσις*, ἥτις περιλαμβάνει δύο τινά· τὴν διὰ μακροχρονίου καὶ μοχθηρᾶς ἐργασίας ἀπόκτησιν *νομικῆς φαντασίας*, ἤτοι ἱκανότητος τοῦ νομικῶς σκέπτεσθαι· πρὸς δὲ τὴν ἀπόκτησιν *νομικῆς τέχνης ἢ διαγνώσεως*, ἤτοι ἱκανότητος τοῦ χειρίζεσθαι τὰς νομικὰς ἐννοίας καὶ σχετίζειν ταύτας πρὸς τὰ πραγματικὰ διδόμενα [3]. Ἡ *νομικὴ δὲ μόρφωσις* διακρίνει τὸν νομικὸν ἀπὸ τοῦ λαϊκοῦ, οὐχὶ δὲ τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων· ὅθεν δύναταί τις πολλὰς γνώσεις νομικὰς κτησάμενος νὰ ᾖ νομικὸς ἀδοκιμώτατος καὶ σχεδὸν τοῦ ὀνόματος ἀνάξιος, ὡς τοὐναντίον δύναταί τις ὀλίγας σχετικῶς ἔχων νομικὰς γνώσεις, νὰ ᾖ ἄριστος νομικός.

Ἡ τὸν νομικὸν δὲ τοῦ λαϊκοῦ διακρίνουσα νομικὴ μόρφωσις, ἐπιφέρει καὶ ταύτην τὴν μεταξὺ αὐτῶν διάκρισιν· ὁ μὲν λαϊκός, καὶ ἐὰν τὰς εὐρυτάτας γνώσεις τοῦ δικαίου ἀποκτήσῃ, μένει οὐχ ἧττον περιωρισμένος ἐν τοπικοῖς καὶ χρονικοῖς ὁρίοις, ἀπομανθάνει τὸ πολὺ τὸ δίκαιον τῆς ἑαυτοῦ χώρας, ἢ τὸ δίκαιον ὡρισμένης ἑκάστοτε ἐποχῆς. Ὁ νομικὸς ὅμως ἐνῷ μανθάνει τὸ δίκαιον τῆς ἑαυτοῦ χώρας καὶ ἐποχῆς,

---

[1] Savig. Syst. A' 45.

[2] Οὕτως ὁ Κέλσος λέγει: Scire leges non hoc est, verba carum tenere, sed vim ac potestatem N. 17 II. (1.3).

[3] Ἴδε Jhering Geist. B' 313. Κατὰ Μακκελδέϋ § 9 ἡ νομικὴ δὲν λογίζεται ἐπιστήμη, εἰ μὴ ὅταν μετὰ τῆς γνώσεως τῶν νόμων συνδέωνται ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου.

συγχρόνως εἰσέρχεται καὶ εἰς κύκλον εὐρύτερον, ἐν ᾧ διδάσκεται τὸ *δίκαιον καθ' ὅλου*· ὁ νομικὸς λοιπὸν δὲν τρέμει πρὸ τοῦ νομοθέτου, ὅστις ἔρχεται νὰ μεταβάλῃ τὸ ὑφιστάμενον δίκαιον, διότι, ὅπως καὶ ἂν τὸ μεταβάλῃ, ὁ νομικὸς δὲν δυσχεραίνεται νὰ προσοικειωθῇ τοῦτο εὐθύς· ὁ νομικός, κατὰ τὸν Jhering [1], ἐκτείνει τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα πέραν τοῦ ἐδάφους τῆς οἰκείας πολιτείας, ἐπὶ ἐδάφους διεθνοῦς καὶ οὐδετέρου, ἔνθα συναντῶνται οἱ νομικοὶ πάντων τῶν φυλῶν καὶ τῶν ζωνῶν· ἐὰν δὲ τὰ δίκαια τῶν διαφόρων χωρῶν εἶνε διάφορα, ὁ τρόπος τῆς συλλήψεως καὶ ἑρμηνείας αὐτῶν εἶνε πανταχοῦ ὁ αὐτός· ἐντεῦθεν *οἱ ἀληθεῖς νομικοὶ πάντων τῶν χωρῶν καὶ τῶν ἐποχῶν ὁμιλοῦσι τὴν ἰδίαν γλῶσσαν* [2].

Ὁ ἐν τῷ παρόντι τίτλῳ διδόμενος ὁρισμὸς τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου εἶνε ὁ ἑξῆς [3]. Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia· justi atque injusti scientia. Κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦτον, ληφθέντα ἐκ τοῦ περὶ *κανόνων* α' βιβλίου τοῦ Οὐλπιανοῦ, μορφωθέντα δὲ κατὰ τὰς ἰδέας τῶν στωϊκῶν, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου εἶνε μέρος τῆς φιλοσοφίας, ἧς ὁ ὁρισμὸς κατὰ τοὺς στωϊκοὺς εἶνε ἡ divinarum atque humanarum rerum notitia· μάλιστα εἶνε τὸ ἄριστον μέρος τῆς φιλοσοφίας. Οὕτως ἀλλαχοῦ [4] ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ Οὐλπιανοῦ ἡ προκειμένη φιλοσοφία ὡς ἡ μόνη ἀληθὴς re veram philosophiam non simulatum affectantes [5]. Ὑπό τινων ὅμως ἑρμηνευτῶν δίδεται εἰς τὸν ἀνωτέρω ὁρισμὸν διάφορος ἔννοια· οὕτω κατά τινας τὸ μὲν divinarum rerum ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, ὅπερ κατὰ τοὺς ρωμαίους περιε-

---

[1] Geist. B' 315.

[2] Jher. αὐτ.

[3] N. 10 § 2 Π. (1. 1).

[4] N. 1 § 1 Π. (1. 1).

[5] Καὶ Εὐφράτης ὁ Φιλόσοφος παρὰ Πλινίῳ λέγει: Etiam esse hanc Philosophiae et quidem pulcherimam partem, agere negotium, cognoscere, judicare, promere, et exercere justitiam». Συχνὰ δὲ ἀντὶ Juris prudentia καλεῖται ὑπὸ τῶν ρωμαίων ἁπλῶς prudentia, scientia ἢ sapientia civilis, οἱ δὲ νομομαθεῖς ἁπλῶς prudentes, διότι τὸ δίκαιον θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ρωμαίων ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη· ὅθεν ἐθεωρεῖτο αἰσχρὸν διὰ πάντα ἀξιοῦντα θέσιν τινὰ ἐν τῇ ρωμ. πολιτείᾳ νὰ ἀγνοῇ τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην. Accarias. Précis Α' 5 σημ. 2.

λάμβανε τὸ jus feciale, j. pontificum, καὶ j. augurale, τὸ δὲ rerum humanarum ἀναφέρεται εἰς τὸ jus civile· κατὰ ταῦτα jurisprudentia εἶνε ἡ γνῶσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀστικοῦ δικαίου, ἢ γνῶσις τοῦ θείου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου. Κατ' ἄλλους τὸ rerum divinarum δηλοῖ τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὸ δὲ rerum humanarum δηλοῖ τὸ θετικὸν δίκαιον· ὥστε κατ' αὐτοὺς Jurisprudentia εἶνε ἡ γνῶσις τοῦ φυσικοῦ καὶ θετικοῦ δικαίου. Ὁπωσδήποτε ὁ ὁρισμὸς εἶνε ἀνεπιτυχής, μετέχων κενότητος [1] οὐχὶ ἄλλως ἀσυνήθους παρὰ τοῖς ρωμ. νομομαθέσι τῶν Πηγῶν· ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ὀρθότερον λογιζόμενος ἔδει νὰ περιορίσῃ τὸν ὁρισμὸν τῆς Jurisprudentia εἰς τὸ δεύτερον μόνον προσόν, λέγων ὅτι αὕτη εἶνε justi atque injusti scientia· ὁ τοιοῦτος δὲ ὁρισμὸς θὰ ἦν σαφὴς καὶ ἀκριβής [2]. Σημειωτέον προσέτι ὅτι ὁ ἀνωτέρω ὁρισμὸς ἴσως ἤρμοζεν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Οὐλπιανοῦ, ὅστις, ἔδωκεν αὐτόν· τοὐναντίον ἐπὶ δημοκρατίας ἐδίδετο τῇ jurisprudentia στενωτέρα ἔννοια, περιλαμβάνουσα τὴν γνῶσιν τοῦ jus civile καὶ πλέον οὐ [3].

Ἀνωτέρω (σελ. 5) ἐμνημονεύσαμεν τοῦ χωρίου 10 § 2 Π. (1. 1) ἐν ᾧ ὁ Οὐλπιανὸς λέγει jus est ars boni et aequi, εἴπομεν δὲ ἐκεῖ ὅτι τὸ jus ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ δηλοῖ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου· ἔχομεν λοιπὸν οὕτω καὶ ἕτερον ὁρισμὸν τῆς Jurisprudentia ὑπὸ τοῦ ἰδίου μάλιστα νομομαθοῦς ἐν τῷ αὐτῷ τίτλῳ τῶν Πανδεκτῶν διδόμενον. Ἀντίφασις ὅμως οὐδεμία ὑπάρχει· ὁ Οὐλπιανὸς λέγων ὅτι ἐπιστήμη τοῦ δικαίου εἶνε ἡ τέχνη τοῦ καλοῦ καὶ ἴσου, ἔχει ὑπ' ὄψει μίαν μόνον ἐξόχως χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης, ἐκείνην δηλ. ἥτις μαρτυρεῖ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ὅστις εἶνε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Γῆν τῆς ἐπαγγελίας, νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ καλὸν καὶ ἴσον [4], εἰκοστροφοῦσα ἀναλόγως τὴν νομοθεσίαν. Ὅταν δὲ κατωτέρω ὁ αὐτὸς νομομαθὴς λέγῃ, ὅτι ἐπι-

---

[1] Accaris· Précis Λ′ 5.

[2] Accarias Précis Λ′ 5.

[3] Savig. System. Λ′ 2.

[4] Windsch. Λ′ § 28. «Ἐφόσον ὅμως αἴσθημά τι δικαίου οὐ μόνον παράτισιν ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ αἴσθημα ὅλου τοῦ λαοῦ κατέστη, ἡ *ἐπιείκεια* δηλοῖ τὸ ἰδεῶδες, *εἰς πραγμάτωσιν τοῦ ὁποίου τείνει τὸ δίκαιον ἑκάστου λαοῦ*.— Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ ταύτῃ λέγεται ὅτι jus est ars boni et aequi».

στήμη τοῦ δικαίου εἶνε ἡ γνῶσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων κλπ. ἀποβλέπει μᾶλλον εἰς τὰ μέσα δι' ὧν ὁ σκοπὸς ἐκεῖνος ἐπιτυγχάνεται· ὅθεν οἱ δύο ὁρισμοὶ συνυπάρχουσι παραλλήλως συμπληροῦντες ἀλλήλους. Τωόντι οἱ ρωμαῖοι ὡς τελευταῖον σκοπὸν τοῦ δικαίου ἐθεώρουν τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τῆς ἀπολύτου δικαιοσύνης [1]. Δὲν εἶνε ὅμως ἀληθὴς ἡ δόξα, ὅτι οἱ ρωμαῖοι ἠγνόουν τὴν διάκρισιν μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικῆς, διότι αὕτη πολλαχῶς μαρτυρεῖται ὑπ' αὐτῶν· λ. χ. non omne quod licet honestum est [2]. Semper in conjuctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit [3]. Ἐφρόνουν ὅμως, ὅτι σκοπὸς τοῦ δικαίου εἶνε νὰ προσπελάσῃ ὡς οἷόν τε εἰς τὴν ἠθικήν. Διὰ τοῦτο πολλάκις διὰ τοῦ δικαίου ἐζήτησαν νὰ ἐπιτύχωσι σκοποὺς καθαρῶς ἠθικούς, οἷον ἀγάπην πρὸς τοὺς γονεῖς [4] σεβασμὸν πρὸς αὐτοὺς καὶ τοὺς πάτρωνας [5]. Διὰ τοῦτο καθιέρωσαν τὴν ἀρχὴν ὅτι τὰ contra bonos mores τελούμενα εἶνε ἄκυρα· Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est [6].

Ἄλλως τε ἡ διαφορὰ μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικῆς εἶνε πολλαπλῆ καὶ ἀναμφισβήτητος· διότι :

α') Τὸ δίκαιον ἐρευνᾷ καὶ ρυθμίζει μόνον τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐρευνᾷ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν βούλησιν.

β') Τὸ δίκαιον εἶνε φύσεως ἀρνητικῆς, καθότι ὁρίζει κυρίως τί τὸ φευκτέον ἢ μέχρι τίνος ἡ τῆς βουλήσεως ἔκφρασις εἶνε δυνατή ἡ δὲ ἠθικὴ εἶνε φύσεως θετικῆς, ὁρίζουσα τί τὸ πρακτέον ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως, μηδενὸς ἐπιτάσσοντος.

γ') Τὸ δίκαιον στηρίζεται ἐπὶ νομοθεσίας τινός, καὶ ἐκ ταύτης ἕλκει τὸ κῦρος· ἐνῷ ἡ ἠθικὴ ἑδρεύει ἐπὶ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου τῆς συνειδήσεως, καὶ ἐκ ταύτης τὸ κῦρος αὐτῆς ἕλκει.

δ') Τὸ δίκαιον εἶνε ἀπαραίτητον πρὸς ὕπαρξιν ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἑπομένως ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ εἶνε ἐπιτακτικωτέρα τῆς ἠθικῆς.

---

[1] Ἴδε καὶ Φρεαρ. Ρωμ. Νομοθ. σελ. 1 σημ. 1.
[2] Ν. 144 πρ. Π. (50. 17).
[3] Ν. 197 Π. (50. 17).
[4] Ν. 2 Π. (1. 1).
[5] Ν. 2. 5. 10 Π. (37. 15).
[6] § 7 Εἰσ. (3. 26).

ε') Ἑτέρωθεν ὅμως ὑπὸ ἔποψιν ἐσωτερικῆς ἀξίας ἡ ἠθικὴ ἵσταται ὑψηλότερον τοῦ δικαίου· διότι πᾶσα ἠθικὴ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸ δίκαιον, ἐνῷ τὸ δίκαιον παρορᾷ πολλάκις ἀρχὰς ἠθικάς· ὅθεν πᾶν ἠθικὸν εἶνε καὶ δίκαιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τἀνάπαλιν.

ς') Τὸ δίκαιον εἶνε ἐκβιαστόν, ἡ δὲ ἠθικὴ οὐχί.

Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου, σπουδαιότατοι παράγοντες εἶνε ἡ *ἱστορία* καὶ ἡ *φιλοσοφία*, ἡ μὲν ὡς στοιχεῖον *γνώσεως*, ἡ δὲ ὡς στοιχεῖον *κριτηρίου*. Ἐξηγούμεθα· ὁ θέλων νὰ καταστῇ ἐπιστήμων τοῦ δικαίου, ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ τὴν *ἱστορίαν* αὐτοῦ, ἤτοι τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν διαφόρων τοῦ δικαίου θεσμῶν ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς γενέσεως αὐτῶν χρόνων καὶ παρακολουθῶν τὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας· οὕτως ὁ θέλων νὰ σπουδάσῃ τὸ Ρωμ. Δίκαιον ἔχει ἀπαραιτήτως ἀνάγκην τῆς *ἱστορίας* αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως Ρώμης μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἄνευ δὲ αὐτῆς ἡ γνῶσις τοῦ Ρωμ. Δικαίου ἔσται ἀτελὴς καὶ ἐπιπολαία, πλείστων δὲ θεσμῶν τὴν ὕπαρξιν καὶ φύσιν δὲν θὰ δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ· ἐν παραδείγματι· ὁ θεσμὸς τοῦ Ρωμ. Δικαίου, καθ' ὃν ἀπαγορεύονται αἱ μεταξὺ συζύγων δωρεαί, φαίνεται ἐν πρώτοις παράδοξος· ἀλλ' ὅταν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθῃ τις, ὅτι τὰ διαζύγια ἐν Ρώμῃ εἶχον καταντήσει συχνότατα ἕνεκα τῆς κοινωνικῆς διαφθορᾶς ἀπὸ τοῦ 6' καρχηδονικοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, πρὸς δὲ ὅτι ὁ γάμος ἐχρησίμευε συχνὰ ὡς διαβατικὴ συνάφεια σκοποῦσα τὴν ἀπογύμνωσιν τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων, θὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τῶν δωρεῶν μεταξὺ συζύγων, ἣν θεσμὸς ἀναγκαῖος καὶ λογικώτατος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐδημιουργήθη· συγχρόνως δὲ θὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκλιπόντος τοῦ λόγου ἐκείνου, ὁ θεσμὸς ἀπώλεσε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ σπουδαιότητα καὶ χρησιμότητα, ἡ δὲ κατάργησις αὐτοῦ θὰ ἦν ἀνεπαίσθητος ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς σχέσεσι.

Πλὴν ὅμως τῆς ἱστορίας, ὁ θέλων νὰ γείνῃ ἐπιστήμων τοῦ δικαίου δέον νὰ ἐγκύψῃ καὶ εἰς τὴν *φιλοσοφίαν* αὐτοῦ. Οὕτω δὲ τὰ ἱστορικῶς δεδομένα, ἢ τὰ ὑπὸ τοῦ θετικοῦ δικαίου δημιουργούμενα ἑκάστοτε τιθέμενος ὑπὸ τὴν βάσανον τῆς φιλοσοφικῆς λίθου, θὰ δύναται νὰ ἐξάγῃ συμπεράσματα περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν καὶ περὶ τοῦ πῶς δεῖ διαμορφωθῆναι τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν θεσμόν, ἐπὶ τῷ τέλει τοῦ προσεγγίσαι αὐτὸν εἰς σχετικὴν τελειότητα.

ΤΙΤΛΟΣ Β΄—DE ORIGINE JURIS ET OMNIUM MAGISTRATUUM ET SUCCESSIONE PRUDENTIUM

Ἐν τῷ τίτλῳ τούτῳ εἰσέτι προοιμιακῶς ἐκτίθενται τὰ τῆς διαδοχικῆς γενέσεως τῶν ρωμ. νόμων, τὰ τῆς βαθμιαίας δημιουργίας τῶν διαφόρων τῆς Ρώμης ἀρχόντων, καὶ τέλος παρατίθενται τὰ ὀνόματα τῶν ρωμ. νομομαθῶν μετὰ βραχειῶν περί τινων τούτων παρατηρήσεων. Καὶ τὰ μὲν δύο πρῶτα ἀνάγονται εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ρωμ. Δικαίου, ἧς ἡ μελέτη εἶνε χρήσιμος εἰς κατανόησιν τοῦ Δικαίου τούτου, διὸ καὶ ἐπικαίρως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀποβλέπων εἰς τὸν ἕτερον τῶν σκοπῶν τῶν Πανδεκτῶν, εἰς τὸ ὅτι δηλ. προωρίζοντο εἰς διδαχὴν ἐν ταῖς νομικαῖς σχολαῖς, πρὸ τῆς ἑρμηνείας, ὡς λέγει, τῶν ρωμ. νόμων παρατίθησι σύντομον ἱστορικὴν εἰσαγωγήν, ἀνεπαρκῆ μὲν εἰς τὸ νὰ παράσχῃ τῷ διδαχθησομένῳ εἰκόνα τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ ρωμ. δικαίου, δίδουσαν ὅμως ἀφορμὴν πρὸς ἐκτενεστέραν προφορικὴν διδασκαλίαν, ἥτις πιθανῶς θὰ ἐγίνετο κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πανδεκτῶν. Ἐνταῦθα θὰ ἦτο μακρὸν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ κείμενον τῶν Πανδεκτῶν, διότι τοῦτο θὰ μᾶς ἠνάγκαζε νὰ πραγματευθῶμεν ὁλόκληρον τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ρωμ. Δικαίου[1]. Διὸ παρακάπτοντες τὸ κείμενον κρίνομεν ἐπικαιρότερον νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν νομοθ. Συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρέχοντες οὕτω τὴν δέουσαν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἀνὰ χεῖρας συγγραφὴν τῆς Ἑρμηνείας τῶν Πανδεκτῶν, πρὸς δὲ νὰ παράσχωμεν βιογραφικάς τινας καὶ ἄλλας πληροφορίας περὶ τῶν νομομαθῶν, ὧν τὰ συγγράμματα συνεισήνεγκον εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν Πανδεκτῶν ἢ οἵτινες μνημονεύονται ἐν τῷ παρόντι τίτλῳ β΄.

Πολύτιμος κληρονομία θὰ ἐξηφανίζετο ἐν τῷ κατακλυσμῷ τῷ καταποντίσαντι τὴν Ρώμην, κατακλυσμῷ πνευματικῷ φοβερωτέρῳ τοῦ πολιτικοῦ, ἐὰν μὴ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγκαίρως περισυλλέξας καὶ ἐν ἀσφαλῇ ἀποτιθεὶς ταμείῳ διέσωζεν αὐτήν· ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἔσχε συνεργὸν τὸν Τριβωνιανόν, ἴσως μάλιστα τῷ τελευταίῳ ὀφείλεται ἡ μεγαλοφυὴς ἰδέα, ὡς ὀφείλεται καὶ ἡ ἐπιτυχὴς ἐκτέλεσις· ὅμως τῷ

[1] Συνοπτικὴν ἀλλὰ σαφεστάτην ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ Ρωμ. Δικαίου εὑρίσκει ὁ βουλόμενος ἐν τῇ ἐμῇ *Προπαιδείᾳ* τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου.

Ἰουστινιανῷ ἀνήκει ἀναφαίρετος ὁ ἔπαινος, ὅτι μονάρχης αὐτὸς ἀπόλυτος, υἱοθέτησε τὴν τοῦ ὑπηκόου πρότασιν, παρέσχε δὲ ἀμέριστον τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ προστασίαν, ἵνα ταχέως καὶ ἐπιτυχῶς ἀχθῇ εἰς πέρας ἔργον οὕτωσὶ μέγα. Ἡ ἀνθρωπότης εἶνε καὶ ὀφείλει νὰ εἶνε εὐγνώμων τῷ Ἰουστινιανῷ, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τῷ Τριβωνιανῷ.

Καὶ ὁ μὲν Ἰουστινιανὸς[1] ἦν καταγωγῆς ταπεινῆς καὶ δὴ σλαβικῆς ἢ γοτθικῆς· ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὠνομάζετο Iztok ἡ δὲ μήτηρ Bigleniza ἤ, ὡς λατινιστὶ μετεφράζοντο, Sabatius καὶ Vigilantia. Ἐγεννήθη δὲ τῷ 482 ἢ 483 π. Χ. ἐν τῷ χωρίῳ Ταυρησίῳ (Tauresium) οὐχὶ μακρὰν τῆς σημερινῆς Σόφιας. Ὁ θεῖός του κατετάχθη εἰς τὸν στρατόν, ἐπιτήδειος δὲ ὢν ἀνυψώθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Σωματοφυλάκων, θανόντος δὲ τοῦ Ἀναστασίου ἀνεκηρύχθη καὶ αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν κατὰ τὸ 518 π. Χ. ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰουστῖνος Α΄. Βραδύτερον υἱοθέτησε τὸν ἀνεψιόν του Uprauda, ὅστις καὶ διεδέχθη ἐκεῖνον προσλαβὼν τὸ ὄνομα *Ἰουστινιανός*. Ἡ αὐτοκρατορία τούτου διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 527 μέχρι τοῦ 565 ἤτοι 38 ἔτη, ὑπῆρξε καθ' ὅλου ἔνδοξος. Ἐνίκησε τοὺς Βανδάλους ἐν Ἀφρικῇ, τοὺς Γότθους ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τοὺς Πέρσας, ἠσφάλισε τὸ ἀπέραντον κράτος, ἰδίως ἀνεγείρας 80 περίπου φρούρια ἀπὸ Βελιγραδίου μέχρι τῆς Μαύρης θαλάσσης, ἐκόσμησε δὲ τὴν πρωτεύουσαν δι' ὡραίων οἰκοδομῶν, ἐν οἷς καὶ δι' εἰκοσιπέντε ἐκκλησιῶν, ἡ λαμπροτάτη τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἡ τῆς Ἁγ. Σοφίας. Τὴν ἄφθιτον ὅμως δόξαν, καὶ τὸν λαμπρότερον ἀδάμαντα διὰ τὸ στέμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποτελεῖ ἡ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ ἀρξαμένη ἐργασία πρὸς κατάρτισιν τῶν νομοθετικῶν συλλογῶν, ἐργασία περατωθεῖσα ἐν τῷ σχετικῶς βραχυτάτῳ χρόνῳ τῶν πέντε ἐτῶν. Ὑπὸ ἔποψιν χαρακτῆρος ὁ Ἰουστινιανὸς φέρεται ὡς εὐγενὴς καὶ ὑπομονητικός, ἐγκρατὴς καὶ ἁπλοῦς, μάταιος ὅμως καὶ μέγα περὶ ἑαυτοῦ φρονῶν· οὕτως ἐπηγγέλλετο τὸν μουσικὸν καὶ ἀρχιτέκτονα, τὸν ποιητὴν καὶ τὸν φιλόσοφον, τὸν νομικὸν καὶ τὸν θεολόγον. Καίτοι δὲ διηνεκῶς ἦν δεδομένος εἰς τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως, δὲν ἦν ἐν τούτῳ εὐτυχής· διότι ὁ μὲν λαὸς πιεζόμενος ἦν δυσηρεστημένος, ἡ δὲ σύζυ-

---

[1] Κατὰ τὸν ἄγγλον ἱστορικὸν Γίββωνα, ἀφιερωῦντα εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὃ κεφάλαια.

γός του καὶ πολλοὶ τῶν ὑπουργῶν του κατεχρῶντο τῆς ἰσχύος των.

Ὁ δὲ Τριβωνιανὸς κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Παμφυλίᾳ Σιδῶνος (νῦν Ἐσκὶ-Ἀττάλεια), ἦν δὲ εὐφυέστατος καὶ πολυμαθέστατος· ἔγραψεν ἐν πεζῷ καὶ μέτρῳ περὶ παντοίων ἀντικειμένων, ἐν οἷς καὶ διπλοῦν πανηγυρικὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατ' ἀρχὰς γενόμενος *ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν*, ἀνυψώθη βαθμηδὸν εἰς ταμίαν, ὕπατον, ἄρχοντα τῶν αὐτοκρ. γραφείων. Τὸν χαρακτῆρα ἦν εὐγενὴς καὶ εὐπροσήγορος, ἀλλὰ συγχρόνως ἀνόσιος καὶ φιλοχρήματος. Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 532 στάσιν ἀπεμακρύνθη τῆς ἀρχῆς πρὸς κατευνασμὸν τοῦ λαοῦ, ταχέως ὅμως ἐπανήχθη εἰς αὐτήν, ἐξηκολούθησε δὲ διαρκῶς ἀπολαύων τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος τὸ 546.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἤρξατο ἀπὸ τῆς καταρτίσεως Κώδικος τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, αἵτινες τὸ μὲν εἶχον συλλεχθῆ ἐν τοῖς προϋπάρχουσι κώδιξι τοῖς γνωστοῖς ὑπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Γρηγοριανοῦ, Ἑρμογενιανοῦ καὶ Θεοδοσίου, τὸ δὲ εἶχον ἐκδοθῆ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοκρατόρων. Πρὸς τοῦτο συνέστησε τῇ 13 Φεβρουαρίου 528 δεκαμελῆ ἐπιτροπήν [1], εἰς ἣν ἔδωκε πλήρη ἐλευθερίαν νὰ συναρμολογήσῃ πάσας τὰς προεκδιδομένας αὐτοκρατορικὰς διατάξεις παραλείπουσα μὲν τὰ μὴ ἰσχύοντα, τὰ δὶς ἐπαναλαμβανόμενα, ἢ τὰ περιττά, τροποποιοῦσα δὲ καὶ διορθοῦσα τὰ λοιπὰ κατὰ τὴν ἰσχύουσαν σύγχρονον νομοθεσίαν, καὶ ἀναπληροῦσα ἐκ τῆς ἰδίας ταύτης πηγῆς τὰ κενά, τὴν ὅλην δὲ ὕλην κατατάσσουσα μεθοδικῶς εἰς τίτλους. Ἐντὸς ἑνὸς ἔτους ἡ ἐπιτροπὴ ἀπεπεράτωσε τὴν ἐργασίαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῇ 7 Ἀπρ. 529 ἐξέδοτο διάταξιν ἀγγέλλουσαν τοῦτο τοῖς ὑπηκόοις, καὶ διατάσσουσαν ἵνα ἐν τῇ πράξει λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει καὶ ἐφαρμόζωνται μόνον αἱ διατάξεις αἱ περιεχόμεναι ἐν τῷ νέῳ φερωνύμῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Κώδικι (Codex Justinianus).

Μετὰ τὸ πρῶτον ἐγχείρημα ἐπηκολούθησε τὸ δεύτερον καὶ σπουδαιότερον. Ὁ Ἰουστινιανὸς συνέστησε τῇ 15 Δεκεμβρίου 530 νέαν ἐπιτροπὴν ἐκ δεκαὲξ νομικῶν [2], ὧν προΐστατο ὁ Τριβωνιανός, ἐνετεί-

---

[1] Τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιτροπῆς ἀναγράφονται ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ Κώδικος, εἶνε δὲ Ἰωάννης, Λεόντιος, Φωκᾶς, Βασιλίδης, Θωμᾶς, Τριβωνιανός, Κωνσταντῖνος, Θεόφιλος, Διόσκουρος καὶ Πραισεντῖνος.

[2] Τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἴδε ἐν τῇ διατάξει *Δέδωκεν* προτασσομένῃ τῶν Πανδεκτῶν.

λατο δὲ αὐτῇ τὴν εἰς μίαν βίβλον συγκέντρωσιν ἁπάσης τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τῆς ἐν πολυαρίθμοις τέως συγγράμμασι διεσπαρμένης καὶ κατατετμημένης. Πρὸς τοῦτο ἔδει νὰ ληφθῶσι τὰ συγγράμματα τῶν νομομαθῶν, οἵτινες ἔσχον τὸ πάλαι αὐθεντίαν, τὸ δὲ ἐν αὐτοῖς ὑλικὸν νὰ ἀνακαθαρθῇ ἀφαιρουμένων τῶν ἀχρήστων, συμβιβαζομένων δὲ τῶν ἀντιφωνιῶν καὶ διχογνωμιῶν, πρὸς δὲ νὰ τροποποιηθῇ καὶ συμπληρωθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τε ἰσχύοντος δικαίου καὶ νέων ἀποφάσεων λαμβανανομένων εἴτε ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς εἴτε ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοῦ. Ἡ ἐπιτροπὴ εἰργάσθη ἀόκνως συλλέξασα καὶ μελετήσασα ἱκανὰ συγγράμματα, ἰδίως ἐκ τῆς πλουσίας τοῦ Τριβωνιανοῦ βιβλιοθήκης· τινὰ ὅμως τούτων δὲν παρέσχον ποσῶς ὕλην διὰ τὸ νέον ἔργον, διὸ καὶ οὐδαμῶς ἐχρησίμευσαν. Ἐν τῷ Φλωρεντινῷ χειρογράφῳ τῶν Πανδεκτῶν παρατίθεται κατάλογος τῶν συγγραφέων καὶ συγγραμμάτων, οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἐπιτροπήν· ἐν αὐτῷ λοιπὸν ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα 38 συγγραφέων, καὶ 207 συγγραμμάτων ἀποτελούντων ἐν ὅλῳ βιβλία ἢ τόμους 1544[1] στίχους δὲ 3,000,000. Ἀλλ' ὁ κατάλογος οὗτος δὲν φαίνεται ἐντελῶς ἀκριβής, διότι ἐνῷ ἀναγράφει συγγράμματα, ἐξ ὧν οὐδὲν ἐλήφθη, ἑτέρωθεν παραλείπει ἕτερα, ὧν ἐν τοῖς Πανδέκτοις γίνεται χρῆσις. Ἐκ τῆς προρρηθείσης δὲ πληθύος τῶν συγγραμμάτων ἀπετελέσθη ἓν τοιοῦτον διῃρημένον εἰς 7 μέρη καὶ 50 βιβλία, περιέχοντα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ 150,000 στίχους. Τοῦ νέου ἔργου συντελεσθέντος ἐντὸς τριῶν μόνον ἐτῶν, ὁ αὐτοκράτωρ περιχαρὴς καὶ ὑπερήφανος ἀνήγγειλε τοῦτο τοῖς ὑπηκόοις τῇ 16. Δεκεμ. 533 διὰ δύο διατάξεων, ὧν ἡ μὲν λατινιστὶ (Tanta) ἡ δὲ ἑλληνιστὶ (*Δέδωκεν*). Διὰ τῶν διατάξεων τούτων ἀνεκήρυσσε τὸ νέον σύγγραμμα, τὸν Πανδέκτην ἢ Digesta, σὺν τῷ προεκδεδομένῳ Κώδικι ὡς -ὴν μόνην πηγήν, ἐξ ἧς οἵ τε μελετῶντες νομικοὶ καὶ οἱ δικασταὶ ἔδει ν' ἀντλῶσι τὸ ἐν ἰσχύϊ δίκαιον ἀπὸ 30 Δεκεμ. 533 καὶ ἐντεῦθεν· συγχρόνως δ' ἀπηγόρευσεν ἐπὶ ποινῇ τὴν χρῆσιν ἢ δημοσίευσιν ὑπομνημάτων, ἐγχειριδίων, ἢ ἄλλων νομικῶν συγγραμμάτων, ἐπιτρέψας μόνην τὴν *κατὰ πόδας* μετάφρασιν καὶ ἑρμηνείαν εἰς τὴν ἑλληνικήν, καὶ τοῦτο ἵνα μὴ διὰ τῆς ἐλευθέρας συγγραφικῆς ἐργασίας, ἐπισκοτισθῇ πάλιν τὸ δίκαιον καὶ νέος κυ-

---

[1] Ἴδε τὸν κατάλογον τοῦτον ἐν τῇ ἐμῇ μεταφράσει τῶν Πανδεκτῶν.

κεὼν ματαιώσῃ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἀνακάθαρσιν τῆς νομοθεσίας[1].

Ὁ Πανδέκτης ἔμελλε νὰ ᾖ σύγγραμμα ὀγκῶδες καὶ διεξοδικόν, ἡ δὲ τοῦ δικαίου διδασκαλία θὰ ἐδυσχεραίνετο ἄνευ τῆς ὑπάρξεως ἐγχειριδίου συνωπτικοῦ περιέχοντος τὰ κυριώτατα συντόμως καὶ οἱονεὶ προπαιδευτικῶς. Τοῦτο συνιδὼν ὁ Ἰουστινιανὸς διέταξε τὸν Τριβωνιανόν, ἵνα σὺν τῷ Θεοφίλῳ καὶ Δωροθέῳ, προβῶσιν εἰς τὴν σύνταξιν Institutiones—Εἰσηγήσεων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνακαθαιρομένης νομοθεσίας, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα δὲ τῶν προϋπαρχουσῶν Εἰσηγήσεων, ἰδίως τῶν τοῦ Γαΐου Institutiones καὶ Res cottidianae. Ἡ σύνταξις τοῦ ἐγχειριδίου ἤρξατο, ἐνῷ ἐξηκολούθει ἔτι ἡ διὰ τοὺς Πανδέκτας ἐργασία, ἀμφότερα δὲ τὰ συγγράμματα ἐπερατώθησαν σχεδὸν συγχρόνως. Αὐτοκρατορικὴ διάταξις τῆς 21 Νοεμβρίου 533 ἐπεκύρου τὰς Institutiones Justiniani, ὥριζε δὲ ἡμέραν ἐνάρξεως τῆς χρήσεως αὐτῶν τὴν 30 Δεκεμβρίου 533, καθ' ἣν ἤρχετο καὶ ἡ τῶν Πανδεκτῶν ἰσχύς.

Μόλις ὅπως συνετελέσθησαν οἱ Πανδέκται, παρετήρησεν ὁ Ἰουστινιανός, ὅτι αἱ κατὰ τὴν σύνταξιν τούτων καὶ ἕνεκα τούτων προκληθεῖσαι νέαι διατάξεις ἔλειπον ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ Κώδικος, ὅστις ἄλλως τε ἐκ τῆς γενομένης πολυμόχθου ἐν τῷ μεταξὺ ἐργασίας κατεδείχθη ὡς δεόμενος ἀναθεωρήσεως· ὅθεν εὐθὺς νέα ἐπιτροπὴ ἐκ πέντε νομομαθῶν[2] ἐνετάλη τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Κώδικος, ἥτις ἐντὸς ἔτους γενομένη ἐπεκυρώθη διὰ νέας Διατάξεως ὡς μέλλουσα νὰ ἰσχύσῃ ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου 534, καταργηθέντος ἐντελῶς τοῦ τε ἀρχικοῦ Κώδικος καὶ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ διατάξεων. Ἴσως ἐκ τούτου ὁ παλαιὸς κῶδιξ ἀπωλέσθη ὅλως, μόνου τοῦ νέου Κώδικος (Codex repetitae praelectionis) περισωθέντος μέχρις ἡμῶν.

Ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νέου Κώδικος μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς εἴτε ρυθμίζων νέα ζητήματα εἴτε μεταρρυθμίζων τὸ ἰσχῦον δίκαιον ἐξέδιδε νέας διατάξεις τὰς πλείστας ἑλληνιστί[3]· αὗται

---

[1] Ὀπισθοδρομικὴ τωόντι εἶνε ἡ διάταξις αὕτη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἀντικειμένη τῇ φύσει τοῦ δικαίου, ἀπαιτοῦντος ἀέναον ἐξεργασίαν ἐπιστημονικήν· ὅμως γνωστὸν ὅτι καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα ὁ Ναπολέων ἰδὼν τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ φερωνύμου αὐτοῦ Κώδικος ἑρμηνευτικὸν ἐγχειρίδιον ἀνεφώνησε: Mon code est perdu.

[2] Οὗτοι ἦσαν Τριβωνιανός, Δωρόθεος, Μηνᾶς, Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης.

[3] Σημειωτέον ὅτι αἱ πλεῖσται τούτων ἐξεδόθησαν ζῶντος τοῦ Τριβωνιανοῦ, ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (545) εἴκοσι μόνον τοιαῦται ἐξεδόθησαν.

δ' ἐκλήθησαν *Νεαραὶ* ἤτοι νεώτεραι διατάξεις, ἢ *Novellae* ἤτοι n. constitutiones. Τούτων 170 περίπου σώζονται μέχρις ἡμῶν, ἀποτελοῦσαι ἰδίαν συλλογήν.

Αἱ Institutiones, οἱ *Πανδέκται*, ὁ Codex rep. praelectionis, καὶ αἱ *Νεαραὶ* ἡνώθησαν βραδύτερον εἰς μίαν μεγάλην νομοθετικὴν συλλογήν, ἢ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν νομικῶν σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ τῶν γλωσσογράφων, ἤτοι ἀπὸ τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος ἐδόθη τὸ ὄνομα Corpus Juris Civilis.

Περὶ τῆς τῶν Πανδεκτῶν διαιρέσεως ρητέον τάδε. Οὗτοι διηρέθησαν εἰς 50 βιβλία. Ἡ ὕλη ἑκάστου βιβλίου ὑποδιηρέθη εἰς τίτλους, ἀνερχομένους ἐν ὅλῳ εἰς 432[1]. Ἕκαστος τίτλος ἀποτελεῖται ἐξ ἀποσπασμάτων τῶν διαφόρων νομομαθῶν, ἀνερχομένων ἐν ὅλῳ εἰς 9142. Κατὰ τὸν μεσαίωνα δὲ τὰ ἀποσπάσματα ὑποδιηρέθησαν περαιτέρω εἰς παραγράφους, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς 19,000 περίπου.

Τὰ 50 βιβλία τῶν Πανδεκτῶν ἐθεωροῦντο ἀποτελοῦντα 7 μέρη. Τὸ Α' μέρος ὀνομαζόμενον *τὰ πρῶτα* περιλαμβάνει τὰ βιβλία 1—4 εἶνε δὲ ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν περαιτέρω διδασκαλίαν[2]. Τὸ Β' μέρος περιλαμβάνει τὰ βιβλία 5—11, ὀνομάζεται de judiciis ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ α' τίτλου, καὶ πραγματεύεται περὶ δικαστηρίων ἐν γένει· προσέτι ἐξετάζει τὰς in rem actiones, τὴν lex Aquilia καὶ ἄλλα τινὰ συγγενῆ. Τὸ Γ' μέρος περιλαμβάνον τὰ βιβλία 12—19, ὀνομάζεται de rebus ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ α' τίτλου, πραγματεύεται δὲ περὶ condictiones et actiones. Τὸ Δ' μέρος περιλαμβάνον τὰ βιβλία 20—27, ὀνομάζεται umbilicus Pandectarum ὀμφαλὸς τῶν Πανδεκτῶν, πραγματεύεται δὲ περὶ ποικίλων ἀντικειμένων, οἷον περὶ ἐνεχύρου καὶ ὑποθήκης, περὶ ἀποδείξεων, περὶ γάμου. Τὸ Ε' μέρος περιλαμβάνον τὰ βιβλία 28—36 ὀνομάζεται de testamentis, πραγματεύεται δὲ περὶ τῆς ἐκ διαθήκης διαδοχῆς. Τὸ Ϛ' μέρος περιλαμβάνον τὰ βιβλία 37—44 πραγματεύεται δὲ περὶ bonorum possessio, καὶ διαδοχῆς ἐξ ἀδιαθέτου, πρὸς δὲ περὶ ποικίλων ἀντικειμένων. Τὸ Ζ' τέλος μέρος περιλαμβάνον τὰ βιβλία 45—50 πραγματεύεται περὶ ποικίλων ἀντικειμένων, ἐν οἷς καὶ περὶ ποινικοῦ δικαίου. Ἱσοφανῶς ἡ τοιαύτη διαίρεσις δὲν εἶνε συστηματική· ἀλλ' ὁ

[1] Ὅμως τρία βιβλία, τὸ 30, 31, 32, δὲν διαιροῦνται εἰς τίτλους.
[2] Ἰδὲ καὶ τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω ἐν σελ. 3.

Ἰουστινιανὸς αὐτὸς δίδει τὸν λόγον τῆς τοιαύτης διαιρέσεως ἐν μὲν τῇ διατάξει Tanta § 1. 2. λέγων Et in septem partes eos digessimus, non perperam neque sine ratione, sed in *numerorum naturam et artem* respicientes et consentaneam eis divisionem partium conficientes, ἐν δὲ τῇ διατάξει *Δέδωκεν* λέγων: καὶ τοῦτο οὐ παρέργως ἀλλὰ τῆς τῶν ἀριθμῶν φύσεώς τε καὶ *ἁρμονίας* στοχασάμενοι. Τοὺς λόγους δὲ τούτους τοῦ αὐτοκράτορος ἐξήγησάν τινες[1] ὡς ὑποδηλοῦντας τὴν περὶ ἀριθμῶν μυστηριώδη θεωρίαν τῶν πυθαγορίων, καθ' ἣν εἰς ὡρισμένους ἀριθμοὺς ἀπεδίδετο ἰδιάζουσα δύναμις καὶ σημασία, συμφώνως τῷ γνωστῷ αὐτῶν δόγματι, ὅτι *οἱ ἀριθμοὶ εἶνε τῶν πραγμάτων ἡ οὐσία.*

Μετὰ τὴν βραχεῖαν ἔκθεσιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν σύνταξιν τῶν Πανδεκτῶν καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Συλλογῶν, ἐκθέσωμεν ἤδη βιογραφικάς τινας καὶ ἄλλας πληροφορίας περὶ τῶν γνωστοτέρων νομομαθῶν, ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ὁποίων ἐλήφθησαν ἀποσπάσματα διὰ τὴν κατάρτισιν τῶν Πανδεκτῶν, ἢ ὧν τὰ ὀνόματα μνημονεύονται ἐν τῷ τίτλῳ β' τῶν Πανδεκτῶν, συνταχθέντι ἐπὶ τῇ βάσει ἐγχειριδίου τοῦ *Πομπωνίου*[2]. Αἱ κατωτέρω δὲ πληροφορίαι ἔσονται χρήσιμοι, οὐ μόνον διότι ὁ γινώσκων τὸν χρόνον, τόπον κλπ. τῆς δράσεως ἑκάστου νομομαθοῦς, ὀρθότερον δύναται νὰ ἑρμηνεύῃ καὶ κατανοῇ τὰ κείμενα, ἀλλὰ κυρίως διότι διὰ τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ ἀναγνώστης τοῦ κειμένου καὶ τῆς Ἑρμηνείας τῶν Πανδεκτῶν θέλει ἐξοικειωθῇ καὶ προσπελάσει οὕτως εἰπεῖν πρὸς τοὺς νομομαθεῖς, ὧν τὰ ἀποσπάσματα ἑρμηνεύονται. Εἶνε ψυχολογικῶς ἀναντίρρητον, ὅτι διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὧν μόνον τὸ ὄνομα ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης πληροφορίας γινώσκομεν, αἰσθανόμεθα πολὺ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρον, παρ' ὅσον ὅταν μάθωμεν καὶ τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως αὐτῶν.

Α' Νομομαθεῖς ἀρχαῖοι.

Sex. Papirius· ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ταρκινίου τοῦ ὑπερηφάνου, ἐποίησε δὲ συλλογὴν τῶν leges regiae, κληθεῖσαν jus civile Papirianum.

---

[1] Ἴδε Hofmann Z. R. G. XI. 340 ἐπ.

[2] Τὰ κατωτέρω ἐκτίθενται ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τοῦ ἀγγλικοῦ συγγράμματος An introduction to the study of Justinian's Digest by Henry John Roby. 1886.

App. Claudius· ἐκλεχθεὶς ὕπατος (π. X. 451), παρητήθη ἐκλεχθεὶς μεταξὺ τῶν decemviri, οἵτινες συνέταξαν τὴν δωδεκάδελτον· ἀπόγονος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ App. Claudius C. F. Caecus, ἀναδειχθεὶς τιμητὴς (π. X. 312) ὕπατος, δικτάτωρ, μεσοβασιλεύς, πραίτωρ κλπ. οὗτος ἐκυρίευσε πολλὰς πόλεις τῶν Σαμνιτῶν, κατέστρεψε τὸν στρατὸν τῶν Σαβίνων καὶ Τουσκανῶν, προὔλαβε τὴν μετὰ τοῦ Πύρρου συνομολόγησιν εἰρήνης, κατεσκεύασε τὴν περίφημον στρατιωτικὴν λεωφόρον ἀπὸ Ρώμης εἰς Καπύην, καὶ τὸ πρῶτον μέγα ὑδραγωγεῖον κλπ. Ὡς νομικὸς δὲ συνέθηκε τύπους ἀγωγῶν (δημοσιευθέντας βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Cn. Flavius), καὶ βιβλίον de usurpationibus· ὁ Λίβιος (X. 22) καλεῖ αὐτὸν callidus sollersque juris atque eloquentiae consultus.

Sempronius· ἀνεδείχθη ὕπατος (π. X. 304), ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων πληβείων Ποντιφίκων, βραδύτερον δὲ ἀνεδείχθη τιμητὴς καὶ πραίτωρ, ἦν δὲ κατὰ τὸν Πομπώνιον σοφώτατος ἐν νομικοῖς.

C. Scipio Nasica· κατὰ τὸν Πομπώνιον εἶχεν ἐπὶ τῆς Sacra via οἰκίαν δωρηθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δημοσίου, ἵνα προχειρότερον παρέχῃ τὰς νομικὰς αὐτοῦ συμβουλάς· ὁ αὐτὸς δ' ὠνομάσθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου Optimus.

Tib. Coruncanius· ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος δημοσίᾳ διδάξας juris consultus (primus profiteri coepit)· τὸ 280 π. X. ἀνεδείχθη ὕπατος, ὑπῆρξε δὲ ὁ πρῶτος πληβεῖος pontifex maximus. Ὁ Κικέρων ὀνομάζει αὐτὸν peritissimus pontifex, συχνὰ δὲ παρέχει τοῦτον ὑπόδειγμα νομικῆς καὶ καθολικῆς σοφίας.

Sex. Aelius· ἀνεδείχθη ἀγορανόμος τὸ 200 π. X. εἶτα δὲ ὕπατος καὶ τιμητής. Ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος λέγεται juris quidem civilis omnium peritissimus sed etiam ad dicendum paratus. Κατὰ τὸν Πομπώνιον ἔγραψε σύγγραμμα καλούμενον Tripertita ὅπερ περιέχει τὰ στοιχεῖα τοῦ δικαίου. Ὁ Αἴλιος οὗτος λέγεται ὅτι ηὔξησε τοὺς δικονομικοὺς τύπους, οἵτινες ὠνομάσθησαν ἐξ αὐτοῦ jus Aelianum. Ὁ Κικέρων καλεῖ που αὐτὸν ἑρμηνευτὴν τοῦ δωδεκαδέλτου.

P. Aelius καὶ P. Attilius ἀδελφοί· κατὰ τὸν Πομπώνιον ἀνεδείχθησαν ἄριστοι νομοδιδάσκαλοι.

M. Porcius Cato· ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν

νομομαθῶν, εἰ καὶ ἡ κυρία δρᾶσις αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξεν ὡς νομικοῦ. Ἐγεννήθη ἐν Τουσκούλῳ τῷ 234 π. Χ. ἀνεδείχθη δὲ πραίτωρ, ὕπατος, τιμητὴς κλπ. Ὁ P. Cato ἀποτελεῖ γνήσιον τύπον ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ χαρακτῆρος, διὸ καὶ ὑπὸ πάντων ἐπαινεῖται. Σημειωτέον ὅτι 44άκις κατηγορήθη, ἀλλ' οὐδέποτε κατεδικάσθη. Ἔγραψε τὴν πρώτην ρωμ. ἱστορίαν λατινιστὶ (Origines ἐν 7 βιβλ.). Ὁ Κικέρων καλεῖ αὐτὸν juris civilis omnium peritissimus, ὁ δὲ Πομπώνιος ὁμιλεῖ περὶ σωζωμένων βιβλίων αὐτοῦ, πιθανώτατα νομικῶν· τέλος ὁ Κικέρων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ de Senectute ἀναφέρει τὸν Κάτωνα ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν 84 ἀσχολούμενον ἐκτὸς ἄλλων εἰς τὸ jus augurium, pontificium, civile.

Cato junior υἱὸς τοῦ Cato Censorinus συνέγραψεν egregios de jure civili libros. Σημειωτέον ὅτι ἡ περίφημος Catoniana regula προέρχεται πιθανῶς ἐκ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

M. Junius Brutus· κατὰ τὸν Πομπώνιον ὑπῆρξε μετὰ τῶν P. Mucius καὶ Manilius ἱδρυτὴς τοῦ jus civile (fundaverunt jus civile), ἤτοι διὰ τῶν συγγραφῶν του ἐσυστηματοποίησε τὸ jus civile.

M. Manilius· ἐγένετο ὕπατος κατὰ τὸ 149 π. Χ. μνημονεύεται δὲ συχνὰ ὡς νομικὸς ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος· οὕτως ὁ Κράσσος (παρὰ Κικέρωνι Or. III. 33) ὁμιλῶν περὶ τῶν εὐρυτέρων σπουδῶν τῶν πάλαι ἀνθρώπων, λέγει ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶδε τὸν Μανίλιον περιφερόμενον ἀνὰ τὴν ἀγοράν, ὅπερ ἦν σημεῖον, ὅτι παρεῖχεν ἑαυτὸν πρόχειρον εἰς πάντα θέλοντα νὰ τὸν συμβουλευθῇ Ὁ δὲ Πομπώνιος ἀναφέρει 7 βιβλία τοῦ Μανιλίου πραγματευόμενα de jure civili. Προσέτι ὁ Μανίλιος ἀναφέρεται ὡς καταστρώσας *τύπους* (formulae) διὰ τὰς ἀγοράσεις δούλων καὶ κτηνῶν· οὕτω παρὰ Οὐάρρωνι R. R. II. 3 § 5. Stipulantur paucis exceptis verbis· ae Manilius scriptum reliquit sic «Illas capras hodie recte esse, et libere posse, habereque recte licere, haec spondesne?

P. Mucius Scaevola· ὁ πατὴρ τοῦ ἔτι ἐνδοξοτέρου G. Mucius pontifex, ὑπῆρξε δήμαρχος κατὰ τὸ 141 π. Χ. εἶτα δὲ πραίτωρ, ὕπατος καὶ pontifex maximus. Ἐν ν. 66 πρ. II. (24. 3) ἀναφέρεται γνώμη αὐτοῦ, καθ' ἣν ὅταν ἡ πρεῖξ κατεστράφη ὑπὸ τρίτων ἐξ ἀφορμῆς ὅμως τοῦ ἀνδρός, οὗτος ἐνέχεται ἀπέναντι τῆς γυναικός·

τὴν δ' ἀπόφασιν ταύτην ἐξήνεγκεν ὁ Μούκιος, θεῖος ὢν Λικιννίας τῆς γυναικὸς τοῦ Γράκχου, τοῦ φονευθέντος ἐν στάσει ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος μνημονεύονται καὶ ἄλλαι τινὲς ἐκκλησιαστικαὶ ἀποφάνσεις τοῦ ἰδίου ὡς ποντίφηκος· ὁ δὲ Πομπώνιος ἀναφέρει ὅτι κατέλιπε δέκα βιβλία.

Q. Tubero· ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ὡς στωϊκὸς μαθητὴς τοῦ Παναιτίου καὶ ὕπατος (118 π. Χ.) ὑπὸ δὲ τοῦ Κικέρωνος ὡς πεπαιδευμένος νομικός.

P. Rutilius Rufus· ἐγεννήθη κατὰ τὸ 158 π. Χ. ὑπῆρξε καὶ ὕπατος, διεκρίθη δὲ διά τε τὰς νομικὰς αὐτοῦ γνώσεις, τὴν ἐν ἑλληνικῇ παιδείᾳ μόρφωσιν καὶ τὸν ἀκέραιον χαρακτῆρα. Κατηγορηθείς ποτε ἐπὶ ἀθεμίτῳ χρηματισμῷ καὶ ἐνῷ προὐβλέπετο δυσμενὴς ἡ τοῦ δικαστηρίου κρίσις, ἀπέκρυψε τὴν προσφερομένην ὑπεράσπισιν τοῦ ἐξόχου καὶ ἰσχυροτάτου ῥήτορος Κράσσου, ἀνέλαβε δ' αὐτὴν μόνος περιορισθεὶς εἰς ἁπλῆν καὶ σύντομον ἔκθεσιν τῆς ἀληθείας· οὕτω λέγει ὁ Κικέρων (Or. I. 53), ὁ ἀνήρ, οὗ ἡ Ῥώμη δὲν εἶχεν ἐντιμότερον (neque integrior, neque sanctior) κατεδικάσθη, διότι ἐποίησε τὴν ὑπεράσπισιν ὡσεὶ ἐνώπιον δημοκρατίας τοῦ Πλάτωνος! Ἐξορισθεὶς ὁ Ρουτίλιος ἐξέλεξεν ὡς τόπον διαμονῆς τὴν Ἀσίαν, ἧς αἱ πόλεις ἔπεμψαν πρεσβείας ὑποδοχῆς, εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀποδοκιμάσεως τῆς καταδίκης· ὅτε δέ ποτε ἔλεγον αὐτῷ πρὸς παρηγορίαν, ὅτι ἐν Ῥώμῃ ἐπίκειται ἐμφίλιος πόλεμος, καθ' ὃν οἱ ἐξόριστοι ἤθελον ἀνακληθῇ, ὁ Ρουτίλιος ἀπήντησε «Τί κακὸν ἔπραξα ἡμῖν, ὥστε νὰ μοὶ εὔχεσθε ἐπιστροφὴν χείρονα τῆς φυγῆς μου; Προτιμῶ ἡ πατρίς μου μᾶλλον νὰ ἐρυθριᾷ ἐπὶ τῇ ἐξορίᾳ μου ἢ νὰ πενθῇ ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ μου». Σύλλας, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ δικτάτορος, προὔτεινε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ρουτιλίου, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ. Ὁ Κικέρων δὲν παύεται μολαταῦτα ἐπαινῶν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ πενθῶν ἐπὶ τῇ στερήσει αὐτοῦ· ἦτο, λέγει, documentum hominibus nostris virtutis, antiquitatis, prudentiae· vir non sui saeculi sed omnis aevi optimus. Γνῶμαι τοῦ Ρουτιλίου ἀναφέρονται καὶ ἐν τοῖς Πανδέκταις· λ. χ. ν. 10 § 3 (7. 8) ν. 3 § 9 (33. 9) ν. 1 § 2 (43. 27).

Drusus· ἀναφέρεται ἅπαξ ἐν τοῖς Πανδέκταις ν. 38 § 1 (19. 1), πιθανῶς δὲ εἶνε ὁ τυφλὸς νομομαθής, οὗ ἡ οἰκία ἦν πλήρης πελατῶν, κατὰ τὸν Κικέρωνα.

Paulus Virginius· ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου. ἀλλὰ δὲν εἶνε ἄλλοθεν γνωστός.

Sextus Pompejus· περὶ τούτου ὁ Κικέρων λέγει, ὅτι praestantissimum ingenium contulerat ad summam juris civilis et ad perfectam Geometriae et rerum Stoicarum scientiam.

Caelius Antipater· ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ἀλλ' ὡς μᾶλλον περὶ τὴν ρητορικὴν ἢ περὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ἀσχοληθείς· περὶ τούτου ὁ Κικέρων λέγει Caelius Antipater Scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus, juris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister.

Β' Νομομαθεῖς τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος.

Q. Mucius Scaevola· εἶνε ὁ ἀρχαιότατος νομομαθὴς οὗ τὰ συγγράμματα ἐχρησίμευσαν διὰ τοὺς Πανδέκτας· ἐχρημάτισε δήμαρχος τὸ 106 π. Χ., εἶτα δὲ ὕπατος, διακριθεὶς ὡς διοικητὴς τῆς Ἀσίας· κατηγορήθη ὅμως καὶ οὗτος ἐπὶ ἀθεμίτῳ χρηματισμῷ καὶ ἐξωρίσθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως διατελῶν ὕπατος σὺν τῷ Λικινίῳ Κράσσῳ 95 π. Χ. προὔτεινε καὶ ἐψηφίσθη ἡ lex Licinia Mucia de civibus regundis (ne liceat esse pro cive, qui civis non est)· ὁ νόμος οὗτος ἐματαίωσε τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Ἰταλῶν περὶ ἀπολαύσεως δικαιωμάτων ρωμαϊκῆς ἰσοπολιτείας, ἀλλ' ἐπήγαγε μετὰ 5 ἔτη τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Μαρίου 86 π. Χ. οἱ τούτου ὀπαδοὶ ἀπεπειράθησαν δολοφονίαν κατὰ τοῦ Σκαιβόλα, ὅστις ἐσώθη πληγωθείς. Ὅμως μετὰ τέσσαρα ἔτη νέα ἐγένετο τῇ ἐνεργείᾳ τῶν Μαριανῶν ἐπίθεσις κατ' αὐτοῦ, ἐξ ἧς καὶ ἔπεσε θῦμα πρὸ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἑστίας, ἢ κατ' ἄλλους παρὰ τὴν Curia Hostilia.

Ὁ Σκαιβόλας δικηγορῶν συχνὰ διεφέρετο πρὸς τὸν Κράσσον, ὃν ὑπερέλαβε κατὰ τὴν ἱκανότητα τοῦ δίδειν ἀποφάνσεις νομικάς. Ὁ Κικέρων ἐπανειλημμένως μνημονεύει τῆς ἐξῆς δίκης. Ὁ Κούριος ἐγράφη κληρονόμος, ἐὰν ὁ τοῦ διαθέτου ἐπιγενὴς ἀποθάνῃ πρὸ τῆς ἥβης. Ἐπιγενοῦς δὲ μηδόλως ὑπάρξαντος ὁ μὲν Σκαιβόλας ὑπεστήριξε πρὸ τῶν centumviri ὅτι ἡ διαθήκη πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀκριβῶς, ὅθεν ἐπιγενοῦς μηδόλως ὑπάρξαντος, ἡ αἵρεσις ἠτόνησεν, ὁ δὲ Κούριος δέον νὰ κηρυχθῇ ἔκπτωτος τῆς κληρονομίας. Ὁ Κράσσος ὅμως ἀντιθέτως

ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ διαθέτου εἶνε νὰ γείνῃ ὁ Κούριος κληρονόμος, ἐκτὸς ἂν ὑπάρξῃ ἐπιγενὴς ἐν ἤθῃ. Ἡ γνώμη τοῦ Κράσσου ὑπερίσχυσεν, ἀλλ' ὁ Κικέρων λέγει ὅτι αἱ συνηγορίαι ἑκατέρωθεν ὑπῆρξαν τόσον θαυμάσιαι, ὥστε ὁ μὲν Σκαιβόλας ἀνεδείχθη ὁ ἄριστος ρήτωρ ἐν νομικοῖς, ὁ δὲ Κράσσος ὁ ἄριστος νομικὸς ἐν ῥήτορσιν. Ἐν γένει ὅμως ὁ Σκαιβόλας ὑπῆρξεν ἀνώτερος τοῦ Κράσσου καὶ πάντων τῶν συγχρόνων νομομαθῶν, διακρινόμενος ἐπὶ σοβαρότητι, διαυγεῖ ἐκφράσει καὶ αὐστηρᾷ κριτικῇ, πρὸς τούτοις δὲ πᾶσι ἐπὶ ἀκεραιότητι χαρακτῆρος· δεῖγμα τούτου ἀναφέρει ὁ Κικέρων (de off. III. 15 § 62). Ὁ Σκαιβόλας θέλων ν' ἀγοράσῃ κτῆμα εἶπε τῷ πωλητῇ νὰ ὁρίσῃ τὸ τίμημα, τούτου δὲ γενομένου, ὁ Σκαιβόλας προσέφερεν οἰκειοθελῶς 100,000 ἔτι σεστερτίων, λέγων ὅτι ὁ πωλητὴς ἐσφάλετο ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ κτήματος. Ἡ *καλὴ πίστις* bonafides ἦν αὐτῷ ὁδηγὸς ἐν πάσῃ σκέψει καὶ ἀποφάσει. Οὕτως ἐν τῷ διατάγματι αὐτοῦ (edictum) διὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἀσίας ἀνεγράφετο ὅτι ἡ ἔλλειψις καλῆς πίστεως δύναται νὰ προβάλληται εἰς ἀκύρωσιν τῶν συμβάσεων (Habeo exceptionem ex Q. Mucii P. F. edicto Asiatico «extra quam si ita negotium gestum est, ut eo stari non oporteat ex fide bona). Ἐν γένει δὲ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ *καλὴ πίστις* δέον νὰ πρυτανεύῃ ἐν πάσαις ταῖς δικαιοπραξίαις. Οὕτω συνέθηκεν ὅρκον, ὃν ἔδει νὰ ποιῇ πᾶς ὁ υἱοθετῶν αὐτεξούσιον· ὁ ὅρκος δὲ συνίσταται, εἰς τὸ ὅτι ὁ υἱοθετῶν ἦν ἐν προβεβηκυίᾳ ἡλικίᾳ μὴ ἐπιτρεπούσῃ αὐτῷ γάμον, καὶ εἰς τὸ ὅτι οὐδένα εἶχε πλάγιον σκοπὸν ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ υἱοθετουμένου.

Ἐκ τοῦ M. Σκαιβόλα προέρχεται καὶ ἡ καλουμένη Muciana cautio· ἐάν τις δηλ. κατέλιπέ τι ἑτέρῳ, ὑπὸ τὴν αἵρεσιν νὰ μὴ πράξῃ οὗτος τι, ἐπειδὴ ἡ πλήρωσις τῆς αἱρέσεως συνήθως θὰ συνέπιπτε μὲ τὸν θάνατον τοῦ τετιμημένου, ὁ Σκαιβόλας ἐγνωμάτευσε νὰ δίδηται ἡ κληροδοσία τῷ τετιμημένῳ παρέχοντι ἀσφάλειαν, ὅτι θὰ ἐπιστρέψῃ ὅ,τι ἔλαβεν, ἐὰν ἤθελεν ἀθετήσει τὴν θέλησιν τοῦ διαθέτου (ν. 7. 18. 72 § 1. 2. ν. 73 II. 35. 1).

Ὁ Σκαιβόλας ἦν διδάσκαλος τοῦ Κικέρωνος, ὁ δὲ Πομπώνιος ἀναφέρει μαθητὰς τοῦ ἰδίου καὶ τοὺς Aquilius Gallus, Balbus Lucilius, Sextus Papirius καὶ Gajus Juventius. Ὁ Σκαιβόλας ἀναφέρεται ὡς πρῶτος συστηματικῶς πραγματευθεὶς τὸ ἀστικὸν δί-

καιον ἐν 18 βιβλίοις (jus civile primus constituit generatim in libros decem et octo redigendo).

L. Lucilius Balbus ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ὡς προπαιδευτὴς τοῦ Σ. Σουλπικίου ἐν τῷ δικαίῳ· ὁ Κικέρων καλεῖ αὐτὸν πεπαιδευμένον, ἀλλὰ κατά τι βραδὺν καὶ περιεσκεμμένον.

S. Papirius καὶ C. Juventius ἀναφέρονται μόνον ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ὡς μαθηταὶ τοῦ M. Σκαιβόλα, καὶ οὐδὲν ἕτερον περὶ αὐτῶν εἶνε γνωστόν.

C. Aquilius Gallus ὑπῆρξε νομικὸς μεγίστης αὐθεντίας κατὰ τὸν Πομπώνιον· διετέλεσε πραίτωρ κατὰ τὸ 66 π. X. συγχρόνως τῷ Κικέρωνι· ληξάσης τῆς ὑπατείας ἠρνήθη τὴν ἐκ νέου ἐκλογὴν προβαλὼν λόγους ὑγείας καὶ πολλὰς ἀσχολίας ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Ὁ Γάλλος διεκρίνετο διὰ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Βιμιναλίου οἰκίαν, ἀλλ' ἦν ἐμπαθὴς οὕτως εἰπεῖν διὰ τὸ δίκαιον, ἕτοιμος ἀείποτε εἰς παροχὴν συμβουλῶν, ἃς διέπνεε σαφήνεια καὶ ἀκεραιότης. Τὸ δίκαιον δ' ἐσπούδαζε χάριν αὐτοῦ τούτου, καὶ οὐχὶ διὰ τὸ τοῦ δικηγόρου ἐπάγγελμα. Διὸ καὶ ὅταν ὑπόθεσίς τις ἦν ἁπλοῦν ζήτημα γεγονότος, ὁ Γάλλος ἀπεκρίνετο πρὸς τὸν συμβουλευόμενον αὐτὸν «Nihil hoc ad jus· ad Ciceronem[1]».

Εἰς τὸν Γάλλον ὀφείλεται ἡ Stipulatio Aquiliana καθ' ἣν πᾶσαι αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ἑνὸς κατὰ τοῦ ἑτέρου ἀθροίζονται εἰς μίαν χρηματικήν, ἵνα κατόπιν γείνῃ ταύτης ἀθώωσις· ν. 18 Π. (46. 5). Ὁμοίως εἰς αὐτὸν ὀφείλεται τὸ νὰ ἐγκαθίστανται ἐπιγενεῖς ἔγγονοι ὡς ἐξῆς «Ἐὰν ὁ υἱός μου ζῶντός μου ἀποθάνῃ, τότε ἐάν τις ἔγγονος ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐγγονὴ μετὰ θάνατόν μου κατὰ τοὺς δέκα πρώτους μῆνας, καθ' οὓς ὁ υἱός μου ἤθελεν ἀποθάνει, γεννηθῇ, ἔστω κληρονόμος»· ν. 29 Π. (28. 2). Ὁ αὐτὸς Aquilius Gallus πραίτωρ ὢν εἰσήγαγε τὴν περὶ δόλου ἀγωγὴν «Δι' ὅσα ἤθελον λεχθῆ ὅτι ἐκ δόλου κακοῦ ἐγένοντο, ἐὰν περὶ τούτων μὴ ὑπάρχῃ ἄλλη ἀγωγή, ὑπάρχῃ δὲ εὔλογος αἰτία»· ν. 1 Π. (3. 4). Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ lex Aquilia II. (9. 2), δὲν σχετίζεται μετὰ τοῦ Ἀκουΐλου Γάλλου, οὖσα πολὺ τούτου προγενεστέρα (286 π. X.), ψηφισθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ δήμου τῇ προτάσει τοῦ δημάρχου Ἀκουϊλίου.

---

[1] «Δὲν πρόκειται περὶ νόμου παρεύθητι εἰς διερμηνέα».

Servius Sulpicius ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν νομομαθῶν τῆς δημοκρατίας, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν συνταχτῶν τῶν Πανδεκτῶν· ἦν ὁμῆλιξ τοῦ Κικέρωνος, γεννηθεὶς ἑπομένως κατὰ τὸ 106 π. Χ. Ὁ Πομπώνιος ἀναφέρει περὶ αὐτοῦ ἀνέκδοτον, ὅπερ, ὡς λέγεται, ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ νὰ ἐπιδοθῇ ὁ Σουλπίκιος σπουδαίως εἰς τὰ νομικά· ὅτε δηλ. συνεβουλεύετό ποτε τὸν Μούκιον Σκαιβόλαν καὶ δὲν ἠνόησε τὴν ἀπάντησιν τούτου, εἰ καὶ ἐπανειλημμένως λεχθεῖσαν, ὁ Σκαιβόλας ἐμέμφθη αὐτὸν ὅτι πατρίκιος ὢν καὶ εὐγενὴς καὶ δικηγόρος ἔτι δὲν ἠνόει τὸν νόμον· ἐκ τῆς μομφῆς ταύτης κεντηθεὶς ὁ Σουλπίκιος προσῆλθεν εἰς τοὺς ἀρίστους νομομαθεῖς ὡς τὸν Ἀκουίλιον Γάλλον καὶ Λουκίλιον Βάλβον καὶ σπουδαίως ἠσκήθη εἰς τοὺς νόμους. Ὁ Σουλπίκιος ἀνεδείχθη τιμητὴς καὶ ὕπατος, ὑπὸ δὲ τοῦ Καίσαρος διωρίσθη διοικητὴς τῆς Ἀχαΐας (45 π. Χ.). Κατὰ δὲ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 43 μεταβαίνων μετ' ἄλλων δύο ὡς ἀπεσταλμένος τῆς συγκλήτου πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἀπέθανε καθ' ὁδόν· προτάσει δὲ τοῦ Κικέρωνος ἐκτιμῶντος τὰ πατριωτικὰ τοῦ Σουλπικίου αἰσθήματα ὁ λαὸς τῷ ἀνήγειρεν ἀνδριάντα ἐπὶ τοῦ Forum πρὸ τῶν Rostra, ὁ δὲ ἀνδριὰς ἐσώζετο ἔτι ἐπὶ Πομπωνίου.

Ὁ Σουλπίκιος ἦν οὐ μόνον πρακτικῶς ἀλλὰ καὶ θεωρητικῶς ἄριστα μεμορφωμένος· ἐσπούδασε τὴν διαλεκτικήν, ἐγίνωσκε δὲ νὰ διαιρῇ τὸ γένος εἰς εἴδη, νὰ ἀνακαλύπτῃ τὰ λανθάνοντα χαρακτηριστικά, νὰ διαφωτίζῃ τὰ σκοτεινά, νὰ αἴρῃ τὰς ἀμφιβολίας καὶ νὰ καταλήγῃ εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα· τὸ ὕφος δ' αὐτοῦ ἦν κομψόν. Λέγεται ὅτι ἔγραψεν 180 βιβλία νομικά, ὧν πολλὰ ἐσώζοντο ἐπὶ Πομπωνίου.

Cornelius Maximus· ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ Trebatius ὑφ' οὗ καὶ συχνὰ μνημονεύεται ὡς ἔχων αὐθεντίαν.

Alfenus Varus· εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σ. Σουλπικίου· ἐκ τούτων δὲ ὁ μόνος μετὰ τοῦ Ὀφιλίου σχὼν αὐθεντίαν κατὰ τὸν Πομπώνιον. Ἔγραψε Digesta ἐν 40 βιβλίοις, ὧν ὁ Παῦλος ἐποίησεν ἐπιτομήν. Ὁ Α. Βάρος ἀνεδείχθη ὕπατος, εἰ καὶ ἐκ ταπεινοῦ γένους. Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ τῶν ἐν τοῖς Πανδέκταις ἀξιοσημείωτον εἶνε ὁ ν. 76 (5. 1) ἐν ᾧ ἀναπτύσσει ὁ Βάρος, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν μερῶν, ἐξ ὧν σωματεῖον, ἢ πρᾶγμά τι σύγκειται, ὅσον καὶ ἂν ᾖ συχνὴ καὶ γενική, δὲν ποιεῖ τὸ σωματεῖον ἢ τὸ πρᾶγμα ἕτερον νομικῶς.

Aulus Ofilius εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σουλπικίου κτησάμενος αὐ-

θεντίαν, ὡς καὶ ὁ Alfenus Varus· ὁ Πομπώνιος ἀναφέρει περὶ τοῦ Ὀφιλίου ὅτι ἦν ἐπιστημονέστερος τοῦ τε Κασκελίου καὶ τοῦ Τρεβατίου, ὑπῆρξε δὲ ὁδηγὸς τοῦ Καπίτωνος καὶ διδάσκαλος τοῦ Λαβέωνος· προσέτι ἦν εἰκειότατος τῷ Ἰουλίῳ Καίσαρι, κατέλιπε δὲ βιβλία περὶ ἀστικοῦ δικαίου. Κατὰ τὸν Σουετώνιον ὁ Καῖσαρ διενοεῖτο νὰ προβῇ εἰς ὅ,τι πολὺ βραδύτερον ὁ Ἰουστινιανὸς ὡς πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον[1] πρὸς τοῦτο δὲ φαίνεται προώριζε τὸν Ὀφίλιον σχηματίζοντα ἐπίτηδες μεγάλην βιβλιοθήκην· ὅθεν ὁ Ὀφίλιος δικαίως ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Huschke «Τριβωνιανὸς τῆς Δημοκρατίας».

Aufidius Namusa ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου ὡς διευθετήσας τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν τοῦ Σερβίου Σουλπικίου ἐν 140 βιβλίοις.

C. Atejus· ὑπῆρξεν ὁ πατὴρ τοῦ περιφήμου C. Atejus Capito, ἐχρημάτισε δὲ καὶ πραίτωρ.

C. Trebatius Testa· σύγχρονος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος, ὅστις συνέστησεν αὐτὸν τῷ Καίσαρι ὡς ἄριστον ὑπὸ ἔποψιν χαρακτῆρος καὶ ἀκέραιον νομομαθῆ· ἔκτοτε δ' ὁ Τρεβάτιος ἀπήλαυε τῆς ὑπολήψεως τοῦ Καίσαρος. Περὶ τοῦ νομικοῦ του σταδίου γινώσκομεν μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ Πομπωνίου σημειούμενον, ὅτι ἦν ἐμπειρότερος τοῦ Κασκελίου, ἀλλ' ἧττον τούτου εὔγλωττος· προσέτι ὅτι ἔγραψε πολλὰ βιβλία, ἀλλ' οὐχὶ ἐν μεγάλῃ ὄντα χρήσει. Ἐν δὲ ταῖς Εἰσηγήσεσιν (2. 25) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τρεβάτιος, οὗ ἡ αὐθεντία ἦν τότε μεγίστη, ἔπεισε τὸν Καίσαρα ὅτι οἱ κωδίκελλοι δὲν ἀντέφασκον εἰς τὸ δίκαιον τοὐναντίον ἦσαν χρησιμώτατοι, ἔκτοτε δὲ καθιερώθη ἡ ἰσχὺς αὐτῶν. Ἐν τοῖς Πανδέκταις πολλαχοῦ (περίπου ὀγδοηκοντάκις) μνημονεύεται ὁ Τρεβάτιος.

Aulus Cascellius ἦν σύγχρονος τοῦ Τρεβατίου. Ὁ Καῖσαρ προσήνεγκεν αὐτῷ τὴν ὑπατείαν, ἀλλ' ὁ Κασκέλλιος ἠρνήθη ὢν χαρακτῆρος δημοκρατικοῦ καὶ ἐλευθερόφρονος. Ἐπὶ αὐτοκρατορίας ὅτε οἱ φίλοι αὐτοῦ τῷ ὑπεδείκνυσν τὸν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν, ἐλευθέρως τὸ φρόνημα αὐτοῦ ἐκφράζων, ἀπήντα: ὅ,τι οἱ λοιποὶ νομίζουν συνήθως κακόν, τὸ γῆρας καὶ τὴν ἀτεκνίαν, ἐγὼ θεωρῶ προστάτην. Ὁ Ὁράτιος ἀναφέ-

[1] Jus civile ad certum modum redigere atque ex immensa diffusaque legum copia optima quaeque et necessaria in paucissimos conferre libros (Suet. Jul. 44).

ρει αὐτὸν ὡς ζῶντα τύπον πεπαιδευμένου νομομαθοῦς· ὁ δὲ Ἀμμιανὸς καλεῖ τοῦτον μετὰ τοῦ Τρεβατίου καὶ τοῦ Ἀλφήνου ὡς τύπους νομομαθῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Κασκέλλιος διεκρίνετο διὰ τὰς εὐφυεῖς ἀπαντήσεις πρὸς τοὺς συμβουλευομένους αὐτόν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πομπωνίου ἓν μόνον βιβλίον τοῦ Κασκελλίου ἐσώζετο.

Q. Aelius Tubero· ἦν πατρίκιος τὸ γένος μαθητεύσας παρὰ τῷ Ὀφιλίῳ· κατὰ τὴν μάχην τῶν Φαρσάλων εὑρίσκετο εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πομπηΐου. Ὅτε ποτε κατηγόρησε τὸν Λιγάριον δικικητὴν τῆς Ἀφρικῆς, ὅτι δὲν ἐπέτρεψεν αὐτῷ ἀπεσταλμένῳ ὄντι τῆς συγκλήτου ν' ἀποβιβάσθῃ εἰς Ἀφρικὴν ἢ τοὐλάχιστον νὰ ὑδρευθῇ, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ θελχθεὶς ἐκ τῆς ὡραίας καὶ κολακευτικῆς τοῦ Κικέρωνος ὑπερασπίσεως ἠθώωσε τὸν Λιγάριον· ἐκ τούτου δ' ὁ Τυβέρων ὀργισθεὶς παρήτησε τὴν δικηγορίαν καὶ ἠσχολήθη εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον. Ἦν δὲ doctissimus juris publici et privati, καὶ πολλὰ μὲν ἔγραψεν, ἀλλ' ἡ ἀρχαΐζουσα γλῶσσα αὐτοῦ ἠμπόδισε νὰ γείνωσι τὰ βιβλία του δημοτικά.

C. Aelius Callus· ἔγραψε δύο βιβλία de significatione verborum quae ad jus civile pertinent· ὁ νομομαθὴς οὗτος δὲν μνημονεύεται ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου.

Granius Flaccus, Junius Gracchanns, Fenestella εἶνε συγγραφεῖς μνημονευόμενοι ἐν τοῖς Πανδέκταις ὑπὸ ἄλλων.

M. Antistius Labeo· εἶχε πατέρα ἐπίσης νομικόν· οὗτος φίλος ὢν τοῦ Βρούτου μετέσχε τῆς κατὰ τοῦ Καίσαρος συνομοσίας, μετὰ δὲ τὴν ἐν Φιλίπποις μάχην ηὐτοκτόνησεν, ἀφοῦ πρῶτον ὁ ἴδιος ἔσκαψεν ἐν τῇ σκηνῇ του τάφον. Ὁ υἱὸς τούτου ἐγεννήθη περὶ τὸ 50—60 π. Χ. ἀπέθανε δὲ περὶ τὸ 12—20 μ. Χ. Ὁ νέος Λαβέων ἐμαθήτευσε παρὰ Βάρῳ, Κασκελλίῳ, Ὀφιλίῳ, Τυβέρωνι, ἰδίως ὅμως παρὰ Τρεβατίῳ· Omnes hos audivit, λέγει ὁ Πομπώνιος, institutus est autem a Trebatio. Ὁ Λαβέων ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἦν πλουσίως πεπαιδευμένος, ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ ἐφρόνει τὰ τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας, διὸ καὶ ζωηρῶς ἐπεδεικνύετο κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως. Ὁ μέγας αὐτοῦ ἀντίπαλος C. Atejus Capito περιγράφει αὐτὸν ὡς δεξιώτατον περὶ τοὺς νόμους καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ ρωμ. λαοῦ, ἀλλὰ φανατικῶς ἀντιτιθέμενον τῇ αὐτοκρατορίᾳ. Ὁ Καπίτων φέρει τούτου δεῖγμα· γυνή ποτε παρεπονέθη κατὰ τοῦ Λαβέωνος ἐνώπιον τῶν δη-

μάρχων· οὗτοι ἐπέταξαν αὐτῷ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἀπολογηθῇ· ἀλλ' ὁ Λαβέων ἠρνήθη ἀπαντήσας, ὅτι δύνανται οἱ δήμαρχοι νὰ ἔλθωσι καὶ συλλάβωσιν αὐτόν, ἀλλὰ τὸ νὰ καλέσωσιν αὐτὸν δὲν ἀνήκει τῇ δικαιοδοσίᾳ των. Ἐπανειλημμένως δὲ ἀντετάχθη εἰς τὸν Ἰούλιον Καίσαρα, καὶ ἐπέδειξε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀπέχθειάν του· οὕτω ποτε τῶν συγκλητικῶν συνεννοουμένων, ἵνα διαδοχικῶς μεταβαίνωσιν ὡς φύλακες ἐν τῷ προκοιτῶνι τοῦ Καίσαρος ὁ Λαβέων ἠρνήθη εἰπὼν «ῥέγχω καὶ οὐ δύναμαι αὐτοῦ προκοιτῆσαι».

Ὁ αὐτοκράτωρ Αὔγουστος προσήνεγκεν αὐτῷ τὸν βαθμὸν τοῦ consul suffectus, ἀλλ' ὁ Λαβέων ἠρνήθη μὴ θέλων νὰ δεσμεύσῃ τὰ δημοκρατικὰ αὐτοῦ φρονήματα. Οὕτως ὁ Λαβέων μὴ ἀπασχολούμενος ὑπὸ πολιτικῆς θέσεως ἐδόθη εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ἐξ μὲν μῆνας ἐν Ῥώμῃ διδάσκων καὶ παρέχων συμβουλὰς τοῖς ἐρωτῶσιν, ἓξ δὲ ἑτέρους μῆνας ἐν τῇ ἐξοχῇ συγγράφων ὁ Πομπώνιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Λαβέων ἔγραψε 40 τόμους, ὧν τινες ἦσαν ἐν χρήσει ἐπὶ Πομπωνίου.

Ὁ Λαβέων πρῶτος ἐσχημάτισε σχολὴν ἀντίθετον ἐν πολλοῖς πρὸς ἑτέραν τὴν ὑπὸ τοῦ Καπίτωνος σχηματισθεῖσαν· φαίνεται λοιπὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ τὰ νομικὰ διδασκόμενοι προσήρχοντο εἴτε εἰς τὴν τοῦ Λαβέωνος εἴτε εἰς τὴν τοῦ Καπίτωνος ἀκρόασιν, οὕτω δὲ ἐσχηματίσθησαν δύο κεχωρισμέναι σχολαί· τῶν σχολαρχῶν δ' ἐκλιπόντων δὲν συνεξέλιπον καὶ αἱ δύο σχολαί, ἀλλ' ἕτεροι ὁμόφρονες διεδέχθησαν αὐτοὺς ἐν τῇ ἕδρᾳ τῆς διδασκαλίας· οὕτως ἀναφέρονται τοῦ μὲν Λαβέωνος διάδοχος ὁ Νέρβας, τούτου δὲ διαδοχικῶς ὁ Πρόκουλος, ὁ Πήγασος, ὁ Κέλσος πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ ὁ Πρῖσκος Νεράτιος, τοῦ δὲ Καπίτωνος διάδοχος ὁ Μασσούριος Σαβῖνος, τούτου δὲ διαδοχικῶς ὁ Γάϊος Κάσσιος Λογγῖνος, ὁ Καίλιος Σαβῖνος, ὁ Πρῖσκος Ἰαβολῆνος, ὁ Ἀβούρνιος Βάλης, ὁ Τουσκιανὸς καὶ ὁ Σάλβιος Ἰουλιανός

Ὁ Λαβέων εἶχε βαθέως μελετήσει τὸ ρωμ. δίκαιον, ἦν δὲ μέγας ζηλωτὴς τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος· ὅθεν παρὰ τοιούτου ἀνέμενέ τις νὰ ᾖ μᾶλλον συντηρητικὸς ἢ ἐλευθερόφρων νεωτεριστής. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις ἤγαγον τὸν Λαβέωνα εἰς τὸ δεύτερον· οὗτος ἔβλεπε τὴν ἀρχαίαν δημοκρατικὴν ἐλευθερίαν ἐκτοπιζομένην διὰ μοναρχικῶν ἀρχῶν, τὴν δὲ μοναρχικὴν αὐθαιρεσίαν περιβαλλομένην τὴν μορφὴν νόμου. Ἔβλεπε τὸ imperium τοῦ ἀνθυπάτου ἀσκούμενον ἤδη ἐντὸς τῆς

πόλεως, τὸ δὲ δημαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ἐδημιουργήθη ὡς φραγμὸς τοῦ imperium, συγκεντρωθὲν καὶ δὴ ἰσοβίως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου. Ἔβλεπεν ἐν γένει τὸ δικταϊωρικὸν ἀξίωμα κατ' οὐσίαν ἀσκούμενον ἰσοβίως ὑφ' ἑνὸς προσώπου καὶ δὴ διαδοχικῶς ἐν τῇ αὐτῇ οἰκογενείᾳ. Πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης ἄνδρες νομομαθεῖς ὡς ὁ Λαβέων ἐκ πεποιθήσεως ζηλωταὶ τῶν ἀρχαίων δημοκρατικῶν ἀρχῶν δὲν ἠδύναντο νὰ μένωσιν ἀτάραχοι. Ἡ μοναρχία τηροῦσα τοὺς τύπους τοῦ ἀρχαίου ρωμ. πολιτεύματος, ἀποκαθίστα αὐτὸ διὰ νέων ἀλλοτρίων τὴν οὐσίαν θεσμῶν· ἑπομένως ὁ Λαβέων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπομείνῃ τὴν ὑπόκρισιν, τῷ ἐπεβάλλετο δὲ νὰ δείξῃ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ γράμματος τοῦ νόμου· ἅπαξ δὲ εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ριφθείς, κατέστη ἀναγκαίως ἐλευθερόφρων. Ἐκτὸς τούτου ὁ Λαβέων εἶχε βαθεῖαν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν· ἐντεῦθεν ἡ τάσις αὐτοῦ εἰς ὑπαγωγὴν τῶν κανόνων τοῦ δικαίου ὑπὸ ἀρχάς, τῶν νόμων θεωρουμένων οὐχὶ ὡς ἀθροίσματος διατάξεων, ἀλλ' ὡς ὅλου συστηματικῶς συντεταγμένου. Εἰς ταῦτα προσθετέον καὶ τὸν ἀπότομον καὶ αὐστηρὸν χαρακτῆρα τοῦ Λαβέωνος φλεγόμενον ὑπὸ θείου ἐν τῇ ψυχῇ πυρὸς ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τοῦ δικαίου.

Τοῦ Λαβέωνος λοιπὸν ἡ διδαχὴ ἔδει ἀναγκαίως νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀποστροφὴν πάντων, ὅσοι ἐξ οἱουδήποτε λόγου ἀπέστεργον τὰς μεταβολάς, οἷον τῶν ἀποκτησάντων γνώσεις τινὰς ἀρκούσας διὰ τὴν ρουτίναν τοῦ ἐπαγγέλματός των, οἵτινες δὲν ἤθελον ν' ἀκούσωσι περὶ εὐρυτέρας ἀλλ' ἀληθεστέρας τῶν νόμων ἑρμηνείας· ὁμοίως τῶν περιωρισμένων πνευμάτων, ἅτινα ἦσαν ἀνίκανα πρὸς κατανόησιν ὑψηλοτέρων νομικῶν ἀληθειῶν· ὁμοίως τῶν ἐκ προκαταλήψεως ἐμμενόντων εἰς τὰ εἰθισμένα καὶ φοβουμένων τοὺς νεωτερισμοὺς ὡς κινδυνώδεις· ὁμοίως ἐκείνων, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῆς νέας κυβερνήσεως, ὑπεῖκον εἰς τὰ νεύματα αὐτῆς ἀποκηρύττοντες πάντα κατὰ τῆς κυβερνήσεως τολμῶντα νὰ ἐκφράζηται.

Ἐκ τῶν ἀντιθέσεων λοιπὸν καὶ τῶν λόγων τούτων προὔκυψαν αἱ δύο διάφοροι σχολαί, αἵτινες, ἀφοῦ ἤδη τὸ πολίτευμα σταθερῶς καὶ ἀμεταβλήτως ἐγκατεστάθη μοναρχικόν, ἐξ ἀνάγκης περιώρισαν τὴν δρᾶσιν αὐτῶν ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ. Ἑκατέρα σχολὴ ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ ἐξόχων νομομαθῶν, διήρκεσε δὲ ἡ ὕπαρξις τῶν σχολῶν 150 ἔτη. Μή τις ὑποθέσῃ ὅμως ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς μιᾶς σχολῆς ἦσαν ἐν παντὶ

ζητήματι ἀδιαλλάκτως πρὸς τοὺς τῆς ἄλλης διατεθειμένοι· τοὐναντίον συχνὰ οἱ τέως διαφωνοῦντες συνεφώνουν, πολλάκις δὲ ὁ σχολάρχης τῆς μιᾶς σχολῆς διεφώνει πρὸς τὸν προκάτοχον αὐτοῦ συμφωνῶν πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ἀντιθέτου σχολάρχου. Περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τίς ἡ κυρία ἰδέα, ἥτις διεῖπε τὰς γνώμας καὶ ἀποφάνσεις ἑκατέρας σχολῆς δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν νομομαθῶν συμφωνία. Κατά τινας ἡ μία σχολὴ ἠκολούθει τὴν ἐπιείκειαν, ἡ δὲ ἑτέρα τὸ jus strictum· ἀλλ' ἐκ τῶν σωζωμένων θεμάτων διαφορᾶς δὲν ὑποδεικνύεται ἡ διάκρισις αὕτη ἀληθής. Κατ' ἄλλους ἡ μία σχολὴ ἠκολούθει τὴν utilitas ἡ δὲ ἑτέρα τὴν subtilitas. Κατὰ τὸν Dirksen οἱ Σαβινιανοί, ἤτοι ἡ σχολὴ τοῦ Καπίτωνος, εἶχον ὁδηγὸν τὴν πεῖραν, προσεκολλῶντο δὲ εἰς τὸ γράμμα τοῦ νόμου ἐπιβοηθητικῶς δὲ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψει τὴν ἐπιείκειαν. Τοὐναντίον δὲ οἱ Προκουλιανοί, ἤτοι ἡ σχολὴ τοῦ Λαβέωνος, ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου καὶ τὴν συστηματικὴν ἀλληλουχίαν.

Οὐ μόνον αἱ συλλογαὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀλλὰ καὶ ὁ Γάϊος[1] περιέσωσεν ἱκανὰ ζητήματα, ἐν οἷς αἱ δύο σχολαὶ διεφώνησαν· οὕτω λ. χ. Πότε ὁ ἄρρην ἄρχεται ὢν ἔφηβος (pubes); οἱ Σαβινιανοὶ ἔλεγον ὅτι ἥρτηται ἐκ τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως ἑκάστου, ἐνῶ οἱ Προκουλιανοὶ ἔλεγον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 14ου ἔτους τῆς ἡλικίας ἀσχέτως τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ ἔρις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἐτάχθη ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς γνώμης τῶν Προκουλιανῶν[2]. Ὁ Α κατασκευάζει εἶδός τι ἐξ ὑλικῶν ἀνηκόντων τῷ Β· εἰς τίνα ἀνήκει τὸ εἶδος; οἱ Σαβινιανοὶ ἔλεγον εἰς τὸν Β, οἱ δὲ Προκουλιανοὶ εἰς τὸν Α, τοῦ Β ἔχοντος μόνον ἀγωγὴν κατὰ τοῦ Α (actio furti, καὶ condictio)· ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλυσεν ὁριστικῶς τὴν ἔριδα ἀσπασθεὶς μέσην γνώμην καθ' ἣν τὸ εἶδος ἀνήκει εἰστὸν Β, ἐὰν ἠδύνατο ν' ἀναχθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν, ἄλλως ἀνήκει εἰς τὸν Α[3]. Ἐὰν ὑπεξούσιος υἱὸς μήτε κληρονόμος γραφῇ ὑπὸ τοῦ πατρὸς μήτε ρητῶς ἀποκληρωθῇ, ἡ διαθήκη εἶνε ἄκυρος. Ἀλλ' ἐὰν ὁ υἱὸς ἀποθάνῃ

---

[1] Ὁ Γάϊος αὐτὸς ἦν ὀπαδὸς τῆς τῶν Σαβινιανῶν σχολῆς (ἤτοι τῆς τοῦ Καπίτωνος) διὸ τοὺς μὲν ὁμόφρονας αὐτοῦ καλεῖ συνήθως nostri praeceptores, τοὺς δὲ ἀντιθέτους diversae scolae auctores.

[2] Εἰσ. πρ. (1. 22) Γάϊος Α' 196.

[3] Εἰσ. § 25 (2. 1) Γάϊος Α' 79. ν. 7 § 7 Πανδ. (41. 1).

ἤδη πρὸ τοῦ πατρός; Οὐδὲν ἐπηρεάζει, ἔλεγον οἱ Σαβινιανοί, ἡ διαθήκη εἶνε οὐδὲν ἧττον ἄκυρος ab initio. Ὁ θάνατος τοῦ υἱοῦ, ἔλεγον οἱ Προκουλιανοί, αἴρει τὸ ἐμπόδιον καὶ ἡ διαθήκη ἀναλαμβάνει τὸ ἑαυτῆς κῦρος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλινεν ὁριστικῶς ὑπὲρ τῶν Σαβινιανῶν [1]. Κληροδοσίαν καταλειφθεῖσαν ὑπὸ αἵρεσιν ἀδύνατον οἱ μὲν Σαβινιανοὶ ἐθεώρουν ἔγκυρον θεωρουμένης τῆς αἱρέσεως ὡς μηδόλως γεγραμμένης, τοὐναντίον δὲ οἱ Προκουλιανοὶ ἐθεώρουν ἀνίσχυρον· ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτάχθη ὑπὲρ τῶν Προκουλιανῶν [2]. Ἐν τῇ ἀγοράσει οἱ μὲν Σαβινιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι τὸ τίμημα δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ᾖ ἀφεύκτως χρηματικόν, τοὐναντίον δὲ οἱ Προκουλιανοί· ἡ δὲ γνώμη τῶν τελευταίων ὑπερίσχυσε [3]. Λαβών τις ἐντολὴν ν' ἀγοράσῃ πρᾶγμα ἀντὶ ὡρισμένου τιμήματος, ἠγόρασεν αὐτὸ ἀκριβώτερον. Δύναται νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν ἐντολέα νὰ λάβῃ τὸ πρᾶγμα καταβάλλων τὸ ὡρισθὲν τίμημα; Ὄχι, ἔλεγον οἱ οἱ Σαβινιανοί. Ναί, οἱ Προκουλιανοί· κατὰ τούτους δὲ καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάνθη [4].

Γ' Νομομαθεῖς κατὰ τὰ ἔτη 1—50 μ. Χ.

C. Atejus Capito· ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιθέτου τῷ Λαβέωνι σχολῆς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ὀφιλίου, ὅστις καὶ ἐνέπνευσεν αὐτῷ προσήλωσιν τὸ μὲν εἰς τὴν νέαν αὐτοκρατορικὴν πολιτείαν, τὸ δὲ εἰς τὰ ἅπαξ παραδεδομένα καὶ δεδιδαγμένα· ὁ Καπίτων κατὰ τὸ 5 μ. Χ. ὠνομάσθη ὕπατος ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου, εἰς ὅν, εἴπομεν, ἦν κολακευτικῶς ἀφωσιωμένος, κατὰ δὲ τὸ 16 ἦν curator aquarum, ὅπερ ἀξίωμα διετήρησε μέχρι θανάτου, 22 μ. Χ. Ἡ νομικὴ αὐτοῦ φήμη ἦν μεγάλη· ὁ Τάκιτος καλεῖ αὐτὸν καὶ τὸν Λαβέωνα δύο κοσμήματα τῆς εἰρήνης, τὸν δὲ Καπίτωνα divini humanique juris sciens· τὸν ἴδιον δὲ ὁ μὲν Γέλλιος καλεῖ publici privatique juris peritissimus, ὁ δὲ Μακρόβιος pontificii juris inter primos peritus.

Masurius Sabinus, ὁ διάδοχος τοῦ Καπίτωνος ἐν τῇ σχολῇ, οὗ μάλιστα τὸ ὄνομα ἐπεκράτησε τοῦ τοῦ Καπίτωνος ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῆς σχολῆς, διεκρίθη διὰ τὴν συστηματικὴν τάξιν, ἣν ἔδωκε τῷ

---

[1] Εἰσ. πρ. (2. 13) Γάϊος Β' 123.

[2] Εἰσ. § 11 (3. 19) Γάϊος Γ' 98.

[3] Εἰσ. § 2 (3. 23) Γάϊος Γ' 141.

Εἰσ. § 8 (3. 26) ν. 3 Π. (17. 1) Γάϊος Γ' 16 1.

ἀστικῷ δικαίῳ. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος δοὺς δημοσίᾳ αὐθεντικὰς ἀπαντήσεις, μόνος λαβὼν τὴν ἄδειαν ταύτην παρὰ τοῦ Τιβερίου. Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ἀναγράφεται ὁ Σαβῖνος ὡς συγγραφεὺς τριῶν βιβλίων ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, ὅμως ἐν τοῖς Πανδέκταις οὐδὲν ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου τούτου εὑρίσκεται. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἔργου ἔγραψαν ὑπομνήματα τρεῖς τῶν ἐξόχων νομομαθῶν, ὁ Πομπώνιος ἐν 35 βιβλίοις, ὁ Οὐλπιανὸς ἐν 51 βιβλίοις καὶ ὁ Παῦλος ἐν 16 βιβλίοις, τῶν δὲ ὑπομνημάτων τούτων ἱκανὰ τεμάχια περιελήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις, ἀποτελοῦντα τὸ $^1/_7$ αὐτῶν περίπου· ὁ Σαβῖνος ἔγραψε καὶ ἄλλα συγγράμματα, οἷον Commentarii de indigenis, Fasti, Memorialia κλπ.

M. Coccejus Nerva, ὁ διάδοχος τοῦ Λαβέωνος ἐν τῇ σχολῇ, κατήγετο ἐκ διακεκριμένης οἰκογενείας, ἀνεδείχθη δὲ ὕπατος, κατὰ δὲ τὸ 24 μ. Χ. curator aquarum, ὃ ἀξίωμα διετήρησε μέχρι θανάτου. Κατὰ τὸ 26 μ. Χ. συνώδευσε μετ' ὀλίγων ἄλλων τὸν εἰς ἀπομόνωσιν ἀπελθόντα Τιβέριον, μόνος αὐτὸς συγκλητικός. Κατὰ τὸ 33 μ. Χ. ἐν πλήρῃ ὑγείᾳ καὶ ἀκμαίᾳ φήμῃ ὁ Νέρβας ἀπεφάσισε ν' ἀποθάνῃ· ὁ Τιβέριος προσελθὼν προσεπάθει νὰ μεταπείσῃ αὐτὸν λέγων ὅτι θὰ ἦτο δι' ἑαυτὸν ἡ σκληροτάτη τῶν δοκιμασιῶν, ἐὰν ὁ πιστώτατος τῶν φίλων του ἤθελεν ἀποθάνῃ οὕτως ἄνευ αἰτίας. Ἀλλ' ὁ Νέρβας ἀπέφυγε τὴν συζήτησιν, ἔμεινε δὲ ἄσιτος μέχρι θανάτου. Οἱ φίλοι του ἀπέδιδον τὴν πρᾶξιν ταύτην εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὸν φόβον ὅστις εἶχε καταλάβει τὴν ἄσπιλον ψυχὴν τοῦ Νέρβα προβλέπουσαν τὰς ἐπικειμένας τῆς πολιτείας συμφοράς. Σημειωτέον ὅτι ἔγγονος τούτου ὑπῆρξε Νέρβας ὁ αὐτοκράτωρ. Περὶ τοῦ Νέρβα ὁ μὲν Τάκιτος λέγει ὅτι ἦν omnis divini humanique juris sciens, ὁ δὲ Φροντῖνος scientia juris illustris. Αἱ γνῶμαι τοῦ Νέρβα ἀναφέρονται πολλάκις, πλέον ἢ τριακοντάκις ἐν τοῖς Πανδέκταις. Ἔν τινι μάλιστα χωρίῳ, ν. 9 Π. (20. 2), ὁ Νέρβας ἀναφέρεται ὡς καταγέλαστος φρονῶν ὅτι δύναται νὰ γείνῃ χειραφεσία δούλων ἀποκεκλεισμένων μὲν λόγῳ ἐνεχύρου διὰ τὸ καθυστερούμενον μίσθωμα ἐμφανιζομένων δὲ ἁπλῶς ἐκ παραθύρων.

C. Cassius Longinus· ἦν διάδοχος τοῦ Σαβίνου, ἐκ τῆς τῶν Κασσίων οἰκογενείας, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ γνωστὸς συνομότης κατὰ τοῦ Καίσαρος. Ὑπῆρξεν ὕπατος τὸ 30 μ. Χ., κατὰ δὲ τὸ 40 μ. Χ. ἐστάλη

ἀνθύπατος Συρίας, ἔνθα εἶχε τὸν στρατὸν ἑτοιμοπόλεμον. Ἐκεῖ μεταξὺ ἄλλων διέταξε τοὺς Ἰουδαίους νὰ μετακομίσωσι τὴν τοῦ μεγάλου ἱερέως ἐσθῆτα εἰς τὸν πύργον τῆς Ἀντωνίας, ὥστε νὰ εἶνε ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν Ρωμαίων· ἀλλ' οἱ Ἰουδαῖοι ἐπέτυχον ἐκ Ρώμης ἄδειαν νὰ κρατήσωσι τὴν ἐσθῆτα. Βραδύτερον ὁ Νέρων ὑποπτευόμενος τὸν Κάσσιον ὡς συνωμότην ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Σαρδινίαν· ὁ δὲ Σουετώνιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κάσσιος τυφλὸς ἤδη ὢν διετάχθη ἐντὸς τριῶν ὡρῶν νὰ φονεύσῃ αὐτὸς ἑαυτόν, ἐνῶ ἡ σύζυγός του εἶχεν ὑποστῇ προηγουμένως βασάνους, ἴσως μέχρι θανάτου. Ἀλλ' ἡ πληροφορία αὕτη περὶ Κασσίου δὲν φαίνεται ἀκριβής, διότι κατὰ τὸν Πομπώνιον, συμφωνοῦντα ἐν τούτῳ μετὰ τοῦ Ταχίτου, ὁ Κάσσιος ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας ὑπὸ τοῦ Βεσπεσιανοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέθανε θάνατον φυσικόν.

Ἡ νομικὴ φήμη τοῦ Κασσίου ὑπῆρξε μεγάλη· ἀπόδειξις δὲ εἶνε καὶ τὸ ὅτι ἡ σχολὴ εἰς ἣν ἀνήκει, ὠνομάζετο βραδύτερον ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, εἰ καὶ προηγήθησαν ὁ Καπίτων καὶ Σαβῖνος. Προσέτι ἔγραψεν ἔργον ἐπὶ τοῦ Jus civile καὶ ἄλλα, αἱ δὲ γνῶμαι αὐτοῦ ὑπὸ πολλῶν μνημονεύονται.

Priscus Fulcinius ἔζησε μετὰ τὸν Λαβέωνα, ἀλλὰ πρὸ τοῦ Προκούλου καὶ Τρεβατίου.

Fabius Mela· ἀναφέρεται ἡ γνώμη αὐτοῦ πολλάκις ἐν τοῖς Πανδέκταις, εἰ καὶ ἀποσπάσματα ἐκ συγγραμμάτων δὲν περιελήφθησαν ἐν αὐτοῖς.

Cartilius· ἀναφέρεται δὶς ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Arrianus· ἀναφέρεται ὡσαύτως ἐνιαχοῦ.

Proculus· περὶ τοῦ νομομαθοῦς τούτου δὲν ἔχομεν ἄλλας πληροφορίας, πλὴν τῶν ὑπὸ Πομπωνίου διδομένων, sed Proculi auctoritas major fuit, nam etiam plurimum potuit: appellatique sunt partim Cassiani partim Proculiani· πιθανώτερον ὅτι ὁ Προκοῦλος ἤκμασεν ἐπὶ Τιβερίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ· ἀνῆκε δὲ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Λαβέωνος, καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 37 ἀποσπάσματα ἐκ συγγράμματος αὐτοῦ ὀνομαζομένου *Ἐπιστολαὶ* ἐν 8 βιβλίοις, καὶ περιέχοντος γνώμας αὐτοῦ ἐπὶ εἰδικῶν περιπτώσεων ὑποβληθεισῶν αὐτῷ. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Πρόκουλος ἀναφέρεται συχνὰ ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Nerva filius· ἦν ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Λαβέωνος σύγχρονος τοῦ Προκούλου ἀλλὰ τούτου κατώτερος. Ἐν ἡλικίᾳ 17 ἐτῶν ὁ Νέρβας ἔδρᾳ ὡς νομομαθὴς δημοσίᾳ δίδων ἀπαντήσεις[1]. Ἦν δ' εὐνοούμενος τοῦ Νέρωνος, διετέλεσε δὲ καὶ πραίτωρ. Θεωρεῖται δὲ ὡς ὁ πατὴρ τοῦ αὐτοκράτορος Nerva. Ἔγραψε βιβλίον de usucapionibus, συχνὰ δὲ ἀναφέρεται ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Δ΄ Νομομαθεῖς κατὰ τὰ ἔτη 50—100 μ. Χ.

Pegasus· διάδοχος τοῦ Προκούλου ἐν τῇ σχολῇ, ἀνεδείχθη praefectus urbis ἐπὶ Βεσπεσιανοῦ, κατὰ δὲ τὸν Ἰουβενάλιον ἦν τοσοῦτο πλούσιος εἰς νομικὰς γνώσεις, ὥστε τὸν ἐκάλουν βιβλίον μᾶλλον ἢ ἄνθρωπον, τὸ δὲ S. C. Pegasianum ἐκ τοῦ Πηγάσου ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἐγένετο ἐπὶ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ. Ἀποσπάσματα ἐκ συγγραμμάτων τοῦ Πηγάσου δὲν περιελήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις εἰ καὶ οὗτος μνημονεύεται 28άκις ἐν αὐτοῖς.

Caelius Sabinus· ἦν κατὰ Πομπώνιον μεγίστης αὐθεντίας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Βεσπεσιανοῦ. Διεδέχθη τὸν Κάσσιον ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Καπίτωνος, διετέλεσε δὲ καὶ ὕπατος (μ. Χ. 69). Ἔγραψε de edicto aedilium curulium.

Ursejus Ferox· ἔζησεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Νέρωνος, εἶνε δὲ γνωστὸς ἐκ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅστις ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων ἔργον ἐκείνου ἐκ 4 βιβλίων (ad Ursejum βιβλία τέσσαρα), περιλαβὼν καὶ τὰς σημειώσεις, ἃς ὁ Κάσσιος εἶχε πρότερον γράψει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου.

Atilicinus· ἀναφέρεται 27άκις ἐν τοῖς Πανδέκταις ὡς αὐθεντία, συχνὰ δὲ παρὰ τοὺς Πρόκουλον καὶ Νέρβαν.

Plautius· ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς α΄ ἑκατοντ. ἦν δὲ πιθανὸς ἔξοχος συγγραφεύς, ἀφοῦ ὁ Νεράτιος ἔγραψε πολλὰ βιβλία ἐπ' αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἰαβολένος πέντε, ὁ δὲ Πομπώνιος ἑπτά, καὶ ὁ Παῦλος 18 (libri ad Plautium), ἐκ τῶν βιβλίων δὲ τούτων πλεῖστα ἀποσπάσματα περιελήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Celsus pater· διεδέχθη τὸν Πήγασον ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Λαβέω-

---

[1] v. 1 § 3 H. (3. 1).

νος, μνημονεύεται δὲ πολλαχοῦ ἐν τοῖς Πανδέκταις, ἔνθα προστίθεται τὸ pater, διότι ὅταν τοῦτο παραλείπηται, νοεῖται μᾶλλον ὁ Celsus filius, ὅστις ἦν τοῦ πατρὸς ἐπιφανέστερος.

Sextus Pedius ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ πραιτωρ. Διατάγματος πλείονα τῶν 25 βιβλίων, συχνὰ δὲ (54άκις) ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Παύλου καὶ Οὐλπιανοῦ, εἰ καὶ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Vivianus· ἀναφέρεται 16άκις ἐν τοῖς Πανδέκταις, εἰ καὶ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν αὐτοῖς.

Fufidius· ἔγραψε quaestiones, αἵτινες ἀναφέρονται ἐνιαχοῦ τῶν Πανδεκτῶν.

Campanus· ἀναφέρεται δὶς ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Puteolanus· μνημονεύεται ἅπαξ ἐν τοῖς Πανδέκταις ἔργον αὐτοῦ liber primus adsessoriorum, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον τυγχάνει περὶ αὐτοῦ γνωστόν.

Octavenus· ἀναφέρεται ἐνιαχοῦ τῶν Πανδεκτῶν, εἰ καὶ ἀποσπάσματα ἔργων αὐτοῦ δὲν περιελήφθησαν ἐν αὐτοῖς.

Varius Lucullus ἢ Varro Lucullus κατὰ Mommsen· οὗτος μνημονεύεται ἅπαξ ἐν τοῖς Πανδέκταις, οὐδὲν δ' ἕτερον περὶ αὐτοῦ τυγχάνει γνωστόν.

Servilius· ὁμοίως.

Aristo· ἀναφέρεται ὀγδοηκοντάκις ἐν τοῖς Πανδέκταις, διετέλεσε δὲ μετὰ τοῦ Νερατίου Πρίσκου ἐν τῷ συμβουλίῳ τοῦ Τραϊανοῦ. Κατὰ τὸν φίλον αὐτοῦ Πλίνιον τὸ 97 μ. Χ. ἦν ἀσθενὴς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε παρεκάλεσε τοὺς φίλους νὰ πληροφορηθῶσι παρὰ τῶν ἰατρῶν, ἂν ἡ ἀσθένεια εἶνε ἀνίατος, ἵνα ἐν καταφατικῇ περιπτώσει ἐπιταχύνῃ αὐτὸς τὸν θάνατον. Τῶν ἰατρῶν ὅμως ἀπαφανθέντων ἀρνητικῶς, ὁ Ἀρίστων ἐπέζησεν, ἔδρα δὲ ἔτι κατὰ τὸ 105 μ. Χ. ὁ Πλίνιος ἐκφράζεται περὶ τοῦ Ἀρίστωνος ὡς ἑξῆς: Quam peritus ille et privati juris et publici! Quantum rerum, quantum exemplorum, quantum antiquitatis tenet! Nihil est quod discere velis, quod ille docere non possit... In toga negotiisque versatur, multos advocatione plures consilio juvat. Nemini tamen istorum (i. e. philosophorum) castitate, pietate, justitia, fortitudine etiam primo loco cesserit. Ἐν τοῖς Πανν-

δέκταις ἀναφέρεται συχνά, εἰ καὶ ἀποσπάσματα ἔργων αὐτοῦ δὲν εὑρίσκονται.

Aulus· ἀναφέρεται ἅπαξ ἐν τοῖς Πανδέκταις, οὐδὲν δ' ἕτερον τυγχάνει περὶ αὐτοῦ γνωστόν.

Ε' Νομομαθεῖς κατὰ τὰ ἔτη 101—150 μ. Χ.

Minicius· ἔγραψεν ἔργον ὅπερ ὁ Ἰουλιανὸς ἐσχολίασεν ἐν 6 βιβλίοις (ad Minicium).

Laelius· ἀναφέρεται δὶς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐν τοῖς Πανδέκταις, ἰδίως ὡς παρὼν ὅτε ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Ἀδριανοῦ γυνὴ ἐξ Ἀλεξανδρείας τεκοῦσα τέσσαρα τέκνα διὰ μιᾶς καὶ πέμπτον μετὰ πέντε ἡμέρας ν. 3 Π. (5. 4).

Valerius Severus· ἀναφέρεται ἐνιαχοῦ τῶν Πανδεκτῶν.

Neratius Priscus· ἔζη ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ ἐπὶ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ καί τοῦ Annius Verus ἐγένετο συγκλητικὸν διάταγμα καθ' ὃ ὁ παραδίδων δοῦλον ἑαυτοῦ εἰς ἐκτομήν, ἀφῃρεῖτο τοῦ ἡμίσεως τῆς περιουσίας του ν. 6 Π. (48. 8)· ὁ Νεράτιος Πρίσκος ἦν μέλος τοῦ συμβουλίου τοῦ Τραϊανοῦ, ὅτε ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις τούτου, καθ' ἣν πατὴρ κακῶς χρώμενος τῷ υἱῷ καὶ διὰ τοῦτο καταδικασθεὶς εἰς χειραφεσίαν αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ ὡς manumissor τὴν bon. possessio τοῦ υἱοῦ ν. 5 Π. (37. 12). Ἡ περιωπὴ δὲ τοῦ Πρίσκου ἦν τηλικαύτη, ὥστε ὑπὸ πολλῶν ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ πιθανώτερος διάδοχος τοῦ Τραϊανοῦ ἀντὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐν τῷ κατωλόγῳ τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς ἔργα τοῦ Ν. Πρίσκου Regulae 15 βιβλ. Membranae 7 βιβλ. Responsa 3 βιβλ. Ἐκ τούτων δ' ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 64 ἀποσπάσματα.

Javolenus Priscus· περὶ τοῦ βίου του ὀλίγα εἶνε γνωστά. Ὁ Πλίνιος γράφει περὶ αὐτοῦ Est omnino Priscus dubiae sanitatis, interest tamen officiis, adhibetur consiliis atque etiam jus civile publice respondet· ὁ δὲ Πομπώνιος κατατάσσει αὐτὸν εἰς τοὺς Σαβινιανούς. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιλήφθησαν 206 ἀποσπάσματα ἐκ τῶν τριῶν ἔργων αὐτοῦ ex Cassio βιβλ. 15, epistolon βιβλ. 14, ad Plautium βιβλ. 5· ὡς καὶ ἐξ ἑτέρου, ex posterioribus Labeonis. Ἔνθα δὲ ἐν τοῖς Πανδέκταις ἀναφέρεται ἁπλῶς Priscus νοεῖται οὗτος καὶ οὐχὶ ὁ Neratius.

P. Juventius Celsus ἢ Celsus filius ἢ ἁπλῶς Celsus εἶνε ὁ υἱὸς τοῦ ἐπίσης νομικοῦ Celsus, περὶ οὗ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὑπερβαλὼν αὐτὸς τὸν πατέρα. Περὶ τοῦ βίου του ὀλίγα γινώσκομεν. Κατὰ τὸ 94 κατηγορήθη ὡς συνωμότης κατὰ τοῦ Δομιτιανοῦ, ἀλλὰ ζητήσας προσωπικὴν συνέντευξιν, ἐγονάτισε πρὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὠνόμασεν αὐτὸν κύριον καὶ θεόν, ἠρνήθη συμμετοχὴν εἰς συνωμοσίαν, καὶ τέλος ὑπεσχέθη ἀφιέμενος ἐλεύθερος νὰ φέρῃ εἰδήσεις περὶ τῶν ἀληθῶν συνωμοτῶν· καὶ οὕτως ἀφέθη μὲν ἐλεύθερος, ἀλλ' ἀνέβαλλεν ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι νὰ φέρῃ εἰδήσεις, ἕως οὗ ὁ Δομιτιανὸς ἐφονεύθη. Ὁ Celsus διετέλεσεν ὕπατος, λέγεται δὲ εἷς τῶν συμβούλων τοῦ Ἀδριανοῦ. Ὁ Πομπώνιος κατατάσσει αὐτὸν εἰς τοὺς Προκουλιανούς. Κατὰ τὸν μεσαίωνα μετεχειρίζοντο τὸν ὅρον quaestio Domitiana εἰς δήλωσιν ἐρωτήσεως ἀνσήτου, καὶ τὸν ὅρον responsum Celsinum εἰς δήλωσιν ἀποτόμου ἀπαντήσεως· ταῦτα προῆλθον ἐκ τοῦ ν. 27 Π. (28. 1) ἔνθα ὁ Δομίτιος Λαβέων ἐρωτᾷ τὸν Κέλσον, ἂν ὁ γράψας τὴν διαθήκην καὶ σφραγίσας θεωρῆται ὡς εἷς τῶν ἑπτὰ μαρτύρων, ὁ δὲ Κέλσος ἀπαντᾷ «Δὲν ἐννοῶ διατί μὲ ἐρωτᾷς, ἢ λίαν μωρὰ εἶνε ἡ ἐρώτησίς σου· διότι περισσότερον τοῦ γελοίου εἶνε ν' ἀμφιβάλλῃ τις, ἄν τις ἐγκύρως προσελήφθη ὡς μάρτυς, διότι ὁ αὐτὸς καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς διαθήκης ἔγραψε». Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ χωρίων ἐνισχύεται ἡ φήμη τοῦ Κέλσου ὡς δίδοντος ἀπαντήσεις ἀποτόμους καὶ εἰρωνικῶς προσβλητικάς. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 141 ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Digesta τοῦ Κέλσου περιλαμβανόντων 39 βιβλία· ὁμοίως ἕτερα ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἔργων (Epistolae, quaetiones, Commentarii).

P. Salvius Julianus· ἀνῆκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Σαβινιανῶν, διαδεχθεὶς τὸν Ἰαβολένον, ἀνεδείχθη δὲ πραίτωρ καὶ δὶς ὕπατος· ἔτι δὲ curator aedium sacrarum καὶ praefectus urbis. Ἦν εἷς τῶν συμβούλων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὀνομάζεται δὲ amicus noster ἐν ἀντεπιστολῇ τοῦ M. Ἀντωνίνου καὶ Βήρου. Ἀναφέρεται κακῆς ὑγείας· ὁ υἱός του ἐθανατώθη ἐπὶ συνωμοσίᾳ ὑπὸ τοῦ Κομμόδου, ἡ δὲ ἐγγονή του ἀναφέρεται ὡς μήτηρ τοῦ Διδίου Ἰουλιανοῦ, ὅστις ἐγένετο αὐτοκράτωρ. — Ἡ αὐθεντία του ὡς νομομαθοῦς ἦν μεγάλη· ἐπὶ Ἀδριανοῦ (131 μ. Χ.) ἀνεθεώρησε καὶ διερρύθμισε τὰ πραιτωρικὰ διατάγματα, ποιήσας ἐξ αὐτῶν μίαν συλλογὴν (perpetuum composuit edi-

ctum) κυρωθεῖσαν ἐπισήμως. Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ὁ Ἰουλιανὸς ἀναγράφεται πρῶτος μετὰ 4 ἔργων αὐτοῦ (digeston βιβλ. 90, ad Minicium βιβλ. 6, ad Ursejum βιβλ. 4, de ambiguitatibus βιβλ. 1). Ἐκ τῶν Digeston τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐλήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις 376 ἀποσπάσματα, εἰς πλείονα δὲ ἢ 620 ἕτερα μέρη μνημονεύεται ὁ Ἰουλιανός, πιθανῶς ἐκ τῶν Digesta αὐτοῦ. Ὁμοίως ὑπάρχουσιν ἀποσπάσματα καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἔργων τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὥστε ἐν ὅλῳ ἔχομεν ἐν τοῖς Πανδέκταις 456 ἀποσπάσματα διαφόρων ἔργων αὐτοῦ.

Aburnius Valens διάδοχος τοῦ Ἰαβολένου. Ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ de fideicommissis ἐλήφθησαν 19 ἀποσπάσματα ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Vindius· μνημονεύεται ἐνιαχοῦ τῶν Πανδεκτῶν, εἶνε δὲ ὁ Vindius Verus, ὁ ἐν τῷ συμβουλίῳ τοῦ Ἀντωνίνου Πίου.

Pactumejus Clemens· ἀναφέρεται ἅπαξ ἐν τοῖς Πανδέκταις, ἦν δὲ ὕπατος κατὰ τὸ 138 μ. Χ.

Sextus Caecilius Africanus· συνέγραψε quaestiones ἐν 9 βιλίοις ἐξ ὧν 131 ἀποσπάσματα ἐλήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις. Ἡ δυσκολία δὲ τῆς κατανοήσεως πολλῶν τούτων κατέστησε τὴν φράσιν Africani lex συνώνυμον τῷ δυσκόλῳ χωρίῳ. Ἐνιαχοῦ ἀναφέρεται ἁπλῶς ὡς Sextus Caecilius ἢ ἁπλῶς Caecilius, οὐχὶ δὲ Africanus.

Sextus Pomponius· περὶ τούτου ἐλάχιστα θετικῶς γινώσκομεν. Ἔζη ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνίνου Πίου πιθανῶς δ' ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πηγάσου, Ἀρίστωνος καὶ Ὀκταβήνου. Ἔγραψε δὲ πολλά, οἷον commentarium ad Sabinum ἐν 35 βιβλίοις, fideicommissa ἐν 5 βιβλίοις, Enchiridion ἐν 2 βιβλίοις ἐξ οὗ ἐλήφθησαν καὶ αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι τοῦ τίτλου Β' τῶν τῶν Πανδεκτῶν. Ἔγραψε προσέτι commentarium ad Mucium ἐν 39 βιβλίοις, Senatus Consulta ἐν 5 βιβλίοις, ἕτερον βιβλίον Regularum, commentarium ad Edictum, Commentarium ad Plautium, Epistulae, Variae lectiones, τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐν ἱκανοῖς ἕκαστον εἰ καὶ ἀγνώστοις τὸν ἀριθμὸν βιβλίοις. — Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 578 ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Πομπωνίου, ὅστις προσέτι μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Οὐλπιανοῦ καὶ ἄλλων νομομαθῶν πλέον ἢ 400άκις.

Terentius Clemens· ἔγραψεν 20 βιβλία ad leges ἐξ ὧν ἐλήφθησαν 35 ἀποσπάσματα. Οὗτος ὀνομάζει τὸν Ἰουλιανὸν noster, συχνὰ δὲ ἀναφέρει γνώμας τούτου.

Junius Mauricianus· ἔγραψεν 6 βιβλία ad leges ἐξ ὧν ἐλήφθησαν 3 ἀποσπάσματα· ἐξ ἑτέρου δ' ἔργου αὐτοῦ de poenis ἐλήφθη ἓν ἀπόσπασμα.

ϛ'. Νομομαθεῖς κατὰ τὰ ἔτη 150—200 μ. Χ.

L. Volusius Maecianus· διδάσκαλος τοῦ Μάρκου Ἀντωνίνου ἐν τῷ δικαίῳ, καὶ εἶτα σύμβουλος τοῦ ἰδίου. Διοικητὴς ὢν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, διότι ἠὐνόει τὴν ἀνάληψιν τῆς αὐτοκρατορικῆς πορφύρας ὑπὸ τοῦ Ἀβιδίου Κασσίου (175 μ. Χ.). Συνέγραψε τὰ Fideicommissa ἐν 16 βιβλίοις καὶ Publica (judicia) ἐν 14 βιβλίοις· ἐκ τῶν πρώτων ἐλήφθησαν 16 ἀποσπάσματα ἐν τοῖς Πανδέκταις ἐκ δὲ τῶν δευτέρων 3· ἀναφέρεται δὲ προσέτι ἡ γνώμη τοῦ Μαικιανοῦ πλέον ἢ 17άκις.

Gajus περὶ οὗ δὲν γινώσκομεν ἄλλο τι, ἢ ὅτι ἦν συγγραφεὺς διαφόρων νομικῶν βιβλίων γραφέντων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναφέρει τὸν Γάϊον εἰς τρεῖς περιστάσεις· ὅταν διατάσσῃ νὰ συνταχθῶσιν αἱ ἴδιαι Institutiones ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίως τῶν τοῦ Γαΐου Institutiones καὶ Res Cottidianae· ἐν ταῖς Εἰσηγήσεσιν ἔνθα (§ 5. Δ' 18) ἀναφέρει ἔργον τοῦ Γαΐου ἐπὶ τοῦ δωδεκαδέλτου· καὶ τέλος ὅταν ἀναφέρῃ τὰ τέως διδασκόμενα κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν σπουδῶν θέματα, συνιστάμενα ἐκ βιβλίων 6, ἤτοι τῶν Institutiones τοῦ Γαΐου καὶ τεσσάρων ἄλλων πραγματειῶν (Διάτ. Omnem § 1). Καλεῖ δὲ τὸν Γάϊον ὁ Ἰουστινιανὸς «noster Gajus» ἵνα δείξῃ τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦτον. Ἐν τοῖς Πανδέκταις ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Gajus καὶ ἐν ἄλλαις πλὴν τῶν ρηθεισῶν περιστάσεων· ἀλλὰ πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Gajus Cassius Longinus, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς τῶν Σαβινιανῶν σχολῆς, εἰς ἣν ἄλλως τε καὶ ὁ Γάϊος ἀνῆκεν.

Ὁ Mommsen φρονεῖ ὅτι ὁ Γάϊος ἦν νομοδιδάσκαλος ἐν Τροίᾳ καὶ οὐχὶ ἐν Ρώμῃ, συνάγει δὲ τοῦτο ἐκ πολλῶν διδομένων, ἤτοι· ἐκ τοῦ ὅτι μόνον τὸ praenomen αὐτοῦ ἦν γνωστόν, τοῦτο δὲ μόνον ἐν ἑλληνικαῖς χώραις συνειθίζετο· ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Γάϊος ἔχει οἰκειότητα

πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ Ἕλληνας συγγραφεῖς· ἐκ τοῦ ὅτι ἔγραψε edictum provinciale, ὅπερ εἶνε τεκμήριον, ὅτι ἔζη ἐν ἐπαρχίᾳ· ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρει νόμους ξένων ἐθνῶν· ἐκ τοῦ ὅτι εἶνε ὁ μόνος μετὰ τὸν Αὔγουστον νομικός, ὅστις ἔγραψε περὶ δωδεκαδέλτου ἤτοι ἀρχαίου θέματος, ἐνῶ ἑτέρωθεν φαίνεται ἀγνοῶν νόμους προσφάτους, οὓς νομικὸς ἐν Ρώμῃ δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀγνοῇ, λ. χ. τὸ S. C. Tertullianum (Γάϊος 3. 24)· ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Γάϊος δὲν εἶχε τὸ jus respondendi, εἰ καὶ ἦν συγγραφεὺς πολλὰ γράψας, οὐδὲ ἀναφέρονται μετ' αὐθεντίας τὰ ἔργα του, ἢ μετὰ 250 ἔτη, ἀφ' ἧς ἐγράφησαν· ἐκ τοῦ ὅτι μνημονεύει τρεῖς πόλεις ἐχούσας τὸ jus italicum, τὴν Τρωάδα, Βηρυττὸν καὶ Δυρράχιον.

Ἀλλ' ὁ Huschke δὲν ἀποδέχεται τὴν δοξασίαν ταύτην ἐξηγῶν ἄλλως τὰ ἀνωτέρω διδόμενα, δεχόμενος μόνον ὅτι πιθανὸν ὁ Γάϊος νὰ ἦν Ἕλλην γεννηθεὶς ἔν τινι ρωμαϊκῇ ἀποικίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, καθόσον οὗτος δεικνύει εὐφυΐαν καὶ θεωρητικὴν παίδευσιν, οἵαν παρ' ἑλληνικῆς διανοίας ἀνέμενέ τις.

Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ὁ Γάϊος ἔχει τι τὸ ἑλληνικόν, ὑπῆρξε δὲ μόνον διδάσκαλος τοῦ δικαίου, καὶ οὐχὶ νομικὸς παρέχων γνωμοδοτήσεις.

Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ἀναφέρονται 13 ἔργα τοῦ Γαΐου. Ἐκ τούτων περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν αὐτοτελῶς, μόναι αἱ Institutiones, καὶ ὅσα ἀποσπάσματα περιέλαβον οἱ Πανδέκται· ἐγνώσθησαν δὲ αἱ Institutiones τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1816, ὅτε ὁ Niebuhr ἀνεκάλυψεν αὐτὰς ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βερόνης· ἔκτοτε ὁ μὲν Goeschen καὶ Bethmann-Hollweg κατέγειναν εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀνάγνωσιν τοῦ χειρογράφου, ὁ δὲ Bluhme εἰς τὴν ἐκ νέου ἐξέτασιν αὐτοῦ, ὁ δὲ Stutemund εἰς τὴν ἔκδοσιν ἀκριβοῦς ἀπογράφου (1874), σὺν τῷ Krueger δὲ εἰς κοινὴν ἔκδοσιν. Κατὰ τὸν Dernburg τὸ α' καὶ μέρος τοῦ β' βιβλίου τῶν Institutiones ἐγράφησαν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντωνίνου Πίου (161 μ. Χ.) τὰ δὲ λοιπὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐδημοσιεύθησαν δὲ διὰ μιᾶς, εἰ καὶ ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς τοῦ ἔργου ἦν νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἐγχειρίδιον βοηθητικὸν κατὰ τὰς παραδόσεις, ἃς ὁ Γάϊος ἐποίει πρὸς τοὺς σπουδαστὰς τοῦ δικαίου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἔργων τοῦ Γαΐου οὐδέν, εἴπομεν, σώζεται αὐτοτελῶς, ἀλλὰ 535 ἀποσπάσματα αὐτῶν περιελήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέ-

κταις. Σημειωτέον ὅτι ἡ πραγματεία aureorum, ἥτις ἀναφέρεται ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου, εἶνε ἡ αὐτή, ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς καλεῖ Res cottidianae. Καθὰ δὲ εἴπομεν, ὁ Γάϊος ὑπ' οὐδενὸς συγγραφέως ἀναφέρεται.

Τὸ ὕφος τοῦ Γαΐου εἶνε ἁπλοῦν καὶ ἀναλυτικόν, ἡρμοσμένον δὲ πρὸς διδασκαλίαν· ἀποφεύγει ὁ συγγραφεὺς τὰς περιττὰς λέξεις, μεταχειρίζεται δὲ τὰς καταλλήλους πρὸς δήλωσιν ἑκάστης ἐννοίας. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα του εἶνε εὔκολος καὶ καλή, θέλγουσα. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Kuntze αὐστηρῶς ἐπέκρινε τὸν Γάϊον ὡς ἐπιπόλαιον, ἄκριτον καὶ ἀνιστόρητον[1]. Ἀλλ' ἡ ἐπίκρισις εἶνε ἄδικος, διότι δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψει ἡ ἐποχή, καὶ πιθανῶς ὁ τόπος τῆς τοῦ Γαΐου δράσεως, ἀλλ' ἐξετάζεται οὗτος ἀπολύτως.

Venulejus Saturninus· ἀναγράφεται ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ὡς συγγραφεὺς 5 ἔργων ἐξ ὧν ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 71 ἀποσπάσματα.

L. Ulpius Marcellus· ἦν μέλος τοῦ συμβουλίου τοῦ Ἀντωνίνου Πίου καὶ Μάρκου Ἀντωνίνου. Ἐν τοῖς Πανδέκταις ὑπάρχουσιν 161 ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἅτινα ἀναγράφονται ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου· προσέτι δ' ἀναφέρεται ὁ Μάρκελλος ἐν 253 χωρίοις.

Tarruntenus Paternus, *Πατέρνος Ταρρουτήνιος* ὀνομαζόμενος ὑπὸ Δίωνος, ἦν γραμματεὺς τοῦ Μάρκου Ἀντωνίνου· ἐνοχοποιηθεὶς ὡς συνωμότης πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ Σαλβίου Ἰουλιανοῦ εἰς αὐτοκράτορα, ἐφονεύθη μετὰ τούτου ὑπὸ τοῦ Κομμόδου, 183 μ. Χ. Ὁ Πατέρνος ἔγραψε de re militari ἐν 4 βιβλίοις ἐξ ὧν δύο ἀποσπάσματα περιελήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Q. Cervidius Scaevola· ἦν ὁ ἀρχισύμβουλος τοῦ Μάρκου Ἀντωνίνου, διδάσκαλος δὲ τοῦ Παπινιανοῦ καὶ Σεβήρου, τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος. Οὐδὲν ἕτερον περὶ τοῦ βίου του εἶνε γνωστόν. Ἐκ τῶν συγγραφῶν του περιελήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις 306 ἀποσπάσματα. Γενικὸν δὲ χαρακτηριστικὸν αὐτῶν εἶνε, ὅτι ἐκτίθενται μετ' ἀκριβείας αἱ καθ' ἕκασται περιπτώσεις, ἕπεται δὲ ἐν βραχύτητι ἡ γνώμη τοῦ

---

[1] Der provincial-jurist Gajus wissenschaftlich abgeschätzt. Leipzig. 1883.

Σκαιβόλα ἄνευ αἰτιολογίας συνήθως. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μοδεστῖνος καλεῖ αὐτὸν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Οὐλπιανῷ *τοὺς κορυφαίους τῶν νομικῶν*, ἐν δὲ διατάξει τοῦ Ἀρκαδίου καὶ Θεοδοσίου ὁ Σκαιβόλας ὀνομάζεται auctor prudentissimus juris consultorum.

Papirius Justus· συνέγραψε Constitutiones ἐν 20 βιβλίοις ἐξ ὧν 18 ἀποσπάσματα ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Papirius Fronto· ἀναφέρεται τετράκις ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Tertullianus· ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ quaestiones καὶ de castrensi peculio ἐλήφθησαν 5 ἀποσπάσματα ἐν τοῖς Πανδέκταις· περισσότερα περὶ τοῦ βίου του θετικῶς δὲν γινώσκομεν. Τὸ S. C. Tertullianum φαίνεται βέβαιον, ὅτι δὲν σχετίζεται μετ' αὐτοῦ, ὡς δὲν σχετίζεται καὶ ὁ μέγας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Q. Septimius Florens Tertullianus ἀκμάσας ἐπὶ Σεβήρου καὶ Καρακάλλα.

Messius· ἀναφέρεται ἅπαξ ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Paconius· ὁμοίως.

Claudius Tryphoninus· ἦν σύγχρονος τοῦ Παπινιανοῦ· καὶ ἐν τῷ φλωρ. πίνακι ἀναφέρεται ἔργον αὐτοῦ αἱ Disputationes ἐν 21 βιβλίοις ὧν 80 ἀποσπάσματα ἐλήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις. Ἀλλ' ὁ Tryphoninus ἔγραψε καὶ σημειώσεις εἰς τὰ Digesta τοῦ Σκαιβόλα, αἵτινες 20κις μνημονεύονται ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Aemilius Papinianus· κατήγετο πιθανῶς ἐκ Συρίας· μαθητεύσας παρὰ τῷ Σκαιβόλᾳ, ἤρξατο κατόπιν σὺν τῷ Σεβήρῳ διδάσκων δημοσίᾳ τὸ δίκαιον ὑπὸ τὴν τοῦ διδασκάλου αὐθεντίαν. Διωρίσθη advocatus fisci εἶτα δὲ ἄρχων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γραφείου ἐπὶ τῶν ἀναφορῶν, εἰσηγούμενος τὰ rescripta. Τοῦ φίλου αὐτοῦ Σεβήρου αὐτοκράτορος ἀναδειχθέντος ὁ Παπινιανὸς διωρίσθη τὸ 204 praefectus praetorio, ἔχων οὕτω στρατιωτικὴν ἐξουσίαν σὺν ἀστικῇ καὶ ποινικῇ δικαιοδοσίᾳ. Ὁ διάδοχος τοῦ Σεβήρου Καρακάλλας φονεύσας τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἀπήτησε παρὰ τοῦ Παπινιανοῦ νὰ δικαιολογήσῃ ἐνώπιον τῆς συγκλήτου τὸν φόνον· ἀλλ' ὁ Παπινιανὸς ἠρνήθη εἰπὼν ὅτι ἀδελφοκτονία δὲν εἶνε τοσοῦτον εὔκολον νὰ δικαιολογηθῇ, ὅσον εἶνε εὔκολον νὰ διαπραχθῇ, ἢ ὅτι τὸ ἐνοχοποιεῖν ἀθῶον φονευθέντα εἶνε ὡς τὸ φονεύειν αὐτὸν ἐκ νέου. Συνεπείᾳ τῆς ἀρνήσεως ταύτης τοῦ Παπινιανοῦ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐφονεύθη οὗτος ὑπὸ στρατιώ-

του πληγεὶς διὰ πελέκεως εἰς τὴν κεφαλήν.— Ἡ φήμη τοῦ Παπινιανοῦ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν μεγάλη· ὁ Σπαρτιανὸς καλεῖ αὐτὸν juris asylum et doctrinae legalis thesaurum. Ἀπόδειξις εἶνε καὶ ἡ γνωστὴ διάταξις τοῦ Θεοδοσίου Β′ καὶ Βαλεντινιανοῦ Γ′ δίδουσα ἐν διαφωνίᾳ τὴν νικῶσαν γνώμην εἰς τὸν Παπινιανόν: Ubi diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel, si numerus aequalis sit, ejus partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus eminet, qui ut singulos vincit, ita cedit duobus. Ὁ Ζώσιμος γράψας κατὰ τὴν Ε′ ἑκατονταετηρίδα καλεῖ τὸν Παπινιανὸν δικαιότατον, καὶ ὑπέρτερον πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν νομομαθῶν· ὁ δὲ Κουϊγιάκιος καλεῖ τὸν Παπινιανὸν «τὸν μέγιστον νομομαθῆ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἔχοντα ἐν νομικοῖς ἣν αὐθεντίαν ἔχει ὁ Ὅμηρος ἐν ποιηταῖς»· ὁ Πούχτα δικαιολογεῖ τὸν θαυμασμὸν τῶν αἰώνων περὶ τοῦ Παπινιανοῦ ἕνεκα τῶν μακρῶν πολιτικῶν του ὑπηρεσιῶν, τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ ὡς πρακτικοῦ νομομαθοῦς καὶ συγγραφέως, πρὸ πάντων ὅμως διὰ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρός του καὶ τὴν ἠθικὴν ἰσχύν, ἥτις ἐξηυγένιζε τὸν ὅλον ἐνεργὸν αὐτοῦ βίον, καὶ καθίστα αὐτὸν πρότυπον ἀληθοῦς νομικοῦ· ὁ Mommsen ὁμοίως θεωρεῖ τὸν Παπινιανὸν ὡς τὸν μέγιστον ρωμαῖον νομομαθῆ κατά τε τὴν εὐφυΐαν, τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ ἠθικότητα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸν ἐλάχιστον κατὰ τὴν γλῶσσαν. Σημειωτέον ὅτι οἱ τριτοετεῖς σπουδασταὶ τοῦ δικαίου ἐκαλοῦντο Papinianistae, διότι τὰ Responsa τοῦ Παπινιανοῦ ἀπετέλουν τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς των· μάλιστα τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ Παπινιανοῦ μάθημα ἑωρτάζετο μετὰ τελετῆς· ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διετήρησε τό τε ὄνομα καὶ τὴν ἑορτὴν μέγα φρονῶν περὶ τοῦ Παπινιανοῦ καὶ μετὰ ποικίλων ἐπαίνων ἐκφραζόμενος περὶ αὐτοῦ (splendidissimus, summi ingenii, sublimissimus, acutissimus, pulcherrimus, maximus).

Τὸ ὕφος τοῦ Παπινιανοῦ εἶνε γενικῶς λίαν περιεκτικὸν καὶ λακωνικόν, ἐντεῦθεν δέ, ὡς ὁ Mommsen λέγει, οὐχὶ γνησίως ρωμαϊκόν. Ἡ σύνταξις εἶνε ἐνίοτε ἰδιοφυής, αἱ δὲ λέξεις λαμβάνονται ἐν ἐννοίᾳ διαφόρῳ τῆς συνήθους παρὰ τοῖς κλασικοῖς.

Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς

ἔργα τοῦ Παπινιανοῦ Quaestiones ἐν 37 βιβλίοις, Responsa ἐν 19 βιβλίοις, Definitiones ἐν 2 βιβλίοις, de Adulteriis ἐν 2 βιβ. *ἀστυνομικὸς* 1 βιβλ. (ἑλληνιστί). Ἐκ τούτων αἱ Quaestiones ἐγράφησαν, κατὰ τὸν Fitting, ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Σεπτ. Σεβήρου. τὰ δὲ Responsa μετὰ τὸ 206, πιθανῶς δὲ ταῦτα ἦσαν τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Παπινιανοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ τίτλος divus ἐνῶ ἐν τοῖς Responsa ἀποδίδεται τακτικῶς εἰς ἀποθανόντας αὐτοκράτορας, ἐν τοῖς Quaestiones 13 μὲν φορὰς προστίθεται, 12 δὲ παραλείπεται· τοῦτο ἐξηγεῖ ὁ Mommsen ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παπινιανὸς ἀρχικῶς δὲν εἶχεν ἐντελῶς ἐθισθῆ εἰς τὸ αὐθεντικὸν ὕφος. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 601 ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Παπινιανοῦ μνημονεύεται δὲ οὗτος ἐν ἑτέροις 153 χωρίοις.

Domitius Ulpianus· ἐγεννήθη ἐν Τύρῳ, πιθανῶς δὲ διετέλεσεν ἐν Βηρυτῷ ὡς καθηγητής, βραδύτερον δὲ ἐν Ρώμῃ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Καρακάλλα, Ἡλιογαβάλου καὶ Ἀλεξ. Σεβήρου Ἦν σύγχρονος τοῦ Παύλου, ἀμφότεροι δὲ ὑπῆρξαν πάρεδροι τοῦ Παπινιανοῦ ἐπὶ Σεβήρου· ὑπὸ τοῦ Ἡλιογαβάλου ἐξωρίσθη μετ' ἄλλων ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατεδικάσθη εἰς θάνατον, εἰ καὶ ἡ διαταγὴ δὲν ἐξετελέσθη. Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου ὁ Οὐλπιανὸς κατέχει τὸ ἀξίωμα τοῦ praefectus annonae, 222 μ. Χ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἦν δεκαεξαετὴς ὅτε ἀνῆλθε τὸν θρόνον, προσέλαβεν ὡς ἀρχηγοὺς τῆς σωματοφυλακῆς τὸν Οὐλπιανὸν καὶ Παῦλον, ὄντας συγχρόνως καὶ συμβούλους αὐτοῦ. Ὁ Οὐλπιανὸς μάλιστα κατέστη ὁ ἀχώριστος σύντροφος τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, παριστάμενος ἐν πάσῃ ἀκροάσει ὡς ἀνώτατος σύμβουλος καὶ ὑπουργὸς τοῦ αὐτοκράτορος. Αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἐκάλει τὸν Οὐλπιανὸν parens meus καὶ amicus, ὑπαινιττόμενος βεβαίως ὅτι καὶ αὐτὸς ἐκ Τύρου κατήγετο. Ἀναφέρεται ὅτι ἐπανειλημμένως ὁ Οὐλπιανὸς ἐξετέθη εἰς κίνδυνον ἐκ μέρους τῶν στρατιωτῶν, ἐσώθη δὲ μόνον τῇ παρεμβάσει τοῦ αὐτοκράτορος ρίπτοντος ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἰδίαν πορφύραν. Φαίνεται ὅτι ὁ Οὐλπιανὸς εἰργάζετο νὰ ὑποτάξῃ τὴν στρατιωτικὴν τάξιν εἰς τὴν πολιτικήν· ἐπὶ τέλους ὅμως συμβάσης ποτὲ τριημέρου πάλης μεταξὺ στρατοῦ καὶ πολιτῶν ἐν Ρώμῃ, οἱ Πραιτωριανοὶ ἐπετέθησαν νύκτωρ κατὰ τοῦ Οὐλπιανοῦ, ὅστις εἰ καὶ κατέφυγε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν.

Τὸν Οὐλπιανὸν ὁ Μοδεστῖνος καλεῖ *τὸν κράτιστον*, λέγει δὲ ὅτι ὁ Cervidius Scaevola, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Δομίτ. Οὐλπιανὸς εἶνε οἱ *κορυφαῖοι τῶν νομικῶν*. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν ὁ Λαμπρίδιος καλεῖ τὸν Οὐλπιανὸν juris peritissimus, ὁ δὲ Ζώσιμος ἔξοχον νομοθέτην· ἐκ δὲ τῶν αὐτοκρατόρων ὁ Διοκλητιανὸς καλεῖ τὸν Οὐλπιανὸν prudentissimus, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς summi ingenii vir καὶ *σοφώτατον*. Ἀλλ' ὁ μείζων ἔπαινος διὰ τὸν Οὐλπιανὸν εἶνε ὅτι ὑπὲρ τὸ τρίτον τῶν Πανδεκτῶν κατηρτίσθη ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὥστε οὗτος ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς νομοθετικῆς ταύτης συλλογῆς. Ἐν τῷ πίνακι τοῦ φλωρεντινοῦ χειρογράφου ἀναγράφονται 23 ἔργα τοῦ Οὐλπιανοῦ ὧν δύο εἶνε τὰ σπουδαιότερα Commentarium ad Edictum ἐν 81 βιβλίοις καὶ ad Sabinum ἐν 51 βιβλίοις. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 2464 ἀποσπάσματα αὐτοῦ συνήθως μακρά. Τὸ ὕφος τοῦ Οὐλπιανοῦ εἶνε ἐπαγωγὸν καὶ εὐνόητον· συχνὰ συζητοῦνται αἱ γνῶμαι, ἵνα προκύψῃ ἡ ὀρθοτέρα, εἰ καὶ οἱ συντάκται τῶν Πανδεκτῶν, φαίνεται, περιέκοψαν κατά τι τὰ ἀποσπάσματα, ὅσα ἀπέβλεπον συζητήσεις τοιαύτας.

Julius Paulus· σύγχρονος τοῦ Οὐλπιανοῦ, διετέλεσε πάρεδρος τοῦ Παπινιανοῦ ἐπὶ Σεβήρου, κατόπιν δὲ praefectus praetorio, ἤτοι ἄρχων τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος. Οὗτος μετὰ τοῦ Οὐλπιανοῦ μετέπεισαν τὸν Ἀλέξ. Σεβῆρον ἀπὸ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, τοῦ νὰ διατάξῃ ὥστε αἱ διάφοροι τάξεις τῶν ἀρχόντων, τῶν συγκλητικῶν, καὶ τῶν δούλων νὰ διακρίνωνται ἀλλήλων ἐκ διαφόρου ἐνδυμασίας. Ὁ Παῦλος ὡς συγγραφεὺς ἦν λίαν παραγωγός· οὕτω πλέον τῶν 70 ἔργων αὐτοῦ μνημονεύονται, ὧν σπουδαιότατον τὸ commentarium ad edictum ἐκ βιβλίων 80. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 2081 ἀποσπάσματα αὐτοῦ, μικρότερα τῶν τοῦ Οὐλπιανοῦ, καταλαμβάνοντα δὲ τὸ ἕκτον τῆς ὅλης Συλλογῆς τῶν Πανδεκτῶν· οὕτως ἔρχεται ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Οὐλπιανὸν ἐν τῇ εἰσφορᾷ πρὸς κατάρτισιν τῶν Πανδεκτῶν.

Ζ' Τελευταῖοι νομομαθεῖς.

Callistratus· συνέταξε πέντε ἔργα ἐξ ὧν ἐλήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις 101 ἀποσπάσματα. Κατὰ τὸν Bremer ὁ Καλλίστρατος φαίνεται γράψας ἔν τι ἑλληνικῇ πόλει.

Arrius Menander· τούτου ἀναφέρεται ἓν ἔργον de re militari ἐν 4 βιβλίοις, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν 6 ἀποσπάσματα. Πιθανῶς ἔζη ἐπὶ Σεβήρου, οὗ ἦν καὶ σύμβουλος.

Marcianus· ἔζη ἐπὶ Καρακάλλα καὶ Σεβήρου· ἀναφέρονται ἱκανὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν τῷ πίνακι τοῦ φλωρεντινοῦ χειρογράφου, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν 283 ἀποσπάσματα. Ἔγραψε καὶ Institutiones ἐν 16 βιβλίοις ἃς ὁ Τριβωνιανὸς ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν Ἰουστινιανείων Εἰσηγήσεων.

Aemilius Macer· τούτου ἀναφέρονται πέντε ἔργα, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν 65 ἀποσπάσματα· ἔζη δ' ὁ Μάκερος ἐπὶ Καρακάλλα καὶ Σεβήρου.

Florentinus· συνέγραψεν Institutiones, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις 42 ἀποσπάσματα, ὀλίγα δέ τινα ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ διὰ τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Julius Aquila, ὀνομαζόμενος ἐκ συγχύσεως ἐν τῷ πίνακι τοῦ φλωρεντινοῦ χειρογράφου Gallus Aquila, ἔγραψε βιβλίον Responsa, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν 2 ἀποσπάσματα ἐκ τριῶν ἕκαστον γραμμῶν.

Licinnius Rufinus· ἔγραψε 12 βιβλία περὶ κανόνων, ἐξ ὧν 17 ἀποσπάσματα ἐλήφθησαν ἐν τοῖς Πανδέκταις.

Herennius Modestinus· μαθητὴς ἢ θυμαστὴς τοῦ Οὐλπιανοῦ ζήσας κατὰ τὸ α' ἥμισυ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος. Ἀναφέρονται 15 ἔργα αὐτοῦ, ὧν τὸ κύριον εἶνε Responsa ἐν 19 βιβλίοις. Ἐν τοῖς Πανδέκταις περιελήφθησαν 344 ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων τούτων. Σημειωτέον ὅτι τὸ περὶ *ἀπαλλαγῶν* (de excusationibus) ἔργον αὐτοῦ ἔγραψεν ἑλληνιστί, καὶ οὕτω κατεχωρίσθησαν ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἐν τοῖς Πανδέκταις (27. 1).

Furius Anthianus· ἔγραψε περὶ Edictu, ἐκ τοῦ ἔργου δὲ τούτου 3 ἀποσπάσματα ἐλήφθησαν ἀποτελοῦντα ἐν ὅλῳ 14 στίχους· ἄγνωστον ὅμως πότε ἔγραψε.

Rutilius Maximus· ἔγραψε περὶ Φαλκιδίου νόμου, ἐξ οὗ ἓν ἀπόσπασμα ἐκ 4 στίχων ἐλήφθη ἐν τοῖς Πανδέκταις.

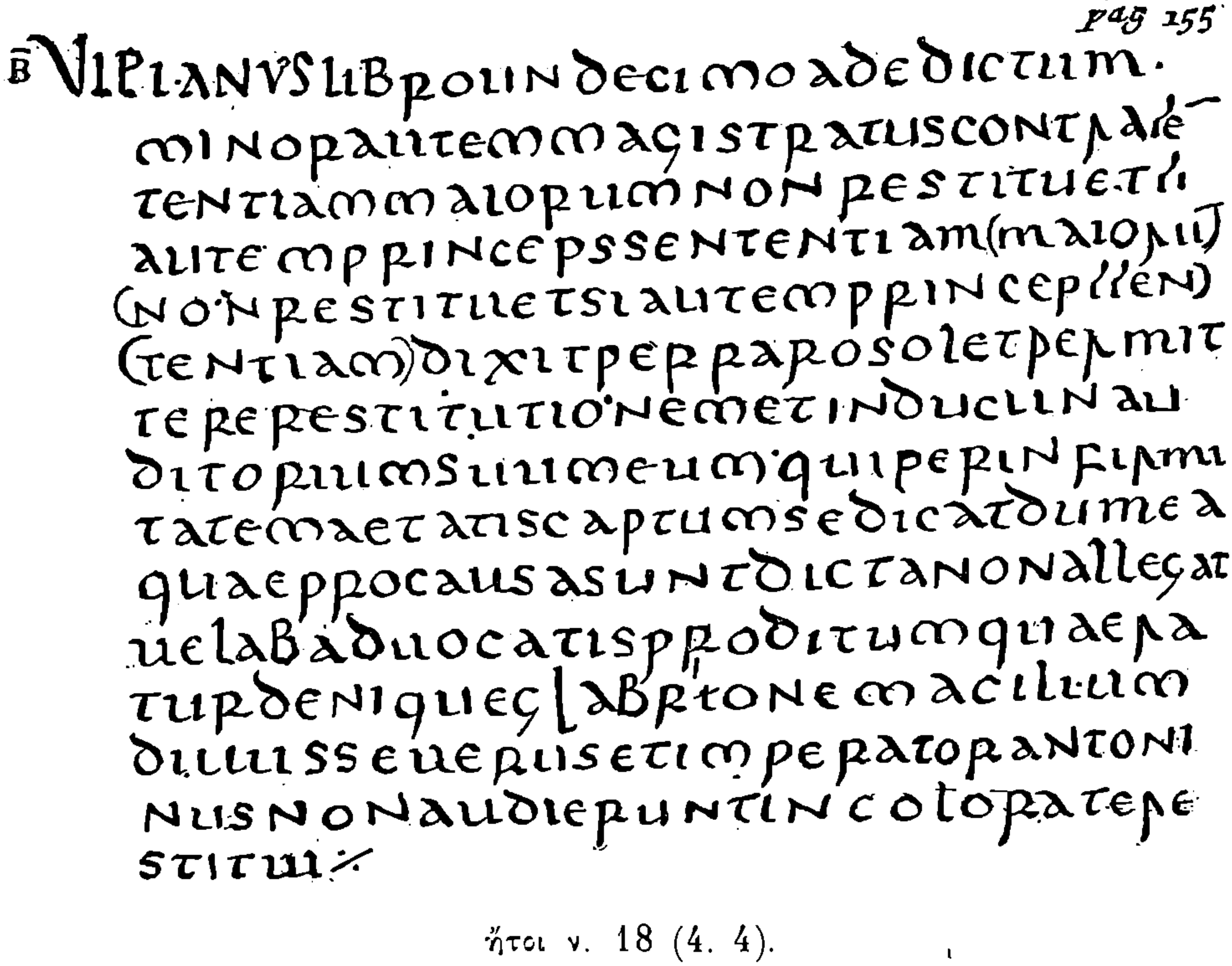
Hermogenianus· ἔγραψε Juris Epitomae ἐν 6 βιβλίοις ἐξ ὧν ἐλήφθησαν 107 ἀποσπάσματα, ἔζησε δὲ περὶ τὸ 339 μ.Χ. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρχον πολλοὶ συνώνυμοι, καὶ διὰ τοῦτο ἀγνοεῖται ἂν ὁ Codex Hermogenianus εἶνε τούτου ἢ ἑτέρου ἔργον.

Arcadius· ἔγραψε τρία ἔργα ἐξ ὧν ἐλήφθησαν 6 ἀποσπάσματα· φαίνεται σύγχρονος τοῦ Ἑρμογενιανοῦ.

Μετὰ τὴν σύντομον ἔκθεσιν τῶν ἀφορώντων εἰς τοὺς νομομαθεῖς, σκόπιμον εἶνε νὰ ἐκθέσωμεν βραχέα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῶν Πανδεκτῶν, ἀρυόμενοι τὰς πληροφορίας ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ Mommsen εἰς τὴν μεγάλην ἔκδοσιν τῶν Πανδεκτῶν.

Τὸ σημερινὸν κείμενον τῶν Πανδεκτῶν περιεσώθη ἄχρις ἡμῶν ἐξ ἑνὸς χειρογράφου, ὅπερ ἐν Πίζῃ εὑρισκόμενον ἐχρησίμευσε κατὰ τὴν δεκάτην ἢ ἑνδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ὡς ἡ μόνη πηγὴ πρὸς ἀντιγραφὴν πλειόνων ἀντιτύπων. Πῶς τὸ χειρόγραφον τῶν Πανδεκτῶν ἐκεῖνο εὑρέθη ἐν Πίζῃ, εἶνε ἄγνωστον· κατά τινας ἱστορικοὺς μετεκομίσθη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀγορασθὲν ὑπὸ ἐμπόρων, κατ' ἄλλους δ' ἐλήφθη ὡς λεία ἐκ τῆς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ πόλεως Ἀμάλφης. Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὑπῆρχεν ἐν Πίζῃ, ἐπιμελῶς τηρούμενον μέχρι τοῦ 1406, ὅτε οἱ Φλωρεντῖνοι καταλαβόντες τὴν πόλιν ἔλαβον ὡς λείαν καὶ τὸ χειρόγραφον, καὶ ἐν πομπῇ μετήνεγκον αὐτὸ εἰς τὴν ἑαυτῶν πόλιν, ἔνθα τὸ ἐναπέθηκαν ἐν τῷ θησαυροφυλακείῳ τοῦ παλαιοῦ ἀνακτόρου, ἐπιμελῶς φυλάττοντες, μέχρι τοῦ 1786, ὅτε μετήνεγκον αὐτὸ εἰς τὴν Λαυρεντιανὴν Βιβλιοθήκην, ἔνθα εὑρίσκεται μέχρι σήμερον, λείψανον ἱερὸν καὶ ἀντικείμενον προσκυνήσεως εὐλόγως θεωρούμενον. Καὶ ὄντως, δι' αὐτοῦ καὶ μόνου τοῦ χειρογράφου περιεσώθη ἡμῖν τὸ μέγα νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ πολύτιμος ἡμῶν κληρονομία παρὰ τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δύο τόμων, ὧν ὁ α' περιέχει φύλλα 441 ὁ δὲ β' 465 ἓν πρόσθετον φύλλον περιέχον τὴν διάταξιν Δέδωκεν ἀπωλέσθη ἐκ τοῦ α' τόμου, ἀλλ' ἀντικατεστάθη δι' ἀντιγράφου κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Ἕκαστον φύλλον εἶνε γεγραμμένον ἐπὶ ἑκατέρας ὄψεως καὶ δὴ ἐν δυσὶ στήλαις, πλὴν τῶν ἐν ἀρχῇ τριῶν λατινικῶν διατάξεων γεγραμμένων ἐν μιᾷ στήλῃ. Ἑκάστη στήλη περιέχει 44 ἢ 45 στίχους, ὧν ἕκαστος σύγκειται ἐξ 27 ἕως 38 γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, ἤτοι ἐκ 32 κατὰ μέσον ὅρον. Τὸ μέγεθος ἑκάστου φύλλου εἶνε περίπου 0,35 μ. κατὰ τὸ μῆκος καὶ 0,30 κατὰ τὸ πλάτος· ἑκάστη δὲ στήλη ἔχει μῆκος μὲν 0,25 μ. πλάτος δὲ 0,12 μ. Ἐκ δὲ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος φαίνεται ὅτι 12 ἀντιγραφεῖς εἰργάσθησαν ἐπ' αὐτοῦ, ἐξ ὧν

οἱ δέκα ἔγραψαν τοὺς Πανδέκτας, οἱ δύο δὲ τὰς προοιμιακὰς διατάξεις. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ τὸν λοιπὸν τρόπον, καθ' ὃν τὸ κείμενον εἶνε γεγραμμένον ἀνταπαριστᾷ πιστῶς λίαν ἡ παρατιθεμένη φωτοτυπικὴ εἰκών [1].

pag 155

B VLPIANVS LIB PRIMO DECIMO AD EDICTVM.

MINOR AUTEM MAGISTRATUS CONTRA SENTENTIAM MAIORUM NON RESTITUET. SI AUTEM PRINCEPS SENTENTIAM (MAIORUM) NON RESTITUET SI AUTEM PRINCEPS (SEN)TENTIAM DIXIT PERRARO SOLET PERMITTERE RESTITUTIONEM ET INDUCI IN AU DITORIUM SUUM EUM QUI PER INFIRMITATEM AETATIS CAPTUM SE DICAT DUM EA QUAE PRO CAUSA SUNT DICTA NON ALLEGAT VEL AB ADVOCATIS PRODITUM QUAERATUR DENIQUE (GLA)BRIONEM ACILIUM DIVUS SEVERUS ET IMPERATOR ANTONINUS NON AUDIERUNT INCOLATE RESTITUI.

ἤτοι ν. 18 (4. 4).

Ulpianus libro undecimo ad edictum. Minor autem magistratus contra sententiam majorum non restituet. Si autem princeps sententiam dixit, perraro solet permittere restitutionem et induci in auditorium suum eum, qui per infirmitatem aetatis captum se dicat, dum ea, quae pro causa sunt, dicta non allegat vel ab advocatis proditum quaeratur· denique Glabrionem Acilium divus Severus et imperator Antoninus non audierunt incolate restitui [2].

---

[1] Ἡ εἰκὼν ἀναπαριστᾷ τὴν μίαν στήλην τῆς σελ. 155 ὡς ἀκριβῶς ἔχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, πλὴν ὅτι ἐτέθησαν μόνον 15 στίχοι ἀντὶ τῶν 44 οὓς ἔχει τὸ πρωτότυπον.

[2] Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς σελ. 155 τοῦ Φλωρεντ. χειρογράφου τῶν Πανδεκτῶν.

Τὸ χειρόγραφον φαίνεται ἀντεγράφη κατὰ τὴν ϛ' ἢ ζ' ἑκατονταε τηρίδα ὑπὸ Ἑλλήνων, πιθανῶς δὲ τότε συγχρόνως διωρθώθη ὑπὸ δύο ἄλλων ἑλλήνων. Ἂν οἱ διορθωταὶ οὗτοι εἶχον ὑπ' ὄψει τὸ αὐτὸ κείμενον, ὅπερ καὶ οἱ ἀντιγραφεῖς ἢ ἄλλο, εἶνε ἄγνωστον, εἰ καὶ ὁ Mommsen κρίνων ἐκ τοῦ εἴδους τῶν διορθώσεων, ἃς παρουσιάζει τὸ χειρόγραφον, κλίνει ὑπὲρ τῆς δευτέρας γνώμης.

Πλὴν τοῦ ἱστορηθέντος καὶ περιγραφέντος Φλωρεντινοῦ χειρογράφου τῶν Πανδεκτῶν οὐδὲν ἄλλο σώζεται χειρόγραφον μὴ ἔλκον τὴν ἀρχὴν ἐκ τούτου· σώζονται ὅμως τρία παλίμψηστα περιέχοντα τεμάχια τῶν Πανδεκτῶν, ἄξια δὲ λόγου, διότι δὲν προῆλθον δι' ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου, ἀλλ' ἔσχον ἀνεξάρτητον πηγήν, εἶνε δὲ καὶ ἴσης περίπου ἡλικίας πρὸς τὸ Φλωρεντινὸν χειρόγραφον. Τῶν παλιμψήστων τούτων τὸ ἓν ἐκ 4 φύλλων εὑρίσκεται ἐν Νεαπόλει περιέχει δὲ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ 10 βιβλ. τῶν Πανδεκτῶν, τὸ ἕτερον ἐξ ἑπτὰ τεμαχίων παπύρου εὑρίσκεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Κόμητος Schönborn ἐν Pommersfeld παρὰ τὸ Bamberg, περιέχει δὲ τεμάχια ἐκ τοῦ βιβλ. 45, τὸ δὲ τρίτον σύγκειται ἐκ δύο χειρογράφων τῶν Gromatici Scriptores περιέχον τὸν τίτλον finium regundorum. Τὰ παλίμψηστα ταῦτα, ἐννοεῖται, ἐχρησιμοποίησε δεόντως ὅ τε Mommsen καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ διορθωταὶ τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου.

Ὑπάρχει προσέτι καὶ ἕτερον χειρόγραφον γραφὲν πιθανῶς κατὰ τὴν θην ἑκατονταετηρίδα διὰ μικρῶν γραμμάτων περιέχον δὲ τὸ τέλος τῶν Εἰσηγήσεων καὶ περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ α' βιβλ. τῶν Πανδεκτῶν. Εὑρίσκεται δὲ τοῦτο ἐν τῇ δημοσίᾳ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βερολίνου, ἀλλ' ἡ ἀξία του δὲν εἶνε μεγάλη, διότι φαίνεται ληφθὲν εἴτε ἐξ αὐτοῦ τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου, εἴτε ἐξ ἄλλου μὲν ἀλλ' ὁμοιοτάτου αὐτῷ.

Πάντα τὰ λοιπὰ σωζόμενα χειρόγραφα τῶν Πανδεκτῶν προέρχονται ἐκ τῆς σχολῆς τῆς Βονωνίας, ἐξ οὗ καὶ Bononienses ὀνομάζονται. Τούτων ἐλάχιστα περιέχουσιν ὅλον τὸ κείμενον τῶν Πανδεκτῶν, τὰ δὲ λοιπὰ περιέχουσι μόνον μέρη αὐτῶν. Οὕτως ὑπάρχει α') Digestum vetus ἐν ᾧ περιέχονται τὰ βιβλία 1—24. β') Infortiatum ἐν ᾧ περιέχονται τὰ βιβλία 25—38. γ') Digestum novum ἐν ᾧ περιέχονται τὰ βιβλία 39—50. Σώζονται δὲ 200 τουλάχιστον χειρόγραφα τοῦ Digestum vetus, ἕτερα δὲ 300 τῶν λοιπῶν. Τὰ

ἀρχαιότατον δὲ τῶν χειρογράφων τούτων ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰρνερίου, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Βονωνίᾳ σχολῆς, ὅστις ἔζη περὶ τὸ τέλος τῆς 11ης καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος. Πάντα ὅμως τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀναγράφουσι τὸ κείμενον, οὐχὶ ὡς ἐν τῷ Φλωρεντινῷ χειρογράφῳ ἅπαντα, ἀλλὰ μετ' ἀλλοιώσεων, παρεμβολῶν καὶ παραλείψεων. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ζήτημα πόθεν τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀντεγράφησαν, ἐκ τοῦ Φλωρεντινοῦ ἢ ἐξ ἄλλου κειμένου; ὁ Mommsen φρονεῖ, ὅτι ἀντεγράφησαν ἐμμέσως ἐκ τοῦ Φλωρεντινοῦ, ἤτοι ὅτι ἐμεσολάβησεν ἕτερον χειρόγραφον, ἀπολεσθὲν ἤδη· ἄλλοι φρονοῦσιν, ὅτι ἀντεγράφησαν ἀμέσως ἐκ τοῦ Φλωρεντινοῦ· ἑκατέρα γνώμη ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, ἀρυόμενα ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν Βονωνικῶν χειρογράφων πρὸς τὸ Φλωρεντινόν. Φαίνεται λοιπὸν πιθανώτερον, ὅτι ὁ Ἰρνέριος ἢ ἄλλος τις σύγχρονος νομοδιδάσκαλος ἔχων ἀντίγραφον ἐκ τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου καὶ μελετῶν αὐτὸ ἐσημείου ἐπ' αὐτοῦ τὰς διαφόρους γραφὰς ἄλλων χειρογράφων (ἀπολεσθέντων ἤδη), ἐκ τοῦ οὕτω δὲ μεταμορφωθέντος ἀντιγράφου, προῆλθον τὰ ἤδη σωζόμενα Βονωνικὰ χειρόγραφα.

Συμπέρασμα θετικὸν τῶν ἀνωτέρω εἶνε, ὅτι τὸ Φλωρεντινὸν χειρόγραφον εἶνε τὸ περιέχον τὸ γνήσιον κείμενον, τὰ δὲ λοιπὰ δέον νὰ προτιμῶνται μόνον ἐν ὡρισμένοις χωρίοις, ἔνθα ἐκεῖνο τυγχάνει ἐφθαρμένον ἢ προφανῶς λελανθασμένον.

Πρὸς ἔλεγχον ὅμως τοῦ κειμένου τοῦ Φλωρεντινοῦ χειρογράφου ἐχρησίμευσαν καὶ χρησιμεύουσι πολὺ περισσότερον τῶν Βονωνικῶν χειρογράφων τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων μεταφραστῶν καὶ ἑρμηνευτῶν τῶν Πανδεκτῶν, περὶ ὧν λεκτέα τάδε· Εἰ καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς λατινιστί, ὡς εἰκός, ἐδημοσίευσε τὰς ἑαυτοῦ συλλογὰς τῶν Εἰσηγήσεων τῶν Πανδεκτῶν καὶ τοῦ Κώδικος, ὅμως τὸ ἥμισυ τοῦ Κράτους ἤδη μόνην τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετεχειρίζετο, αἱ δύο δὲ νομικαὶ σχολαὶ ἦσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Βηρυττῷ, ἐν πόλεσι δηλ. ἐν αἷς ἡ ἑλληνικὴ μᾶλλον ἦν τότε ἐν χρήσει. Ἐκ τούτου ἐπεβάλλετο ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφορᾶς τῆς νομοθεσίας. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ζῶν συνεῖδε τοῦτο, διὸ καὶ τὰς πλείστας τῶν Νεαρῶν ἑλληνιστὶ συνέταξε καὶ ἐδημοσίευε. Τὴν δὲ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφορὰν τῶν λατινικῶν κειμένων ἐξετέλεσαν διάφοροι νομομαθεῖς· οὕτως ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθηγητὴς Θεόφιλος ἐξεπόνησεν ἑλληνικὴν παράφρασιν τῶν

Εἰσηγήσεων, ἥτις καὶ νῦν πλήρης περιεσώθη. Ὁ Θαλελαῖος μετέφρασεν ἑλληνιστὶ τὸν Κώδικα, ἐκ δὲ τῆς τούτου μεταφράσεως ἐλήφθησαν τὰ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ἀποσπάσματα τοῦ Κώδικος. Ἐπὶ δὲ τῶν Πανδεκτῶν εἰργάσθησαν τέσσαρες, ὁ Δωρόθεος [1], Στέφανος [2], Κύριλλος [3] καὶ εἷς ἕτερος Ἀνώνυμος [4], δημοσιεύσαντες μεταφράσεις ἢ σχόλια, ἅτινα περιῆλθον μέχρις ἡμῶν οὐχὶ μὲν αὐτοτελῶς, ἀλλὰ διὰ τῶν ***Βασιλικῶν***. Βασίλειος δηλ. ὁ Μακεδὼν (867—886) ἐπεχείρησε τὴν σύνταξιν ἑλλην. περιλήψεως τῶν Ἰουστινιανείων συλλογῶν ἐν μιᾷ τοιαύτῃ ὑπὸ τὸν τίτλον ***Ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων***. Ἂν ἡ συλλογὴ αὕτη ἐπερατώθη ἢ ἐδημοσιεύθη ἐπὶ τοῦ Βασιλείου εἶνε ἀβέβαιον. Γνωστὸν ὅμως εἶνε, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη μικρὰ συλλογὴ οἱονεὶ ὡς προεισαγωγὴ εἰς τὴν Ἀνακάθαρσιν, ὑπὸ τὸν τίτλον ὁ ***Πρόχειρος νόμος***, ἡ δὲ συλλογὴ αὕτη ἐξεδόθη ἐκ δευτέρου τῷ 885 ὑπὸ τὸν τίτλον ***Ἐπαναγωγὴ τοῦ νόμου***. Ὁ υἱὸς δὲ τοῦ Βασιλείου Λέων ὁ Σοφὸς ἢ συμπληρώσας ἢ ἐπιθεωρήσας (ὁπότερον ἄγνωστον) τὴν Ἀνακάθαρσιν ἐδημοσίευσε τὸ ἔργον κατὰ τὰ ἔτη 886 μέχρι 892 ἐν 60 βιβλίοις, ἔδωκε δὲ τῇ Συλλογῇ ταύτῃ τὸ ὄνομα ***Βασιλικά***, ἤτοι νόμιμα ἢ νόμοι τοῦ βασιλέως. Τὰ Βασιλικὰ δὲν περιεσώθησαν ὁλόκληρα, ἀλλὰ μόνον τὰ δύο τρίτα καί τι πλέον. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐλήφθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν μεταφράσεων καὶ ἑρμηνειῶν τῶν λατινικῶν Συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἰδίως δὲ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀνωνύμου ἢ Ἰουλιανοῦ δυνάμεθα ἐκ τῶν Βασιλικῶν νὰ διαγνώσωμεν, ὁποῖον περίπου ἦν τὸ κείμενον τῶν Συλλογῶν τούτων [5]. Πλὴν δὲ τοῦ κειμένου ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ἁπαντῶσι καὶ

---

[1] Καθηγητὴς ἐν Βηρυττῷ, μέλος δὲ τῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὴν σύνταξιν τῶν Πανδεκτῶν καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, καὶ διὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Κώδικος.

[2] Καθηγητής, ἀκμάσας κατὰ τὰ μέσα τῆς 6ης ἑκατ. διάφορος δὲ τοῦ δικηγόρου Στεφάνου, τοῦ ἀναφερομένου ἐν τοῖς συντάκταις τῶν Πανδεκτῶν.

[3] Φαίνεται ζήσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατ. ἀλλ' ἐλάχιστα εἶνε περὶ αὐτοῦ γνωστά.

[4] Πιθανῶς ὁ αὐτός, ὅστις καὶ ***Ἐναντιοφανὴς*** καλεῖται, ὡς συντάξας βιβλίον, ἐν ᾧ παρέθηκεν ὅλας τὰς ἀντιφατικὰς διατάξεις τῶν Πανδεκτῶν (περὶ ἐναντιοφανειῶν). Τὸ ἀληθὲς δ' αὐτοῦ ὄνομα φαίνεται ἦν Ἰουλιανός, ἔζησε δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς 6ης ἑκατ. καὶ συνέταξε προσέτι Λατινικὴν Ἐπιτομὴν τῶν Νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

[5] Σημειωτέον ὅτι ἀρχικῶς οἱ λατινικοὶ ὅροι μεταφραζόμενοι ἑλληνιστὶ διε-

πλεῖστα σχόλια, ἅτινα προσετέθησαν εἰς αὐτὸ κατὰ τὰ μέσα τῆς 10ης ἑκατ. ληφθέντα κυρίως ἐκ τῶν βραχειῶν παρατηρήσεων, ἃς ἔγραψαν οἱ ἀνωτέρω μνησθέντες καθηγηταὶ ἐπὶ τῶν Συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὕτω λοιπὸν διά τε τὸ λατινικὸν κείμενον καὶ διὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ μεγάλως συντελοῦσι τὰ Βασιλικά, διὸ ὀλίγιστα ὁ Mommsen ἐχρησιμοποίησεν αὐτὰ πρὸς διορθώσεις τοῦ λατινικοῦ κειμένου τοῦ Corpus Juris Civilis.

ΤΙΤΛΟΣ Γ΄.—DE LEGIBUS, SENATUSQUE CONSULTIS ET LONGA CONSUETUDINE

---

§ 1. Δόγματα τῆς συγκλήτου.

Ἐν τῷ παρόντι τίτλῳ προαγγέλλεται ἡ ἔκθεσις τριῶν ἀντικειμένων, ἤτοι περὶ νόμων, περὶ δογμάτων συγκλήτου καὶ περὶ ἐθίμων. Καὶ περὶ μὲν νόμων καὶ ἐθίμων ἱκανὸς γίνεται λόγος, περὶ δογμάτων ὅμως τῆς συγκλήτου ἐλάχιστα λέγονται, διὸ κάλλιον πρῶτον νὰ εἴπωμέν τινα βραχέα περὶ τούτων, πρὶν ἢ εἰς ἐκεῖνα προβῶμεν.

Ἐν ν. 9 λέγεται: Non ambigitur senatum jus facere posse = Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ σύγκλητος δύναται νὰ κάμῃ κανόνας δικαίου. Ἐν δὲ ν. 10 καὶ 12 λέγεται, ὅτι οἱ νόμοι καὶ τὰ δόγματα τῆς συγκλήτου δὲν δύνανται νὰ περιλαμβάνωσι πάσας τὰς περιπτώσεις ἀλλὰ τὰς συνηθεστέρας. Οὐδὲν ἕτερον ἀναφέρεται περὶ δογμάτων τῆς συγκλήτου, πιθανῶς διότι ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς συντάξεως τῶν Πανδεκτῶν τὰ δόγματα τῆς συγκλήτου εἶχον πρὸ πολλοῦ (μετὰ τὸν γ΄ ἤδη αἰῶνα) σιγήσει, μόνον δὲ ὡς περὶ ὑπαρξάσης ποτὲ πηγῆς δικαίου ἠδύνατο τότε νὰ γείνῃ λόγος τις.

τήρουν τὴν λατινικὴν αὐτῶν φωνήν. Οὕτω λ. χ. μετέφραζον οὐσουφρουκτουάριος, λεγάτον, τραδιτίον, ἐξ ρέ, ἐξ ὅπεριος, κομμοῦνι διβιδοῦνδο κλπ. Σημειωτέον προσέτι ὅτι τοῦ μὲν Θαλελαίου ἡ μετάφρασις τοῦ Κώδικος ἦν *κατὰ πόδα*, τοῦ δὲ Δωροθέου ἡ μετάφρασις τῶν Πανδεκτῶν εἶνε σχεδὸν ὁμοία, διὸ καὶ μεγάλως χρησιμεύει εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τῶν Πανδεκτῶν· τοῦ δὲ Στεφάνου ἡ μετάφρασις εἶνε μᾶλλον παράφρασις, διὸ καὶ ὠνομάσθη *κατὰ πλάτος*, τοῦ δὲ Ἀνωνύμου καὶ Κυρίλλου αἱ μεταφράσεις εἶνε *κατ' ἐπιτομήν*.

Ἱστορικῶς δὲ περὶ τῶν δογμάτων τῆς συγκλήτου (Senatus - consulta) ρητέα τάδε. Ἐπὶ δημοκρατίας φαίνεται πιθανώτερον ὅτι Senatus Consulta ἐπὶ ἀντικειμένων τοῦ jus civile δὲν ἐξεδίδοντο [1]. Ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας ὅμως ἡ σύγκλητος ἐπενέβαινε καὶ εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον· ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἁπλοῦν πρόσχημα, διότι οἱ αὐτοκράτορες ἰδιοποιηθέντες ἅπασας μὲν τὰς ἐξουσίας πρὸς δὲ καὶ τὴν νομοθετικήν, μὴ ἐπιθυμοῦντες δὲ οὕτωσὶ ἀποτόμως νὰ ἀσκῶσι τὴν τελευταίαν, ὠχυροῦντο ὄπισθεν τῆς συγκλήτου, ἣν αὐτοὶ ὡς praefectus moribus κατήρτιζον κατὰ βούλησιν, καὶ εἰς ἣν ὑπέβαλλον τὰς ἰδίας γνώμας, ψηφιζομένας πάντοτε ἄνευ ἀντιρρήσεως. Ἐκ τούτου μάλιστα οἱ νομομαθεῖς ἀντὶ τοῦ ὅρου δόγμα τῆς συγκλήτου κατήντησε νὰ μεταχειρίζωνται ὡς ἰσοδύναμον τὸν ὅρον oratio ἢ epistola νοοῦντες δι' αὐτοῦ τὴν ἔγγραφον ἢ προφορικὴν πρὸς τὴν σύγκλητον ἔκθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος εἰσάγοντος πρότασιν νόμου [2]. Καὶ ὅμως οὐδὲ τὴν φαινομενικὴν ταύτην δικαιοδοσίαν ἐπαφῆκε τῇ συγκλήτῳ ἡ αὔξουσα αὐτοκρατορικὴ αὐθαιρεσία· καθόσον ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς γ' ἑκατοντ. τὸ πρόσχημα ἤρθη, οἱ δὲ αὐτοκράτορες ἀπ' εὐθείας ἐξέδιδον νόμους. Ἔκτοτε δόγματα συγκλήτου δὲν ἐξεδίδοντο.

§ 2. Νόμου ὁρισμὸς καὶ ἔννοια [3].

Κατὰ τὸν συνήθως διδόμενον ὁρισμὸν νόμος ἐν τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ εἶνε *πᾶσα ἐκ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους προερχομένη ἐπιταγή, ρυθμίζουσα τὴν ἐλευθέραν ἐξωτερικὴν τῶν προσώπων ἐνέργειαν.* Ὑπὸ τῶν ρωμαίων δὲ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Παπινιανοῦ [4] ὁρίζεται ὁ νόμος—lex ὡς ἑξῆς· Νόμος ἐστὶ κοινὸν παράγγελμα, ἀνδρῶν φρο-

---

[1] Accarias Precis. Α'. 18. Ἐπὶ ἀντικειμένων τοῦ δημοσίου δικαίου ἐξεδίδοντο καὶ ἐπὶ δημοκρατίας SC.

[2] ν. 1 § 4 Π. (1. 14) ν. 32 Π. (24. 1).

[3] Νόμος ὑπὸ τὴν γεννικὴν ἔννοιαν καὶ Δίκαιον εἶνε ἔννοιαι ταυτιζόμεναι· ὅθεν ἐν τοῖς κατωτέρω θέλομεν ἀδιακρίτως ποιεῖσθαι χρῆσιν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν λέξεων τούτων· οὕτω καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος ἐν Βιβλ. Α'. α' μεταχειρίζεται τὸν ὅρον νόμος ἐν ἐννοίᾳ ταὐτοσήμῳ τῷ ὅρῳ δίκαιον. Καὶ πολλαχοῦ τῶν πηγῶν οἱ ὅροι lex καὶ jus ταυτίζονται.

[4] ν. 1 Π. (1. 3).

νίμων δόγμα, ἁμαρτημάτων ἑκουσίως ἢ ἐξ ἀγνοίας διαπραττομένων τιμωρία, κοινὴ τῆς πόλεως συνθήκη[1].

Σημειωτέον ὅμως, ὅτι παρὰ Ῥωμαίοις ὁ ὅρος lex εἶχε καὶ ἄλλας ἐννοίας· διότι ἐτίθετο α') ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς *συμφωνίας*, τῆς *συμβάσεως*, ὡς ἐν ταῖς συνήθεσι φράσεσι comprehensum est *lege* venditionis, *lege* locationis[2]. Τὴν ἔννοιαν ταύτην ἔχει καὶ ἐν τῷ γνωστῷ ὅρῳ lex commissoria. β') ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ *ὅρου* λ. χ. ea *lege* fundum locavi, ut etc.[3] = ὑπὸ τοιοῦτον *ὅρον* ἐξεμίσθωσα τὸν ἀγρόν, ὥστε κ.λ.π. γ') ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς *διαθήκης*· οὕτως ὁ Παπινιανὸς λέγει[4] privatorum enim cautiones *legum* auctoritate non censeri δηλ. ἰδιωτικαὶ συμφωνίαι δὲν ἔχουσιν ἰσχὺν *διαθηκῶν*· ἐκ τῆς τοιαύτης δ' ἐννοίας τῆς lex ἐγένετο χρῆσις καὶ τοῦ legare (=legem dare) ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ καταλείπειν διὰ διαθήκης[5] δ') ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς *προτάσεως νόμου*[6].

Λέγοντες, ὡς ἀνωτέρω, ὅτι ὁ νόμος εἶνε *ἐπιταγή*, νοοῦμεν ὅτι γνώρισμα χαρακτηριστικὸν καὶ ἀπαραίτητον παντὸς νόμου εἶνε τὸ *ἐπιτάσσειν*, ἤτοι ἐπιβάλλειν ἑαυτὸν τοῖς πολίταις· ἀφοῦ πᾶς νόμος σκοπεῖ, καὶ (τοὐλάχιστον νομίζεται ὅτι) κατορθοῖ τὴν κοινὴν εὐημερίαν, ἐπόμενον εἶνε πᾶς μὲν πολίτης νὰ ὑποτάσσηται αὐτῷ, ρυθμίζων ἀναλόγως

---

[1] Κατὰ τὸν Jhering, Geist A' σ. 216-217, Νόμος εἶναι σύμβασις, δι' ἧς οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους ὑποχρεοῦνται εἰς ὡρισμένον ἐνεργείας τρόπον. Ἡ ἐπίδρασις δὲ τοῦ νόμου ἐπὶ τὸ ἄτομον, εἶνε ὁμοία τῇ ἐπιδράσει συμβάσεως, ἣν αὐτὸ τοῦτο συνῆψεν· οὐδ' ἔχει τινὰ ἐπιρροήν, τὸ ὅτι τυχὸν ἄτομόν τι κατεψήφισε τοῦ νόμου· καθόσον τὸ ἄτομον τοῦτο μένον ἐν τῇ ἰδίᾳ πολιτείᾳ, σιωπηρῶς δηλοῖ συγκατάθεσιν καὶ παραδοχὴν τοῦ ψηφισθέντος νόμου· ἴδε καὶ *Σωκράτους* ἰδέας ἐν Νομ. A' σ. 76. ὁ Windscheid A' σ. 39 ὁρίζει ὅτι, Νόμος εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς πολιτείας, ὅτι τι ὀφείλει νὰ ᾖ δίκαιον (Gesetz ist der Ausspruch des Staates, das Etwas Recht sein soll). Κατὰ δὲ τὸν Savigny (A' 9) Νόμος εἶνε ἡ τῆς ἀνωτάτης ἐν τῷ Κράτει ἐξουσίας ἔκφρασις περὶ τῶν δικαιολογικῶν κανόνων.

[2] ν. 60 Π. (18. 1).

[3] ν. 51. Π. (19. 2).

[4] ν. 16 Π. (38. 16).

[5] ν. 120 Π. (50.16) Pater familias uti legassit suae rei ita jus esto.

[6] ν. 2 § 2 Π. (1.2).

τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις [1], ἡ δὲ ἐπιτετραμμένη τὴν τήρησιν τοῦ νόμου ἀρχὴ νὰ ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλῃ ὑποχρεωτικῶς τὸν νόμον [2]. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀναγνωρίζοντες πάντοτε πάντες οἱ νομοθέται, εἴτε κατέφευγον εἰς τὴν ἐπίκλησιν καὶ μεσολάβησιν τοῦ θείου, ἵνα ἐξασφαλίσωσι τῶν νόμων τὴν τήρησιν, ὡς ἔπραξαν ὁ Σόλων, ὁ Ζάλευκος, ὁ Νουμᾶς Πομπήλιος, εἴτε ἀνέγραφον ἀμοιβὰς διὰ τοὺς τηροῦντας τοὺς νόμους, ὡς ἔπραξαν ἐνίοτε οἱ ρωμαῖοι [3]. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ μέσα ταῦτα ἐκρίθησαν πάντοτε ἀνεπαρκῆ, ἐγίνετο καὶ γίνεται ὑπὸ τῶν νομοθετούντων προσφυγὴ εἰς τὸν *φόβον*, ὡς εἰς μέσον ἀσφαλὲς πρὸς αὐτεπιβολὴν τοῦ νόμου [4]. Τοῦ φόβου δὲ ἡ ἐπίδρασις

---

[1] Διὰ τοῦ *πᾶς πολίτης* νοοῦμεν πάντα ἄνθρωπον βιοῦντα ἢ εὑρισκόμενον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς πολιτείας, εἴτε εἶνε μέλος τῆς πολιτείας ταύτης εἴτε ἄλλης. Τοῦ κανόνος τούτου ὅμως ὑπάρχουσιν ἐξαιρέσεις· διότι, εἰ μὲν πρόκειται περὶ νόμων τοῦ *δημοσίου* λεγομένου δικαίου, ἀποκλείονται κατὰ κανόνα οἱ ἀλλοδαποί, τὰ μέλη δηλ. ἑτέρας πολιτείας, εἰ δὲ πρόκειται περὶ νόμων τοῦ *ἀστικοῦ* δικαίου ὑπόκεινται καὶ οὗτοι κατὰ τὸν κανόνα, ἐλαχίστων ὑπαρχουσῶν ἐξαιρέσεων. Ἀλλ' ἐρωτᾶται· ὁ βασιλεύς, τὸ Δημόσιον, καὶ ἐν γένει ἡ ἐκπροσωποῦσα τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν ἐξουσία, ὑπόκειται ὡς οἱ λοιποὶ πολῖται εἰς τοὺς νόμους μάλιστα τοῦ ἀστικοῦ δικαίου; Ἀναντιρρήτως ναί (Αρμ. Α. α' Καὶ κατὰ βασιλέως οἱ γενικοὶ κρατείτωσαν νόμοι) ἐκτὸς ὅταν εἰς εἰδικὰς περιστάσεις οἱονεὶ προνομιακῶς ἡ νομοθεσία αὐτὴ καθιέρωσεν ἀπαλλαγάς· αὗται ὅμως, ὅσον καὶ ἂν ὦσι πολυπληθεῖς, οὐ μόνον δὲν ἀναιροῦσιν, ἀλλὰ καὶ κυροῦσι τὸν κανόνα, ἀφοῦ ἐκ τοῦ νόμου πηγάζουσι καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου στηρίζονται. Ὑπὸ τοιαύτην δὲ πιθανῶς ἔννοιαν ἔγραφε καὶ ὁ Οὐλπιανὸς (ν. 31 Π. 1. 3) princeps legibus solutus est = ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε ἀπηλλαγμένος τῶν νόμων, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ χωρίου, ἔνθα λέγεται «ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ καίτοι δὲν εἶνε ἀπηλλαγμένη τῶν νόμων, οἱ αὐτοκράτορες ὅμως τῇ χορηγοῦσι τὰ *προνόμια*, ἅτινα οὗτοι ἔχουσι». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται καὶ ἡ ὀρθότης τῆς ῥήσεως τοῦ Οὐλπιανοῦ ν. 8 Π. (1. 3). «Οἱ νόμοι γίνονται οὐχὶ περὶ τῶν κατ' ἰδίαν προσώπων ἀλλὰ γενικῶς». Καὶ ὅμως ποσάκις παρ' ἡμῖν ὁ νομοθέτης δὲν ἐπελάθετο τῆς ῥήσεως ταύτης! Ποσάκις νομοθετῶν δὲν ἀπέβλεψεν εἰς ὀλίγα, ἢ καὶ εἰς ἓν μόνον πρόσωπον!

[2] ν. 7 Π (1. 3). Ἡ αὐθεντία τῶν νόμων συνίσταται εἰς τὸ *ἐπιτάττειν*, ἀπαγορεύειν, ἐπιτρέπειν, τιμωρεῖν.

[3] Οὕτω λ. χ. διὰ τῆς lex Julia et Papia Poppaea, δι' ἧς ὡρίζοντο ἀμοιβαὶ ὑπὲρ τῶν νυμφευομένων καὶ ἀποκτώντων ὡρισμένον ἀριθμὸν τέκνων. Ὅθεν καὶ ὁ Οὐλπιανὸς ἐν τῷ ν. 1 § 1 Π. (1. 1) λέγει: bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum exhortatione effici.

[4] Εἰ καὶ τοῦτο ἱστορικῶς εἶνε ἀληθές, ὅμως ἐπίσης ἀληθὲς εἶνε, ὅτι νομο-

εἶνε ποικίλη· διότι ὁ διανοούμενος νὰ δράσῃ ἐναντίον ἢ παρὰ τὸν νόμον φοβεῖται τὰς ἐπιβλαβεῖς συνεπείας τῆς πράξεώς του, φοβεῖται δηλ. Α΄) Μὴ ἡ πρᾶξις αὐτοῦ ᾖ ἄκυρος· οὕτω τοῦ νόμου ἀπαιτοῦντος τὴν συναίνεσιν τοῦ πατρὸς πρὸς γάμον τοῦ ὑπεξουσίου, οὗτος φοβεῖται νὰ συνάψῃ γάμον ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ πατρός, διότι ἄλλως ὁ γάμος θὰ ᾖ ἄκυρος. Σημειωτέον δέ, ὅτι τὴν ἀκυρότητα, ὁτὲ μὲν ῥητῶς ἀναγράφουσιν οἱ νόμοι [1], ὁτὲ δὲ ἀπαγορεύοντες ἁπλῶς νὰ γίνηταί τι, δίδουσιν ἑκάστῳ νὰ νοῇ, ὅτι ὁ ἐναντίον τῆς ἀπαγορεύσεως πράξας, θὰ πράξῃ τι ἄκυρον. Β΄) μὴ ἀπολέσῃ δίκαιόν τι, ἢ ὑποστῇ ἄλλην τινὰ ζημίαν· οὕτω λ. χ. ὁ διανοούμενος νὰ προβῇ εἰς αὐθαίρετον ἀνάληψιν πράγματος παρ' ἑτέρῳ εὑρισκομένου, φοβεῖται μὴ ἀπολέσῃ τὰ ἐπὶ τοῦ πράγματος τούτου δικαιώματά του [2]. Ὁ διανοούμενος ν' ἀθετήσῃ ἀρραβῶνα φοβεῖται μὴ ὑποστῇ τὴν τοῦ διπλασίου ζημίαν [3]. Γ΄) μὴ πάθῃ *ποινήν* τινα. Ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ τρίτου τούτου εἴδους φόβου ἀνήκουσιν εἰς τὸ ποινικὸν δίκαιον.

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸ μέρος τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἀναγράφεται ἡ ἀπειλοῦσα τὸν παραβάτην ἐπιβλαβὴς συνέπεια, καλεῖται sanctio, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἅπας ὁ νόμος ἐκ συνεκδοχῆς καλεῖται ἐνίοτε sanctio [4]· ἐντεῦθεν ὡσαύτως καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοὺς ποινικοὺς νόμους ἐκάλουν leges sanctae, ἢ sacratae [5].

θέτης τὸν *φόβον* μόνον ἔχων ὡς ἀποτελεσματικὸν μέσον ἐπιβολῆς τῆς νομοθεσίας του, ἀποτυγχάνει ἐντελῶς ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἡ *μόρφωσις* τῶν πολιτῶν καὶ ἡ *ὑλικὴ εὐημερία* εἶνε παράγοντες σπουδαιότατοι, ἐφ' ὧν δέον νὰ στηρίζῃ πᾶς νομοθέτης τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἡ *μόρφωσις* ἄγει τὸν πολίτην εἰς σεβασμὸν τῶν ἀλλοτρίων δικαίων, ἡ δὲ *ὑλικὴ εὐημερία* ἐνισχύει αὐτὸν ἐν τῷ σεβασμῷ τούτῳ.

[1] Πρ. Εἰσ. (1. 10). § 12 αὐτ. ν. 2 Π. (23. 2).

[2] Κατὰ τὴν γνωστὴν διάταξιν τοῦ αὐτοκρ. Μάρκου ν. 7 Κ. (8. 4) ν. 13 Π. (4. 2).

[3] ν. 5 Κ. (5. 1).

[4] § 10 Εἰσ. (2. 1) ideo et legum eas partes quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus ν. 41 Π. (48. 19).

[5] Festus de verb. signif. Lib. XVII. Sacratae leges sunt, quibus sanctum est, ut, qui quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.

Εἰ καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι γνώρισμα τοῦ νόμου εἶνε τὸ ἐπιτάσσειν, ἐν τούτοις νόμοι τινές, καὶ οὐχ ὀλίγοι, τίθενται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἀπαιτῶσι τὴν ἄμεσον ἑαυτῶν τήρησιν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτρέπωσι μὲν τοῖς ἰδιώταις τὴν κατ' οἰκείαν βούλησιν ρύθμισιν τῶν σχετικῶν θεμάτων, μόνον δ' ἐν ἐλλείψει τοιαύτης ἰδιωτικῆς ρυθμίσεως νὰ ἀναπληρῶσι τὴν ἰδιωτικὴν βούλησιν· τοὺς τοιούτους νόμους καλοῦμεν *ἐπιτρεπτικοὺς* (jus permissivum, leges permissivae, leges dispositivae), πρὸς διάκρισιν τῶν λοιπῶν, οὓς καλοῦμεν *ἀναγκαστικοὺς* (jus cogitivum, leges congentes). Κατὰ κανόνα δὲ γενικὸν ἰσχύοντα ἐν ἀμφιβολίᾳ πάντες οἱ πρὸς τὴν *δημοσίαν τάξιν* συνδεόμενοι νόμοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν. Οὕτω διὰ τῆς τοιαύτης ὁδηγίας θὰ ἦν εὐχερὴς ὁ ἑκάστοτε προσδιορισμὸς τῆς κατηγορίας, εἰς ἣν νόμος τις ἀνήκει, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἡ δυσχέρεια περὶ τὴν ἀκριβῆ ἀπόφανσιν, πότε νόμος τις εἶνε δημοσίας τάξεως καὶ πότε οὔ.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ νόμος εἶνε ἐπιταγὴ ρυθμίζουσα τὰς *ἐξωτερικὰς* πράξεις· τῳόντι· ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διακριτέαι αἱ *ἐσωτερικαὶ* πράξεις ἀπὸ τῶν *ἐξωτερικῶν*. Αἱ πρῶται εἶνε ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς, κινήσεις τῆς διανοίας, δράσεις τῆς φαντασίας, συμβαίνουσαι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὑποπίπτουσαι εἰς τὴν ἀντίληψιν οὐδενός· αἱ τοιαῦται πράξεις δὲν εἶνε ἄλλως τε ἐπιβλαβεῖς οὐδενί, ἐφ' ὅσον δὲν προήχθησαν εἰς ἐκτέλεσιν, ἤτοι δὲν προύκάλεσαν *ἐξωτερικὴν* δράσιν[1]. Διὰ ταῦτα αἱ πράξεις αὗται διαφεύγουσι τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ νομοθέτου, δὲν εἶνε ἀντικείμενον ρυθμίσεως διὰ νόμου[2]. Συνέπεια τούτου εἶνε, ὅτι πράξεις, καθ' ἑαυτὰς μὲν μηδὲν τὸ παράνομον ἔχουσαι, ἃς ὅμως ὁ πράττων *νομίζει* παρανόμους, δὲν θεωροῦνται οὐδὲ τιμωροῦνται ὡς παράνομοι, διότι ἄλλως θὰ ἐτιμωρεῖτο ἡ διάνοια· οὕτω λ. χ. ἐάν τις συγκοιμηθῇ μετὰ γυναικός, ἣν νομίζει ξένην, ἐνῷ πράγματι εἶνε ἡ ἰδική του, δὲν θεωρεῖται διαπράξας μοιχείαν[3]· ὁμοίως ὁ ἁφαιρῶν πρᾶγμα, ὅπερ νομίζει ἀλλότριον,

---

[1] Οὕτως ἐν ν. 53 § 2 Π. (50. 16) λέγει ὁ Παῦλος Consilium solum habuisse non nocet, nisi et factum secutum fuerit.

[2] Οὕτως ἐν ν. 18 Π. (48. 19) λέγει ὁ Οὐλπιανὸς Cogitationis pœnam nemo patitur.

[3] Οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ Νικομάχῳ βιβλ. 5 κεφ. τελευτ. λέγει Μοιχεύει δ' οὐδεὶς ἑαυτοῦ.

ἐνῷ εἶνε ἰδικόν του καὶ οὐδεὶς ἔχει ἐπ' αὐτοῦ δικαίωμά τι, δὲν θεωρεῖται διαπράττων κλοπήν [1].

Εἴπομεν προσέτι ἀνωτέρω ἐν τῷ ὁρισμῷ τοῦ νόμου, ὅτι οὗτος ρυθμίζει τὴν *ἐλευθέραν* ἐξωτερικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν. Καὶ ὄντως· ἡ ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου διαιρεῖται εἰς *ἐλευθέραν* καὶ *μὴ ἐλευθέραν*. Ἐν πρώτοις *ἐξωτερικὰ* αἴτια *ἀναγκάζουσι* τὸν ἄνθρωπον πολλάκις νὰ ἐνεργήσῃ οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ δὲ τοιαύτη αὐτοῦ ἐνέργεια εἶνε *μὴ ἐλευθέρα*, διότι εἶνε προϊὸν ἐξαναγκασμοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅστις δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ἐξαναγκαζομένου νὰ δράσῃ· ὅταν λ. χ. ὠσθεὶς ἐν τῇ ὁδῷ ὑπό τινος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε πεσὼν ἐπὶ πραγμάτων ἐκτεθειμένων πρὸς πώλησιν θραύσω τινὰ τούτων, ἡ ἐνέργειά μου προφανῶς ὑπῆρξε *μὴ ἐλευθέρα*, ὅθεν δὲν ρυθμίζεται ὑπὸ τοῦ νόμου, ἐν ἄλλοις λόγοις δὲν ἐνέχομαι ἐξ οἱασδήποτε νομικῆς διατάξεως εἰς ἀποζημίωσιν ἢ ἄλλο τι.

Πλὴν ὅμως τῆς κατηγορίας τῶν τοιούτων πράξεων, πολλάκις οἱ ἄνθρωποι προβαίνουσιν εἰς ἐξωτερικὰς πράξεις, οἵκοθεν μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ ἄνευ ἐξωτερικοῦ τινος ἐξαναγκασμοῦ, ἀλλ' ἐν πλήρει τοῦ *λογικοῦ* ἀφαιρέσει. Καὶ τὰς τοιαύτας πράξεις τάσσομεν εἰς τὰς *μὴ ἐλευθέρας*· ὅταν λ. χ. ὁ φρενοβλαβὴς προβαίνῃ εἰς πρᾶξιν τινά, πράττει τοῦτο μὴ ἔχων ὁδηγὸν τὸν λύχνον τοῦ λόγου, ὅστις διατελεῖ παρ' αὐτῷ ἐσβεσμένος· ὅθεν ἡ πρᾶξις του δὲν εἶνε ἐλευθέρα, δὲν ρυθμίζεται ὑπ' οὐδενὸς νόμου, δὲν παράγει νομικὰς συνεπείας, δὲν τίκτει διὰ τὸν φρενοβλαβῆ οὐδεμίαν συνέπειαν, ὡς δὲν τίκτει τοιαύτην οἱασδήποτε πρᾶξις ἀλόγου ζώου, ἵνα πρὸς στιγμὴν μεταχειρισθῶμεν ὁμοίωσιν, ἣν παρακαλοῦμεν τὸν ἀναγνώστην ἀμέσως νὰ λησμονήσῃ. Τὸ

---

[1] § 8 Εἰσ. (4.1) sed et si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Ἀληθῶς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τῷ χωρίῳ ἀκριβῶς τούτῳ ἀποφαίνεται, ὅτι τιμωρητέος τυγχάνει ὁ συμβουλεύσας δοῦλον νὰ κλέψῃ πράγματα παρὰ τοῦ κυρίου του, τοῦ δούλου πράξαντος οὕτως ἀλλ' οὐχὶ πρὸς κλοπήν, ἀλλὰ κατὰ παρακίνησιν τοῦ ἑαυτοῦ κυρίου, εἰς ὃν προΰδωκε τὴν κακὴν συμβουλήν, καὶ ὅστις ἤθελε νὰ ἐκθέσῃ τὸν συμβουλεύσαντα. Ἀλλ' ὁ Ἰουστιανὸς κρίνει ἀναγκαῖον ἀμέσως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐξαίρεσιν, ἣν καθιερεῖ, προτάσσων τὸν κίνδυνον, ὅστις θὰ ὑφίστατο ἐκ τῆς ἀτιμωρησίας τοῦ συμβουλεύσαντος τὴν κλοπήν. καθόσον οὗτος θὰ ἐπανελάμβανε τότε τὴν συμβουλὴν καὶ εἰς ἄλλους δούλους.

αὐτὸ θὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ νηπίου, περὶ τοῦ πυρέσσοντος εἰς βαθμὸν ἀποκλείοντα τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ, περὶ τοῦ ὑπνοβατοῦντος, περὶ τοῦ βλακός. Παρὰ πᾶσι τούτοις λέγομεν γενικῶς, ὅτι ἐλλείπει ὁ *καταλογισμὸς* τῶν ἑαυτῶν πράξεων, ἤτοι αἱ πράξεις των *μὴ ἐλεύθεραι* οὖσαι δὲν ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ νόμου, δὲν παράγουσι δι' αὐτοὺς νομικὰς συνεπείας. Βεβαίως ὁ νόμος θὰ ἠνείχετο τὴν ἀδικίαν, ἐὰν τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῶν τοιούτων προσώπων δὲν ἐζήτει παρὰ τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἐπίβλεψιν καὶ κηδεμονίαν αὐτῶν· καὶ ὄντως οὕτω πράττει· [1] ἀλλὰ τοῦτο κατ' οὐδὲν μειοῖ τὴν γενικότητα τοῦ ἀνωτέρω κανόνος, ὅτι προσώπων *μὴ ἐλευθέρως* ἐνεργούντων, ὁ νόμος δὲν ρυθμίζει τὰς πράξεις. Ἤδη λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω τάξεων προσώπων ἀποκλειομένων, λέγομεν γενικῶς, ὅτι πάντων τῶν λοιπῶν προσώπων αἱ ἐξωτερικαὶ πράξεις εἶνε *ἐλεύθεραι* καὶ συνεπῶς ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ νόμου. Βεβαίως καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχουσι διακρίσεις· διότι ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ὁτὲ μὲν ἐνεργεῖ, ἀφοῦ πρότερον καλῶς ἀνασκοπήσῃ τὰς συνεπείας τῆς πράξεώς του, ὁτὲ δὲ ἐνεργεῖ χωρὶς νὰ σκεφθῇ ποσῶς ἢ ἐπαρκῶς τὰς συνεπείας· ἀλλὰ τοῦτο διὰ τὸν νόμον εἶνε ἀδιάφορον· ἀρκεῖ ὅτι ἡ πρᾶξις δὲν πρόῆλθε δι' ἐξωτερικοῦ τινος ἀναγκασμοῦ, καὶ τὸ λογικὸν παρῆν παρὰ τῷ ἐνεργήσαντι, ἵνα τὸ συμβουλευθῇ, ἐὰν ἤθελεν· οὕτω λ. χ. ἐὰν ἀγοράσω ἵππον μὴ σκεφθείς, ὅτι δὲν θὰ ἔχω νὰ πληρώσω τὸ ἀντίτιμον, ἢ νομίσας ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ τὸν μεταπωλήσω καὶ πλανηθῶ ἐν τούτῳ—ἀδιάφορον, ὁ νόμος προβαίνει κατ' ἐμοῦ.

Ὑπάρχουσιν ὅμως ἕτεραι διακρίσεις μεταξὺ τῶν προσώπων, καθ' ἃς ὁ νόμος δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐντελῶς ἀδιάφορος· οὕτω πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν αὐτὴν τοῦ λογικοῦ φώτισιν· ὁ ἀστὸς πλεονεκτεῖ τοῦ χωρικοῦ ἐν τῇ ἀναπτύξει· ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικὸς ἐν τῇ κρίσει· ὁ ἐνῆλιξ τοῦ ἀνηλίκου ἐν τῇ πείρᾳ. Τὰς διαφορὰς λοιπὸν ταύτας οὐδὲ ὀρθὸν οὐδὲ δίκαιον ἦτο νὰ παρίδῃ ἡ νομοθεσία, διὸ καὶ ὁ νόμος προβαίνει μὲν καθ' ὅλων τῶν ἀνωτέρω προσώπων, ἀλλ' οὐχὶ μετ' ἴσης αὐστηρότητος· δείκνυται ἐπιεικὴς ἐκεῖ ἔνθα ἡ ἀπόλυτος ἰσότης θὰ μετέπιπτεν εἰς ἀδικίαν. Παραβλέπει καὶ συγχωρεῖ. Μεθ' ὅλα ὅμως ταῦτα ὁ κανὼν δὲν ἀνατρέπεται, ἀλλὰ μέ-

---

[1] v. 14 II. (1.18) non immerito culpae eorum adscribendum est, qui neglegentiores in officio suo fuerint.

νει· τούτέστι τὰς πράξεις τῶν *ἐλευθέρως* ἐνεργούντων προσώπων *ρυθμίζει* ὁ νόμος.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλην τινὰ διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐλευθέρως ἐνεργούντων προσώπων δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ ὁ νόμος· πολλάκις τούτέστιν ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἐν θυμῷ, ἐν μέθῃ, ἐν ὑπνωτισμῷ· καὶ ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τοῦ λογικοῦ ὀλίγον ἢ ἐλάχιστα ἐπενεργεῖ, καὶ ἴσως ἔδει νὰ τάξωμεν τὰς περιστάσεις ταύτας, πρὸς τὰς τῇ φρενοβλαβείᾳ ὁμοίας. Ἀλλ' ἐπὶ τούτων μὲν ἡ ἀδράνεια τοῦ λογικοῦ ὑπάρχει *ἀναιτίως* τοῦ προσώπου, ἐπὶ δὲ τῆς ὀργῆς ἢ τῆς μέθης ἢ τοῦ ὑπνωτισμοῦ ἡ ἀδράνεια προέρχεται ἐξ *ὑπαιτιότητος*, ἐκ *πταίσματος* τοῦ προσώπου, θὰ ὑπέθαλπε δὲ ὁ νόμος τὴν κακοήθειαν καὶ τὸν δόλον, ἐὰν ἀφωμοίου τὰς δύο ταύτας κατηγορίας τῶν πράξεων. Ὅθεν, ἐνῷ κατ' ἀρχὴν ὡς πρὸς τὸν πράττοντα ἀδιαφορεῖ ὁ νόμος, ἂν ἐλατήριον τῆς πράξεώς του ἦν ὀργὴ ἢ μέθη, ἑτέρωθεν ἀποβλέπων εἰς ἐκεῖνον, μεθ' οὗ ὁ ὠργισμένος ἢ μεθυσμένος ἢ ὑπνωτισμένος συνεβλήθη, ἢ εἰς ὃν ἀφορᾷ ἡ πρᾶξις, λαμβάνει μέτρα, ὥστε νὰ μὴ ὑποθάλψῃ ἐμμέσως καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ τὴν κακοήθειαν τῶν ἐπωφελουμένων τυχὸν ἢ ἐκμεταλλευομένων τὴν ἔκρυθμον ἐκείνου κατάστασιν πρὸς ἴδιον ὄφελος· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ἐπέρχεται μετριασμὸς μέν τις ἀλλ' οὐχὶ ἀναίρεσις τοῦ κανόνος, ὅτι τὰς πράξεις τῶν *ἐλευθέρως* ἐνεργούντων *ρυθμίζει* ὁ νόμος.

Ἐὰν βεβαίως ἡ μέθη ἢ ὁ ὑπνωτισμὸς[1] προῆλθεν *ἀναιτίως* τοῦ προσώπου, (διότι λ. χ. ἕτεροι ἐπότισαν αὐτὸν ἐν ἀγνοίᾳ του μεθυστικὸν ποτόν, ἢ ὑπνώτισαν ἀκουσίως) τότε ἡ περίστασις αὕτη διαφέρει, ὁ δὲ οὕτω μεθυσμένος ἢ ὑπνωτισμένος ὁμοιάζει πρὸς τὸν πυρέσσοντα, ἢ ὑπνοβάτην, καὶ συνεπῶς αἱ πράξεις του οὐδόλως ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅστις στρέφεται τὸ πολὺ κατὰ τῶν ἀγαγόντων ἐκεῖνον εἰς τὴν ἀκαταλόγιστον κατάστασιν.

Τὰ ἀνωτέρω κυροῦνται καὶ ὑπὸ ρητῶν χωρίων τῶν Πηγῶν· οὕτως ὁ Πομπώνιος λέγει[2] «ἀτιμωρητὶ δὲ φρονῶ ὅτι διαπράττεται, ὅ,τι ἐκ φρενοβλαβείας τινὸς γίνεται, καθ' ὃν τρόπον ἐὰν τυχαίως ἄνευ πράξεως ἀνθρώπου συνέβη τοῦτο»· θεωρεῖ δηλ. ὅτι τὸ ὑπὸ φρενοβλαβοῦς

---

[1] Ἐπὶ τῆς ὀργῆς εἶνε τοῦτο ἀδύνατον, διότι ἡ ὀργὴ δὲν δίδεται οὐδ' ἐπιβάλλεται ἔξωθεν, οὖσα ψυχικὸν συναίσθημα.

[2] ν. 61 Π. (26. 7).

τινος πραχθὲν δὲν εἶνε πρᾶξις ἀνθρώπου, καταλογιστή, ἀλλὰ damnum casuale, ζημία τυχαία, ἣν ὁ παθὼν ὀφείλει νὰ ὑποστῇ, ἀπέναντι τοῦ φρενοβλαβοῦς τυλάχιστον, ὡς ἐκ τύχης προελθοῦσαν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Οὐλπιανὸς λέγει[1] «Καὶ διὰ τοῦτο ἐρωτῶμεν, ἐὰν φρενοβλαβὴς προὐξένησε ζημίαν, ἆρά γε ὑπάρχει ἡ τοῦ Ἀκουϊλίου νόμου ἀγωγή; ὁ Πήγασος λοιπὸν ἠρνήθη· διότι τί πταῖσμα ὑπάρχει ὡς πρὸς ἐκεῖνον, ἀφοῦ δὲν ἔχει τὰς φρένας του; τοῦτο δ' εἶνε ὀρθότατον· ἀργεῖ λοιπὸν ἡ Ἀκουϊλιανὴ ἀγωγή, ὡς ἀργεῖ αὕτη, ἐὰν τετράποδον προὐξένησε βλάβην, ἢ ἐὰν κέραμος ἔπεσεν· ἀλλὰ καὶ ἂν νήπιος προὐξένησε βλάβην, τὸ αὐτὸ θέλει λεχθῇ».

Εἰς ταῦτα δὲν ἀντίκειται τὸ ὅτι κατὰ τὸν ρωμ. νόμον ἔνθα ἡ lex Aquilia δὲν δίδεται, παρέχεται βοηθητικῶς ἡ actio in factum· διότι ἡ τελευταία παρέχεται μέν, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ περίπτωσις νὰ δοθῇ εἴτε ἡ actio directa εἴτε ἡ actio utilis ex lege Aquilia, ἀλλ' ἵνα ἐκείνη δηλ. ἡ in factum δοθῇ, ἀπαιτεῖται πάντοτε πταῖσμά τι τοῦ πράξαντος μὴ καταλεχθὲν ἀρχικῶς εἰς τὰ προκαλοῦντα τὴν κυρίαν actio ex lege Aquilia· ἄνευ πταίσματος οὐδὲ ἡ in factum δίδεται· οὕτως ἐν § 16 Εἰσ. (4. 3) ἀναγράφεται: Ὅμως, ἐὰν οὐχὶ διὰ τοῦ σώματος ἡ ζημία ἐγένετο, μηδὲ ἐπληγώθη σῶμα, ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον συνέβη εἴς τινα ζημία, ἐπειδὴ δὲν ἀρκεῖ οὔτε ἡ παροῦσα οὔτε ἡ ὠφέλιμος Ἀκουϊλιανὴ ἀγωγή, ἐγένετο δεκτόν, ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις *ὑπαίτιος* ἐγένετο, ἐνέχεται διὰ τῆς ἐκ τοῦ γεγονότος ἀγωγῆς.

Ὁμοίως εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν ἀντίκειται οὐδὲ χωρίον τι τοῦ Δημοσθένους ὅπερ ὁ Μαρκιανὸς υἱοθετήσας παρέλαβεν, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἀνέγραψεν ἐν τοῖς Πανδέκταις[2] ὅτι δηλ. νόμος εἶνε . . . ἐπανόρθωμα τῶν ἑκουσίων καὶ *ἀκουσίων* ἁμαρτημάτων· καθόσον τὸ ἀκουσίων ἐνταῦθα ἀντίκειται πρὸς τὸ ἑκουσίων καὶ δηλοῖ τὰ ἁμαρτήματα τὰ πραττόμενα ἄνευ βουλῆς καὶ προθέσεως, ἐξ ἁπλῆς ἀπερισκεψίας καὶ ἀμελείας· ἀλλ' ὡς γνωστὸν καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις ὑπάρχει culpa,[3]

---

[1] ν. 5 § 2 Π. (9. 2).

[2] ν. 2 Π. (1. 3).

[3] Τοῦτο ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ παραλλήλου χωρίου τοῦ Παπινιανοῦ ἐν ν. 1 τοῦ αὐτοῦ τίτλου Lex est... delictorum quae sponte vel *ignorantia* contrahuntur cœrcitio.

διὸ δὲν δύνανται νὰ ὁμοιωθῶσι πρὸς τὰ damna casualia πρὸς ἃ, εἴπομεν, ὁμοιοῦνται αἱ πράξεις τῶν φρενοβλαβῶν καὶ τῶν ὁμοίων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πορίζόμεθα ὅτι α΄) ὁ νόμος οὐδέποτε δύναται νὰ ἐπιτάξῃ τι *φυσικῶς ἀδύνατον*, διότι ἐπὶ τῶν φυσικῶς ἀδυνάτων οὐδεὶς ἔχει *ἐλευθέραν* ἐνέργειαν[1]· β΄) ὁ νόμος οὐδέποτε δύναται νὰ ἐπιτάξῃ τι *φυσικῶς ἀναγκαῖον*· γ΄) ὁ νόμος δὲν καταλογίζει τὰς πράξεις τῶν μὴ ἐχόντων τὴν τοῦ λογικοῦ χρῆσιν·

Μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ προσώπου πράξεων εἶνε καὶ αἱ *θρησκευτικαί*· ἐρωτᾶται λοιπόν, ἂν καὶ κατὰ πόσον αἱ θρησκευτικαὶ πράξεις ρυθμίζωνται ὑπὸ τοῦ νόμου. Πρὸς ἀκριβῆ τοῦ ζητήματος λύσιν ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν τὰς θρησκευτικὰς πράξεις τὰς ἀφορώσας κυρίως τὸ ἄτομον, καὶ τὰς θρησκευτικὰς πράξεις τὰς ἀποβλεπούσας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἤτοι εἰς τὸ ἄθροισμα τῶν πιστῶν. Αἱ πρῶται δὲν ρυθμίζονται ὑπὸ νόμου οὐδενός· εἶνε ἀπόρροια συνειδήσεως, εἰς ἣν οὐδεὶς νὰ ἐπέμβῃ δύναται· πῶς ἐγὼ θὰ φαντασθῶ τὸν θεόν, πῶς θὰ δοξάσω αὐτόν, εἶνε ζήτημα ἐμόν, καταναγκασμὸς δὲ ποσῶς δὲν χωρεῖ. Αἱ λοιπαὶ δὲ πράξεις, ἃς ἀποκαλέσωμεν πρὸς διάκρισιν *ἐκκλησιαστικάς*, διακρίνονται εἰς *πνευματικάς*, καθόσον ἀνάγονται ἐντελῶς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θείου, καὶ εἰς *μικτὰς θρησκευτικάς*, καθόσον ἀνάγονται μὲν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θείου, ἔχουσιν ὅμως συγχρόνως ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ θεσμῶν τοῦ Κράτους. Τῶν πνευματικῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων ἡ ρύθμισις γίνεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἤτοι τῆς ὅλης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ἐνεργούσης διὰ τῶν προϊσταμένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κληρικῶν ὡς ἀντιπροσωπευόντων τοὺς πιστούς, ὁ δὲ νόμος οὐδεμίαν ἔχει ρυθμίσεως ἐξουσίαν, παριστάμενος μόνον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πράξεων τούτων, ἵνα προλαμβάνῃ ἐνδεχομένην διατάραξιν τῆς τάξεως. Τοιαῦται πράξεις εἶνε λ. χ. ἡ μετάληψις, τὸ χρίσμα, ἡ ἐξομολόγησις κλπ. Τῶν δὲ *μικτῶν* ἐκκλησ. πράξεων, ἔχει μὲν ἐπίσης ἡ ἐκκλησία τὴν ρύθμισιν, ἐπειδὴ ὅμως καὶ καθ' ὅσον αἱ τοιαῦται πράξεις ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν πολιτείαν, ἐπεμβαίνει καὶ ὁ νόμος ρυθμίζων τὸ καθ' ἑαυτὸν

[1] ν. 188 Π. (50. 17) Quae rerum natura prohibentur nulla lege confirmata sunt. ν. 185 αὐτ. Imposibilium nulla obligatio est. ν. 31 αὐτ. Verum est neque pacta neque stipulationes factum posse tollere : quod enim impossibile est, neque pacto neque stipulatione potest comprehendi, ut utilem actionem aut factum ellicere possit.

τὰς πράξεις ταύτας· οὕτω λ. χ. τοῦ γάμου ἡ ρύθμισις γίνεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας· ἐπειδὴ ὅμως ὁ γάμος ἔχει καὶ συνεπείας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὁ νόμος ρυθμίζει τὰ ἀφορῶντα τὴν πολιτείαν ἐν τῷ γάμῳ· τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ βαπτίσματος.

§ 3. Δημοσίευσις του νόμου.

Πᾶς νόμος καὶ ἐν γένει πᾶν δίκαιον, εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω (σελ. 6) πηγάζει ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ νομοθέτου καὶ ἐξ αὐτῆς μόνον διαγινώσκεται. Συνέπεια τούτου εἶνε, ὅτι τὸ θετικὸν δίκαιον ἤτοι ὁ νόμος ἀνάγκη νὰ *διαγνωσθῇ* ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, δι' οὓς ὁ νομοθέτης δημιουργεῖ αὐτό· πρὸς τοῦτο δὲ ἀνάγκη ὁ μὲν νομοθέτης *νὰ δηλώσῃ* προσηκόντως τὴν θέλησιν αὐτοῦ, οἱ δὲ ὑπήκοοι νὰ *λάβωσι γνῶσιν* τῆς δηλώσεως ταύτης[1] ἤτοι ἀνάγκη νὰ γείνῃ ἡ καλουμένη *δημοσίευσις τοῦ νόμου*, promulgatio legis. Ἄνευ τῆς promulgatio, ἥτις περιλαμβάνει τὰ δύο προρρηθέντα σημεῖα, δὲν δύναται λογικῶς καὶ δικαίως ν' ἀπαιτηθῇ παρὰ τῶν ὑπηκόων ἡ τήρησις τοῦ νόμου καὶ ἡ κατ' αὐτὸν συμμόρφωσις τῶν πράξεών των, ἔστω καὶ ἂν οὗτοι γινώσκωσι τυχὸν ἐξ ἄλλων πλαγίων πηγῶν τὴν θέλησιν τοῦ νομοθέτου· οὗτος πρέπει ἀπ' εὐθείας νὰ δηλώσῃ τοῖς ὑπηκόοις τὴν θέλησίν του. Γίνεται δὲ τοῦτο εἴτε *ρητῶς* εἴτε καὶ *σιωπηλῶς*. Ἡ ρητὴ δήλωσις περιλαμβάνει τὴν *ἔγγραφον* ἢ *προφορικὴν* πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἀναγγελίαν τοῦ μέλλοντος νόμου· ἡ δὲ σιωπηλὴ συνίσταται εἰς τὴν ἄνευ δηλώσεως γραπτῆς ἢ προφορικῆς ἐπιδοκιμασίαν τρόπου τινὸς ἐνεργείας τῶν ὑπηκόων, ἐθίμου ἐντεῦθεν καταστασθέντος. Ἡ σιωπηλὴ αὕτη δήλωσις ὑπόκειται οἴκοθεν εἰς πλείστας ἀσαφείας καὶ ἐνέχει ἱκανοὺς διὰ τὴν εὐστάθειαν τοῦ δικαίου κινδύνους· ἐντεῦθεν ὁ τρόπος οὗτος τῆς δηλώσεως τῆς τοῦ νομοθέτου θελήσεως περιορίζεται ἐν ταῖς πολιτείαις, καθ' ὅσον ὁ ἕτερος τρόπος τῆς *ρητῆς* δηλώσεως ἐπιτυχέστερον ἐνεργεῖται. Σήμερον μάλιστα ὡς ἐξαίρεσις μόνον καὶ οἱονεὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν κενῶν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἀναγνωρίζεται ἡ τοιαύτη *σιωπηλὴ* τοῦ νομοθέτου δήλωσις. Καὶ ἔνθα δὲ τοῦτο συμβαίνει, πάλιν ἡ ἀναγνώ-

---

[1] N. 9 K (1.14) Οἱ νόμοι, οἱ τὸν βίον πάντων ρυθμίζοντες, ὑπὸ πάντων δέον νὰ κατανοῶνται, ὥστε πάντες τὰς ἐπιταγὰς αὐτῶν καταδήλως γινώσκοντες ν' ἀποφεύγωσι μὲν τὰ ἀπηγορευμένα, νὰ πράττωσι δὲ τὰ ἐπιτετραμμένα.

ρισις τοῦ τοιούτου δικαίου ἀνακτέα τυγχάνει εἰς ῥητῶς δηλωθεῖσαν πρότερόν ποτε θέλησιν τοῦ νομοθέτου, ὅτι ἐπιτρέπει τὴν δημιουργίαν δικαίου διὰ τῶν ἐθίμων, παρέχων οἱονεὶ προκαταβολικῶς τὴν ἑαυτοῦ συγκατάθεσιν ὑπὸ ὅρους τινάς, οὓς καὶ διαγράφει. Οὕτω λ. χ. παρ' ἡμῖν τὰ ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἑλλην Κράτους μέχρι τῆς θεσπίσεως τοῦ Συντάγματος (ὅπερ ἀπέκλεισε τὴν δι' ἐθίμων παραγωγὴν δικαίου) παραχθέντα ἐξ ἐθίμου δίκαια, στηρίζονται εἰς ἀρχικόν τινα νόμον, τὸν τῆς 23 Φεβρ. 1835, καθ' ὃν «τὰ ἔθιμα ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια ἢ ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν[1], ὑπερισχύουν[2] ὅπου ἐπεκράτησεν[3]».

Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἐθίμου θὰ ἐπανέλθωμεν διὰ μακρῶν κατωτέρω· περὶ δὲ τῆς *ῥητῆς* δηλώσεως τῆς τοῦ νομοθέτου θελήσεως παρατηροῦμεν τάδε·

Ἡ μὲν *προφορικὴ* δήλωσις τῆς τοῦ νομοθέτου θελήσεως πάντοτε μὲν ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς ἐνεῖχεν ἀτελείας καὶ κινδύνους, σήμερον δὲ εἶνε καὶ ἀνεφάρμοστος, ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῶν κρατῶν, ἀποτελουμένων ἐκ πόλεων πλειόνων τῆς μιᾶς, καὶ τῆς ἕνεκα τούτου διανομῆς τῶν ὑπηκόων εἰς ἀπείρους ἀλλήλων ἀπέχοντας ὁμίλους· πῶς θὰ ἠδύναντο οὗτοι ν' ἀκούσωσι τοῦ νομοθέτου προφορικῶς ἐξαγγέλλοντος τὸ δίκαιον, καὶ νὰ ἐνωτισθῶσι τῆς φωνῆς αὐτοῦ[4];

Ὅθεν ὑπολείπεται μόνη ἡ *ἔγγραφος* δήλωσις τῆς βουλήσεως τοῦ νομοθέτου, ὡς ὁ μόνος δυνατὸς καὶ ἐν χρήσει νῦν τρόπος τῆς promulgatio juris ἢ legis. Ἵνα δὲ αὕτη ἐπιτευχθῇ, ἀπαιτοῦνται τρία τινά. α') Νὰ γείνῃ ἐν γλώσσῃ καταληπτῇ ὑπὸ τῶν ὑπηκόων. β') Νὰ γείνῃ ἐν δημοσίῳ καὶ καταλλήλῳ τόπῳ. γ') Νὰ γείνῃ ἐν καταλλήλῳ χρόνῳ.

Ταῦτα κατὰ θεωρίαν· ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἡ τήρησις τῶν τριῶν τούτων ὅρων, ἐπιτυγχάνει ἆρά γε τὸν σκοπόν, ἤτοι τὴν *γνῶσιν* τοῦ

---

[1] Γράφε: ἤθελον ἐν τῷ μέλλοντι καθιερώσει.

[2] Γράφε: θέλουν ὑπερισχύει.

[3] Γράφε: ὅπου ἤθελον ἐπικρατήσει.

[4] Αἱ ἐν τῷ νομοθετικῷ σώματι προφορικαὶ ἑρμηνεῖαι τῶν νομοθετούντων, ἰδίως τῶν προτεινόντων τοὺς νόμους, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἔν τινι μέτρῳ ὡς *προφορικαὶ* δημοσιεύσεις τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ καὶ αὗται διατηροῦνται ἐγγράφως ἐν τοῖς πρακτικοῖς καὶ ἐγγράφως τοῖς πολλοῖς ἐξαγγέλλονται.

νόμου παρὰ τοῖς ὑπηκόοις; Ἀτυχῶς ὄχι· Ὁ λαὸς κατὰ μέγα μέρος δὲν γινώσκει ἀνάγνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν γινωσκόντων αὐτήν, οἱ πλεῖστοι δὲν ἀναγινώσκουσι τὰ ἐπίσημα ἢ ἰδιωτικὰ τυχὸν φύλλα τὰ περιέχοντα τοὺς νόμους, ἢ καὶ ἂν ἀναγνώσωσι ταῦτα δὲν κατανοοῦσι τὴν γλῶσσαν τοῦ νομοθέτου, ἥτις πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς ἐξ ἐπαγγέλματος νομικοῖς πράγματα παρέχει. Καὶ προὐτάθησαν μὲν κατὰ καιροὺς διάφοροι τρόποι, δι' ὧν θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ παρὰ τῷ λαῷ γνῶσις τοῦ δικαίου, οἷον ὁ διὰ τῆς συντάξεως τῶν νόμων ἐν γλώσσῃ ἁπλῇ καὶ τῷ λαῷ καταληπτῇ καὶ τῆς διανομῆς καταλλήλων συνόψεων ἀνὰ τὰς λαϊκὰς τάξεις, ὁ διὰ τῆς συχνῆς ἐπ' ἐκκλησίαις ἀναγνώσεως, ὁ διὰ τῆς ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλίας κλπ. Ἀλλ' οὐδεὶς τῶν τρόπων τούτων εἶνε ἱκανὸς νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἔλλειψιν, ἥτις εἶνε φυσικὸν καὶ ἀθεράπευτον μειονέκτημα τῶν μεγάλων καὶ ἐκτεταμένων τῆς σήμερον πολιτειῶν ἀντιθέτως πρὸς τὰς μικρὰς καὶ περιωρισμένας τῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην καὶ διὰ πλάσματος νομικοῦ θεωρεῖται παρὰ ταῖς πλείσταις σήμερον πολιτείαις γενομένη ἡ promulgatio, ἐπιτευχθεῖσα δηλ. παρὰ τοῖς ὑπηκόοις ἡ γνῶσις τοῦ δικαίου, εὐθὺς ἢ μετά τινα βραχεῖαν προθεσμίαν ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τὸ φέρον τετυπωμένον τὸν νόμον ἐπίσημον φύλλον τῆς Κυβερνήσεως δημοσιευθῇ· οὕτω παρ' ἡμῖν ὁ νόμος θεωρεῖται δημοσιευθείς, ἤτοι περιελθὼν εἰς γνῶσιν τῶν ὑπηκόων μετὰ 10 ἡμέρας ἀπὸ τῆς χρονολογίας (συμπεριλαμβανομένης καὶ ταύτης) τοῦ σχετικοῦ φύλλου τῆς Ἐφημ. τῆς Κυβερνήσεως, πλὴν ἂν ὁ νόμος αὐτὸς ὁρίζῃ βραχυτέραν ἢ μακροτέραν τὴν προθεσμίαν [1]

Τίνες ἤδη εἶνε αἱ συνέπειαι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νόμου; Ὅτι

---

[1] ν. ΦΜΣΤ' 1 Μαΐου 1882 (ἴδε ἐν ἐμῇ *Ἀστικῇ Νομοθεσίᾳ* σελ. 191).— Σημειωτέον ὅτι, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἐπίσημον φύλλον ἐξέλθῃ τῶν πιεστηρίων, (ὑποτίθεται δὲ ἐξελθὸν τὴν ἡμέραν, ἣν ὡς χρονολογίαν ἀναγράφει) γίνεται ἡ τυπογραφικὴ οὕτως εἰπεῖν δημοσίευσις· ἀλλ' ἵνα γείνῃ καὶ ἡ νομικὴ δημοσίευσις, δέον νὰ παρέλθῃ ἡ ἀπὸ τῆς ἀναγεγραμμένης χρονολογίας δεκαήμερος ἢ ἄλλη ταχθεῖσα προθεσμία, ἀφ' ἧς ἄρξεται ἡ ἰσχὺς τοῦ νόμου· ἀπὸ ταύτης δὲ καὶ μόνης τῆς ἡμέρας θεωρεῖται γενομένη ἡ promulgatio ἤτοι ἡ δημοσίευσις τοῦ νόμου ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν. Ἄλλως θεωροῦντες θὰ εἴχομεν νόμον τελείως κατηρτισμένον καὶ νομικῶς δεδημοσιευμένον, καὶ ὅμως ἄνευ ἰσχύος, ὅπερ θεωρητικῶς ἄτοπον.

ὑποχρεοῖ τοὺς ὑπηκόους νὰ ρυθμίζωσι κατ' αὐτὸν τὰς ἰδίας πράξεις· ὅτι ἡ ἰσχὺς τοῦ νόμου ἐξακολουθεῖ καὶ θεωρεῖται ἐξακολουθοῦσα, ἐνόσῳ δὲν ἐπέλθῃ νέος νόμος καταργῶν ἢ τροποποιῶν αὐτόν· ὅτι οὐδενὶ ἐπιτρέπεται ἀντίρρησις καὶ ἀνταπόδειξις περὶ τῆς μὴ ὑπάρξεως ἢ μὴ δημοσιεύσεως νόμου τινός, ἀφοῦ ταύτην ἐνεργεῖ ἐπισήμως καὶ δημοσίᾳ ἡ ἀρχή, πρόκειται δὲ περὶ δεκαημέρου ἢ ἄλλης προθεσμίας εὐχερῶς καὶ ἀναντιλλέκτως ὑπολογιζομένης[1]. Μόνον δ' ἐν τούτῳ δύναται ν' ἀναφυῇ ἔρις, ἂν καὶ κατὰ πόσον νόμος τις κατηργήθη ὑπὸ νεωτέρου· ἀλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ ἑρμηνείας νόμων.

Ἑτέρα συνέπεια τῆς promulgatio εἶνε, ὅτι τὸ δίκαιον, ὁ νόμος μόνον τὰς ἔκτοτε παραγομένας σχέσεις ρυθμίζει, οὐχὶ δὲ καὶ τὰς πρὸ τῆς promulgatio παραχθείσας, ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ νόμος ἰσχύων διὰ τὸ μέλλον δὲν ἔχει ἀναδρομικὴν ἰσχὺν εἰς τὸ παρελθόν[2]· ἡ ἀντίθετος ἀρχὴ θὰ συνεπῆγεν ἀδικίας· οὕτω λ. χ. ἐὰν νέος τις νόμος ὁρίζῃ διατυπώσεις ἀλλοίας ἐν τῇ καταρτίσει δικαιοπραξίας τινός, θὰ ἦν προφανές ἄδικον καὶ ἀνάστροφον ν' ἀπαιτῶμεν παρὰ τῶν ἐνεργησάντων τὴν δικαιοπραξίαν νὰ εἶχον συμμορφωθῇ πρὸς τὸν νέον νόμον, ἐνῶ τὴν δικαιοπραξίαν κατήρτιζον, πρὶν οὗτος δημοσιευθῇ[3].

Καὶ ὁ μὲν κανὼν ἐστιν εὐνόητος· ἀλλ' ἡ δυσχέρεια ἀναφύεται ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, διότι εἶνε δυσχερέστατον νὰ διακρίνωμεν ἑκάστοτε, ἂν δικαιοπραξία τις ἀνήκῃ εἰς τὸ παρελθὸν ἢ εἰς τὸ μέλλον. Ἂν πᾶσα πρᾶξις συνετελεῖτο στιγμιαίως, βεβαίως οὐδεμία δυσχέρεια θ' ἀνεφύετο. Ἀλλ' αἱ πλεῖσται μὲν πράξεις συντελοῦνται ἐν χρόνῳ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον παρατεταμένῳ, πᾶσαι δὲ σχεδὸν συνοδεύονται ὑπὸ

---

[1] Δύναται μολαταῦτα νὰ νοηθῇ καὶ ἐνταῦθα ἀμφισβήτησις, ἐὰν τυχὸν νόμος τις ὁρίζῃ ἐν ἑαυτῷ χρόνον ἰσχύος μὴ ρητόν, ἀλλ' ἐξηρτημένον ἐκ περιστάσεων δεκτικῶν ἀμφισβητήσεως· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶνε δεκτὸς εἰς ἀπόδειξιν ὁ ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ σχετικὸς νόμος δὲν θεωρεῖται νομικῶς δημοσιευθεὶς ἤτοι ἰσχύων.

[2] v. 7 K. (1. 14) Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praetorita revocari· nisi nominatim et de praeterito tempore et adhuc pendentibus negotiis cautum sit.

[3] v. 29 § 7 K. (6. 23) Quid enim antiquitas peccavit quae praesentis legis inscia pristinam secuta est observationem? Νεαρ. 66. α' § 4. Εἴη γὰρ ἂν τῶν ἀτόπων τὸ γενόμενον ὀρθῶς ἐκ τοῦ μὴ γεγονότος ὕστερον ἀνατρέπεσθαι.

ἀποτελεσμάτων καὶ συνεπειῶν διάρκειαν χρονικὴν προκαλουσῶν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἡ δυσχέρεια. Κανὼν ἀσφαλὴς ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν δύναται νὰ δοθῇ. Ἀλλ' ὡς γνώμων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἑκάστοτε ἡ ἑξῆς ὁδηγία. Ὁ θέλων νὰ διαγνώσῃ, ἂν δικαιοπραξία τις ἀνήκῃ εἰς τὸ παρελθὸν ἢ εἰς τὸ μέλλον, δέον νὰ ἐξιχνιάσῃ, πότε ἐγένετο ἡ τῆς δικαιοπραξίας *οὐσιώδης ὑπόστασις*, πρὸ τοῦ νόμου ἢ μετ' αὐτόν, καὶ ἀναλόγως ν' ἀποφαίνηται, ὅτι ὁλόκληρος ἡ δικαιοπραξία ἀνήκει εἰς τὸ παρελθὸν ἢ εἰς τὸ μέλλον. Ἐν παραδείγμασιν· ὁ Α μνηστεύεται ἐγκύρως τὴν δισεξαδέλφην του Β· ἀλλὰ πρὸ τοῦ γάμου νέος νόμος ἀπαγορεύει τὸν μεταξὺ δισεξαδέλφων γάμον, ἑπομένως κηρύσσει ἀνίσχυρον καὶ τὴν μεταξὺ δισεξαδέλφων μνηστείαν. Ἐρωτᾶται ἤδη ὁ Α καὶ ἡ Β θὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν νέον νόμον ἢ θὰ κριθῶσι κατὰ τὸν παλαιόν; Βεβαίως θὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν νέον, διότι ἡ μνηστεία δὲν ἀποτελεῖ αὐθύπαρκτον δικαιοπραξίαν, ἀλλ' εἶνε ἁπλῶς προοίμιον τῆς τοῦ γάμου δικαιοπραξίας· ὅθεν ἐκ ταύτης καὶ ἡ μνηστεία ἐπηρρεάζεται, ἐν ταύτῃ κεῖται ἡ *οὐσιώδης ὑπόστασις* τῆς μνηστείας. Ὁ Γ καὶ Δ συνάπτουσιν ἔγκυρον ἀγόρασιν ἀγροῦ, συμφωνοῦσι δὲ καὶ περὶ τοῦ τιμήματος· ἀλλ' ἐνῶ πρόκειται νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων, νέος νόμος ἀπαγορεύει τὰς ἀγοράσεις ἐπὶ τῶν τοιούτου εἴδους ἀγρῶν. Ἐρωτᾶται ὁ Γ καὶ Δ θὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν νέον νόμον; οὐχί· διότι ἡ μεταξύ των ἀγόρασις ἔσχε τὴν ἑαυτῆς *οὐσιώδη ὑπόστασιν* πρὸ τοῦ νέου νόμου, καθόσον τὸ οὐσιῶδες ἐν πάσῃ ἀγοράσει εἶνε ἡ συμφωνία, ἐπουσιῶδες δὲ ἡ ἐκτέλεσις. Ὁ Ζ γράφει τὸν Θ κληροδόχον πράγματός τινος καὶἀποθνήσκει, ὅτε νέος νόμος ἀπαγορεύει τὰς τοιαύτας κληροδοσίας· ὁ Θ θ' ἀποκρουσθῇ ζητῶν τὸ ἑαυτῷ κληροδοτηθέν; οὐχί· διότι ἡ κληροδοσία ἔσχε τὴν *οὐσιώδη ὑπόστασιν* αὐτῆς ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ διαθέτου, ἤτοι πρὸ τοῦ νέου νόμου. Ὁ Μ συνάπτει μετὰ τοῦ Ν δικαιοπραξίαν ὑπὸ αἵρεσιν ἀναβλητικήν· πρὸ τῆς πληρώσεως δὲ ταύτης νέος νόμος ρυθμίζει ἄλλως τὴν δικαιοπραξίαν· ἐρωτᾶται ὁ Μ καὶ Ν θὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν νέον νόμον; οὐχί· διότι ναὶ μὲν ἡ δικαιοπραξία των ἠρτημένης τῆς αἱρέσεως εἶνε ἀτελής, καὶ τοιαύτην εὑρίσκει αὐτὴν ὁ νέος νόμος, ἀλλ' ἑτέρωθεν εἶνε γνωστὸν ὅτι ἡ πλήρωσις αἱρέσεως μεταφέρει τὴν δικαιοπραξίαν εἰς τὸν ἀρχικὸν χρόνον τῆς καταρτίσεως αὐτῆς, ἤτοι ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ παλαιοῦ νόμου.

Ἀλλ' ὁ τεθεὶς ἀνωτέρω κανών, ὅτι ὁ νόμος ἰσχύει διὰ τὸ μέλλον μόνον, ὑφίσταται καὶ ἐξαιρέσεις.

Α'. Ὅταν ὁ νομοθέτης ἐκ λόγων δημοσίου συμφέροντος, ἠθέλησε καὶ ρητῶς ἐδήλωσε τὴν θέλησίν του νὰ ἔχῃ ὁ νέος νόμος ἰσχὺν καὶ διὰ τὸ παρελθόν. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἡ ἀναδρομικὴ δύναμις τοῦ νόμου ἐφαρμόζεται εἰς τὰς σχέσεις καὶ δικαιοπραξίας, αἵτινες εὑρίσκονται εἰσέτι ἐν ἐκκρεμότητι· διότι ὅσαι ἔσχον τὸ ὁριστικὸν αὐτῶν τέρμα, ὅσαι δηλ. εἴτε ὁριστικῶς καὶ τελειωτικῶς ἐξετελέσθησαν, εἴτε ὁριστικῶς[1] ἐξεδικάσθησαν, δὲν ἐπηρεάζονται ποσῶς ἐκ τοῦ νέου νόμου. Καθόσον ἄλλως θὰ προσεβάλλοντο κεκτημένα ἤδη ὁριστικῶς δικαιώματα, θὰ διεσείετο δὲ ἡ κοινωνικὴ τάξις, ὅταν τὰ δυνάμει ἑνὸς νόμου καλῶς καὶ ὁριστικῶς γενόμενα ἀνετρέποντο διὰ νόμου μεταγενεστέρου. Οὕτως οὐδὲν θὰ ἦν βέβαιον, νομοθετικὴ δ' ἐπανάστασις θὰ ἠπειλεῖτο ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Κατὰ ταῦτα ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος κατήργησε τὴν lex commissoria in pignoribus ὥρισε νὰ ἔχῃ ὁ νόμος οὗτος ἰσχὺν καὶ διὰ τὰς ἤδη ὑφισταμένας συμφωνίας[2]. Ὁμοίως ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰσήγαγε τὴν τετραετῆ παραγραφὴν τῆς κατὰ τοῦ δημοσίου ἀγωγῆς ἐκ μέρους παντὸς δικαιοδόχου αὐτοῦ, ὥρισε νὰ ἔχῃ ὁ νόμος οὗτος ἐφαρμογὴν καὶ διὰ τὰς τυχὸν ὑφισταμένας τότε ἀγωγάς[3].

---

[1] Ὅθεν ἀρκεῖ *ὁριστικὴ ἐκδίκασις*, οὐχὶ δὲ καὶ *τελεσιδικία*· καθόσον τὰ τοῦ β' βαθμοῦ δικαστήρια κρίνουσι πάντοτε κατὰ τὸν νόμον, τὸν ἰσχύοντα ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς ὁριστικῆς ἀποφάσεως, ἀδιαφόρως ἂν οὗτος ἐν τῷ μεταξὺ κατηργήθη. Νεαρ. 115 κεφ. α'. Θεσπίζομεν, εἴποτε περί τινος ὑποθέσεως προέλθοι ψῆφος αὐτοτελὴς καὶ ἔκκλητος ἐπακολουθήσειε, τοὺς τὴν ἔκκλητον ἐξετάζοντας κατὰ τοὺς νόμους, οἵτινες κατὰ τὸν καιρὸν τῆς αὐτοτελοῦς ψήφου ἐκράτουν, πέρας διδόναι τῷ πράγματι . . . ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς εἰρημένοις θέμασιν ἐκείνους τοὺς νόμους παρὰ τῶν διαγνωμόνων φυλάττεσθαι θεσπίζομεν, οἵπερ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ψήφου ἢ δηλαδὴ τῆς ἀναφορᾶς ἐκράτουν, κἂν εἰ συμβαίη μετὰ ταῦτα νόμον φοιτῆσαι νέον τι διατυποῦντα καὶ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ εἰς τὰ παρεληλυθότα πράγματα ἀναφέροντα. Κρασ. Γεν. Διδ. § 40.

[2] ν. 3 Κ. (8. 34).

[3] ν. 3 Κ. (7. 37) ἰδὲ καὶ ν. 22 § 1 Κ. (1. 2) ἔνθα λέγεται: Quae oportet non solum in casilus, quos futurum tempus creaverit, sed etiam in adhuc pendentibus et judiciali termino vel amicali compositione necdum sopitis obtinere. Ἴδε ὁμοίως ν. 1 § 4 Κ. (1. 53) ἔνθα λέγεται:

Ἐὰν ὅμως προϋφισταμένης συμφωνίας περὶ ἐκπτώσεως τοῦ ἐνεχύρου ἐν περιπτώσει ὑπερημερίας τοῦ ὀφειλέτου, ταύτης ἐπελθούσης ὁ πιστωτὴς δυνάμει τῆς συμφωνίας *ἀπέκτησε* τὴν ἐπὶ τοῦ ἐνεχύρου κυριότητα, ὁ νέος νόμος τοῦ Κωνσταντίνου δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἐπιρροήν, διότι ἡ περίπτωσις αὕτη ἔσχε πρὸ τοῦ νόμου ὁριστικὴν λύσιν.

Ὅμως δὲν ἀπαιτεῖται πάντοτε *ρητὴ* δήλωσις τοῦ νομοθέτου, ἵνα ἔχῃ ὁ νόμος ἀναδρομήν, καθόσον δυνατὸν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ νόμου νὰ συνάγηται ἡ θέλησις τοῦ νομοθέτου περὶ ἀναδρομῆς· ὡς ὅταν ὁ νέος νόμος ἀφορᾷ σπουδαῖον ζήτημα δημόσιον, ἢ κοινωνικόν, ἡ γινομένη διὰ τοῦ νέου νόμου διάφορος διαρρύθμισις ἐμφαίνει μεταβολὴν ἐν τοῖς κοινωνικοῖς ὅροις ἢ τῇ λαϊκῇ συνειδήσει· οὕτω λ. χ. ὅταν νέος τις νόμος μετριάζῃ τὸν τόκον ἢ τὸν χρόνον τῆς ὑπερημερίας, ἡ θέλησις τοῦ νομοθέτου εἶνε νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ τῶν προϋφισταμένων περὶ τόκου συμφωνιῶν, ἢ τῶν τρεχουσῶν προθεσμιῶν παραγραφῆς, ἐὰν καὶ καθ' ὅσον, ἐννοεῖται, αἱ προθεσμίαι τῶν τόκων ἢ τῶν παραγραφῶν δὲν ἔληξαν ἤδη.

Β'. Ὅταν ὁ νέος νόμος ἑρμηνεύῃ παλαιότερον νόμον, ἡ νέα ἑρμηνεία ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὰς προϋφισταμένας σχέσεις, ὅσαι, ἐννοεῖται, δὲν ἔσχον ἤδη ὁριστικὴν καὶ τελειωτικὴν τομήν· οὕτως ἐν Νεαρᾷ 19 προοιμ. ἐν τέλει ὁ Ἰουστινιανὸς λέγει: ἐπὶ δὲ τῆς γ' διατάξεως οὐ προσεθήκαμέν τι περὶ τῶν χρόνων, ὡς ἅπασι φανερώτατον ὂν χρῆναι *τὰ προστεθέντα δι' ἑρμηνείας ἐπ' ἐκείνων κρατεῖν, ἐφ' ᾧν καὶ τοῖς ἑρμηνευθεῖσι νόμοις γίνεται χώρα* [1].

Γ'. Ὅταν ὁ νέος νόμος ἐπιβάλλῃ ποινὴν διὰ πράξεις, αἵτινες καὶ πρότερον δὲν ἦσαν ἐπιτετραμμέναι· ἀλλ' ἐννοεῖται, καὶ ἐνταῦθα δὲν ἐφαρμόζεται ὁ νέος νόμος ἐπὶ πράξεων ὁριστικῶς ἤδη ἐκδεδικασμένων.

Δ'. Ὅταν ὁ νέος νόμος τοὐναντίον καταργῇ ἢ μετριάζῃ τὴν ποινὴν ὑφισταμένων πράξεων, ἐφαρμοσθήσεται καὶ εἰς τὰς πρὸ αὐτοῦ διαπραχθείσας τοιαύτας πράξεις, καθόσον θεωρεῖται παρεχομένη οἱονεὶ ἀμνηστεία.

Ε'. Ὅταν ὁ νέος νόμος μεταρρυθμίζῃ τὴν δικαστικὴν διαδικασίαν,

---

Quae etiam ad praeterita negotia referri sancimus, nisi transactionibus vel judicationibus sopita sint.

[1] Τὰ αὐτὰ δὲ λέγει καὶ κατωτέρω ἐν κεφ. 1 τῆς ἰδίας Νεαρᾶς.

ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὰς ἤδη ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις, ἐκτὸς ἂν ρητῶς ὁ νομοθέτης τοὐναντίον ὥρισε.

§ 4. Νόμοι γραπτοὶ—νόμοι ἄγραφοι.

Ὁ νομοθέτης δηλοῖ τὴν ἑαυτοῦ θέλησιν εἴτε ρητῶς (ἐγγράφως ἢ προφορικῶς) εἴτε σιωπηλῶς· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει λέγομεν, ὅτι ὁ νόμος ἢ τὸ δίκαιον εἶνε *γραπτὸν* jus scriptum, lex scripta, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὅτι εἶνε *ἄγραφον* jus non scriptum, lex non scripta. Αὕτη δὲ εἶνε ἡ *νομικὴ* διαφορὰ μεταξὺ jus scriptum καὶ jus non scriptum. Ὑπὸ *γραμματικὴν* ὅμως ἔποψιν jus scriptum λέγεται, ὅταν ὁ νόμος *ἐγγράφως* διετυπώθη, jus non scriptum δὲ ὅταν τοὐναντίον ἄνευ γραφῆς διὰ τῆς *μνήμης* δ' ἁπλῶς ὑφίσταται νόμος τις. Ὅθεν δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ νόμος ἄγραφος κατὰ τὴν γραμματικὴν ἔννοιαν, ὅστις ὅμως νὰ ᾖ γραπτὸς κατὰ τὴν νομικήν, καὶ τἀνάπαλιν νόμος τις δυνατὸν νὰ ᾖ γραπτὸς ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν ἄγραφος δὲ ὑπὸ γραμματικήν [1].

Παράδειγμα δὲ νόμων ἀγράφων μὲν γραμματικῶς γραπτῶν δὲ νομικῶς παρέχει ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν ταῖς Εἰσηγήσεσι [2] λέγων ὡς ἑξῆς: Οὐχὶ δ' ἀνεπιτυχῶς εἰς δύο εἴδη θεώρεῖται τὸ ἀστικὸν δίκαιον διῃρημένον· διότι ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν θεσμῶν δύο πολιτειῶν, τῶν Ἀθηνῶν δηλαδὴ καὶ τῆς Λακεδαίμονος, θεωρεῖται ὅτι προῆλθε· διότι ἐν ταῖς πολιτείαις ταύταις εἶχεν οὕτως ἐπικρατήσει, ὥστε οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἐκεῖνα, ἅτινα ἀντὶ νόμων ἐτήρουν, μᾶλλον διὰ τῆς μνήμης [3] νὰ διασώζωσιν, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι νὰ τηρῶσιν ἐκεῖνα, ἅτινα ἐν τοῖς νόμοις γεγραμμένα εὕρισκον.

Ἐν τῷ προκειμένῳ γ' τίτλῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Πανδεκτῶν γίνεται

---

[1] Glück A' § 82. Ὁ Savigny (A' 106) ἀποκρούει τὴν διάκρισιν μεταξὺ νομικῆς καὶ γραμματικῆς ἀπόψεως, θεωρεῖ δὲ γενικῶς καὶ ἁπλῶς ὅτι jus scriptum εἶνε τὸ διὰ γραφῆς διατυπωθέν, jus non sc. τὸ μὴ διὰ γραφῆς διατυπωθέν. Ὁ Dernburg (A' § 23) jus scriptum καλεῖ τὸν νόμον, jus non sc. δὲ τὸ ἔθιμον, καὶ ὅταν ἔτι τοῦτο αὐθεντικῶς τυχὸν διετυπώθη, καθόσον ἡ τοιαύτη διατύπωσις δὲν εἶνε ἡ παράγουσα τὸ ἔθιμον αὐτό, ἀλλ' ἡ βεβαιοῦσα καὶ διατηροῦσα αὐτὸ πρόνοια τῆς ἀρχῆς.

[2] § 10 Εἰσ. (1. 2).

[3] δηλ. ἀγράφως ὑπὸ γραμματικὴν ἔννοιαν, καὶ ἐκ μνήμης ἀποστηθίζοντες.

πάντοτε ἡ διάκρισις μεταξὺ jus scriptum καὶ jus quod moribus et consuetudine inductum est[1]. Διὰ τοῦ πρώτου νοεῖται τὸ δίκαιον τὸ ἐκ ῥητῆς (γραπτῆς ἢ προφορικῆς) θελήσεως τοῦ νομοθέτου ἀπορρέον, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου τὸ ἐκ σιωπηρᾶς θελήσεως τοῦ ἰδίου ἀπορρέον.

§ 5. Νόμων ἑρμηνεία.

Οἱ νόμοι προορίζονται εἰς ρύθμισιν τῶν ποικίλων ἐν τῇ κοινωνίᾳ σχέσεων, διὸ καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν. Ἀλλ' ἵνα δεόντως αὕτη ἐπιτυγχάνῃ, ἵνα ὁ ἐφαρμόζων νόμους ποιῇ τοῦτο προσηκόντως, γινώσκῃ δὲ τίς ὁ ἑκάστοτε ἐφαρμοστέος νόμος, καὶ κατὰ πόσον καὶ πῶς ἐφαρμοστέος τυγχάνει, προαπαιτεῖται νὰ ᾖ ἐν πλήρει καὶ ἀκριβεῖ γνώσει τῶν νόμων καὶ τῆς ἐννοίας αὐτῶν[2]· ὅσον δὲ πλεῖόν τις ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν γνῶσιν τούτων, τόσον ἐπιτυχέστερον θὰ χειρίζηται αὐτοὺς ἐν ταῖς κατ' ἰδίαν περιστάσεσιν. Ἡ νομοθεσία ὁμοιοῦται ὀγκώδει καὶ πολυπλόκῳ μηχανῇ, ἧς τὸν χειρισμὸν ἐκεῖνος ἄριστα ποιεῖται, ὅστις ἐσπούδασεν ἐπαρκῶς τὴν σύστασιν τῆς μηχανῆς ἔν τε ταῖς λεπτομερείαις καὶ τῷ συνόλῳ

Κατὰ ταῦτα πᾶς ὁ περὶ νόμους ἀσχολούμενος δύο ἔχει κύρια θέματα. Τὸ μὲν νὰ σπουδάσῃ καὶ ἐκμάθῃ τὰ κείμενα τῶν νόμων, τὸ δὲ νὰ ἐθισθῇ εἰς τὴν ἐκ τῶν κειμένων συναγωγὴν τῆς ἀληθοῦς τῶν νόμων ἐννοίας. Τῳόντι· καὶ τὸ ἁπλούστατον καὶ σαφέστατον κείμενον νόμου, δυνατὸν ἐν δεδομέναις περιστάσεσι νὰ παράσχῃ δυσχερείας περὶ τὴν κατανόησιν τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐννοίας· πόσον μᾶλλον συμβαίνει τοῦτο, ὅταν ὡς συνήθως καὶ κατ' ἀνάγκην οἱ νόμοι τυγχάνωσι πολύπλοκοι, αἱ δὲ ῥήσεις αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀσαφεῖς; Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ἐνασχόλημα τυγχάνει εὐχερές, καθόσον ἀρκεῖ τις νὰ ἔχῃ τὰ κείμενα τῶν νόμων καὶ νὰ ἐκμάθῃ αὐτὰ εἴτε κατὰ λέξιν εἴτε καὶ κατ' ἔννοιαν· μάλιστα καὶ ἂν μὴ ἐκμάθῃ, δύναται ἑκάστοτε ἀναδιφῶν τοὺς κώδικας ν' ἀνευρίσκῃ τὰ σχετικὰ κείμενα τῶν ἐφαρμοστέων νόμων. Τὸ δεύτερον ὅμως ἐνασχόλημα εἶνε τὸ δυσχερέστατον ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότατον καὶ εὐγενέστατον, τὸ μὲν διότι ἀπαιτεῖ ἱκανότητα καὶ πεῖραν νομικήν, τὸ δὲ διότι ἄνευ αὐτοῦ

---

[1] ν. 32 πρ. ν. 35 Π. (1. 3).

[2] Savig. A' 212.

ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων καθίσταται ἀδύνατος. Τὸ μὲν πρῶτον ἐνασχόλημα δὲν εἶνε τοῦ νομικοῦ ἀποκλειστικόν, ἀλλὰ καὶ πᾶς τις δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἐν αὐτῷ, ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ εἴτε ὀλίγην φιλομάθειαν καὶ μνήμην, εἴτε ὀλίγα χρήματα, ἵνα προμηθευθῇ τὰ βιβλία, ἐν οἷς ὑπάρχουσι τῶν νόμων τὰ κείμενα. Τὸ δεύτερον ὅμως ἐνασχόλημα δὲν εἶνε παντὸς ἴδιον [1], ἀλλὰ μόνον τοῦ *νομικοῦ*· ὅσον δέ τις ἐν αὐτῷ εὐδοκιμεῖ, τόσον δύναται ν' ἀξιώσῃ μείζονα τίτλον νομικῆς ἱκανότητος. Τὸ ἐνασχόλημα δὲ τοῦτο καλοῦμεν *ἑρμηνείαν* τῶν νόμων. Περὶ ταύτην λοιπὸν ἀνάγκη νὰ διατρίψωμεν ἐνταῦθα ὡς ἔνεστιν ἐπαρκῶς.

Ὁ ἔχων πρὸ αὐτοῦ κείμενον νόμου καὶ θέλων νὰ ἑρμηνεύσῃ αὐτό, ἤτοι ν' ἀνεύρῃ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔννοιαν, sententiam legis, τὴν ἔννοιαν δηλ., ἣν ὁ νομοθέτης ἤθελε νὰ ἐκφράζωσιν αἱ λέξεις τοῦ νόμου, ἀνάγκη νὰ προβῇ κατὰ κανόνας ὡρισμένους καὶ διαγεγραμμένους, ὧν ὧδε παρέχομεν τὴν ἔκθεσιν.

Ἐὰν τὸ κείμενον τοῦ νόμου εἶνε τοσοῦτον σαφὲς καὶ ἁπλοῦν, ὥστε οὔτε ἀπορίαν οὔτε ἀμφιβολίαν οὐδεμίαν νὰ γεννᾷ περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας, ἣν ὁ νομοθέτης νὰ ἐκφράσῃ ἤθελεν, ἑρμηνεία δὲν χωρεῖ, διότι ὁ νομικὸς ἔχει ἤδη σὺν τῷ κειμένῳ καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ πλήρη ἔννοιαν τοῦ νόμου, οὐδὲν δ' ἕτερον νὰ παράσχῃ αὐτῷ ἡ ἑρμηνεία δύναται [2]. Ὅθεν αὕτη δὲν χωρεῖ ἐπὶ νόμων καθαρῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ἐκφραζόντων τὴν θέλησιν τοῦ νομοθέτου· μάλιστα πᾶσα ἐπὶ τοιούτων νόμων ἀπόπειρα ἑρμηνείας, μαρτυρεῖ πρόθεσιν εἰς καταδολίευσιν τοῦ νόμου καὶ στρέβλωσιν τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐννοίας· διὸ οὐ μόνον δὲν ἀπαιτεῖται, ἀλλὰ μάλλιστα καὶ ἀπαγορεύεται ἡ ἑρμηνεία ἐπὶ νόμων σαφῶν. Ὁ δὲ τοὺς τοιούτους νόμους ἐφαρμόζων ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ νομοθέτου, ἀδιαφορῶν περὶ τοῦ ἐπιεικοῦς ἢ αὐστηροῦ αὐτῆς, κλείων τὰ ὦτα πρὸ παντὸς ἀποπειρωμένου νὰ ἑρμηνεύσῃ δῆθεν νόμους οὕτωσὶν ἁπλοῦς [3].

---

[1] Savig. A' 216.

[2] ν. 25 § 1 Π. (30. 3). Ἐὰν ἐν τοῖς ῥήμασι μηδόλως ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπηται ἔρευνα περὶ τῆς θελήσεως.

[3] Ἀρμ. Α. α. 24 Ὅτε νόμος ἀντίκειταί τινι πράγματι, κἂν πάνυ δικαιότατόν ἐστι τὸ γενόμενον, ἀπρόσδεκτόν ἐστι τοῖς δικαστηρίοις. . . Πανταχοῦ τοίνυν, ἔνθα νόμος ὡρισμένος ἐστίν, ἐ κεῖνον δεῖ φυλάττειν· καὶ οὐ κρατεῖ τὸ

Καθὰ ὅμως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, νόμοι ἁπλοῖ τοσοῦτον, ὥστε οὐδεμίαν νὰ γεννῶσιν ἀμφιβολίαν, σπανιώτατοι τυγχάνουσι. Τοὐναντίον οἱ νόμοι συνηθέσταται γεννῶσι ζητήματα πολυειδῆ, παράγουσι δισταγμούς, ἐνέχουσιν ἐννοίας ἀμφιβόλους· ὅσον δὲ προσεκτικὸς καὶ ἂν δειχθῇ ὁ νομοθέτης ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ νόμου, ἀδύνατον σχεδὸν νὰ προλάβῃ τὰ ἀνωτέρω, ἀδύνατον νὰ μὴ μεταχειρισθῇ λέξεις ἢ ἐννοίας περικαλυπτούσας ἢ ἐπισκοτιζούσας τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ διάνοιαν[1]. Διὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν πλείστων νόμων τυγχάνει ἀναγκαία ἡ ἑρμηνευτικὴ ἐργασία, ἵνα εὑρεθῇ ἡ ἀληθὴς τοῦ νομοθέτου βούλησις[2].

Καὶ ἐν πρώτοις ὁ ζητῶν νὰ ἑρμηνεύσῃ νόμον τινὰ δέον νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἑαυτοῦ προσοχὴν ἐπὶ τῶν λέξεων καὶ ῥημάτων τοῦ ἑρμηνευτέου νόμου, ἵνα ἐντεῦθεν, εἰ δυνατόν, συναγάγῃ τὴν ἀληθῆ τοῦ νομοθέτου ἔννοιαν[3]. Τωόντι ἀφοῦ ὁ νομοθέτης τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ἐνα-

---

παρὰ τοῦτον γενόμενον, κἂν πάνυ δικαιότατόν ἐστι.— ν. 12 § 1 Π. (40. 9) τοῦτο δὲ εἶνε μὲν λίαν σκληρόν, ἐν τούτοις ὁ νόμος οὕτως ἐγράφη.

[1] ν. 13 § 2 Π. (27. 1) καίτοι ὅμως βεβαιότατα ἡ ῥῆσις τοῦ νόμου τοῦτο δηλοῖ, ἡ διάνοια ἐν τούτοις τοῦ νομοθέτου ἄλλο θέλει· πρβ. καὶ Ρουσοπούλου περὶ ἑρμηνείας νόμων ἐν Θέμ. Ζ' 258.

[2] ν. 17 Π. (1. 3). Γινώσκειν νόμους δὲν εἶνε τὸ κατέχειν τὰ ῥήματα αὐτῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἔκτασιν. Κατὰ τὸν Savigny (A. 208) ὡς πρὸ τῶν πολυπλοκωτάτων γεγονότων ὁ δικαστὴς ὀφείλει νὰ ἐργασθῇ, ἕως οὗ διαλύσῃ τὰς ἀμφιβολίας, οὕτω καὶ πρὸ τῶν νόμων, ὅσον καὶ ἂν ὦσι σκοτεινοί, ὁ δικαστὴς ὀφείλει ν' ἀνεύρῃ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔννοιαν, ἵνα οὕτως ἐφαρμόσῃ αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰδιώτης ἔχει ἀνάγκην τῆς τῶν νόμων ἑρμηνείας, ἵνα γινώσκῃ πῶς θὰ ῥυθμίσῃ τὰς ἑαυτοῦ δικαιοπραξίας· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ νομικός. Savig. A. 227.

[3] Ὅταν τις ἀρχούμενος εἰς τὰ ῥήματα τοῦ νόμου, δὲν ἀνερευνᾷ καὶ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτοῦ, δεικνύει πρόθεσιν *καταδολιεύσεως* τοῦ νόμου.—ν. 29 Π. (1. 3). Παραβαίνει τὸν νόμον ὁ πράττων ὅ,τι ὁ νόμος ἀπαγορεύει, καταδολιεύεται δὲ αὐτόν, ὅστις τηρουμένων τῶν ῥημάτων τοῦ νόμου ὑπεκφεύγει τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ· —ν. 30 αὐτ. Καταδολίευσις δὲ τοῦ νόμου ὑπάρχει, ὅταν ἐκεῖνο γίνεται, ὅπερ δὲν ἠθέλησεν ὁ νόμος νὰ γίνηται, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἀπαγορεύσῃ· οἵα δὲ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ ῥήσεως καὶ ἐννοίας ἡ αὐτὴ ὑπάρχει μεταξὺ καταδολιεύσεως καὶ παρανομίας.—ν. 5 Κ. (1. 14). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι παραβαίνει τὸν νόμον ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τὰ ῥήματα τοῦ νόμου ἐχόμενος, ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ νόμου προβαίνει· οὐδὲ θὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐν τοῖς νόμοις ἀναγεγραμμένας ποινάς, ὅστις ἐναντίον τῆς ἐννοίας τοῦ νόμου διὰ μωρᾶς ἐπικλήσεως τῶν ῥημάτων ζητεῖ δολίως νὰ διαφύγῃ.

πέθηκεν ἐν τοῖς ῥήμασι τοῦ κειμένου, ἀκόλουθον εἶνε ἐκ τῆς τῶν ῥημάτων μελέτης νὰ ζητῶμεν νὰ συναγάγωμεν ἐκείνην [1]. Ἐνταῦθα δὲ πρέπει ἑκάστην μὲν λέξιν νὰ λαμβάνωμεν ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἐν ᾗ κατὰ γενικὴν ἐκδοχὴν τῆς πολιτείας, δι' ἣν ὁ νόμος προωρίσθη, αὕτη λαμβάνεται, ἐκτὸς ἂν ὑπάρχωσιν ἰδιαίτεροι λόγοι πείθοντες, ὅτι ὁ νομοθέτης λέξιν τινὰ μετεχειρίσθη ἐν ἐννοίᾳ εἰδικωτέρᾳ, ὅτε καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν οὕτω νὰ λάβωμεν τὴν λέξιν [2]. Ἐπειδὴ δὲ προσέτι πολλάκις λέξις τις ἄλλην μὲν ἔννοιαν ἔχει καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη, ἄλλην δὲ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου, διὰ τοῦτο, ἔνθα τοιοῦτόν τι συμβαίνει, ὁ ἑρμηνεύων ὀφείλει νὰ προτιμᾷ τὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχει ἡ λέξις ἐν τῇ συσχετίσει μετὰ τῶν προηγουμένων καὶ ἑπομένων αὐτῇ ἄλλων λέξεων, διότι ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶνε πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ νομοθέτης μετεχειρίσθη αὐτήν. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἐνδεχόμενον ἡ λέξις νὰ ἔχῃ ἐννοίας ποικίλας, τότε δὲ ὁ ἑρμηνεύων δέον νὰ προτιμᾷ τὴν ἔννοιαν, ἥτις μᾶλλον συνάδει πρὸς τὸ ἀντικείμενον περὶ οὗ ὁ νόμος πραγματεύεται, ἢ πρὸς τὸν σκοπόν, εἰς ὃν ὁ νόμος ἀποβλέπει [3], ἢ ἥτις εἶνε λογικωτέρα, διότι ὁ νομοθέτης κατὰ πλάσμα ὑποτίθεται ὡς λογικώτερον ἑκάστοτε διανοηθείς [4].

---

[1] Ἐν ν. 7 § 2 Π. (33. 10) λέγεται: «διότι τὴν γλῶσσαν μεταχειριζόμεθα ὡς ὄργανον» [τῶν ἡμετέρων διανοημάτων]· καὶ παρακατιὼν «καίτοι ἡ διάνοια τοῦ λέγοντος προηγεῖται καὶ ὑπερισχύει τῆς ἐκφράσεως, ὅμως οὐδεὶς θεωρεῖται ὁμιλήσας ἄνευ ἐκφράσεως».

[2] Ἐν ν. 69 πρ. Π. (32) λέγεται κατ' ἀναλογίαν: Δὲν πρέπει ἄλλως ν' ἀπομακρυνώμεθα τῆς τῶν ῥημάτων σημασίας, παρ' ἐὰν εἶνε φανερόν, ὅτι ἄλλο ἐννόει ὁ διαθέτης. Savig. A′ 214. Καὶ παρὰ Πρωταγόρᾳ (341. B) ὅτε οἱ διαλεγόμενοι ἐζήτουν νὰ μάθωσι, τί ἤθελεν ὁ Κεῖος Συμωνίδης νὰ σημάνῃ διὰ τῆς λέξεως χαλεπόν, ἠρώτων τὸν *συμπολίτην* αὐτοῦ Πρόδικον (ἴσως οὖν καὶ τὸ χαλεπὸν αὖ οἱ Κεῖοι καὶ Συμωνίδης ἢ κακὸν ὑπολαμβάνουσιν ἢ ἄλλο τι. Ἐρώμεθα οὖν Πρόδικον· δίκαιον γὰρ τὴν Συμωνίδου φωνὴν τοῦτον ἐρωτᾶν).

[3] Wind. A σ. 56. Ἐν γένει μεγίστην ἔχει σπουδαιότητα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἐννοίας, ἐν ᾗ ὁ νομοθέτης μετεχειρίσθη ἑκάστην λέξιν ἢ ὅρον. Πρὸς τοῦτο δὲ συντελεῖ οὐχ ὀλίγον ἡ γνῶσις τοῦ συνήθους ὕφους καὶ τῶν λεκτικῶν ἰδιωμάτων τοῦ νομοθέτου. Οὕτω λ. χ. παρ' ἡμῖν, ἔνθα συνήθως οἱ νόμοι συντάσσονται μετ' ἰδιαζούσης ἐπιπολαιότητος καὶ ταχύτητος, συνήθως δὲν πρέπει τις νὰ ἀναμένῃ ἀκρίβειαν ἐν τῇ χρήσει τῶν λέξεων, ἀλλὰ δέον ν' ἀναζητῇ ἑκάστοτε τὴν ἔννοιαν, ἣν *ἐσκόπει* ὁ νομοθέτης νὰ δηλώσῃ.

[4] ν. 67 Π. (50. 17) «Ὁσάκις ὁ αὐτὸς λόγος δύο ἐννοίας ἐκδηλοῖ, ἐκείνῃ μάλιστα δεκτὴ γίνεται, ἥτις εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως προσαρμόζει

Ἐὰν δὲ μηδ' οὕτω δυνηθῇ νὰ φθάσῃ ὁ ἑρμηνευτὴς εἰς ἀποτέλεσμα, ὡς πάντως ὀφείλει, δέον νὰ προτιμήσῃ τὴν ἔννοιαν, ἥτις ὀλιγώτερον ἀφίσταται τοῦ λοιποῦ ἐν ἰσχύει δικαίου [1], ἢ ἥτις εἶνε ὀλιγώτερον ἐλαττωματικὴ [2], ἢ ἥτις εἶνε μᾶλλον ἐπιεικής [3].

Ἐὰν δὲ τὸ ἑρμηνευόμενον κείμενον εἶνε ἐκ τῶν Πανδεκτῶν ἢ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ Corpus, ὁ ἑρμηνευτὴς δέον ν' ἀποβλέπῃ καὶ εἰς τὸν ρωμαῖον συγγραφέα, ἐξ οὗ τὸ κείμενον ἐλήφθη ἢ τὸν ρωμαῖον αὐτοκράτορα, ὅστις τὴν διάταξιν ἔγραψεν· οὕτω δὲ θὰ πορισθῇ εὐχερῶς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἀμφιβόλου λέξεως, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, οἱ διάφοροι ρωμαῖοι νομομαθεῖς καὶ αὐτοκράτορες κατὰ διαφόρους ζήσαντες καὶ γράψαντες ἐποχάς, ἐν διαφόροις ἐννοίαις μετεχειρίζοντο πολλάκις τὴν αὐτὴν λέξιν [4]. Πλὴν τούτου ὅμως καὶ ἡ ἑκάστοτε ἀνεύρεσις—ἐὰν καὶ καθ' ὅσον εἶνε ἐφικτὴ—τῆς θέσεως, ἣν ἀρχικῶς κατεῖ-

---

περισσότερον»—ν. 19 Π. (1. 3) «Ἐπὶ ἀμφιβόλου ῥήσεως τοῦ νόμου ἐκείνη μᾶλλον ἡ σημασία εἶνε παραδεκτή, ἥτις εἶνε ἀνεπίληπτος, μάλιστα ἐὰν καὶ ἡ θέλησις τον νόμου δύναται ἐκ τούτου νὰ ἐξαχθῇ»· ἐν δὲ ν. 7 § 2 Π. (33. 10) λέγεται «οὐδεὶς πρέπει νὰ θεωρῆται ὅτι εἰπέ τι, ὅπερ δὲν διελογίσθη ἐν τῇ διανοίᾳ». Wind. Α' σ. 57.

[1] ν. 35 Κ. (3. 28).

[2] ν. 19 Π. (1. 3). Ἐπὶ ἀμφιβόλου ῥήσεως τοῦ νόμου ἐκείνη μᾶλλον ἡ σημασία εἶνε παραδεκτή, ἥτις εἶνε ἀνεπίληπτος, μάλιστα ἐὰν καὶ ἡ θέλησις τοῦ νόμου δύνηται ἐκ τούτου νὰ ἐξαχθῇ. Sav. Α' 229.

[3] ν. 18 Π. (1. 3) Ἐπιεικῶς πρέπει νὰ ἑρμηνεύωνται οἱ νόμοι, ὅπως διατηρῆται ἡ θέλησις αὐτῶν.—ν. 56 Π. (50. 17) Πάντοτε ἐπὶ ἀμφιβόλων τὰ ἐπιεικέστερα δέον νὰ προτιμῶνται.—ν. 168 αὐτ. Δέον νὰ ἐπιλαμβανώμεθα εὐκαιρίας, ἥτις παρέχει ἐπιεικεστέραν ἀπόφανσιν.—ν. 192 § 1 αὐτ. Ἐπὶ ἀμφιβολίας εἶνε οὐχ ἧττον δίκαιον ἢ ἀσφαλὲς ν' ἀκολουθῶμεν τὴν ἐπιεικεστέραν ἑρμηνείαν.—ν. 42 Π. (48. 20) Διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν νόμων αἱ ποιναὶ πρέπει μᾶλλον νὰ πραΰνωνται ἢ νὰ τραχύνωνται.

[4] Ὡς εἰκός, οἱ διάφοροι ρωμαῖοι συγγραφεῖς διάφορον μετεχειρίζοντο ἕκαστος ὕφος, καθὰ παρατηρεῖ καὶ ὁ Dernburg (σελ. 78)· οὕτως ἄλλοι ἔγραφον μετὰ διαυγείας ὡς ὁ Γάϊος, ἄλλοι μετὰ περιεκτικότητος καὶ ἀσαφείας, ὡς ὁ Παπινιανός· ἄλλοι μετὰ πλατειασμοῦ, ὡς ὁ Ἀλφῆνος Βάρος· ἄλλοι ῥίπτουσιν εὐχαρίστως παράδοξόν τινα λέξιν διεγείροντες οὕτω τοῦ ἀναγνώστου τὴν προσοχὴν καὶ τὴν σκέψιν, ὡς ὁ Λαβέων καὶ Παῦλος· ἄλλοι ἐμμένουσιν εἰς τὰς παραδεδεγμένας διδασκαλίας καὶ γνώμας, εἰ καὶ ἀποκλινούσης ἀπ' αὐτῶν τῆς πρακτικῆς, ὡς ὁ Οὐλπιανός. Ἴδε καὶ τὰς λεπτομερείας περὶ τῶν νομομαθῶν ἀνωτέρω σελ. 34 καὶ ἑξῆς.

χεν ἐν τῷ οἰκείῳ συγγράμματι τεμάχιόν τι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀποσπασθὲν καὶ ἐν τοῖς Πανδέκταις μετ' ἄλλων ἄλλοθεν ληφθέντων τεμαχίων κατατεθέν, ἔσται πολύτιμος ὁδηγὸς εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ὀρθῆς ἐννοίας ἀμφιβόλων λέξεων, μάλιστα δὲ συνδετικῶν μορίων. Τῳόντι συχνὰ ἐν τοῖς πανδέκταις μόρια συνδετικὰ ἢ λέξεις προϋποθέτουσιν ἀναντιρρήτως ἄλλα προηγούμενα, ἀφ' ὧν οἱ συντάκται τῶν Πανδεκτῶν ἀπεχώρισαν ἐκεῖνα διὰ παντός [1].

Τὴν ἐκτεθεῖσαν δὲ ἐκ τῶν λέξεων καὶ διὰ τῶν λέξεων γιγνομένην ἑρμηνείαν καλοῦμεν *γραμματικὴν* ἢ *φιλολογικήν*, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἑτέρας τῆς *λογικῆς*, περὶ ἧς ἐροῦμεν κατωτέρω. Πρὸ τούτου ὅμως ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία παρακολουθεῖται ἢ συνοδεύεται συνήθως καὶ ὑπὸ τῆς λεγομένης *κριτικῆς* [2], καὶ δὴ ἐξ ἀνάγκης. Τῳόντι ὁ ἑρμηνεύων γραμματικῶς κείμενόν τι νόμου συμβαίνει νὰ προσκρούῃ εἰς λέξεις ἐσφαλμένως τεθειμένας, παραμεμορφωμένας, ἢ εἰς ἄλλας ἐκ παραδρομῆς τεθειμένας, ὅθεν ἀχρήστους, ἢ τοὐναντίον νὰ μὴ εὑρίσκῃ ἄλλας, ὧν ἡ ὕπαρξις ἦν ἀπαραίτητος, ἄρα παραλειφθείσας [3]. Ἐὰν δὲ παρόμοιαι φθοραὶ τῶν κειμένων δὲν εἶνε σπάνιαι νῦν, ὅτε ἡ τυπογραφία συντελεῖ λίαν εἰς τὴν ἀκριβῆ τῶν νόμων δημοσίευσιν, πόσον μᾶλλον ἔδει νὰ ὦσι συχναὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κειμένων, ἅτινα διὰ γραφῆς κατηρτίζοντο καὶ δι' ἀντιγραφῆς διεδίδοντο καὶ διετηροῦντο; Αἱ συλλογαὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηρτίσθησαν ἐκ χειρογράφων ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἅτινα ἐπανειλημμένως πρότερον ἀντιγραφέντα, ἐπληρώθησαν, ὡς ἦν ἐπόμενον, ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων· ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν κατάρτισιν τῶν Ἰουστ. Συλλογῶν, τὰ λαμβανόμενα ἀποσπάσματα δὲν ἐτίθεντο ἄνευ ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων μεταλλαγῶν, οἷον προσθηκῶν, ἀφαιρέσεων, τροποποιήσεων. Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω ἀφοῦ αἱ Συλλογαὶ τοῦ Ἰουστ. κατηρτίσθησαν, πῶς περιῆλθον εἰς ἡμᾶς; οὐχὶ δι' αὐθεντικοῦ τινος κειμένου [4]

---

[1] Πρβ. Savign. § 40. Dernburg σελ. 79.

[2] Savign. § 38 σελ. 242.

[3] λ. χ. ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Πολ. Δικονομίᾳ δὲν εἶνε σπάνιαι τοιαῦται τοῦ κειμένου φθοραί· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ νομοθεσίᾳ ἀπαντῶσιν, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν διορθώσεων, ἃς σημειοῦσιν οἱ ἐκδόται Κωδίκων Ράλλης, Φλογαΐτης, καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς ἡμετέροις.

[4] Savig. A 243 ἐν τέλει. Dernburg σ. 75.

ἀλλὰ διὰ τοῦ καλουμένου Φλωρεντινοῦ χειρογράφου γενομένου αἰῶνάς τινας μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ ἄλλων ἐκείνου νεωτέρων· μεταξὺ δὲ τῶν χειρογράφων τούτων καὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, οἷον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ, τίς οἶδε πόσαι ἀντιγραφαὶ ἐμεσολάβησαν! Ἐὰν δὲ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τίνες ἦσαν οἱ ἀντιγραφεῖς, ἄνθρωποι ἐλαχίστων ἢ μηδαμινῶν γνώσεων καὶ δὴ νομικῶν, ἀσυνειδήτως ἀντιγράφοντες ἐπιστημονικὰ κείμενα σπεύδοντες μάλιστα, ἵνα ἐκ πλείονος ἀντιγραφικῆς ἐργασίας πλείονα πορισθῶσι καὶ τὰ κέρδη, θέλομεν κατανοήσει οἷος σωρὸς παρανοήσεων καὶ σφαλμάτων συνώδευε πᾶσαν νέαν ἀντιγραφήν, καὶ μεθ' ὁπόσων στρεβλώσεων καὶ ὁποίων παραλλαγῶν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς οἱ ρωμαϊκοὶ νόμοι! [1]

Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ ποιῶν τὴν γραμματικὴν ἑρμηνείαν κειμένου τινός, δέον συγχρόνως νὰ ποιῇ καὶ τὴν λεγομένην *κριτικὴν* ἐπ' αὐτοῦ [2], ἤτοι νὰ προσέχῃ τὸν νοῦν καὶ ἐλέγχῃ τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν λέξεων καὶ φράσεων, ἀποκαθιστῶν αὐτὰς εἰς τὴν ὀρθὴν κατάστασιν (emendatio), ἤτοι εἰς τὴν κατάστασιν, ἣν εἶχον ὅτε ἐξῆλθον τῶν χειρῶν τοῦ πρώτου δημιουργοῦ, τοῦ νομοθέτου, ἢ τοῦ νομομαθοῦς ἐπὶ κειμένου τῶν Πανδεκτῶν [3].

Ἵνα δέ τις ὀρθῶς καὶ εὐχερῶς ποιῇ τὴν κριτικήν, δέον νὰ βοηθῆται ὑπὸ γνώσεων ἀναφερομένων τὸ μὲν εἰς τὴν *παλαιογραφικὴν* [4] τὸ δὲ εἰς τὴν χρονολογίαν, καὶ τὴν νομικὴν γραμματολογίαν, ἤτοι εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἀρχικοῦ δημιουργοῦ τοῦ κειμένου,

---

[1] Πρβ. Wind. Α' σ. 66. Savig. A 244. Ρουσόπ. Θέμ. Ζ' 259.

[2] Wind. Α' σ. 55.

[3] Τινὲς (Savigny. A 242 Ρουσόπ. Θέμ. Ζ 322) διακρίνουσιν *ἀνωτέραν* καὶ *κοινὴν* κριτικήν. Ἡ τελευταία (ἣν ὁ Savigny καλεῖ καὶ *διπλωματικὴν* κριτ.) ἀσκεῖται ὅταν ὑπαρχουσῶν πλειόνων γραφῶν χωρίου τινός, πρόκηται νὰ ἐξακριβωθῇ τίς ἡ γνησιωτέρα καὶ συνεπῶς προτιμητέα· ἡ δὲ ἀνωτέρα κριτικὴ ἀσκεῖται, ὅταν μιᾶς οὔσης γραφῆς ἀσαφοῦς καὶ ἀβεβαίας πρόκηται νὰ ἐξευρεθῇ δι' ἀλλοιώσεων ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία αὐτῆς μορφή. Ἐπὶ τῶν νεωτέρων νόμων ἡ κοινὴ κριτικὴ δὲν ἔχει ἐφαρμογήν, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀνωτέρα, ἐνῶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν συλλογῶν ἐφαρμόζεται καὶ ἡ κοινή, ἕνεκα τῆς συνυπάρξεως πλειόνων ἐκδόσεων τοῦ αὐτοῦ κειμένου (Savigny Α' 242).

[4] Ἐνταῦθα ἀνάγεται καὶ ἡ γνῶσις καὶ ἀνακάλυψις τῶν συνήθως ἐν τοῖς χειρογράφοις ἁπαντώντων σφαλμάτων, οἷον παραλείψεων, συγχωνεύσεων ἢ μεταλλαγῶν γραμμάτων τινων τοῦ ἀλφαβήτου. Savig. Α' 250.

πρὸς δὲ εἰς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν τὸ κείμενον ἐδημιουργήθη[1]. Προκειμένου δὲ περὶ ρωμ. κειμένων ὁ ποιῶν κριτικὴν ὀφείλει καὶ νὰ παραβάλλῃ ταῦτα πρὸς ἕτερα συγγενῆ κείμενα περισωθέντα ἡμῖν ἄλλως ἢ διὰ τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οἷον διὰ συγγραφῶν τοῦ Γαΐου, Παύλου, Οὐλπιανοῦ κλπ. ἢ διὰ τῶν Συλλογῶν τοῦ Γρηγοριανοῦ, Ἑρμογενιανοῦ καὶ Θεοδοσίου, ἵνα ἐκ τῆς παραβολῆς ταύτης εὕρῃ, τίς ἡ γνησία καὶ ὀρθὴ γραφή[2]. Ἡ κριτικὴ δὲ προχωροῦσα δύναται νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ θέλει διορθοῖ τὰ κείμενα ὅλως ἀλλοιοῦσα αὐτά. Οὐχ ἧττον τοῦ μέτρου τούτου δέον νὰ γίνηται χρῆσις ὡς τελευταίου καταφυγίου, ὅταν τοὐτέστιν ἡ διόρθωσις λέξεων ἢ μερικῶν φράσεων εἰς μηδὲν ἄγῃ ἀσφαλὲς καὶ πειστικόν, τὸ δὲ κείμενον ἐξακολουθῇ παρέχον ἀντιφατικάς, ἀλόγους καὶ ἐν γένει ἀδοκίμους ἐννοίας. Ἀλλὰ καὶ τότε ἡ ἀλλοίωσις τῶν κειμένων δέον νὰ γίνηται μετὰ τῆς δυνατῆς μετριότητος, καὶ μόνον ἐφ' ὅσον εἶνε ἀναγκαία.

Ἡ κριτικὴ προσέτι ἀναγκάζεται ν' ἀσχοληθῇ καὶ περὶ τὴν *στίξιν* τῶν κειμένων, ἀφοῦ μάλιστα τὰ χειρόγραφα οὔτε στίξεις ἔχουσιν οὔτε κἂν λέξεις διακεκριμένας, ἀλλὰ κατὰ συνέχειαν παρατεταγμένας[3]· ἔχει δὲ ἡ στίξις ἱκανὴν σπουδαιότητα, καθόσον πολλάκις διάφορος στίξις διάφορον προσδίδει τῷ κειμένῳ ἔννοιαν. Ἡ στίξις ὅμως, καθὰ παρατηρεῖ ὁ Savigny[4], συνέχεται καὶ ἐξαρτᾶται συνήθως ἐκ τῆς ἑρμηνείας, ἣν τῷ κειμένῳ δίδομεν.

Καὶ ἀφοῦ δὲ διὰ τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας συντρεχούσης καὶ τῆς κριτικῆς, τὸ μὲν ἀποκατασταθῇ τὸ κείμενον εἰς τὴν ὀρθὴν κατάστα-

---

[1] Ἡ κριτικὴν ποιῶν δέον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει, ὅτι ἐνίοτε τὰ κείμενα μετηλλάχθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων, εἴτε διότι δὲν κατηνοοῦντο ὑπ' αὐτῶν, εἴτε διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των εἶχε μεταβληθῇ ὁ ἀντιγραφόμενος κανὼν δικαίου, οἱ δὲ ἀντιγραφεῖς ἐνόμιζον ὅτι ἔδει νὰ ἐπιδείξωσι τὰ ἴδια φῶτα διορθοῦντες χωρία ἀρχαιότερα· παράδ. ἡ § 4 Εἰσ. (1. 10) Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis, jungi *non* possunt, ἐνῷ πολλὰ χειρόγραφα δὲν ἔχουσι τὸ non. Ἡ ἐξήγησις εἶνε, διότι τινὲς ἀντίγραφεῖς γινώσκοντες, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των ὁ γάμος μεταξὺ ἀδελφοπαίδων δὲν ἐπετρέπετο, ἐνόμισαν καλὸν νὰ παρεμβάλωσι τὸ non ἐν κειμένῳ, ὅπερ ὀρθῶς εἶχεν ἄνευ τοῦ non διὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἀρχικῶς ἐγράφη. Savig. A' 251.

[2] Savig. A' 250.

[3] Ἴδε τὸ ἐν σελ. 64 πανόμοιον.

[4] A' 248.

σιν, τὸ δὲ συναχθῇ ἡ ἔννοια αὐτοῦ, τὸ ἔργον τοῦ ἑρμηνευτοῦ δὲν ἐπερατώθη, οὐδὲ ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ἐφησυχάσῃ, πρὶν ἢ διὰ νέας ἐργασίας καὶ νέου ἐλέγχου βεβαιωθῇ ὁριστικῶς, ὅτι τὸ κείμενον ἡρμήνευσεν ὀρθῶς. Ἡ νέα ἐργασία καλεῖται πρὸς διάκρισιν *λογικὴ* ἑρμηνεία, ἀποτελεῖ δὲ τὸ δεύτερον καὶ τελειωτικὸν στάδιον πάσης ἑρμηνείας, θὰ ἐλέγομεν δὲ καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἐὰν μὴ ἐφοβούμεθα μὴ ὁ ἀναγνώστης ἄρξηται ὑποτιμῶν τὸ πρῶτον στάδιον τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας καὶ κριτικῆς, οὗ τὴν σπουδαιότητα τοσοῦτον ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξήραμεν [1]. Ἀναντιρρήτως ὅμως ἡ λογικὴ ἑρμηνεία εἶνε ἐργασία ὑψηλοτέρα, εὐγενεστέρα καὶ λεπτοτέρα τῆς γραμματικῆς [2], διὸ συγχρόνως δυσχερεστέρα καὶ κινδυνωδεστέρα αὐτῆς. Ἐν ταὐτῷ δὲ ἡ λογικὴ ἑρμηνεία εἶνε τῆς γραμματικῆς ἐπικρατεστέρα [3], διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπὶ ἀσυμφωνίας μεταξὺ αὐτῶν ἡ προτίμησις δίδεται τῇ λογικῇ ἑρμηνείᾳ, ὡς ἐνδεικνυούσῃ ἀκριβέστερον τὴν βούλησιν τοῦ νομοθέτου [4].

Τῳόντι, ἀφοῦ ὁ ἑρμηνευτὴς διὰ τῆς γραμματικῆς ἐργασίας ἐπορίσθη ἔννοιάν τινα ἐκ τοῦ κειμένου, δὲν δύναται, καθὰ εἴπομεν ἤδη, νὰ ᾖ βέβαιος, ὅτι αὕτη εἶνε καὶ ἡ ἀληθὴς ἔννοια, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποβάλῃ ταύτην εἰς νέον ἔλεγχον [5]. Πρὸς τοῦτο δέον ν' ἀνεύρῃ τὸν λόγον ἢ σκοπὸν (ratio legis), εἰς ὃν ὁ δημιουργὸς τοῦ κειμένου τοῦ νόμου ἀπέβλεπεν, οὕτω δὲ νὰ κρίνῃ, ἂν ἡ συναχθεῖσα ἔννοια συνάδῃ καθ' ὅλα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ οὔ. Πῶς ὅμως ὁ ἑρμηνευτὴς θὰ γινώσκῃ ἑκάστοτε τὸν σκοπὸν τοῦ νόμου; Ἔνθα μὲν ὁ νομοθέτης ἐδήλωσε τοῦτον, τὸ πρᾶγμα εἶνε εὐχερές· ἀλλὰ συνήθως ὁ νομοθέτης παρασιωπᾷ τὸν σκοπόν [6], ἐνίοτε δ' ἐκ πολιτικῶν ἢ ἄλλων λόγων προβάλλει σκοπὸν καὶ λόγον τοῦ νόμου ἄλλον ἢ τὸν ἀληθῆ [7]. Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν

---

[1] Πρβ. Dernburg σ. 75.

[2] Wind. Α' σ. 59.

[3] Οἰκονομ. Γεν. Ἀρχ. 47.

[4] Ἐν ν. 7 § 2 Π. (33. 10) λέγεται: Ἡ διάνοια τοῦ λέγοντος προηγεῖται καὶ ὑπερισχύει τῆς ἐκφράσεως.

[5] Ν. 17. Π. (1. 3). Γινώσκειν νόμους δὲν εἶνε τὸ κατέχειν τὰ ῥήματα αὐτῶν ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἔκτασιν. — ν. 6 § 1. αὐτ. Τὸ ῥῆμα «κατὰ τοὺς νόμους» δέον νὰ νοῆται ὡς ἑξῆς: κατά τε τὴν ἔννοιαν τῶν νόμων καὶ κατὰ τὰ ῥήματα.

[6] Ρουσοπ. Θεμ. Ζ' 281.

[7] Glück. Α'. 246.

περιπτώσει ὁ ἑρμηνευτὴς θὰ καταφύγῃ εἰς πλάγια μέσα, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸν σκοπόν. Οὕτω δέον νὰ συσχετίζῃ τὸ ὑπὸ ἑρμηνείαν τεμάχιον νόμου πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ ἑπόμενα αὐτοῦ τεμάχια, καὶ πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἰδίου νόμου, διότι συχνὰ ἐκ τῆς τοιαύτης συσχετίσεως προκύπτει ἡ ἀληθὴς τοῦ τεμαχίου ἔννοια καὶ ὁ σκοπός, ἐνῷ ἄλλως τὰ κατ' ἰδίαν μέρη νόμου τινὸς μεμονωμένως λαμβανόμενα διάφορον τῆς ἀληθοῦς παρέχουσιν ἔννοιαν [1]. Προσέτι δέον νὰ μελετήσῃ τὴν λοιπὴν σύγχρονον τῷ ὑπὸ ἑρμηνείαν κειμένῳ νομοθεσίαν [2], τὰ τότε ἤθη καὶ ἔθιμα, τὰς γνώσεις καὶ ἰδέας τοῦ νομοθέτου περὶ νομοθεσίας καὶ πολιτείας καὶ ὅ,τι ἄλλο συγγενὲς δυνηθῇ νὰ εὕρῃ ἑκάστοτε χρήσιμον. Ἐὰν δὲ τυχὸν ὁ νόμος ἐλήφθη ἐξ ἀλλοδαπῆς νομοθεσίας, ἀναγκαῖον εἶνε ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς ταύτην, ἵνα συναγάγῃ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ ἐγχωρίου νόμου [3]. Ἐπὶ νόμων δὲ κοινοβουλευτικῶς δημιουργηθέντων, τὰ μάλιστα βοηθητικαὶ εἶνε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, αἱ ἐν τῇ βουλῇ δηλώσεις τῆς εἰσαγαγούσης τὸν νόμον ἀρχῆς [4], καὶ ἡ σχετικὴ δικαιολογικὴ ἔκθεσις, ἥτις εἴθισται νὰ συνοδεύῃ πᾶν νομοσχέδιον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τίτλος τοῦ νόμου, ὁ συνοψίζων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, δύναται ἐνίοτε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ νόμου, διότι ἐν τῷ τίτλῳ δηλοῦται συνήθως ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου [5].

---

[1] Τοῦτο ἐννοεῖ ὁ ν. 24 Π. (1. 3) Ἄδικον εἶνε νὰ δικάζῃ τις ἢ ἀποκρίνηται λαμβάνων ὑπ' ὄψει ἕν τι τεμάχιον χωρὶς νὰ ἐξετάζῃ ὁλόκληρον τὸν νόμον. Savig. A' 223.

[2] Ἅπασα ἡ ἐν χρόνῳ τινὶ ἰσχύουσα νομοθεσία θεωρεῖται ὡς ἐνιαία, τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ ἡ ῥῆσις τοῦ Παύλου (ν. 26 Π. 1. 3) Δὲν εἶνε νέον, ὅτι οἱ παλαιότεροι νόμοι βαίνουσιν ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν νεωτέρων. Savig. A' 214 καὶ 223.

[3] Οἰκονομ. Γεν. Ἀρ. 49.

[4] Αἱ τοιαῦται δηλώσεις περὶ τῆς ἐννοίας τῶν ψηφιζομένων νόμων χρησιμεύουσι τωόντι ὡς μέσα καὶ δὴ ἰσχυρότατα πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθοῦς τῶν νόμων ἐννοίας· ἀλλ' αὗται δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ποσῶς ὡς *αὐθεντικὴ ἑρμηνεία* τῶν νόμων τούτων, καθὰ καὶ ὁ Dernburg (σελ. 83) παρατηρεῖ.

[5] Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ἰδίως τῶν Πανδεκτῶν αἱ ἐπικεφαλίδες τῶν τίτλων ἀναγνωρίζονται ῥητῶς ὑπὸ τῶν ἑρμηνευτῶν ὡς μεγάλως συντελοῦσαι εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὑπ' αὐτὰς κειμένου. Ρουσ. Θέμ. Z' 288. Ὅμως φρονῶ, ὅτι καὶ διὰ παντὸς νόμου τὴν ἑρμηνείαν ἡ ἐπικεφαλὶς αὐτοῦ δύναται καὶ πρέπει νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψει· οὕτω λ. χ. ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ ν. ΩΛΖ' 1880 περὶ

Ἑτέρωθεν τὰ μετὰ τὸν νόμον ἐκδοθέντα πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτοῦ Διατάγματα, Ἐγκύκλιοι καὶ Ὁδηγίαι δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἔνδειξιν τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ νόμου, εἰ καὶ αἱ ἐφαρμόζουσαι ἀρχαὶ οὐχὶ σπανίως παρανοοῦσαι τοὺς νόμους σφαλερῶς αὐτοὺς ἐφαρμόζουσι, διὸ καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν γινομένη ἐφαρμογὴ δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται ἀνεξελέγκτως ὑπὸ τοῦ ἑρμηνευτοῦ.

Ἀφοῦ δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρω μέσων ὁ ἑρμηνευτὴς κατορθώσῃ ν' ἀνεύρῃ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τοῦ νομοθέτου, δυνατὸν νὰ συμβῶσι τρία τινά· δυνατὸν ὁ σκοπὸς οὗτος νὰ συμπίπτῃ ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἐκ τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας συναχθέντα, δυνατὸν ὅμως καὶ νὰ ᾖ εὐρύτερος ἢ στενώτερος ἢ καὶ διάφορος. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ ἑρμηνευτὴς ἐπεράτωσε τὴν ἐργασίαν του, εὗρε τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ κειμένου, ἥτις εἶνε ἡ διὰ τῆς γραμματικῆς καὶ λογικῆς ἑρμηνείας ἐκ συμφώνου ὑποδεικνυομένη. Ἐὰν ὅμως ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἀποδειχθῇ εὐρύτερος ἐκείνου, ὃν ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία δείκνυσιν, ὁ ἑρμηνευτὴς πρὸ τῆς ἀσυμφωνίας ταύτης εὑρισκόμενος, ὀφείλει νὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν εἰς τὴν λογικὴν ἑρμηνείαν[1] καὶ νὰ θεωρήσῃ ὅτι ἐν τῇ περιωρισμένῃ γραμματικῇ διατυπώσει τοῦ νόμου ἐνυπάρχει ἡ εὐρυτέρα ἔννοια, ἣν ἡ λογικὴ ἑρμηνεία ὑπέδειξε· παράδειγμα· ὁ Ῥόδιος νόμος περὶ ἐκβολῆς (Lex Rhodia de jactu Π. 14. 2) ὁρίζει ὅτι, ἐὰν πρὸς ἐλάφρυνσιν πλοίου ἐγένετο ἐκβολὴ ἐμπορευμάτων, διὰ συνεισφορᾶς πάντων δέον νὰ ἐπανορθῶται ἡ ὑπὲρ πάντων γενομένη ζημία. Ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία περιορίζει τὸν νόμον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐκβολῆς ἐμπορευμάτων ἐν καιρῷ τριχυμίας. Ἀλλ' ἡ λογικὴ ἑρμηνεία πείθει, ὅτι σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦν, νὰ μὴ ἀδικῆται μόνος ὁ ἐν κοινῷ κινδύνῳ θυσιάσας τὰ ἑαυτοῦ πράγματα ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ συνόλου· συνέπεια τούτου εἶνε, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου δέον νὰ νοηθῇ εὐρύτερος, ἤτοι νὰ περιλάβῃ καὶ ἑτέρας περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐν κοινῷ κινδύνῳ εἷς θυσιάζει τὰ ἑαυτοῦ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ συνόλου[2], ὅθεν καὶ εἰς τὴν

ἀπαγορεύσεως ἀπὸ τοῦ ν. ἀναλαμβάνωσιν οἱ οἰκον. ἔφοροι δικαστ. ἀγῶνα ἐπ' ὀνόματι τοῦ δημοσίου κλπ. νομίζω ὅτι ἡ ἐπικεφαλὶς αὕτη τοῦ νόμου μεγάλως συντελεῖ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀληθοῦς τοῦ νόμου ἐννοίας (ἴδε ἐμὴν διατριβὴν ἐν Θέμ. Ε' σελ. ἀριθ. 6).

[1] Οἰκονομ. Γεν. Ἀρ. 49.

[2] Τοῦτο ἐμμέσως μαρτυρεῖται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου ν. 2 πρ. Π. (14. 2)

περίπτωσιν τῆς πυρκαϊᾶς ἐν πλοίῳ, ἢ τῆς πειρατείας ἢ τῆς πολεμικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ τοιαύτη δ' ἑρμηνεία καλεῖται εἰδικώτερον *διασταλτική*—extensiva. Εἶδος διασταλτικῆς ἑρμηνείας εἶνε καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ καλουμένου argumentum a contrario· συμβαίνει δηλ. ἐνίοτε κανών τις νὰ διατυπῶται μέχρι τινὸς ὁρίου οὕτως, ὥστε ἐν αὐτῷ νὰ περιλαμβάνηται ἡ ἔννοια, ὅτι πέραν τῶν ὁρίων τούτων θέλει ἰσχύει ὁ ἀντίθετος κανών [1]· λ. χ. ὅταν ὁ πραίτωρ λέγῃ intra annum judicium dabo, ὑπονοεῖται ἐκ τῶν ρημάτων τούτων post annum non dabo· ὅθεν διὰ τῆς διασταλτικῆς ἑρμηνείας δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὴν κατὰ τὸ ἥμισυ δηλωθεῖσαν διάνοιαν τοῦ πραίτωρος [2].

Ἐὰν τοὐναντίον ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου εὑρεθῇ στενώτερος ἐκείνου, ὃν ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία δείκνυσιν, ὁ ἑρμηνευτὴς ὀφείλει καὶ πάλιν νὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν εἰς τὴν λογικὴν ἑρμηνείαν, καὶ εἰς μόνα τὰ ὑπ' αὐτῆς ὑποδεικνυόμενα θέματα νὰ θεωρῇ ἐφαρμοστέον τὸν νόμον· παράδειγμα. Διάταξις τοῦ αὐτοκρ. Μάρκου (ν. 8 πρ. Π. 2. 15) ὁρίζει «ὁ περὶ διατροφῆς συμβιβασμὸς τότε μόνον νὰ ἰσχύῃ, ὅταν ἐγένετο σὺν τῇ γνώμῃ τοῦ πραίτωρος»· προφανῶς κατὰ τὴν γραμματικὴν ἑρμηνείαν ἡ διάταξις ἐφαρμοστέα εἰς πάντα συμβιβασμὸν περὶ διατροφῆς· ἀλλ' ἑρμηνεύοντες τὴν διάταξιν λογικῶς, καὶ ἀνευρίσκοντες ὅτι σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦν νὰ προλάβῃ τὴν ζημίαν, ἣν οἱ δικαιούμενοι εἰς διατροφὴν θὰ ὑφίσταντο προεξοφλοῦντες τὸ μέλλον χάριν ἀπολαυστικωτέρου παρόντος [3], συνάγομεν ὅτι ὁ νομοθέτης ἀπέβλεψε μόνον εἰς τὰς διατροφὰς τοῦ μέλλοντος, οὐχὶ δὲ τὰς τοῦ παρελθόντος, αἵτινες ἐγκαίρως μὴ καταβληθεῖσαι μετετράπησαν εἰς ὀφει-

---

λέγοντος: διότι εἶνε ἐπιεικέστατον νὰ συμμετάσχωσι τῆς ζημίας ἐκεῖνοι, οἵτινες διὰ τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀλλοτρίων πραγμάτων ἐπέτυχον, ὥστε νὰ ἔχωσι σῶα τὰ ἑαυτῶν πράγματα.

[1] Savig. A 237.

[2] Κατὰ τὸν Savig. A 237 σημ. n ἐπιδοκιμάζοντα τὴν γνώμην τοῦ Donnelus (I. 14) ἐνταῦθα ἀναφέρεται ὁ ν. 22 Π. (1. 3) «ὅταν ὁ νόμος συγχωρῇ τι διὰ τὸ παρελθόν, ἀπαγορεύει [τοῦτο] διὰ τὸ μέλλον». Σημαίνει δηλ. ὁ νόμος, ὅτι ἡ ἀγωγή, ἥτις κατὰ νόμον ἐπιτρέπεται πρὸ τῆς παρελεύσεως τοῦ ἔτους, ἀπαγορεύεται μετὰ τὸ ἔτος (εἰς τὸ μέλλον).

[3] Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Οὐλπιανὸς ἐν ν. 8 § 6 II. (2. 15) λέγων σὺν ἄλλοις «τὸ συγκλητικὸν δόγμα ἠθέλησε μόνον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διὰ συμβιβασμοῦ διακοπὴν τῆς διατροφῆς».

λόμενα χρήματα, περὶ ὧν ἐὰν καὶ ἄνευ δικαστικῆς παρεμβάσεως συναφθῇ συμβιβασμός, ὁ δικαιούμενος εἰς διατροφὴν οὐδένα διατρέχει λιμοῦ κίνδυνον. Ἆρα ἡ διάταξις ἐφαρμοσθήσεται περιωρισμένως καθὰ ὑποδεικνύει ἡ λογικὴ ἑρμηνεία, καὶ οὐχὶ γενικῶς καθὰ ἡ γραμματικὴ ὑποδεικνύει. Ἡ τοιαύτη δὲ ἑρμηνεία καλεῖται εἰδικώτερον *συσταλτικὴ*—restrictiva.

Ἐὰν ὅμως ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου εὑρεθῇ ὅλως διάφορος τοῦ ἐκ τῆς γραμματικῆς ἐννοίας συναχθέντος, ὁ ἑρμηνευτὴς δέον νὰ παρατηρήσῃ μὴ ἡ διαφορὰ προῆλθεν ἐκ τῆς παραλείψεως ἢ προσθήκης λέξεώς τινος· συμβαίνει τῳόντι ἐνίοτε ἐν τῇ διατυπώσει νόμου τινὸς νὰ παραλειφθῇ ἢ νὰ προστεθῇ λ. χ. ἓν *δέν* [1], τότε δὲ ἡ ἔννοια καθίσταται ὅλως ἀντίθετος· ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν περιπτώσει ὁ ἑρμηνευτὴς ὁδηγούμενος ἐκ τῆς λογικῆς ἑρμηνείας θέλει διορθώσει οὐχὶ κυρίως τὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ τὸ *κείμενον* τοῦ νόμου, ἤτοι θὰ μετέλθῃ ἐπ' αὐτοῦ τὴν κληθεῖσαν κριτικήν. Ἐὰν ὅμως τοιαύτη τις παράλειψις ἢ προσθήκη δὲν εὑρίσκηται, ὁ ἑρμηνευτὴς δέον νὰ παρατηρήσῃ μὴ ἡ ἐκ τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας συναγομένη ἔννοια τυγχάνῃ ξένη καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἰδέας καὶἐννοίας, ἃς ὁ νομοθέτης ἐξ ἄλλων μερῶν τοῦ ὑπὸ ἑρμηνείαν νόμου ἢ καὶ ἐξ ἄλλων νόμων ἀποδείκνυται ἔχων· ἐὰν τοιοῦτόν τι συμβαίνῃ, ὁ ἑρμηνευτὴς θὰ εὑρεθῇ πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν νόμον, κηρύσσων τὸν νομοθέτην ἄλογον καὶ παράλογον, ἢ νὰ δεχθῇ τὸν τελευταῖον ὡς λογικὸν καὶ συνεπῆ, νὰ μὴ λάβῃ δ' ὑπ' ὄψει τοῦ νόμου τὴν φαινομένην ἔννοιαν. Πρὸ τοῦ τοιούτου ὅμως διλήμματος δὲν ἐπιτρέπεται δισταγμός· ὁ νομοθέτης οὐδέποτε ὑποτίθεται παράλογος, τοὐναντίον πάντοτε συνεπὴς ἑαυτῷ· εἶνε τοῦτο πλάσμα νομικόν. Ἀκόλουθον λοιπὸν εἶνε ἡ ἐπιλογὴ νὰ γίνηται πάντοτε ὑπὲρ τοῦ νομοθέτου καὶ κατὰ τοῦ νόμου. Εἶνε ἀληθές, ὅτι οὕτως ἀλλοιοῦται ἡ ἔννοια τοῦ νόμου· ἀλλ' ἡ ἀλλοίωσις, ὅσον καὶ ἂν ᾖ μεγάλη, εἶνε πάντοτε τοιαύτη, οἵαν ὁ νομοθέτης, ὁ λογικὸς καὶ συνεπὴς ἀείποτε ἑαυτῷ, δὲν ἀποκρούει. Ἐπὶ τῆς προκειμένης λοιπὸν ἑρμηνείας, ἣν δυνάμεθα νὰ *καλέσωμεν* ἀλλοιοῦσαν, δίδομεν τῷ νόμῳ ἔννοιαν, ἣν ὁ νομοθέτης *ἀφεύκτως* ἤθελεν, ἀφοῦ, εἴπομεν, παράλογος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποτεθῇ· ὥστε κυρίως ἡ ἀλλοίωσις δὲν ἀφορᾷ εἰς

---

[1] Ἤ τε Πολ. Δικονομία, καὶ ἡ λοιπὴ νομοθεσία ἡμῶν ἡ ἐκ γερμανικῶν πρωτοτύπων μεταφρασθεῖσα παρέχει ἱκανὰ τοιαῦτα παραδείγματα.

τὴν βούλησιν τοῦ νομοθέτου, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν τῷ νόμῳ δηλωθεῖσαν ἔννοιαν· παράδειγμα [1]. Κατά τινα διάταξιν τοῦ Μάρκου εἰς τὸν χειροτονηθέντα ἐπίτροπον, ὄντα δὲ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἢ ἐντὸς ἀκτῖνος ἑκατὸν μιλίων, δίδεται προθεσμία 50 ἡμερῶν, ἵνα δηλώσῃ τὴν ἀποδοχὴν ἢ μή· διὰ τὸν ὄντα ὅμως πέραν τῶν ἑκατὸν μιλίων πρέπει νὰ δίδηται προθεσμία ἡμερῶν 30, πρὸς δὲ 1 ἡμέρα ἀνὰ 20 μίλια. Οὕτως ὅμως θὰ ἐπήρχετο, ὥστε εἰς τὸν διατρίβοντα μακρύτερον νὰ δίδηται προθεσμία μικροτέρα· «καίτοι ὅμως βεβαιότατα ἡ ῥῆσις τοῦ νόμου τοῦτο δηλοῖ [2], ἡ διάνοια ἐν τούτοις τοῦ νομοθέτου ἄλλο θέλει· διότι οὕτω καὶ ὁ Κερβίδιος Σκαιβόλας καὶ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Δομίτιος Οὐλπιανὸς οἱ κορυφαῖοι τῶν νομικῶν γράφουσιν, λέγοντες ὅτι οὕτω πρέπει ταῦτα νὰ τηρῶνται, ὥστε οὐδέποτε νὰ δίδηται εἴς τινα προθεσμία μικροτέρα τῶν 50 ἡμερῶν».

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω λοιπὸν σπουδαιότατον διὰ τὴν λογικὴν ἑρμηνείαν εἶνε ἡ ἀνεύρεσις τοῦ σκοποῦ τοῦ νομοθέτου. Ἀλλ' εἶνε ἡ ἀνεύρεσις αὐτοῦ πάντοτε εὐχερὴς καὶ δυνατή; Μεθ' ὅλα τὰ μέσα, ἅτινα ἀνωτέρω περιεγράψαμεν, πολλάκις εἴτε οὐδένα διαβλέπομεν σκοπὸν ἐν νόμῳ τινί, εἴτε διαβλέπομεν τοιοῦτον ἀπίθανον· καθόσον ὁ νομοθέτης μὴ ὢν ὑπόχρεως νὰ δηλώσῃ σὺν τῷ νόμῳ καὶ τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ σκοπόν, πολλάκις παρασιωπᾷ ἢ καὶ ἀποκρύπτει τὸν σκοπὸν τοῦτον [3]. Τοῦτο δ' ἐκφράζει καὶ ὁ ν. 20 Π. (1. 3): Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ δοθῇ ὁ λόγος πάντων, ὅσα ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ὡρίσθησαν. Ἐν ἀμηχανίᾳ λοιπὸν ὁ ἑρμηνευτὴς ἀσφαλέστερον θέλει πράξει, ἐὰν δώσῃ τῷ νόμῳ εὐρυτάτην κατὰ τὸ δυνατὸν ἔννοιαν, ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ μὲν τὰς ἑξῆς ἐπιταγὰς τῶν Πανδεκτῶν [4], «Νόμοι πρέπει νὰ γίνωνται, ὡς λέ-

---

[1] N. 13 § 2 Π. (27. 1).

[2] Παρατηρεῖ ὁ Μοδεστῖνος.

[3] Savig. A' 218.

[4] N. 3—6 Π. (1. 3) Ὁ Savigny (A' 305) εὐλόγως τίθησι τὸ ἐρώτημα, πῶς ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις ἀπηγόρευσε πᾶσαν ἰδιωτικὴν ἑρμηνείαν τῶν ἑαυτοῦ Συλλογῶν, περιέλαβεν ἐν τούτοις μάλιστα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῶν Πανδεκτῶν, κανόνας ἑρμηνευτικούς· ὀρθῶς δὲ ὁ ἴδιος ἀπαντᾷ, ὅτι ἡ παράθεσις τῶν ἑρμηνευτικῶν κανόνων, δὲν δηλοῖ, ὅτι θέλει νὰ διδάξῃ τοὺς ἰδιώτας πῶς νὰ ἑρμηνεύωσι τοὺς νόμους, ὡς οὐδὲ ἡ παράθεσις ἐν τῷ ἰδίῳ τίτλῳ (1. 3) κανόνων περὶ θέσεως νόμων, δὲν ἠδύνατο νὰ σημάνῃ, ὅτι ὑποδεικνύει πῶς οἱ ἰδιῶται πρέπει νὰ ποιῶσι

γει ὁ Θεόφραστος, περὶ τῶν συνήθως συμβαινόντων, οὐχὶ δὲ τῶν ἐξ ἀπροόπτου. Ἕνεκα ἐκείνων, ὅσα μίαν ἴσως φορὰν δύνανται νὰ συμβῶσι, νόμοι δὲν γίνονται, διότι πρὸς ἐκεῖνα μᾶλλον δέον νὰ ρυθμίζηται ὁ νόμος, ὅσα καὶ συχνὰ καὶ εὐκόλως, παρὰ πρὸς ὅσα σπανιώτατα συμβαίνουσι. Διότι τὸ συμβαῖνον ἅπαξ ἢ δίς, ὡς λέγει ὁ Θεόφραστος, παρατρέχουσιν οἱ νομοθέται»· τὸ δὲ τοὺς ἑξῆς κανόνας: Ἐκ πλειόνων δυνατῶν ἑρμηνειῶν νόμου τινός, προτιμᾶται ἐκείνη, δι' ἧς δὲν ζημιοῦται ἐκεῖνος, ὑπὲρ οὗ ὁ νόμος ἐτέθη [1]. Θὰ ἦν τωόντι ἀντιφατικόν, ἐὰν νόμον τεθειμένον ὑπὲρ τάξεώς τινος προσώπων ἡρμηνεύομεν οὕτως, ὥστε ν' ἀποβαίνῃ οὗτος δυσμενὴς πρὸς αὐτά [2]. Ἄλλοτε πάλιν ἐκ πλειόνων δυνατῶν ἑρμηνειῶν δέον νὰ προτιμᾶται ἐκείνη, δι' ἧς δὲν προσβάλλονται κεκτημένα δικαιώματα τρίτων. Τωόντι κατὰ κάνόνα οἱ νόμοι σέβουσι τὰ κεκτημένα δικαιώματα, ἔνθα δὲ τοὐναντίον ὁ νομοθέτης θέλει, δηλοῖ τοῦτο· λοιπὸν ἔνθα οὐδὲν ἐδήλωσεν, ὑποτίθεται ἀκολουθήσας τὸν κανόνα· ἀναλόγως δὲ πρέπει νὰ γίνηται καὶ ἡ ἑρμηνεία [3]. Ἄλλοτε πάλιν δέον νὰ προτιμᾶται ἡ ἑρμηνεία, ἥτις εἶνε ἁρμοδιωτέρα πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ ἐν γένει καταλληλοτέρα [4], ἢ ἡ φέρουσα εἰς ἀποτέλεσμα εὔλογον [5].

Ἑτέρωθεν ὅμως ἀπαιτεῖται προσοχή, ἵνα μὴ ὁ ἑρμηνευτὴς συγχέῃ τὸν λόγον νόμου τινὸς (ratio legis) πρὸς τὴν *ἀφορμὴν* αὐτοῦ (occasio legis)· διότι ἡ ἀφορμή, ἤτοι περίστασίς τις εἰδικὴ προκαλέσασα τὴν προσοχὴν τοῦ νομοθέτου, εἶνε τι ὅλως τυχαῖον, ὅπερ μετὰ

νόμους. Τουναντίον ἡ παράθεσις τῶν τοιούτου εἴδους κανόνων σκοπεῖ νὰ γνωρίσῃ, πῶς ὁ αὐτοκράτωρ, μόνος νομοθέτης καὶ μόνος ἑρμηνευτής, ἤθελεν ἑκάστοτε τὸ μὲν νομοθετεῖ τὸ δὲ ἑρμηνεύει τοὺς νόμους.

[1] Ρουσόπ. Θέμ. Ζ' 281.

[2] Ἐὰν ὁ κανὼν οὗτος ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει, ὁ ν. ΡΠΘ' περὶ χρεῶν τῶν δήμων δὲν θὰ ἡρμηνεύετο, ὡς νῦν ἑρμηνεύεται, ἀπὸ εὐεργετικοῦ τῶν δήμων μεταβληθεὶς εἰς καταστρεπτικὸν τῶν ἰδίων. Ἴδε *Νομικὴν* Β' σελ. 81

[3] Ρουσόπ. Θέμ. Ζ' 282.

[4] Ν. 67 Π. (50. 17) Ὁσάκις ὁ αὐτὸς λόγος δύο ἐννοίας ἐκδηλοῖ, ἐκείνη μάλιστα δεκτὴ γίνεται, ἥτις εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως προσαρμόζει περισσότερον. Savig. Α' σ. 229.

[5] Οἰκονομ. Γεν. Ἀρχ. 51. Ν. 19 Π. (1. 3) Ἐπὶ ἀμφιβόλου ῥήσεως τοῦ νόμου ἐκείνη μᾶλλον ἡ σημασία εἶνε παραδεκτή, ἥτις εἶνε ἀνεπίληπτος, μάλιστα ἐὰν καὶ ἡ θέλησις τοῦ νόμου δύνηται ἐκ τούτου νὰ ἐξαχθῇ.

τὴν δημιουργίαν τοῦ νόμου λησμονεῖται καὶ πρέπει νὰ λησμονῆται, ἵνα μή ποτε ὑπ' ὄψει λαμβάνηται [1]· οὕτω λ. χ. τοῦ Μακεδονιανείου δόγματος ἀφορμὴ μὲν ὑπῆρξε νέος τις καταχρεωθεὶς καὶ φονεύσας τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ἵνα ταχύτερον ἱκανοποιήσῃ τοὺς κατενοχλοῦντας αὐτὸν δανειστάς, λόγος δὲ καὶ σκοπὸς ἡ καθ' ὅλου περιφρούρησις τῶν νέων ἀπὸ ὀλισθηρῶν δανείων διευκολυνόντων τὴν διαφθοράν [2]. Ὁμοίως τῆς ὑπὸ τοῦ πραίτωρος ἀπαγορεύσεως εἰς τὰς γυναῖκας τοῦ δικολογεῖν ὑπὲρ ἄλλων ἀφορμὴ μὲν ὑπῆρξε γυνή τις ἀναιδὴς ἀναισχύντως δικολογοῦσα καὶ τὸν ἄρχοντα ἀνησυχοῦσα, λόγος δὲ ἡ μὴ ἀνάμιξις τῶν γυναικῶν εἰς ἀλλοτρίας ὑποθέσεις ἐναντίον τῆς εἰς τὸ φῦλον αὐτῶν ἁρμοζούσης αἰδημοσύνης [3].

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι πρὸς ἑρμηνείαν ἀναγκαῖον εἶνε νὰ εὑρίσκῃ ἑκάστοτε ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου.

Ἀλλ' ἐνίοτε, εἰ καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος εὑρίσκεται, ἡ ἑρμηνεία δὲν ἱκανοποιεῖται· διότι δυνατὸν ὁ νομοθέτης ἓν μόνον θέμα ὑπ' ὄψει λαβών, ἕνα μόνον σκοπὸν νὰ ἐπεδίωξε καὶ ἴσως ἐξεδήλωσεν· ἀλλ' ἤδη νέων συγγενῶν θεμάτων ἀναφαινομένων ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη ἐπιβάλλει ν' ἀνεύρωμεν καὶ διὰ ταῦτα τὸν προσήκοντα νόμον. Ἡ ἀκρίβεια ἐπιβάλλει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ νομοθέτης εἰς ὡρισμένον θέμα καὶ σκοπὸν ἐπιδών, τὰ νέα θέματα δὲν ἐδήλωσεν, ἂν θέλῃ νὰ περιλάβῃ. Καὶ ὅμως ἡ ἀνάγκη τῆς εὑρέσεως νόμου διὰ πᾶσαν σχέσιν, ἡ ἐπιείκεια καὶ τὸ κοινωφελὲς θέλει ἑκάστοτε ὁδηγεῖ τὸν ἑρμηνευτὴν εἰς ἐπέκτασιν τοῦ νόμου καὶ ἐπὶ τῶν νέων θεμάτων, εἰ καὶ ὁ ἐνδεδειγμένος τοῦ νομοθέτου σκοπὸς δὲν συνηγορεῖ εἰς τοῦτο. Ὁμοίως ὀφείλει ὁ ἑρμηνευτὴς καὶ μετὰ μείζονος μάλιστα δικαιολογίας νὰ πράττῃ, ὅταν τυχὸν ὁ νομοθέτης μηδόλως τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐξεδήλωσεν, οὐδ' ἄλλοθεν οὗτος ἀνευρίσκηται. Ἐννοεῖται κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἑρμηνείας διαστολικῆς, καθ' ἣν ὁ νομοθέτης ὑποτίθεται θελήσας τι, δι' ὅπερ ἐκ παραδρομῆς ἢ ἀγνοίας, ἢ ἀπερισκεψίας ἐσιώπησεν [4]. Οὕτως ὁ ἑρμηνευτὴς δὲν κύπτει τυφλῶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τε γράμματος καὶ τῆς φαινομενικῆς ἐννοίας τοῦ νόμου,

---

[1] Πρβ. Savig. A" 221.
[2] N. 1 Π. (14. 6).
[3] N. 1 § 5 Π. (3. 1).
[4] Wind. A" σ. 59.

ἀλλὰ μαλάσσων καὶ συμπιέζων αὐτὸν ἀποκερδαίνει ἐξ αὐτοῦ χυμὸν ζωογόνον, νέας ἐννοίας τέως λανθανούσας χρησιμωτάτας ὅμως πρὸς τὸν ἑαυτοῦ σκοπόν, τὴν ἐξυπηρέτησιν κοινωνικῶν ἀναγκῶν [1]. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ἐκτραπῇ εἰς κατάχρησιν, δὲν πρέπει ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκτοπίζων τὸν νομοθέτην, νὰ ἐγκαταστήσῃ ἑαυτὸν κυρίαρχον, καθόσον τότε δὲν ἐργάζεται πρὸς ἑρμηνείαν ἀλλὰ πρὸς *ἀλλοίωσιν* [2] τοῦ νόμου, ὅπερ εἶνε δικαίωμα κεχαρῶς τοῦ νομοθέτου. Μέχρι πόσου δὲ δικαιοῦται ἑκάστοτε ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ προβαίνῃ, εἶνε ζήτημα ἐξαρτώμενον ἐκ τῶν ἑκάστοτε ἑρμηνευομένων νόμων· ὁδηγία ὅμως γενικὴ εἶνε, ὅτι ἐν τῇ διαστολῇ τοῦ νόμου πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ἐκεῖνα μόνα τὰ θέματα καὶ τὰς ἐν-

---

[1] Ἡ ἐλευθερία ὅμως αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκτρέπηται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε εἰσάγοντες ξένους χυμοὺς καὶ διηθοῦντες αὐτοὺς διὰ τοῦ γράμματος τοῦ νόμου, νὰ ἐκλαμβάνωμεν αὐτοὺς γνήσια τοῦ νόμου ἐκπορίσματα. Τοῦτο τωόντι ἔπραττον οἱ Ρωμαῖοι νομομαθεῖς, οἵτινες, ὡς ὁ Savigny (A' 239) παρατηρεῖ δὲν διέκρινον πολὺ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς διαμορφώσεως νέου τοιούτου.

«Ἡ ἀρχαία ρωμ. νομικὴ ἐπιστήμη», λέγει ὁ Jhering (Geist A' σ. 463) «δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ συνάγῃ ἐννοίας ἐκ τῶν νόμων, ἀλλ' ὑπέτασσε, περιέστρεφε (drehte) καὶ ἐξήγει τὸν νόμον, ὡς αὐτὴ τοῦτον ἤθελε, ὑποτασσομένη δὲ κατὰ τύπους τῷ νόμῳ, κατ' οὐσίαν ὑπέτασσε τοῦτον ἑαυτῇ». Καὶ παραπατιὼν «οὐχὶ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθότητος τῆς ἑρμηνείας, εἴτε κατὰ τὴν γραμματικὴν ἔννοιαν, εἴτε κατὰ τὴν νομοθετικήν, ἔκρινε περὶ τοῦ παραδεκτοῦ ἢ μὴ αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς πρακτικῆς καταλληλότητος τῆς ἰδίας» πρβ. καὶ Savig. A' 297. Εἰς τὰς ἀρχὰς δὲ ταύτας τῶν Ρωμαίων νομομαθῶν ἀποδοτέα ἀναντιρρήτως ἡ ἔξοχος ἀνάπτυξις, ἣν τὸ ρωμ. δίκαιον ἔσχεν. Αἱ αὐταὶ δὲ ἀρχαὶ πρέπει, κατὰ τὸν Jhering, πάντοτε νὰ κυριαρχῶσι, καὶ ὄντως κυριαρχοῦσι «ὁ σιωπηρὸς οὗτος πόλεμος τῶν νομικῶν ἐναντίον τοῦ νόμου ἐπαναλαμβάνεται πανταχοῦ, ἔνθα νόμος τις περιῆλθεν εἰς ἀδυναμίαν καὶ ἐν τούτοις δὲν ἀνακαλεῖται ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας». Διστάζομεν ὅμως νὰ ἀκολουθήσωμεν μέχρι τοσούτου τὸν ἐνθουσιώδη ὑπὲρ τοῦ δικαίου νομομαθῆ, οὐχὶ διὰ τὸ ψεκτὸν τῆς γνώμης αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐν τῇ πρακτικῇ ἐπικίνδυνον τῆς καθιερώσεως τηλικαύτης ἐλευθεριότητος. Ἐὰν οἱ Ρωμαῖοι εὐεργητικὴν ἐποιήσαντο ταύτης χρῆσιν, ἐνέκειτο εἰς τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ ρωμ. χαρακτῆρος. Ὁ Savigny (§ 37) εἶνε λίαν συντηρητικός, φρονῶν ὅτι ἑρμηνεία, δι' ἧς ἐπιδιώκεται διόρθωσις τῆς ἐννοίας «δύναται εἰς διαμόρφωσιν τοῦ δικαίου, νὰ ᾖ εὐεργετική, ἀλλ' ὡς ἑρμηνεία δὲν ἔχει τι ἄλλο πλὴν τοῦ ὀνόματος».

[2] Ἡ προκειμένη ἀλλοίωσις εἶνε διάφορος ἐκείνης, περὶ ἧς εἴπομεν ἀνωτέρω, σελ 99 καὶ ἥτις δὲν ἀπαγορεύεται.

νοίας, ἃς καὶ ὁ νομοθέτης αὐτὸς ἐάν, ὅτε συνέτασσε τὸν νόμον, ἐφιστᾶτο ἡ προσοχή του, ἤθελεν ἄν οὐχὶ βεβαίως, ὅμως τοὐλάχιστον πιθανῶς περιλάβει.

Σημειωτέον ὅμως, ὅτι νομομαθεῖς τινες συμβουλεύουσιν ἐλάσσονα ἐπιφυλακτικότητα μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε καὶ τὴν *ἀλλοίωσιν* τοῦ νόμου νὰ θεωρῶσιν ἐπιτετραμμένην· οὕτω κατ' αὐτοὺς πλὴν τῆς συσταλτικῆς καὶ διασταλτικῆς ἑρμηνείας ὑπάρχει καὶ ἡ ἀλλοιοῦσα ἑρμηνεία, καθ' ἣν ἡ μὲν ἔννοια ἡ ὑπὸ τοῦ νομοθέτου ἐν τῷ νόμῳ δηλωθεῖσα παρορᾶται, ἑτέρα δὲ ἀντ' αὐτῆς ὅλως διάφορος εἰς τὸν νόμον προσδίδεται. Τοῦτο ὅμως, εἴπομεν, ὑπερβαίνει τὴν· δικαιοδοσίαν τοῦ ἑρμηνευτοῦ [1].

Ἐξετάσαντες ἀνωτέρω τὸν τρόπον τῆς ἑρμηνείας, ἴδωμεν νῦν τίς ὁ ποιῶν ἢ δικαιούμενος νὰ ποιῇ τὴν ἑρμηνείαν τῶν νόμων. Κατὰ κανόνα πᾶς πολίτης, ἢ πᾶς σύλλογος εἶνε ἐλεύθερος νὰ ἑρμηνεύῃ τοὺς νόμους, ἀφοῦ ἡ ἑρμηνεία αὐτῶν δὲν ἀπαγορεύεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὑπὸ πολλῶν γινομένη ἑρμηνεία νόμου τινός, ἐνδεχόμενον εἶνε νὰ προσδίδῃ ποικίλας καὶ διαφόρους ἀλλήλων ἐννοίας εἰς τὸν νόμον τοῦτον, ὁ νομοθέτης αἴρων τὰ ἐντεῦθεν γενόμενα ἄτοπα καὶ τὰς ἀμφιβολίας παρεμβαίνει ἑρμηνεύων αὐτὸς δι' ἑτέρου νόμου τὸν ἀμφισβητούμενον ἐκεῖνον νόμον· ἔκτοτε δὲ μόνη ἡ ὑπὸ τοῦ νομοθέτου δοθεῖσα ἑρμηνεία θεωρεῖται ὀρθὴ καὶ ἀκολουθεῖται, διὸ καὶ *αὐθεντικὴ* καλεῖται [2]· ἐννοεῖται ὅτι, ἀφ' ἧς ἐπὶ νόμου τινὸς γείνῃ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία, παύει πᾶσα ὑπὸ οἱουδήποτε ἄλλου ἑρμηνεία, οὐδὲ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ἔστω καὶ ἂν τυχὸν ὀρθοτέρα τῆς αὐθεντικῆς τυγχάνῃ· ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία ἀποκλείει πᾶσαν ἄλλην ἀπαγορεύουσα ἐμμέσως τὴν ἰδιωτικὴν ἑρμηνείαν [3]. Πρὸς στιγμὴν δ' ἴσως τις εἴπει,

---

[1] Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου *ἀλλοιοῦσα* ἑρμηνεία δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν ἀλλοιοῦσαν περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 99). Ἐκεῖ ἡ ἀλλοίωσις *ἐπεβάλλετο*, ἵνα ἀναστηλωθῇ ἡ (λογικὴ) θέλησις τοῦ νομοθέτου, *οὐκ ἦν δὲ ἄλλως γενέσθαι*· ἐνταῦθα ὅμως χωρὶς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης ζητεῖται ν' ἀντικατασταθῇ ἡ θέλησις τοῦ νομοθέτου δι' ἄλλης, ἣν ἀγνοοῦμεν, ἂν οὗτος θὰ ἐδέχετο· ὁμοίως Dernburg (σελ. 77) κατακρίνων τὸν Windscheid (§ 22) ὅστις «ἐν τῇ ἀλλοιούσῃ ἑρμηνείᾳ διαβλέπει τὸ ὕψιστον καὶ εὐγενέστατον θέμα τῆς ἑρμηνείας».

[2] Σύντ. 1864 ἄρθ. 26 «Ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία τῶν νόμων ἀνήκει εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν».

[3] Savig. A' 110.

διατί ἐπὶ πάντων τῶν νόμων νὰ μὴ γίνηται αὐθεντικὴ ἑρμηνεία, οὕτω δὲ νὰ ἐκλείπῃ πᾶσα ἀμφισβήτησις ἐπὶ τῶν νόμων, καὶ συνεπῶς νὰ μετριασθῶσιν αἱ ἔριδες; Τοῦτο θὰ ἦν τῳόντι εὐκταῖον, ἐὰν ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία ἐνεῖχε τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἰδιωτικῆς. Ἀλλ' οὐχ οὕτως. Ὅταν γίνηται νόμος τις, συνήθως δὲν εἶνε γνωστὰ τὰ ζητήματα, ἅτινα θὰ προκαλέσῃ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ, ὥστε ὁ νομοθέτης προλαμβάνων νὰ λύσῃ ταῦτα δι' ἑτέρου συγχρόνου ἑρμηνευτικοῦ νόμου· ὅταν λοιπὸν ἑκάστοτε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου ἐγείρῃ νέας ἀμφισβητήσεις, ὁ μὲν ἰδιώτης εἶνε παρών, ἵνα ἑρμηνεύων ἀμέσως τὸν νόμον λύσῃ τὰς ἀμφισβητήσεις, ὥστε νὰ μὴ προσκόψωσιν αἱ συναλλαγαί· τοὐναντίον ὁ νομοθέτης δυσκίνητος ὢν ἐκ φύσεως καὶ δυσπέλαστος βραδέως δύναται νὰ ἐπιχειρῇ, ὅ,τι ἀμέσως ὁ ἰδιώτης πράττει. Θὰ ἦν λοιπὸν δυσχέρεια μεγίστη τὸ νὰ ἀναμένωμεν ἑκάστοτε τὸν νομοθέτην αὐτὸν νὰ ὁμιλήσῃ[1]. Ἑτέρωθεν διὰ τὸν νομοθέτην θὰ ἦν ὀχληρότατον νὰ περισπᾶται εἰς μυρία ἑκάστοτε ζητήματα, καὶ νὰ ἀναγκάζηται μυρίας νὰ δίδῃ ἀπαντήσεις. Τοὐναντίον ἡ ἰδιωτικῶς γινομένη ἑρμηνεία πλὴν τῆς ταχύτητος ἔχει καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐπέρχεται μετὰ συζήτησιν καὶ διαμάχην, ἥτις δὲν παύει ποτέ, καὶ ἥτις ἐν τῇ ἀμίλλῃ τῆς εὑρέσεως λύσεως ὀρθοτέρας τῆς ἤδη εὑρεθείσης ὀρθῆς, τὰ μάλιστα προάγει τὴν νομοθεσίαν καὶ νέους ὁρίζοντας δημιουργεῖ, ἐνῶ ἡ τοῦ νομοθέτου ἑρμηνεία οἱονεὶ ἐπιθέτουσα τὴν τελευταίαν σφραγίδα ἐπὶ τοῦ νόμου, ἀπονεκροῖ πᾶσαν περὶ αὐτὸν δρᾶσιν, καταλύει δὲ πᾶσαν διαμάχην. Καὶ εἶνε μὲν τοῦτο ἐν μέρει ὠφέλιμον διὰ τὰς συναλλαγάς, ἀλλὰ προξενεῖ κακὸν χεῖρον, διότι ἐπιβάλλει τὴν στασιμότητα καὶ τὴν νέκρωσιν, ἐκεῖ ἔνθα ζωὴ καὶ κίνησις ἔστω καὶ μετ' ἀμφιβολιῶν ἐν ταῖς συναλλαγαῖς ἁρμόζει νὰ βασιλεύῃ. Ἄλλως τε ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία ἐὰν γείνῃ σφαλερά, ὅπερ οὐχὶ δύσκολον, δὲν δύναται εὐχερῶς καὶ ἀμέσως νὰ διορθωθῇ, διορθουμένη δὲ ἱκανὸν προσάπτει τῷ νομοθέτῃ ὄνειδος ἐπὶ ἀβουλίᾳ. Ἐπὶ ἰδιωτικῆς ὅμως ἑρμηνείας τὸ πλημμελὲς τῆς σήμερον διορθοῦται τὴν ἐπαύριον εὐχερῶς, διότι ἡ σύγκρουσις τῶν συμφερόντων δὲν φείδεται αὐθεντιῶν οὐδὲ ὑπολήψεων. Προσέτι ὁ νομοθέτης ἑρμηνεύων νόμον τινὰ δὲν εἶνε ὑπόχρεως ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς ἑρμηνευτικοὺς κανόνας, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπο-

---

[1] Savig. A' 210.

λύτῳ αὐτοῦ νομοθετικῇ ἐξουσίᾳ δύναται αὐθαιρέτως ἑρμηνεύων νὰ καταλήξῃ μᾶλλον εἰς νέαν κυρίως νομοθεσίαν παρὰ εἰς ἀληθῆ ἑρμηνείαν [1]. Διὸ ἔκτοτε ἡ τῷ πρώτῳ νόμῳ ἀποδοθεῖσα ἔννοια βασίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ὅτι ὁ νομοθέτης οὕτως ἀπεφάνθη, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ὅτι οἱ ἑρμηνευτικοὶ κανόνες τοιαύτην αὐτὴν καταδεικνύουσιν [2]. Ὅθεν πᾶς τις ὀφείλει νὰ δεχθῇ τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν, εἰ καὶ τυχὸν εὑρίσκει αὐτὴν σφαλεράν [3].

Διὰ ταῦτα ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία εὐκτέον εἶνε νὰ γίνηται σπανίως καὶ μόνον ἐπὶ νόμων, ἐφ' ὧν ἡ ἰδιωτικὴ ἑρμηνεία ἀδυνατεῖ νὰ εὕρῃ λύσιν ἁρμόζουσαν καὶ προάγουσαν τὰ ἰδιωτικὰ καὶ κοινωνικὰ συμφέροντα [4] ἢ ἐπὶ νόμων, οἵτινες κακῶς ὑπὸ τῆς ἰδιωτικῆς ἑρμηνείας νοηθέντες ἐξετράπησαν τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν καὶ ἀπὸ εὐεργετικῶν κατέστησαν ἐπιβλαβεῖς· οὕτω λ. χ. παρ' ἡμῖν εἰς τὸν ν. ΡΠΘ' τῆς 24 Ἰαν. 1852 περὶ ἐξοφλήσεως τῶν χρεῶν τῶν δήμων ἐδόθη τοιαύτη ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν καὶ τῶν δικαστηρίων ἑρμηνεία, ὥστε ἀπὸ νόμου εὐεργετικοῦ τῶν δήμων κατέστη οὗτος ἁρπακτικὸς δι' αὐτούς· ἐν-

---

[1] Ρουσόπ. Θέμ. Ζ' 260.

[2] Κατὰ Wind. Α' σ. 55 ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία «εἶνε κυρίως δημιουργία νέου δικαίου σὺν τῷ καθορισμῷ, ὅτι τὸ τεθὲν νέον δίκαιον πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἐνυπάρχον ἤδη ἐν προγενεστέρῳ νόμῳ». Ὅθεν ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία ἔχει πάντοτε ἀναδρομικὴν ἰσχύν, ἤτοι ἀνατρέχει μέχρι τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἑρμηνευομένου νόμου. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἀναδρομικὴ δύναμις ἐπηρεάζει τάς τε ἐκρεμεῖς καὶ τὰς ἐπιδίκους ἔτι σχέσεις· τὰς ἤδη ὅμως ὁριστικῶς καὶ τελεσιδίκως δεδικασμένας δὲν δύναται νὰ θίξῃ, διότι τὸ δεδικασμένον ἀποτελεῖ μεταξὺ τῶν διαδίκων δίκαιον, οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ διασάλευσις. Dernburg σελ. 83.

[3] Savig. Α' 209.

[4] Ν. 9 Κ. (1. 14) Ἐὰν τυχὸν ὅμως ἐν τοῖς νόμοις ὑπάρχῃ τι μᾶλλον σκοτεινόν, τοῦτο πρέπει δι' αὐτοκρατορικῆς ἑρμηνείας νὰ διαφωτίζηται, ὥστε ἡ σκληρότης τῶν νόμων ἡ πρὸς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν ἀσυμβίβαστος νὰ διορθῶται.—Ν. 191 Π. (50. 17) Ὁ Νεράτιος ἐρωτηθεὶς ἂν τὴν εὐεργεσίαν, ἣν ὁ Καῖσαρ ἀντεπέστειλεν, ὅτι ἔδωκεν εἴς [τινα] ὡς ζῶντα, θεωρῆται ὅτι ἔδωκεν [εἰς αὐτὸν] ἤδη ἀποθανόντα. ἀπήντησεν ὅτι, δὲν νομίζει, ὅτι ὁ ἡγεμὼν παρεχώρησεν εἰς [ἐκεῖνον] ἀποθανόντα, ὅ,τι εἶχε παραχωρήσει εἰς αὐτόν, ὅτε ἐνόμιζε ζῶντα· ἐν τούτοις αὐτὸς (ὁ αὐτοκράτωρ) θὰ ἐκτιμᾷ ὁποῖον θέλῃ νὰ εἶνε τὸ ὅριον τῆς εὐεργεσίας αὐτοῦ. Οὕτω καὶ ὁ Jhering (Geist Α' σ. 167) φρονεῖ: «Ἡ νομοθεσία κατὰ κανόνα προβαίνει ἐκεῖ, ἔνθα ἡ ἑρμηνεία ἀδυνατεῖ νὰ παράσχῃ τὴν ἀπαιτουμένην συνδρομήν».

ταῦθα λοιπὸν ἐπιβάλλεται ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία, ἵνα θέσῃ τέρμα εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν οἰκονομικῶν τῶν δήμων, ἐὰν εἶνε ἔτι καιρός.

Ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν περὶ ἰδιωτικῆς ἑρμηνείας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν αὐθεντικήν, ὁ δὲ ἀναγνώστης θὰ ἠνόησεν ἤδη, ὅτι ἰδιωτικὴ ἑρμηνεία εἶνε πᾶσα ὑπὸ ἰδιώτου ἢ σωματείου γινομένη, ἤτοι πᾶσα ἄλλωθεν ἢ ἀπὸ τοῦ νομοθέτου ἐκπηγάζουσα. Καὶ ἰδιώτην μὲν λέγοντες νοοῦμεν κυρίως τὸν νομικόν, ἤτοι τὸν ἐπιστημονικῶς ἐν τοῖς νόμοις οὕτω κατηρτισμένον, ὥστε νὰ ᾖ εἰς θέσιν νὰ ἑρμηνεύῃ τοὺς νόμους, καὶ δὴ μετά τινος κύρους [1]· καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι οἱ μὴ νομικοὶ ἀποκλείονται νὰ ἑρμηνεύωσι νόμους· ἀλλὰ διότι ἡ γνώμη τῶν τελευταίων, ἐστερημένων τῶν ἀναγκαίων γνώσεων, δὲν ἔχει οὐδὲν κῦρος, οὐδὲ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει ὑπὸ τῶν πολλῶν. Πλὴν ὅμως τῶν ἰδιωτῶν νομικῶν ἐνίοτε ἡ ἑρμηνεία γίνεται ὑπὸ σωματείων ἀποτελουμένων ἐκ πλειόνων τοῦ ἑνὸς νομικῶν, οἷον ὑπὸ σχολῶν νομικῶν, ὑπὸ συλλόγων δικηγορικῶν, ἢ ὑπὸ συμβουλίων ἐκ νομικῶν εἰδικῶς διὰ τὴν ἑρμηνείαν νόμου τινὸς συγκαλουμένων. Πλὴν τούτων ἑρμηνεία νόμων γίνεται καὶ ὑπὸ τῶν δικαστικῶν συλλόγων· τῳόντι τὰ δικαστήρια ὑποχρεούμενα ἑκάστοτε νὰ ἐκδίδωσιν ἀποφάσεις καὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τοὺς νόμους ἀναγκάζονται νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς νόμους ἑρμηνείαν τινά, ἵνα οὕτως ᾖ δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν· οὕτω λοιπὸν ἡ λεγομένη νομολογία τῶν δικαστηρίων, οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ ἑρμηνεία νόμων ὑπὸ τῶν δικαστηρίων γινομένη. Ἡ τοιαύτη δ' ἑρμηνεία εἶνε καὶ μένει πάντοτε ἰδιωτική, διότι φέρει τὰ γνωρίσματα πάσης ἄλλης ἰδιωτικῶς γιγνομένης ἑρμηνείας, ἤτοι τὸ μὴ ὑποχρεωτικόν, καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐξελέγξιμον καὶ μεταβλητὸν αὐτῆς [2]. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ δικασταὶ καὶ οἱ δικαστικοὶ σύλλογοι τυγχάνουσι τὸ μὲν νομικοί, τὸ δὲ ὄργανα ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπισήμως καὶ μετ' εὐθύνης τεθειμένα, ἵνα ἀπονέμωσι τὸ δίκαιον, καὶ συνεπῶς ἵνα ἑρμηνεύωσι τοὺς νόμους, εἰς τὴν νομολογίαν

---

[1] Διὰ τοῦτο ἡ ἰδιωτικὴ ἑρμηνεία ἐνδεικτικώτερον δύναται νὰ κληθῇ καὶ ὄντως καλεῖται *ἐπιστημονικὴ* ἑρμηνεία.

[2] Wind. A' σ 48 σημ. 8. Κατὰ τὸν Dernburg (σελ. 63) ἥ τε ἐμμονὴ εἰς ἅπαξ δοθεῖσαν ἑρμηνείαν νόμου τινός, ὡς καὶ ἡ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοιαύτης εἶνε ἐξ ἴσου καταχριτέα. Κατὰ τὸν ἴδιον δὲ νομολογία εἶνε ἡ γενική, ὁμοιόμορφος καὶ μακροχρόνιος ἐφαρμογὴ νομικοῦ κανόνος διὰ τῶν δικαστηρίων.

προσδίδεται συνήθως περιωπὴ μείζων ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἰδιωτικὴν ἑρμηνείαν [1]· οὕτω τὰ μὲν κατώτερα δικαστήρια ἐν ἀμφιβολίᾳ ἀκολουθοῦσι τὴν νομολογίαν τῶν ἀνωτέρων, ἡ δὲ νομολογία τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου ἐπέχει διὰ τὰ λοιπὰ πάντα θέσιν οἱονεὶ αὐθεντικῆς ἑρμηνείας, οὐχὶ βεβαίως ὑποχρεωτικῆς δι' αὐτά, ἀλλὰ τοὐλάχιστον μεγάλως ἐπιδρώσης ἐπὶ τὴν ἰδίαν γνώμην [2]. Ἑτέρωθεν οἱ ἰδιῶται προσβλέπουσιν εἰς τὴν νομολογίαν τῶν δικαστηρίων ὡς εἰς πρόχειρον ὁδηγὸν ἀδαπάνως αὐτοῖς παρεχόμενον.

Πλὴν ὅμως τῶν δικαστηρίων καὶ αἱ ἄλλαι τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀρχαὶ ἐφαρμόζουσαι νόμους ἐν τῷ ἰδίῳ ἑκάστη κύκλῳ, εἶνε ἠναγκασμέναι νὰ ἑρμηνεύωσι τοὺς ἐφαρμοζομένους νόμους, οὕτω δὲ ὑφίσταται καὶ ἑτέρα νομολογία, ἣν ὀνομάζομεν συλλήβδην *διοικητικήν*, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς δικαστικῆς. Τῆς διοικητικῆς ὅμως νομολογίας ἡ αὐθεντία δὲν ἀξιοῦται συνήθως ὅσης ἡ δικαστικὴ περιωπῆς, διότι τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ὄργανα δὲν εἶνε ἐξ ἐπαγγέλματος νομικοί [3], ἀλλὰ διοικητικοί, οἰκονομικοί, ἐκκλησιαστικοί, στρατιωτικοὶ κλπ. ὑπάλληλοι.

Περὶ νομολογίας δὲ ἐνταῦθα λόγου γενομένου καλὸν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμᾶται αὕτη, ὅσον καὶ ἂν ᾖ ἀρχαία ἢ συχνή, ἀλλ' ἁπλῶς ὡς τεκμήριον ὀρθῆς ἑρμηνείας νὰ λαμβάνηται, οὐδέποτε δὲ καὶ ὡς ἀπόδειξις. Τοῦτο ρητῶς ὁ Ἰουστινιανὸς διέταξεν ἐν ν. 13 Κ. (7. 45): Οὐδεὶς δικαστὴς ἢ διαιτητὴς νὰ νομίζῃ, ὅτι ζητήματα, ἅτινα κακῶς κριθέντα θεωρεῖ, πρέπει ν' ἀκολουθῇ, καὶ πολὺ μᾶλλον γνώμας τῶν ἐξοχωτάτων διοικητῶν ἢ ἄλλων προὐχόν-

---

[1] Ἐννοεῖται, ὅτι ἑρμηνεία ὑπὸ νομικῆς σχολῆς, ἢ ὑπὸ συμβουλίου δοκίμων νομικῶν δοθεῖσα τυγχάνει κατ' οὐσίαν μείζονος ἀξίας ἢ συνήθης ὑπὸ δικαστηρίων διδομένη. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁμιλοῦμεν γενικῶς.

[2] Παπαρηγ. Α' 163. Ὁμοίως Dernburg (σελ. 64) περὶ τοῦ ἐν Γερμανίᾳ ἀνωτάτου δικαστηρίου.

[3] Τὸ παρ' ἡμῖν ὅμως Νομικὸν Συμβούλιον ἀποτελεῖται ἐκ νομικῶν ἐξ ἐπαγγέλματος· ἐντεῦθεν, ὡς καὶ ἐκ τῆς αὐθεντίας, δι' ἧς οἱ νόμοι περιέβαλον τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ, ἡ νομολογία τοῦ ἰδίου πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς τῇ δικαστικῇ ἰσοδύναμος. Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ἡ νομολογία τοῦ Νομ. Συμβουλίου δὲν ὑπῆρξε πάντοτε οἵα ἀνεμένετο. Πνεῦμα ἄγαν συντηρητικὸν ἢ ταμιευτικὸν διεῖπεν ἐνίοτε αὐτήν.

των (καθόσον, ἐάν τι μὴ καλῶς διευθετῆται, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκτείνηται πρὸς ἐξολίσθησιν καὶ τῶν λοιπῶν δικαστῶν, ἀφοῦ κατὰ τοὺς νόμους καὶ οὐχὶ καθ' ὑποδείγματα πρέπει αἱ κρίσεις νὰ γίνωνται), ὡς οὐδὲ ἐὰν εἶνε διαγνώσεις τῆς ἐπιφανεστάτης πολυαρχίας ἢ τινος μεγίστου ἄρχοντος γνῶμαι ἐξενεχθεῖσαι· τοὐναντίον ὁρίζομεν, ὥστε πάντες οἱ ἡμέτεροι δικασταὶ ν' ἀκολουθῶσι κατὰ βῆμα τὴν ἀλήθειαν, τοὺς νόμους καὶ τὴν δικαιοσύνην [1].

Ἐνταῦθα φέρει ἡμᾶς ὁ συνειρμὸς καὶ εἰς ἕτερον ζήτημα. Ἐὰν τὰ κείμενα τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου μὴ ἐξαρκῶσιν εἰς λύσιν ζητήματός τινος [2], τί ποιητέον; Ἄρνησις λύσεως δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν νομομαθῆ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὸν δικαστήν [3]. Ὅθεν ἡ λύσις δέον νὰ

---

[1] Ὁ Dernburg (σελ. 63) μεγάλως ὑπερτιμᾷ τὴν νομολογίαν, ἣν τίθησι καὶ τοῦ νόμου ὑπερτέραν «Τὴν ἰσχὺν ταύτην ἔχει ἡ νομολογία καὶ ἀπέναντι τοῦ γραπτοῦ νόμου Βεβαίως ὁ δικαστὴς ὀφείλει τὸ δίκαιον νὰ ἐφαρμόζῃ, δὲν δικαιοῦται δὲ νὰ μεταβάλῃ ἢ ἀναιρέσῃ αὐτό. Ἀλλὰ καὶ τὸ δίκαιον μόνον δι' ἐφαρμογῆς δύναται νὰ διατηρηθῇ. Ἐὰν ἐπὶ αἰῶνας ἐλησμονήθη ἢ παρηνοήθη, ἐὰν κατέστη πρὸς τὴν πραγματικότητα ξένον, θὰ ἦν ἄλογον νὰ ἐπιβάλωμεν αὐτὸ ἤδη ἐν τῇ γνησίᾳ του μορφῇ. Συμφώνως τῇ νομολογίᾳ ἐρρυθμίσθησαν αἱ περιστάσεις, αὕτη δὲ ἰσχύει ἐν ταῖς σχέσεσιν ὡς δίκαιον· ὁ νόμος ἔπαυσε νὰ ᾖ τὸ δίκαιον. Ἡ νομολογία ἐξετόπισεν αὐτὸν ἢ παρεμόρφωσεν, αὕτη δὲ ἰσχὺν νόμου ἐκτήσατο».

Τὸ σφαλερὸν τῆς ἰδέας τοῦ Dernburg κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι συγχέει τὴν δύναμιν τῆς νομολογίας διὰ τὸ παρελθὸν πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς ἰδίας διὰ τὸ μέλλον· βεβαίως τὰ κακῶς κριθέντα, καλῶς *ἐκρίθησαν*· τοῦτο ἐπιβάλλει ἡ τοῦ δεδικασμένου ἰσχύς. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἕπεται καὶ ὅτι τὰ κακῶς κριθέντα κακῶς καὶ *κριθήσονται*· ὁ ἴδιος ὅμως ἐν σελ. 82 ἀναγνωρίζει ὅτι χάριν τῆς ἰσχύος τοῦ *δεδικασμένου* παρέχεται τῇ νομολογίᾳ ἀδιάσειστον κῦρος.

[2] Καὶ ἡ τελειοτάτη καὶ προνοητικωτάτη νομοθεσία δὲν δύναται νὰ προΐδῃ ἁπάσας τὰς περιπτώσεις, ἁπάσας τὰς σχέσεις, ἃς ἡ καθημερινὴ τῶν σχέσεων πλοκὴ παράγει, οὕτω δὲ νὰ ρυθμίσῃ εἰδικῶς ἑκάστην τούτων· Dernburg σ. 84.

[3] Savig. Α' 208. Dernburg σελ. 84. Οἰκονομ. Γ. Ἀρ. 84. Ἐν τῷ Ναπολ. Κώδ. ἄρθ. 4 ἀνεγράφη ρητῶς: Le juge, qui refusera de juger, sous prétexte de silence, de l'obscurité ou de l'insuffisance de la loi pourra être poursuivi comme coupable de déni de justice. Ἐν δὲ τῇ ἡμετέρᾳ Πολ. Δικονομίᾳ (ἄρθ. 37) ἀναγράφεται: «Ἄρνησις δικαιοσύνης ἐκ μέρους δικαστοῦ τινος ἢ δικαστηρίου ὑπάρχει 1) ὅταν παραλείπωσι δικαστικήν τινα πρᾶξιν ὑφ' οἱανδήποτε πρόφασιν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς ἀσαφείας ἢ τῆς σιωπῆς τοῦ νόμου.

ζητηθῇ ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ὅλης νομοθεσίας, οὕτως ὥστε νὰ ᾖ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν αὕτη βασίζεται. Τοῦτο δὲ καλοῦμεν ἑρμηνεύειν *κατ' ἀναλογίαν* [1]. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ *κατ' ἀναλογίαν* ἑρμηνεία διαφέρει τῆς *διασταλτικῆς*, καθόσον ἐπὶ μὲν τῆς τελευταίας ἐκτείνομεν τὴν φράσιν τοῦ νόμου, ἕνεκα τῆς ἀληθοῦς διανοίας τοῦ νομοθέτου καὶ συμφώνως ταύτῃ, ἐπὶ δὲ τῆς πρώτης σιωπῶντος ἐντελῶς τοῦ νομοθέτου, καὶ καταλείποντος οὕτω κενὸν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, ἡμεῖς πληροῦμεν τὸ κενὸν τοῦτο δι' ὑλικοῦ λαμβανομένου ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τῆς νομοθεσίας [2]. Ἐνταῦθα ἰσχύει ὁ κανὼν ubi eadem legis ratio ibi eadem legis dispositio, ἢ ἐκ τῶν ὁμοίων τέμνεσθαι δεῖ τὰ περὶ ὧν οὐ κεῖται νόμος [3]. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν *ταυτότης λόγου* ἐπὶ τοῦ νέου θέματος, ἵνα ἐφαρμοσθῇ ἐπ' αὐτοῦ διάταξις νόμου, ὑφισταμένη ἐπὶ ἄλλου τέως γνωστοῦ τῷ νομοθέτῃ θέματος, ἐν ἄλλοις λόγοις ἀπαιτεῖται, ἵνα ἡ ἐφαρμογὴ τῆς διατάξεως ἐπὶ τοῦ νέου θέματος προκαλῆται καὶ στηρίζηται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου, δι' ὃν ὁ νομοθέτης ἔθηκεν αὐτὴν διὰ τὸ παλαιὸν θέμα [4]. Πότε δὲ ὑπάρχει ταυτότης λόγου, ἤρτηται ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ ἐκτιμήσῃ ὁ ἑρμηνευτής. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ νόμῳ [5] κεῖται ὅτι, ἐὰν *τετράποδον* ζημιώσῃ τινά, δίδεται ἀγωγὴ ἐπὶ ἐκδόσει τοῦ ζώου. Ἐὰν ἤδη *δίποδον* ζῶον ζη-

---

[1] Arndts—Κυριακοῦ Α' § 14. Savig. Α' 290 ἐπ. Ἄλλοτε ἐφρόνουν ὅτι τὰ κενὰ τῆς νομοθεσίας ἔδει ν' ἀναπληρῶνται ἐκ τοῦ *φυσικοῦ* δικαίου (Wind. Α' σ. 62). Ἀλλ' ἀφ' ἧς δίκαιον φυσικὸν δὲν ἀναγνωρίζεται (ἴδε ἀνωτ. σ. 6), ἡ ἀναπλήρωσις ζητεῖται ἐξ αὐτῆς τῆς νομοθεσίας.

[2] Dernburg σελ. 84. Στενή πως εἶνε ἡ ἔκφρασις τοῦ Οἰκονομ. Γεν. Ἀρ. 56 «ἐπὶ τῆς διασταλτικῆς ἑρμηνείας πλατύνεται ἡ *σημασία* τῶν λέξεων, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἀναλογίας πλατύνεται τὸ *διανόημα*».

[3] Οἰκονομ Γεν. Ἀρ. 54 ν. 12 Π. (1. 3) Δὲν εἶνε δυνατὸν πᾶσαι αἱ περιπτώσεις νὰ περιλαμβάνωνται κατ' ἰδίαν ἐν τοῖς νόμοις ἢ ἐν τοῖς δόγμασι τῆς συγκλήτου· ἀλλ' ὅταν ἡ ἔννοια τούτων εἶνε πρόδηλος ἔν τινι περιπτώσει, ὁ δικαιοδότης ἄρχων πρέπει νὰ ἐφαρμόζῃ τούτους κατ' ἄλλας ὁμοίας καὶ οὕτω νὰ δικαιοδοτῇ.—Ν. 13 αὐτ. Διότι, ὡς λέγει ὁ Πέδιος, ὁσάκις ὁ νόμος εἰσήγαγε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, εἶνε καλὴ εὐκαιρία τὰ λοιπά, ἅτινα τείνουσι πρὸς τὴν αὐτὴν ὠφέλειαν, νὰ συμπληρῶνται εἴτε διὰ τῆς ἑρμηνείας εἴτε τοὐλάχιστον διὰ τῆς δικαιοδοσίας (jurisdictione).

[4] Οἰκονομ. Γ. Ἀρ. 55.

[5] Π. (9. 1).

μιώση; Ὁ νόμος σιωπᾷ, ὑπάρχει κενόν· ὅμως ἐπειδὴ ὑπάρχει *ταυτότης λόγου* θὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ νέου θέματος ἐφαρμοστέα ἡ αὐτὴ διάταξις *κατ' ἀναλογίαν*, δηλ. καὶ ἐν τῷ νέῳ θέματι δίδεται ἡ αὐτὴ ἀγωγὴ ἐπὶ ἐκδόσει τοῦ ζώου.

Ἐκ τῶν ρηθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ *κατ' ἀναλογίαν* ἑρμηνεία δὲν συγχωρεῖται νὰ γίνηται ἐπὶ *ἀνωμάλου* δικαίου [1] καὶ ἐπὶ διορθωτικῶν νόμων [2].

§ 6. Νόμων κατάργησις ἢ τροποποίησις.

Οἱ νόμοι κατὰ κανόνα εἶνε διηνεκεῖς, ἤτοι ἰσχύουσι μέχρισοῦ καταργηθῶσιν ἢ τροποποιηθῶσι [3] διὰ νεωτέρων νόμων ἢ ἐθίμων. Τοῦτο δὲ γίνεται πολλαχῶς καὶ δὴ πρῶτον διὰ ρητῆς ἢ σιωπηρᾶς τοῦ νομοθέτου βουλήσεως. Τῳόντι ὁ νομοθέτης εἶνε ἐλεύθερος εἴτε νὰ καταργήσῃ ὅλως νόμον τινὰ καὶ δὴ ἀμέσως, δηλῶν δηλ. τοῦτο (lex abrogatur), ἢ ἐμμέσως, εἰσάγων δηλ. νέον νόμον ἀντιθετον τῷ παλαιῷ (legi obrogatur) [4], εἴτε νὰ τροποποιήσῃ μόνον μέρη ὑφισταμένου

---

[1] Ν. 14 Π. (1. 3) Ὅ,τι ὅμως ἐναντίον τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου εἰσήχθη, δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνηται εἰς ὁμοίας περιπτώσεις. — Ν. 141. 162 Π. (50. 17). Οἰκονομ. Γ. Ἀρ. 57. Τῳόντι ἡ φύσις τοῦ ἀνωμάλου ἢ ἐξαιρετικοῦ δικαίου ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι δὲν στηρίζεται εἰς *γενικόν* τινα λόγον, ἀλλ' εἰς εἰδικὸν καὶ ἐξαιρετικὸν μὴ ἐπιδεκτικὸν ἐπεκτάσεως· ἄλλως θὰ ἔπαυεν ὂν ἐξαιρετικόν.

[2] Ὁ διορθωτικὸς νόμος τροποποιῶν ὡρισμένα μέρη τοῦ παλαιοτέρου νόμου, ἀφίνει ὡς εἶχον τὰ λοιπὰ τούτου μέρη· ὅθεν δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνηται καὶ εἰς ταῦτα ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ διορθωτικοῦ νόμου.—Ν. 32 § 6 Κ. (7. 62) Ὅ,τι δὲ διὰ τοῦ παρόντος νόμου ρητῶς δὲν φαίνεται δηλωθέν, τοῦτο πάντες νοήτωσαν ἀφεθὲν κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν παλαιῶν νόμων καὶ διατάξεων. πρβ. Οἰκονομ. Γ Ἀρ. 57.

[3] Οἰκονομ. Γεν. Ἀρ. 21. Ἐξαιρέσεις ἴδε κατωτέρω, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς *οἴκοθεν* μεταβολῆς τῶν νόμων.

[4] Ν. 32 § 1 Π. (1. 3) ὀρθότατα καὶ τοῦτο ἐγένετο ἀποδεκτὸν ὅπως οἱ νόμοι καταργῶνται ὄχι μόνον δι' ἀποφάσεως τοῦ νομοθέτου.—Ἀρμ. Α. α' 22 τὰ νόμῳ συνιστάμενα ἐναντίῳ νόμῳ ἀναιρεῖται. Καθὰ παρατηρεῖ καὶ ὁ Dernburg (σ. 66) εὐκτέον εἶνε ὁ καταργῶν νόμος νὰ ὁρίζῃ ρητῶς τίνας προγενεστέρας διατάξεις καταργεῖ· ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ ἴδιος, τοῦτο δὲν εἶνε πάντοτε δυνατόν· καθόσον ἡ καταργητικὴ ἢ τροποποιοῦσα διάταξις δὲν δύναται νὰ προϊδῃ πάντοτε τὰ ὅρια μέχρι τῶν ὁποίων διεισδύει ἐν τῇ πληθύει τῆς νομοθεσίας· διὸ εἰς τὸν δικαστὴν καὶ τὸν ἑρμηνευτὴν ἀπόκειται ἑκάστοτε ἡ διακανόνισις τῶν ὁρίων τούτων.

ἤδη νόμου (legi derogatur ἢ exrogatur), εἴτε νὰ ἐπιφέρῃ τινὰ προσθήκην εἰς τοιοῦτον (legi subrogatur), εἴτε ν' ἀναστείλῃ προσκαίρως τὴν ἐφαρμογὴν ἑτέρου.

Τὰ δικαιώματα δὲ ταῦτα ἔχει ὁ νομοθέτης ἀναφαίρετα, οὐδὲ δεσμεύεται, ἐὰν τυχὸν νόμος τις ἐτέθη σὺν τῇ ῥήτρᾳ τῆς ἐπὶ ὡρισμένον χρόνον ἢ καὶ τῆς διηνεκοῦς ἰσχύος αὐτοῦ· διότι ὁ νομοθέτης, εἴπομεν, δύναται ἀδιαφορῶν εἰς τοιαύτας ῥήσεις νὰ προβαίνῃ ὁποτεδήποτε θέλῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ· ὡς αὐτὸς ματαίως ἤθελεν ἀποπειραθῇ νὰ δεσμεύσῃ τοὺς διαδόχους, οὕτως οὐδὲ τοῖς προκατόχοις ἐπιτρέπεται νὰ δεσμεύσωσιν αὐτὸν διὰ ῥητρῶν περὶ αἰωνίας τῶν νόμων ἰσχύος [1].

Ὁ κανὼν οὗτος ὑφίσταται ὅμως ἐξαίρεσιν, ἐὰν νόμος τις ἀφορᾷ εἰς κύρωσιν συμβάσεως μεταξὺ τοῦ νομοθέτου καὶ ἑτέρου προσώπου νομικοῦ ἢ φυσικοῦ· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ μονομερὴς μεταβολὴ τοῦ νόμου θ' ἀπετέλει παραβίασιν τῆς συμβάσεως, καὶ τῆς ἐμμέσως διδομένης ὑπὸ τοῦ νομοθέτου ὑποσχέσεως τοῦ νὰ μὴ μεταβάλῃ αὐθαιρέτως καὶ ἄνευ ἀμοιβαίας συνεννοήσεως τὸν νόμον [2].

Εἰπόντες ἀνωτέρω ὅτι, ὅταν ὁ νεώτερος νόμος ἀντίκηται εἰς παλαιότερον, ἐπέρχεται ἡ ἔμμεσος κατάργησις τούτου, μὴ δυναμένων ἀμφοτέρων συνυπάρξαι, ἀναγκαῖον εἶνε νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ὅτι ὁ προκείμενος κανὼν δὲν ἐφαρμόζεται, ὅταν ὁ μὲν παλαιότερος εἶνε εἰδικὸς (jus speciale) ὁ δὲ νεώτερος γενικός· καθόσον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει

---

[1] Παπαρρηγ. Λ. 164. Παραδείγματα τοιούτων ῥητρῶν δὲν ἐλλείπουσιν ἐκ τῆς ρωμ. νομοθεσίας· οὕτως ἐν ν. 6 πρ. Κ. (5. 9) ἀναφέρεται: Διὰ τῆς προκειμένης γενικῆς διατάξεως *μελλούσης εἰς τὸ διηνεκὲς νὰ ἰσχύῃ* ὁρίζομεν . . .

[2] Πρβ. Keller. Pand. σελ. 5. Παρ' ἡμῖν πλεῖστοι ὑπάρχουσι τοιοῦτοι νόμοι· οἷον πάντες οἱ νόμοι δι' ὧν ἐκυρώθησαν συμβάσεις περὶ ἐθνικῶν δανείων, περὶ ἐμπορικῶν σχέσεων κλπ. Ὁμοίως μετὰ τῆς Ἐθν. Τραπέζης συνήφθη πλὴν ἄλλων καί ἡ ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1880 σύμβασις κυρωθεῖσα διὰ τοῦ ν. ΩΞΖ' 2 Δεκ. 1880· ἐνῷ δὲ κατὰ τὸ ἄρθρ. 8 τῆς κυρωθείσης συμβάσεως αἱ τῇ Τραπέζῃ ὑπέγγυοι πρόσοδοι τῶν δήμων «δὲν δύνανται νὰ ἐλαττωθῶσι διὰ νόμου», νόμος νεώτερος ὁ ΒΠΕ' 1892 περὶ συστήματος στοιχ. ἐκπαιδεύσεως ὥρισεν, ὥστε ἐκ τῶν προσόδων νὰ λαμβάνῃ τὸ Δημόσιον τὴν ἐκπαιδ. εἰσφορὰν μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψει προνομίων οἱωνδήποτε· ἐννοεῖται ὅτι ὁ ν. ΒΠΕ' ἀποτελεῖ κατὰ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ῥηθέντα ἀσύγγνωστον τοῦ νομοθέτου παρεκτροπήν, οὐδὲ δύναται συνεπῶς νὰ ὑπερισχύσῃ τοῦ ν. ΩΞΖ', ἐφ' ὅσον καὶ ἡ Ἐθν. Τράπεζα δὲν συναινῇ εἰς τὴν τροποποίησιν τοῦ νόμου τούτου.

ἀμφότεροι οἱ νόμοι, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ὁ νομοθέτης δὲν ἐδήλωσε πρόθεσιν καταργήσεως τοῦ εἰδικοῦ νόμου, ἐξακολουθοῦσιν ἰσχύοντες, ὁ μὲν νεώτερος ὡς κανὼν ὁ δὲ παλαιότερος ὡς ἐξαίρεσις [1].

Πλὴν ὅμως τῆς ρητῆς τοῦ νομοθέτου θελήσεως δυνατὸν καὶ ἡ σιωπηρὰ τοιαύτη νὰ καταργήσῃ ἢ τροποποιήσῃ. ὅταν δηλ. ὁ νομοθέτης ἐπιτρέπῃ καὶ ἀνέχηται τὴν παραγωγὴν ἐθίμων τροποποιούντων ἢ καὶ καταργούντων νόμους· διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἔνθα ἐπιτρέπεται ἡ παραγωγὴ ἐθίμων, τὰ παραγόμενα τοιαῦτα ἰσχύουσιν ἐν τάξει νόμων γραπτῶν. Τοῦτο, εἴπομεν, συνέβαινεν ἐν τῇ ρωμ. νομοθεσίᾳ, ἐξ ἧς παρεθέσαμεν καὶ ἱκανὰ χωρία [2], τοῦτο σύμβαίνει ἔτι παρ' ἡμῖν ὡς πρὸς τοὺς ἰσχύοντας βυζαντινοὺς καὶ ρωμ. νόμους [3].

Πλὴν δὲ τῆς διὰ τοῦ νομοθέτου καταργήσεως ἢ τροποποιήσεως νόμων, ἐνίοτε οὗτοι *οἴκοθεν* ὑφίστανται μεταβολὴν παρακολουθοῦντες

---

[1] Ν. 41 Π. (48. 19) ν. 80 Π. (50. 17) Ἀρμ. Α. α' 21. «Οἱ εἰδικοὶ τῶν γενικῶν ἐπικρατέστεροι νόμων». Ἐὰν ἐκδοθῇ νεώτερος νόμος καὶ δὴ *προσωρινῆς* ἰσχύος, ταύτης παρελθούσης, ἀναχτᾷ οἴκοθεν τὴν ἰσχὺν ὁ παλαιότερος νόμος, ὁ διὰ τοῦ προσωρινοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀτονήσας. Ἐὰν ὅμως ὁ νεώτερος νόμος δὲν ἐξεδόθη ὡς προσωρινὸς ἀλλ' ὡς διαρκής, ὁ παλαιότερος δὲν ἀναχτᾷ ποτε οἴκοθεν τὴν ἑαυτοῦ ἰσχύν, καὶ ἂν ἔτι ὁ νεώτερος νόμος μετὰ βραχὺ διάστημα χρόνου κατηργήθη. Dernburg σελ. 66 σημ. 5.

[2] § 11 Εἰσ. (1. 3) ἐκεῖνα ὅμως, ἅτινα ἑκάστη πόλις αὐτὴ δι' ἑαυτὴν ὥρισε, συχνὰ μεταβάλλονται εἴτε διὰ σιωπηρᾶς συναινέσεως τοῦ λαοῦ, ἢ δι' ἄλλου νόμου κατόπιν ποιουμένου. Ν. 32 § 1 Π. (1. 3). Δισταγμοὺς ἤγειρε τὸ χωρίον 2 Κ. (8. 52), ἔνθα ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιστέλλει: τῆς συνηθείας καὶ μακρᾶς χρήσεως ἡ αὐθεντία δὲν εἶνε ἀσήμαντος· ὅμως δὲν θέλει αὕτη ἐπὶ τοσοῦτον ἐκτείνεσθαι, ὥστε νὰ νικᾷ εἴτε τὴν λογικὴν εἴτε νόμον. Ἀλλὰ πᾶς δισταγμὸς αἴρεται καὶ πλήρης ἁρμονία τοῦ χωρίου τούτου πρὸς τὰ παρατεθέντα καὶ ἄλλα ὁμοειδῆ ἀποκαθίσταται, ἐὰν δεχθῶμεν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Glück (Λ' 517), ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶνε ἥδε: μεγάλη εἶνε τῳόντι ἡ αὐθεντία τοῦ ἐθίμου· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὑποχωρεῖ, ὅταν ἀποδειχθῇ λογικῶς ἀδόκιμον ἢ ὅταν *νεώτερος νόμος* ἀντίκηται εἰς αὐτό. Περὶ τὸ χωρίον ὅμως τοῦτο τοῦ Κωνσταντίνου διαμάχη ἱκανὴ ἐν τοῖς συγγραφεῦσι κρατεῖ, ἰδίως διὰ τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς ἕτερον χωρίον ν. 32 § 1 Π. 1. 3 (περὶ οὗ κατωτέρω ἐν § 8 ἰσχὺς ἐθίμου) ἐν ᾧ ὁ Ἰουλιανὸς τοὐναντίον φαίνεται περὶ ἐθίμου ἀποφαινόμενος. Διὰ ταῦτα ὁ Dernburg (σελ. 62) θεωρεῖ τὸν συμβιβασμὸν τῶν δύο χωρίων ἀδύνατον ἄνευ ἐξωτερικῆς βίας.

[3] Β. Δ. 23 Φεβρ. 1835 περὶ πολιτικοῦ νόμου.

τὴν μεταβολὴν τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς τέως ἴσχυον καὶ ἐλειτούργουν. Τῳόντι, αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι καὶ τὰ ἤθη ἀσκοῦντα ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας, μεταβαλλόμενα ἐπιδρῶσιν ἀναλόγως καὶ ἐπὶ τῶν ὑφισταμένων νόμων· οὕτως ἐκλιπόντος τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ νόμος τις ἐρρύθμιζεν, συνεκλείπει καὶ τοῦ νόμου τούτου ἡ ἐφαρμογή, ἐπέρχεται ἡ οἴκοθεν τούτου κατάργησις [1]. Ὁμοίως ἐκλιπόντος τοῦ κυρίου λόγου καὶ σκοποῦ νόμου τινός, καταργεῖται οἴκοθεν καὶ ὁ νόμος αὐτὸς—cessante ratione legis, cessat ejus dispositio. Ὅμως δυνατὸν ἐνίοτε νόμος τις νὰ μὴ συνδέηται τοσοῦτον στενῶς πρὸς τὸν ἀρχικῶς προκαλέσαντα αὐτὸν λόγον καὶ σκοπόν, ὥστε ἐκ τῆς τούτου ὑπάρξεως νὰ ἔλκῃ καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁ νόμος ὑπόστασιν· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, εἰ καὶ ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς καὶ λόγος ἐξέλιπεν, ὅμως ὁ νόμος διατηρεῖ τὴν ἑαυτοῦ ἰσχύν· ἐκ τούτου λοιπὸν ἐνίοτε λέγομεν ἀντιθέτως cessante ratione legis non cessat lex ipsa. Πότε δὲ δὴ δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν τὸν πρῶτον καὶ πότε τὸν δεύτερον ἀντίθετον κανόνα, ἤρτηται ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἑρμηνείας [2]. Ἐν ἀμφιβολίᾳ ὅμως δέον ν' ἀποφαινώμεθα ὑπὲρ τοῦ δευτέρου κανόνος, ἤτοι ὑπὲρ τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου, καὶ μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ λόγου [3].

Ἄλλοτε πάλιν νόμος τις καταργεῖται οἴκοθεν διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἐπλάσθη ἐξ ἀρχῆς πρόσκαιρος καὶ δι' ὡρισμένην περίστασιν· ταύτης λοιπὸν παρελθούσης, αἴρεται καὶ ὁ νόμος [4]· ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ νόμου πρόσκαιρος ἰδιότης, πρέπει εἴτε ρητῶς νὰ λέγηται ὑπὸ τοῦ νομοθέτου εἴτε σιωπηρῶς, ἀλλ' ἀναντιρρήτως νὰ ὑποδηλῶται, καθόσον ἄλλως ἐφαρμόζονται τὰ ἐν τῇ προηγουμένῃ περιπτώσει λεχθέντα περὶ

---

[1] Ὡς συνέβη λ. χ. διὰ τοὺς νόμους τοὺς ρυθμίζοντας τὰς σχέσεις δούλων καὶ δεσποτῶν. Ὁμοίως ρητέον περὶ νόμου ρυθμίζοντος τὴν θέσιν ἐνηλίκου ὑπεξουσίου μετὰ τὴν ἀνυπαρξίαν ἐνηλίκων ὑπεξουσίων. Denburg σελ. 65.

[2] Οὕτω λ. χ. παρ' ἡμῖν ὁ ν. ΑΣΠΔ' 1885 περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς ἐξαγωγῆς κτηνῶν κλπ. λόγον εἶχε τὴν τότε ἐπιστράτευσιν, ἧς παυσάσης, συνεξέλιπεν ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνωτέρω νόμου· καὶ ὅμως δέον νὰ θεωρῆται οὗτος ἰσχύων, ἐφ' ὅσον δὲν καταργηθῇ δι' ἑτέρου νόμου.

[3] Οἰκον. Γ. Ἀρ. 23. Βεβαίως ἡ παῦσις τοῦ λόγου ἐνδεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς καταργήσεως τοῦ νόμου δι' ἑτέρου. Dernburg σελ. 65.

[4] Dernburg σελ. 65. Παπαρηγ. Α' 166.

πάύσεως τοῦ λόγου τοῦ νόμου. Τοιοῦτοι νόμοι λ. χ. εἶνε οἱ ἐκδιδόμενοι κατὰ τὴν διάρκειαν πολέμου τινός, ἢ ἄλλης παροδικῆς καταστάσεως [1].

Ἐνταῦθα ἐρωτᾶται, ἂν ἡ ἐπὶ μακρὸν χρόνον *ἀχρησία* νόμου τινὸς ἐπιφέρῃ τὴν τούτου κατάργησιν. Εἰ μὲν μηδεμία ἐδόθη εὐκαιρία πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου, καὶ ἂν πάμπολλα παρῆλθον ἔτη ἀχρησίας αὐτοῦ, οὐδαμῶς δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ νόμος οὗτος κατηργήθη, διότι δυνατὸν ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ ἀναφανῇ περίπτωσις ἐφαρμογῆς αὐτοῦ· ἄλλως ἔχει βεβαίως, ἐὰν ἡ περίπτωσις ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου εἶνε ἀδύνατος, διότι τότε θὰ εἴπωμεν ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω, ὅταν ἐκλείπῃ τοῦ νόμου τὸ ἀντικείμενον. Ἂν ὅμως εὐκαιρίαι μὲν ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου ὑπῆρξαν, ὅμως ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόσθη, ἀφέθη νὰ κοιμᾶται, δυνατὸν νὰ συναχθῇ, ὅτι οὗτος κατηργήθη σιωπηρῶς δι' ἀντιθέτου ἐθίμου, ἐάν, ἐννοεῖται, ὁ νομοθέτης ἐπιτρέπῃ τὴν δι' ἐθίμων κατάργησιν νόμων [2]· ἄλλως, ἐὰν μὴ ἐπιτρέπῃ, θὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ νόμος δὲν κατηργήθη, αἱ δὲ μεσολαβήσασαι μὴ ἐφαρμογαὶ αὐτοῦ ἀπετέλεσαν παρανομίας ἀδιασείστους μὲν ἤδη, ἐὰν καλύπτῃ αὐτὰς τὸ δεδικασμένον, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐπιδρώσας εἰς τὸ κῦρος τοῦ νόμου, ὅπερ διατηρεῖται ἀμείωτον.

Ὡς γνωστὸν ἡ ἡμετέρα ἀστικὴ νομοθεσία δὲν εἶνε ἐνιαία, μηκέτι κωδικοποιηθεῖσα [3]. Οὕτως ἰσχύουσι παρ' ἡμῖν οἱ νόμοι τῶν βυζαντι-

---

[1] Οὕτω παρ' ἡμῖν ὁ ν. ‚BPNZ' 1893 περὶ ἐλευθέρας εἰσαγωγῆς οἰκοδομησίμου ξυλείας ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν σεισμῶν Ζακύνθου.

[2] § 7 Εἰσ. (4. 4). Glück A' 520.

[3] Ἡ κωδικοποίησις προαπαιτεῖ τὸ μὲν εὑρεῖαν καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἰσχυόντων ἐθίμων, τὸ δὲ συνδυασμὸν τούτων πάντων εἰς ἀποτέλεσιν ὁμοιομόρφου νομοθεσίας ἀνταποκρινομένης εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ ἑλλ. λαοῦ. Μόνον οὕτω πως καταρτιζόμενος ὁ ἀστικὸς Κῶδιξ ἔσται κατασκεύασμα σοβαρὸν καὶ βιώσιμον, ἄλλως θέλει ἐμπνεύσει εὐθὺς τὴν δυσπιστίαν καὶ θέλει προκαλεῖ ἀεννάους τροποποιήσεις, ἤτοι σύγχυσιν καὶ χάος. Ἀλλὰ πότε καὶ ὑπὸ τίνων παρ' ἡμῖν ἐγένετο ἡ ἀνωτέρω ὑποδεικνυομένη προπαρασκευαστικὴ ἐργασία; Ὅθεν φρονοῦμεν προτιμότερον νὰ μὴ ἀπορρίψωμεν τὴν ρωμ. νομοθεσίαν, ἢ τοῦτο πράξαντες νὰ ριφθῶμεν εἰς ἀληθὲς χάος πολὺ φοβερώτερον τῶν νῦν μειονεκτημάτων τῆς ρωμ. νομοθεσίας. Οὐχ ἧττον δὲν ἀποκρούομεν καὶ τὴν βαθμιαίαν ἀντικατάστασιν τῶν ρωμ. νόμων διὰ νεωτέρων, ἀρκεῖ οὗτοι νὰ ὦσιν ὡς ἄνω ὑπεδείξαμεν μεμελετημένοι καὶ οὐχὶ

νῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου[1]. Ὁμοίως ἰσχύει, κατὰ τὴν δοθεῖσαν ὀρθῶς ἑρμηνείαν εἰς τὸ νομοθ. διάταγμα τῆς 23 Φεβρ. 1835, ἡ νομοθεσία τῶν τε Βασιλικῶν, ἐξ ὧν ὁ Ἀρμενόπουλος προῆλθε, καὶ τῶν Συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐξ ὧν πάλιν τὰ Βασιλικὰ κατηρτίσθησαν. Ὁμοίως ἰσχύουσιν αἱ γνωσταὶ καὶ ἄγνωστοι (ἐὰν καὶ ὅταν τυχὸν ἀνακαλυφθῶσι) διατάξεις τῶν βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Ὁμοίως ἰσχύουσι τὰ ἔθιμα, ὅσα ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου ἐμορφώθησαν. Ὁμοίως ἰσχύουσιν οἱ νεώτεροι ἀστικοὶ νόμοι. Πρὸ τῆς ποικιλίας ταύτης συχνὰ ἡ παρ' ἡμῖν ἑρμηνεία εὑρίσκεται εἰς δυσχερείας, καὶ ἐν τούτῳ ἔγκειται τὸ μειονέκτημα τῆς ἐλλείψεως ἀστικοῦ Κώδικος. Οὐχ ἧττον οἱ κανόνες, οὓς δέον ὁ ἑρμηνευτὴς νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰσὶν οἱ ἑξῆς. Οἱ νεώτεροι ἀστικοὶ νόμοι ὑπερισχύουσι τῶν τε ἐθίμων καὶ τῆς λοιπῆς βυζαντινῆς καὶ ρωμ. νομοθεσίας, ἀφοῦ σκοπὸς αὐτῶν εἶνε ἀκριβῶς ν' ἀντικαταστήσῃ τὰς πηγὰς ταύτας[2]. Ἐν ἐλλείψει νεωτέρων ἀστικῶν νόμων κρατοῦσι τὰ τοπικὰ ἔθιμα, ἐὰν καὶ ὅπου τοιαῦτα

τῆς στιγμιαίας ἐμπνεύσεως κατασκευάσματα. Οὕτω τοὐλάχιστον, εἰ καὶ βραδέως, θὰ φθάσωμεν ἐπὶ τέλους εἰς κωδικοποίησιν. Ἐπίσης ἀποκρούομεν καὶ τὴν γνώμην τῆς υἱοθετήσεως ξένου τινὸς ἀστικοῦ Κώδικος. Οἱ τῆς γνώμης ταύτης ἂς λάβωσι τοὐλάχιστον ὑπ' ὄψει πόσον ἀπέτυχε καὶ ἀποτυγχάνει παρ' ἡμῖν ἡ μεταφύτευσις νόμων καλῶς ἀλλαχοῦ κειμένων.

[1] Β. Δ. 23 Φεβρ. 1835 περὶ πολιτικοῦ νόμου.

[2] Πρβ. Savigny Α' 264 ὁμοίως ὁμιλοῦντα διὰ τὸ ἐν Γερμανίᾳ δίκαιον. Ἀνόητος τῳόντι εἶνε ἡ φράσις τοῦ Οἰκονομίδου, Γ. Ἀρχ. 9 «προηγοῦνται πάντων τὰ ἔθιμα, ὡς τὴν νεωτέραν νομοθ. ἐργασίαν ἀποτελοῦντα· ἔπονται αὐτοῖς οἱ ἀπὸ τῆς ἑλλην. ἀνεξαρτησίας κυρωθέντες νόμοι καὶ παρέπεται τὸ ρωμ. δίκαιον». Καθὰ καὶ ἀλλαχοῦ (§ 8 ἰσχὺς τοῦ ἐθίμου) ἐροῦμεν, οἱ νεώτεροι ἀστικοὶ νόμοι ὑπερισχύουσι τῶν ἐθίμων, καταργοῦνται δὲ ἢ τροποποιοῦνται μόνον δι' ἑτέρων νόμων. Προσέτι ἀφοῦ ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Συντάγματος (1844) ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Βασιλέως, γεννᾶται ζήτημα, ἂν ἔκτοτε εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ παράγωνται καὶ ἀναγνωρίζωνται ἔθιμα. Τινὲς μάλιστα ὅλως ἀρνοῦνται τοῦτο προσκολλώμενοι εἰς τὸ γράμμα τῆς Συνταγματικῆς ῥήσεως. Φρονοῦμεν ὅμως, ὅτι ὀρθότερον εἶνε αὕτη νὰ περιορισθῇ εἰς τοὺς νεωτέρους νόμους, οἵτινες κατ' αὐτὴν οὐχὶ δι' ἐθίμων ἀλλὰ διὰ νέων νόμων νὰ καταργῶνται ἢ τροποποιῶνται δύνανται, νὰ μὴ ἀποβλέπῃ δὲ εἰς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, ὅπερ οὕτως ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τὸ Σύνταγμα τροποποιούμενον οὐ μόνον διὰ νόμων ἀλλὰ καὶ δι' ἐθίμων.

τυχὸν ἐμορφώθησαν καὶ ἐπεκράτησαν[1]. Ἐν ἐλλείψει δὲ καὶ ἐθίμων ἰσχύει ἡ ἀρχαιοτέρα νομοθεσία. Ἀλλ' αὕτη, εἴπομεν, εἶνε πολυειδής, καὶ πολλὰς ἐνέχει τὰς ἀντιφάσεις. Ὅθεν παρατηρητέον ἐπὶ διαφωνιῶν τάδε. Ὁ Ἀρμενόπουλος δέον νὰ προτιμᾶται τῶν Βασιλικῶν καὶ τῶν Συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἔνθα ὅμως (καὶ τοῦτο συμβαίνει συχνὰ) ἐν τῷ Ἀρμενοπούλῳ δὲν ὑπάρχει γνησία μεταβολὴ νομικῶν διατάξεων, ἀλλ' ἀλλοίωσις τῶν τότε κρατούντων ἐξ ἀγνοίας ἢ παραδρομῆς τοῦ συντάκτου τῆς βίβλου ταύτης προερχομένη, δέον ν' ἀκολουθῆται τὸ κείμενον τῶν Βασιλικῶν[2]. Ἐὰν δὲ καὶ τοῦτο μὴ συμφωνῇ πρὸς τὰς τρεῖς συλλογὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δέον νὰ ἀκολουθῶνται αἱ τελευταῖαι, ἐκτὸς ἂν ἡ διαφορὰ πηγάζῃ ἐξ ἀληθοῦς μεταβολῆς ἐν τῇ νομοθεσίᾳ[3]. Ἐὰν ὅμως ὑπάρχῃ διάταξίς τις αὐτοκρατορικὴ μὴ περιλαμβανομένη ἐν ταῖς ἀνωτέρω Συλλογαῖς, αὕτη ὑπερισχύει, ἐὰν ᾖ νεωτέρα. Οὕτω λ. χ. αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, αἱ καλούμεναι Νεαραί, ὑπερισχύουσι τῶν λοιπῶν τριῶν τοῦ ἰδίου βίβλων, καθὸ νεώτεραι. Καὶ ἐκ τούτων δὲ τῶν διατάξεων αἱ νεώτεραι ὑπερισχύουσι τῶν παλαιοτέρων[4]· οὕτως ἡ Νεαρὰ 115 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπερισχύει τῆς Νεαρᾶς 18 τοῦ ἰδίου. Αἱ Νεαραὶ τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων ὑπερισχύουσι τῶν Νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐμφαίνεται, ὅτι τὸ ἀπώτερον κείμενον, εἰς ὃ δύναται καὶ ὀφείλει ὁ ἑρμηνευτὴς τοῦ παρ' ἡμῖν ἀστικοῦ δικαίου νὰ προσφεύγῃ εἶνε τὸ κείμενον τῶν τριῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Συλλογῶν (Εἰσηγήσεων, Πανδεκτῶν, Κώδικος). Λέγομεν τὸ *κείμενον* καὶ ὄχι τὰ *κείμενα*, σκοπίμως· διότι, εἰ καὶ πρόκειται περὶ τριῶν διαφόρων βίβλων, ὧν μάλιστα ἡ μία, ὁ Κῶδιξ, συνετάχθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἓν ἔτος βραδύτερον τῶν δύο ἄλλων, ὅμως ὁ Ἰουστινιανὸς ὥρισεν, ὅτι αἱ τρεῖς Συλλογαὶ αὗται δέον

---

[1] Β. Δ. 23 Φεβρ. 1835 § 6'. Ἐννοεῖται, ὅτι ἔθιμον ἑνὸς τόπου, δὲν δύναται νὰ ἰσχύσῃ ἐν ἑτέρῳ.

[2] Ὁ Ἀρμενόπουλος οὐδέποτε ἀνεγνωρίσθη ὡς Κῶδιξ νομοθετικός, ἀλλ' ὡς ἡ προχειροτέρα ἰδιωτικὴ συλλογὴ τῶν νομοθετ. διατάξεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἴδε Ρουσόπουλ. Θέμ. Ζ' σ. 313.

[3] Τοιαύτη βεβαίως θὰ εἶνε ἡ ἔννοια τοῦ Οἰκονομίδου Γεν. Ἀρχ. 9 λέγοντος ὅτι «ἀλλὰ προηγοῦνται πάντων τούτων τὰ Βασιλικὰ καὶ αἱ μετ' αὐτὰ νεαραί».

[4] Πρβ. καὶ Arndts-Κυριακὸν Α' σ. 17. Savig. Α' 269.

νὰ θεωρῶνται ὡς ἓν νομοθετικὸν ὅλον, συγχρόνως [1] δημοσιευθέν, καὶ ἐξ ἴσου ἰσχύον, ἀφοῦ κατ' αὐτὸν οὔτε ἀντιφάσεις οὔτε ἀντινομίαι ποσῶς ἐνυπάρχουσιν ἐν τοῖς βίβλοις τούτοις [2]. Ἐπειδὴ ὅμως μεθ' ὅλην τὴν κομπορρήμονα τοῦ Ἰουστινιανοῦ διαβεβαίωσιν ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις βίβλοις ἁπαντῶσι διατάξεις ἀντιφάσκουσαι [3], ἀνάγκη νὰ παράσχωμεν καὶ δι' αὐτὰς ὁδηγίας τῷ ἑρμηνευτῇ. Ἀντιφατικῶν διατάξεων ἁπαντωμένων, δέον οὗτος νὰ παρατηρῇ, μὴ ἡ ἑτέρα τούτων ἀνεγράφη ἐκ παραδρομῆς [4] ἢ σκοπίμως [5], ἵνα πληροφορῇ περὶ τοῦ ἀρ- ἀρχαιοτέρου δικαίου καὶ οὕτω διαφωτίζῃ κάλλιον τὸ νεώτερον τοιοῦ-

---

[1] Ἡ κατὰ ἓν ἔτος βραδυτέρα δημοσίευσις τοῦ Κώδικος ἔδει νὰ μὴ λαμβάνηται ὑπ' ὄψει, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς οὕτως ἠνόει. Saving. Α' 273. Νεαρὰ Cordi § 5.

[2] Tanta § 23. Ταῦτα δὲ δὴ τὰ βιβλία, τά τε Instituton, τά τε τῶν Digeston φαμὲν . . . εἰς τὸν λοιπὸν ἅπαντα κρατοῦντα χρόνον καὶ ταῖς *βασιλικαῖς συνπολιτευόμενα διατάξεσι*. Tanta § 15. Ἐναντίως δὲ τοῖς ἄλλοις ἔχοντά τινα νόμον τῶν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου κειμένων οὐκ ἄν τις εὕροι ραδίως, εἴγε διὰ πάντων τῶν τῆς ἐναντιότητος ὅρων διεξελθεῖν σπεύσειεν. Πρβ. Savig. § 42. § 43 σ. 270—3 ἀποκρούοντα καὶ τὴν δόξαν, ὅτι αἱ Εἰσηγήσεις δέον νὰ ὑπερισχύωσιν ἢ τὴν ἀντίθετον, ὅτι δέον νὰ ὑποχωρῶσι πρὸ τῶν λοιπῶν δύο Συλλογῶν, ὡς καὶ τὴν δόξαν ὅτι ὁ Κῶδιξ ὡς κατὰ ἓν ἔτος βραδύτερον ἐκδοθεὶς δέον νὰ ὑπερισχύῃ τῶν Εἰσηγήσεων καὶ Πανδεκτῶν. Ὁμοίως Dernburg (σελ. 21) προβάλλων ὀρθότατα ὅτι ἡ διάταξις Tanta, εἰ καὶ ἀρχικῶς εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸν *παλαιὸν* Κώδικα, ὅμως διὰ τῆς διατάξεως Cordi περιελήφθη καὶ ἐν τῷ *νέῳ*, ὃν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐθεώρει ὡς ἀντικαταστήσαντα τελείως τὸν παλαιόν.

[3] Savig. Α' 288.

[4] Λ. χ. ἐν ν. 16 πρ. ν. 6 § 1 Π. (28. 1) ἐκ παραδρομῆς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀρχαιότερον δίκαιον λέγεται, ὅτι ὁ κωφός, ἢ ὁ κωφάλαλος δὲν δύναται νὰ ποιήσῃ διαθήκην, ἐνῷ ὁ πρῶτος δύναται νὰ ποιήσῃ τοιαύτην προφορικῶς ἢ ἐγγράφως, ὁ δὲ δεύτερος ἐγγράφως, ἐάν, ἐννοεῖται, γινώσκῃ γράφειν, ὅπερ σήμερον μάλιστα μετὰ τὴν γραφικὴν μέθοδον τῶν κωφαλάλων τυγχάνει εὐχερέστατον.

[5] Ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐνίοτε μαρτυρεῖ ρητῶς αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ διατάξει Imperatoriam majestatem § 5 «Εἰς ταύτας συντόμως ἐξετέθη καὶ ὅ,τι πρότερον ἴσχυε, καὶ ὅ,τι κατόπιν ὑπὸ τῆς ἀχρηστίας ἐπισκιασθὲν δι' αὐτοκρατορικῆς ἐνεργείας ἐφωτίσθη». Ἂν ἐκ παραδρομῆς ἢ σκοπίμως—εἶνε ἀδιάφορον κατὰ Savig. Α' 282.

τον· ἐὰν τοιοῦτον φαίνηται πιθανόν[1], ὁ ἑρμηνευτὴς παροραᾷ τὴν τοιαύτην διάταξιν, ὡς καθαρῶς ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, λαμβάνει δὲ τὴν ἄλλην ὡς τὴν ἰσχύουσαν (*ἱστορικὸς συμβιβασμός*)[2]. Ἄλλοτε πάλιν δέον νὰ ἐξετάσῃ μὴ αἱ ἀντιφατικαὶ διατάξεις συμβιβάζωνται ἐφαρμοζόμεναι ἑκατέρα ἐπὶ διαφόρου περιστάσεως καὶ προϋποθέσεως (*στηματικὸς συμβιβασμός*)[3]. Καὶ ἐν γένει ὁ ἑρμηνευτής, ἀκολουθῶν μάλιστα ρητὴν αὐτοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ παραγγελίαν[4], δέον νὰ προσπαθῇ ἑκάστοτε νὰ ἐξηγῇ τὴν φαινομένην ἀντίφασιν καὶ νὰ αἴρῃ αὐτήν[5]. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ ζητῇ τις πάντοτε καὶ ὁπὸς πάσης θυσίας νὰ εὕρῃ συμβιβασμὸν τῶν ἀντιμαχομένων[6]· τοὐναντίον ἐὰν μεθ' ὅλας τὰς θεμιτὰς προσπαθείας μηδεμία δύναται εἰς τὴν ἀντίφασιν νὰ δοθῇ εὔλογος καὶ ἐπαρκὴς ἐξήγησις, ὁ ἑρμηνευτὴς θὰ ἀνομολογήσῃ τὴν ὕπαρξιν ἀληθοῦς συγκρούσεως διατάξεων (*ἀντινομίας*), ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει θὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν εἰς ἐκείνην, ἥτις μᾶλλον συνάδει

---

[1] Ἡ ἀπόφανσις ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εἶνε εὐχερής. Savig. A' 283 ἐπ. ἐν οἷς ἐκτίθησι καὶ ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἐξήγησις ἐπιτρέπεται κυρίως ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ Κώδικος, σπανιώτερον δὲ ἐπὶ τοῦ τῶν Πανδεκτῶν.

[2] Savig. A' 276 ἐπ.

[3] Διάτ. Tanta § 15. Savign. A' 265. 274 λ. χ. Κατά τινα χωρία (ν. 3. 4 § 2 Π. 41. 10) χρησικτησία εἶνε δυνατή, εἰ καὶ πράγμα τιτίτλος δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ νομέως ὑπάρχων. Κατ' ἄλλα (ν. 27 Π. 41. 3) χρησικτησία δὲν εἶνε δυνατὴ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει. Ἡ ἄρσις δὲ τῆς προκειμένης ἀντιφωνίας γίνεται, ἐὰν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι χρησικτησία εἶνε δυνατὴ καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ μὲν πράγματι τίτλος, ὅμως ἐκ συγγνωστῆς πλάνης νομίζηται ὑπάρχων παρὰ τῷ νομεῖ (ν. 11 Π. (41. 4).

[4] Διάτ. Tanta § 15.

[5] Ὁ Savig. (A' 280) φρονεῖ, ὅτι ὁ συστηματικὸς συμβιβασμὸς δέον κατὰ πρῶτον νὰ ἐπιδιώκηται, καὶ τούτου ὄντος ἀδυνάτου ἐπιτρέπεται νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξήγησιν· καὶ ὀρθῶς, διότι, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, κατ' ἀρχὴν τὰ περιεχόμενα τῶν Ἰουστιν. Συλλογῶν προωρίζοντο πάντα νὰ ἔχωσιν ἰσχύν, ἐξαιρετικῶς δὲ ἐγένοντο δεκτὰ καὶ μὴ ἰσχύοντα, ἀλλ' εἰς διαφώτισιν τῶν ἰσχυόντων χρήσιμα. Ὡς δὲ ὁ Dernburg ὀρθῶς παρατηρεῖ (σελ. 80) ἐνίοτε ἡ ἀντίφασις προέρχεται, διότι ἐν ταῖς Εἰσηγήσεσιν ἐτέθη μόνον σύντομος περίληψις τῶν ἐν τῷ Κώδικι ἢ τῷ Πανδέκτῃ· ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν περιπτώσει θὰ προτιμηθῇ τὸ διεξοδικὸν καὶ πλῆρες τῶν τελευταίων Συλλογῶν κείμενον παρορωμένου τοῦ τῶν Εἰσηγήσεων.

[6] Wind. A' σ. 68 σημ. 4.

πρὸς ἀναμφισβητήτους καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας[1]. Ἀλλ' ἐὰν καὶ οὕτως ἀδυνατῇ νὰ φθάσῃ εἰς ἀποτέλεσμα, θὰ θεωρήσῃ τὰς διατάξεις ἀναιρούσας ἀλλήλας, καὶ συνεπῶς μὴ ὑφισταμένας.

§ 7. Δίκαιον ἐκ παραδόσεως καὶ ἔθιμον[2].

Τὸ *ἄγραφον* (γραμματικῶς) δίκαιον δυνατὸν νὰ διακριθῇ εἰς δύο κατηγορίας· ἐν τῇ πρώτῃ δύνανται νὰ ταχθῶσι κανόνες τινές, οἵτινες ἀρχικῶς ἐπήγασαν ἐκ προφορικῆς ρητῆς θελήσεως νομοθέτου, ἔκτοτε δὲ μήποτε γραφέντες[3] διετηρήθησαν οἱονεὶ ὡς παράδοσις jus traditum· οὕτως ἔχομεν δίκαιον ἄγραφον μὲν γραμματικῶς, γραπτὸν ὅμως νομικῶς, διότι ἡ ἀρχικὴ πηγὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε ρητὴ θέλησις νομοθέτου προφορικῶς δηλωθεῖσα. Τῶν τοιούτων δὲ κανόνων ἀμφισβητουμένων, δέον νὰ ἐρευνᾶται ἀναδρομικῶς καὶ νὰ πιστοποιῆται ἡ ὡς ἀνωτέρω ἀρχικὴ προέλευσις. Τούτου δὲ πιστοποιουμένου, οἱ κανόνες δέον νὰ κρίνωνται ὡς μέρος τοῦ γραπτοῦ δικαίου· ἑπομένως νὰ θεωρῶνται ἰσχύοντες, ἐφ' ὅσον δὲν ἀνετράπησαν δι' ἑτέρων ἀντιθέτων. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀρχικὴ προέλευσίς των ἐκ ρητῆς θελήσεως νομοθέτου μὴ ἀποδεικνύηται, οἱ τοιοῦτοι κανόνες ἀναχθήσονται εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῶν ἀγράφων (γραμματικῶς) νόμων, περὶ ὧν ἀμέσως κατωτέρω.

Ἡ δευτέρα καὶ σπουδαιοτέρα κατηγορία τοῦ ἀγράφου δικαίου εἶνε τὰ *ἔθιμα* (consuetudo)[4] καλεῖται δὲ ἔθιμον τὸ μὲν ἡ ὁμοιόμορφος

---

[1] Arndts - Κυριακ. Α' § 13. Dernburg σελ. 81. Savig. Α' 286.

[2] Glück. § 83. 84.

[3] Περὶ τοιούτου δικαίου ὁμιλοῦσιν οἱ Πανδέκται ἐν ν. 10 (29. 7) «ὅπερ ἐκ παραδόσεως (per manus traditum) ἀναφέρεται, ὅτι δηλ. διὰ κωδικέλλων, οἵτινες ἐκ διαθήκης ἔλκουσι τὴν ἰσχύν, αὐτὴ ἡ διαθήκη, ἥτις διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως κληρονόμων λαμβάνει ἰσχύν, θεωρεῖται ἐπικυρουμένη».

[4] Ἡ λέξις Consuetudo ἐν ταῖς Πηγαῖς ἔχει ποικίλας ἐννοίας· οὕτω δηλοῖ ἐνίοτε ἀμοιβαίαν στενὴν σχέσιν καὶ οἱονεὶ οἰκογενειακὴν ἀναστροφήν. λ. χ. ἐν § Εισ. (1. 9) Γάμος δὲ ἡ συνοικέσιον εἶνε ἡ ἕνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἡ ἀδιαίρετον βίου ἀναστροφὴν (individuam consuetudinem) περιέχουσα. ὁμοίως ἐν ν. 34 πρ. Π. (48 5). Φθορὰν διαπράττει, ὅστις ἐλευθέραν γυναῖκα κρατεῖ συνουσίας (consuetudinis causa) οὐχὶ δὲ γάμου ἕνεκεν. Ἄλλοτε consuetudo δηλοῖ τὸ κατὰ φυσικὴν τάξιν συνήθως συμβαῖνον· οὕτως ἐν ν. 9

ἐπανάληψις ἐνεργείας τινός, τὸ δὲ ὁ ἐντεῦθεν σχηματισθεὶς κανὼν δικαίου[1]. Ἀλλ' οὐχὶ πᾶσα ὁμοιόμορφος ἐπανάληψις ἐνεργείας τινός, οὔτε πᾶς ἐντεῦθεν σχηματισθεὶς κανὼν ἀποτελεῖ ἔθιμον· καθόσον ἂν μὲν ἡ ὁμοιόφορφος ἐπανάληψις γίνηται ὑφ' ἑνὸς μόνου, οὐδὲν ἔθιμον παράγεται, οὐδὲ ὑποχρέωσίς τις δι' οὐδένα οὐδὲ δι' αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐνεργοῦντα[2]. Ἂν δὲ ἡ ὁμοιόμορφος ἐπανάληψις γίνηται ὑπὸ πλειόνων τοῦ ἑνός, πάλιν δὲν παράγεται θετικῶς ἔθιμον, διότι πιθανὸν ἄλλοι νὰ μὴ ἐπεδοκίμαζον τὸν τοιοῦτον τρόπον ἐνεργείας· ὅθεν ὁ δικαστὴς δεχθήσεται ἐνταῦθα τὴν παραγωγὴν ἐθίμου, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδεικνύωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐννόουν νὰ συμμορφωθῶσι τῇ γνώμῃ τῶν πλειόνων.

Ἂν ὅμως ἡ ὁμοιόμορφος ἐπανάληψις γίνηται ὑπὸ πάντων ἢ σχεδὸν πάντων, τότε κυρίως παράγεται ἀσφαλῶς *ἔθιμον*, ὅπερ τυγχάνον τῆς τοῦ νομοθέτου ἐπιδοκιμάσεως[3], λαμβάνει μορφὴν καὶ τάξιν νό-

---

πρ. Π. (28. 2) λέγεται: Ἐάν τις ἐπιγενεῖς, οὓς διὰ τὴν ἡλικίαν εἴτε ὑγείαν δὲν δύναται τυχὸν νὰ ἔχῃ, ἐγκατέστησε κληρονόμους, ἡ προηγουμένη διαθήκη ρηγνύεται, καθόσον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μᾶλλον ἡ φύσις τοῦ γονοποιεῖν καὶ ἡ συνήθεια (consuetudo) δέον νὰ παρατηρῆται, παρὰ πρόσκαιρον ἐλάττωμα εἴτε ἀσθένεια, δι' ἣν τις ἐμποδίζεται ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ γονοποιεῖν εὐχερείας.

[1] Τὸ ἔθιμον, καθὰ ὁ Κουϊάκιος (σ. 359) ἀναφέρει τὸν θεῖον Χρυσόστομον ἐν τοῖς *περὶ ἔθους* λέγοντα, εἶνε *δίκαιον ἑκούσιον, ἤτοι εὕρημα ἀνθρώπου οὐδενὸς ἀλλὰ βίου καὶ χρόνου*. Ὅταν κατὰ τὸν Savign. (A' 34), τὸ πρῶτον ἐπεφάνη ἡ ῥύθμισις νομικῆς τινος σχέσεως, ὁ τρόπος τῆς ρυθμίσεως ἦν ἀδιάφορος· ὅταν ὅμως ἐκ νέου ἐπεφάνη ἡ ἰδία σχέσις, ἀντὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀναζητῶσι νέον τρόπον ρυθμίσεως, εὑρίσκοντες προχειρότερον τὸν ἤδη ἐφαρμοσθέντα, ἐπανελάμβανον αὐτόν· τοῦτο συνέβη καὶ ἐκ τρίτου καὶ πολλάκις, οὕτως ἐμορφώθη τὸ ἔθιμον. Ὁ Κικέρων ἐξηγεῖ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἐθίμου ὡς ἑξῆς: (De inventione II. 53· 54). Natura jus est, quod non opinio genuit, sed quædam innata vis inseruit, ut religionem, pietatem. . . Consuetudine jus est, quod aut leviter a natura tractum aluit et majus fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum, majus factum propter consuetudinem videmus, aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit.

[2] Τὸ κανόνα τοῦτον ἐκφράζει ὁ ν. 22 πρ. Π. 32 «οὐδεὶς δύναται νὰ θέσῃ δι' ἑαυτὸν ὅρον, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπηται ἑαυτῷ ν' ἀποχωρῇ τῆς προτέρας (θελήσεως)».

[3] Wind. A' σ. 51. Savign. A' 169.

μου. Οὕτω πρὸς παραγωγὴν ἀληθοῦς ἐθίμου δύο τινὰ προαπαιτοῦνται *ὁμοιόμορφος ἐνέργεια*, καὶ *ἐπιδοκιμασία τοῦ νομοθέτου*. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἐν ἐκτάσει· ὡς πρὸς δὲ τὴν τοῦ νομοθέτου ἐπιδοκιμασίαν γεννᾶται τὸ ζήτημα, πῶς αὕτη ἐκδηλοῦται ἐπὶ ἑκάστου ἐθίμου. Ὁ συνηθέστατος τρόπος εἶνε ὁ σιωπηλὸς [1] καθ' ὃν ὁ νομοθέτης ἐν γνώσει ὢν τῆς τοιάσδε ἢ τοιάσδε ἐνεργείας τῶν ὑπηκόων, οὐ μόνον δὲν ἀντιτάσσεται, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐγκρίνει τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ὅμως καὶ ρητῶς ἐνίοτε ὁ νομοθέτης συντελεῖ εἰς τὴν τοῦ ἐθίμου ἀναγνώρισιν καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τούτου εἰς τάξιν νόμου· οὕτω συνέβαινεν ἐνίοτε παρὰ Ρωμαίοις· λ. χ. ἐν διατάξει τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου [2] ἀναγινώσκεται: ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας ἐπιδοκιμάζων ὅσα ἐν τῇ πόλει συχνὰ ἐπὶ διενέξεων τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἐτηρήθησαν, μετὰ διάγνωσιν τῆς περιστάσεως θέλει ἀποφασίζει· διότι καὶ ἡ προηγηθεῖσα συνήθεια καὶ ὁ λόγος ὁ εἰς τὴν συνήθειαν ἀγαγὼν δέον νὰ τηρῶνται, ὁ δὲ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας θέλει μεριμνᾷ, ὥστε νὰ μὴ γίνηταί τι ἐναντίον τῆς μακρᾶς συνηθείας [3]. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ παρ' ἡμῖν, ἔνθα διὰ τοῦ νόμου τῆς 23 Φεβρ. 1835 τὰ ἔθιμα ἀνεγνωρίσθησαν εἰς τάξιν νόμου. Μεταξὺ ὅμως τῆς σιωπηλῆς καὶ τῆς ρητῆς τοῦ νομοθέτου ἀναγνωρίσεως ὑφίστανται πάντοτε διαφοραί τινες. Διότι ἡ μὲν σιωπηλὴ ἀναγνώρισις πάντοτε ἕπεται τῆς τῶν πολιτῶν ἐνεργείας, οἱονεὶ τετελεσμένον γεγονὸς ἀναγνωρίζουσα· ἐνῶ ἡ ρητὴ ἀναγνώρισις δυνατὸν νὰ προηγῆται, οἱονεὶ παρέχουσα τὴν ἄδειαν καὶ ἀφορμὴν πρὸς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι παραγωγὴν ἐθίμων [4]. Ἑτέρα διαφορὰ εἶνε ὅτι ἐν τῇ σιωπηλῇ ἀναγνωρίσει ὑπολείπεται πάντοτε ἀοριστία τις ὡς πρὸς τὰ ἀναγνωριστέα ὡς ἔθιμα, ἐνῶ τοὐναντίον ἐπὶ τῆς ρητῆς ἀναγνωρίσεως πᾶσα ἀοριστία καὶ ἐν-

---

[1] Κατὰ Savig. A' 169 δίδεται Consensus generalis expressus ὅταν ὁ νομοθέτης προκαταβολικῶς ἐγκρίνῃ τὰ μέλλοντα ἀναπτυχθῆναι ἔθιμα, ἢ Consensus specialis tacitus ὅταν ἔθιμόν τι πρόκηται νὰ καταργήσῃ νόμον ὡρισμένον.

[2] N. 1 K. (8. 52).

[3] Ὁμοίως λέγεται καὶ ἐν ν. 3 K. (8. 10).

[4] Οὕτω συνέβη παρ' ἡμῖν διὰ τοῦ προμνησθέντος νόμου τῆς 23 Φεβρ. 1835. Consensus generalis expressus κατὰ Savig. ἴδε ἀνωτ.

δοιασμὸς ἐκλείπει[1]. Ἕτερα διαφορὰ εἶνε ὅτι ἡ σιωπηλὴ ἀναγνώρισις εἶνε γενική, περιλαμβάνουσα πᾶν ἔθιμον ἀληθῶς δημιουργηθέν, ἐνῶ ἡ ρητὴ ἀναγνώρισις δυνατὸν ν' ἀναφέρηται εἰς ὡρισμένα ἔθιμα ἀποκλείουσα τὰ λοιπά, ὅθεν καὶ ἀφαιροῦσα ἀπὸ τῶν τελευταίων πᾶν κῦρος.

Ἤδη προβαίνομεν εἰς τὸ ἕτερον ζήτημα, ὁποία δηλ. πρέπει νὰ ᾖ ἑκάστοτε ἡ ὁμοιόμορφος ἐνέργεια, ἵνα παραχθῇ ἐξ αὐτῆς ἀληθὲς ἔθιμον. Ἐν πρώτοις ἀπαιτεῖται ἡ ἐνέργεια νὰ ἐπανελήφθη *πολλάκις*, *συχνὰ* (frequenter)· τὸ ἅπαξ ἢ δὶς ἢ καὶ σπανίως γενόμενον δὲν ἀρκεῖ εἰς παραγωγὴν ἐθίμου[2]. Ἑτέρωθεν ὅμως καὶ οὐδὲν ἀποκλειστικὸν μέτρον δύναται ἐνταῦθα νὰ τεθῇ· ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ εἴδους τῆς ἐναργείας συναχθήσεται ἑκάστοτε, ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναλήψεων ἀρκῇ ἢ ὄχι εἰς ἀναγνώρισιν ἐθίμου[3]· μάλιστα δυνατὸν ἐνίοτε καὶ ἡ δὶς μόνον γενομένη ἐπανάληψις ἐνεργείας τινὸς νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἀρκοῦσα, ἐὰν ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ περίπτωσις εἶνε ἐκ τῶν σπανίως ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐμφανιζομένων[4]· τῇ κρίσει λοιπὸν τοῦ δικαστοῦ ἀπόκειται ἑκάστοτε ἡ ἐκτίμησις[5], τῷ δὲ ἐπικαλουμένῳ τὴν γένεσιν ἐθίμου ἀπόκειται ἡ ὑποστήριξις, ὅτι ἡ τοσάκις γενομένη ἐπανάληψις δικαιολογεῖ τὴν παραδοχὴν ἐθίμου. Συνεπὲς τοῖς ἀνωτέρω εἶνε, ὅτι ἡ παραγωγὴ τοῦ ἐθίμου δέον νὰ μαρτυρῆται καὶ κυροῦται διὰ τῆς παρελεύσεως χρόνου μακροῦ[6]. Ὁπόσος ὅμως πρέπει νὰ ᾖ ὁ χρόνος, δὲν ὁρίζεται οὐδὲ δύναται νὰ ὁρισθῇ, διότι ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ εἴδους τοῦ ἐθίμου ἤρτηται τοῦτο· ὅθεν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ δικαστοῦ ἀπόκειται καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐκτίμησις[7].

---

[1] Ἀλλ' ὅταν ἡ ἀναγνώρισις δὲν ἀναφέρηται εἰς εἰδικὸν καὶ ὡρισμένον ἔθιμον, ἀλλὰ γενικῶς εἰς πᾶν ἔθιμον (ὡς ἐγένετο παρ' ἡμῖν διὰ τοῦ νόμου τῆς 23 Φεβρ. 1835) ἐπανερχόμεθα καὶ τότε εἰς ἀοριστίαν· πρβ. Jhering Geist. B' 33· πρβ. καὶ Savig. A' 170.

[2] N. 1 K. (8. 52) ν. 3 K. (8. 10).

[3] Windscheid A' σ. 45.

[4] Glück. A' § 87 σελ. 478. Savign. A' 171. Dernb. § 27.

[5] Savig. A' 171.

[6] Οὕτως ἐν ν. 32 § 1 Π. (1. 3) λέγεται: inveterata consuetudo—παλαιὰ συνήθεια· ὁμοίως ἐν ν. 33 αὐτ. diuturna consuetudo—μακρὰ συνήθεια· ἐν ν. 35 αὐτ. longa consuetudo — ἐν ν. 2 K. (8. 52) longaevus usus. ἐν ν. 3 αὐτ. tenaciter servata consuetudo.

[7] Savig. A' 172.

Δεύτερον προαπαιτούμενον τῆς παραγωγῆς ἐθίμου εἶνε τὸ *ὁμοιόμορφον* τῆς ἐπαναλήψεως[1]. Τῳόντι ἐὰν ἐνέργειά τις δὲν διεξήχθη πάντοτε ἢ σχεδὸν πάντοτε ὁμοιομόρφως, ἀλλὰ ποικίλως καὶ διαφόρως ἑκάστοτε, ποῖος θὰ συναχθῇ ἐντεῦθεν κανὼν δικαίου, ποῖον ἔθιμον;[2] οὐδέν[3].

Τρίτον ἀπαιτεῖται ἡ ὁμοιομόρφως ἐπαναληφθεῖσα ἐνέργεια νὰ ᾖ *λογικὴ καὶ ἠθική*, καθόσον ταύτης οὔσης ἀνηθίκου ἢ παραλόγου δὲν τεκμαίρεται ἡ σιωπηλὴ ἐπιδοκίμασις τοῦ νομοθέτου, ὅστις οὐδέποτε ὑποτίθεται στέργων ἐνεργείας ἀνηθίκους ἢ παραλόγους, ἄνευ δὲ τῆς τοῦ νομοθέτου σιωπηλῆς ἐπιδοκιμάσεως, ἔθιμον, εἴπομεν, δὲν παράγεται[4]. *Ἑκατὸν ἐτῶν ἄδικον δὲν εἶνε μιᾶς ὥρας δίκαιον*, κατά τι γερμανικὸν λόγιον[5].

---

[1] N. 3 K. (8. 53) ν. 3 πρ. K. (12. 30).

[2] Οὕτως ἐν ν. 34 Π. (50. 17) ἐρωτᾶται: Τί λοιπόν, ἐὰν μήτε τῆς περιοχῆς τὸ ἔθος καταφαίνηται, διότι ἦτο ποικίλον;

[3] N. 34 Π. (50. 17) Savign. A' 172. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἀλλοίᾳ ρύθμισις σχέσεών τινων τῆς ἰδίας κατηγορίας δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε ἀναίρεσιν τοῦ ἐθίμου· διότι δυνατὸν αἱ περιστάσεις νὰ καθιστῶσι τὰς τοιαύτας ἀλλοίας ρυθμίσεις ἀσημάντους, καὶ μὴ διακόπτουσας τὴν γένεσιν τοῦ ἐθίμου· ἐν γένει καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀπόφανσις ἐπαφίεται τῇ κρίσει τοῦ δικαστοῦ. Dernburg σελ. 58.

[4] ... μήτε δὲ ἀγγαρείαις ἢ τοῖς καλουμένοις ἐπιδημητικοῖς ἢ ἑτέρᾳ οἱᾳδήποτε ζημίᾳ βαρύνειν τοὺς ὑποτελεῖς, μήτε δὲ συνηθείας ὀνομάζειν ἢ ζητεῖν, ὅσπερ τυχὸν τινὲς τῶν προηγησαμένων εἰς οἰκεῖον κέρδος ἀδίκως ἐπενόησαν· τὰ γὰρ κακῶς ἐπινοούμενα οὐδὲ μακρᾷ συνηθείᾳ βεβαιοῦσθαι βουλόμεθα. Νεαρ. 134 κεφ. α'.— Τῆς συνηθείας καὶ μακρᾶς χρήσεως ἡ αὐθεντία δὲν εἶνε μικρά, ὅμως δὲν θέλει ἰσχύει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ νικᾷ τὴν λογικὴν ἢ τὸν νόμον. ν. 2 K. (8. 52).

[5] Glück A. 459. Ἐντεῦθεν τινὲς (Windscheid § 16 σημ. 3) συνάγουσιν ὅτι τὸ ἐπὶ *πλάνης* στηριζόμενον ἔθιμον, δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς ἀληθῶς ἰσχῦον ἔθιμον· ὅμως, καθὰ παρατηρεῖ καὶ ὁ Dernburg (σελ. 60) οὐδὲν κωλύει ἵνα τὸ ἐκ πλάνης τὸ πρῶτον εἰσαχθέν, τύχῃ τηλικαύτης γενικῆς ἀναγνωρίσεως, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ ἀληθὲς δίκαιον ἐθίμου. Ἄλλως ἔχει βέβαια, ἐὰν ἀντίκηται εἰς τὴν *ἠθικὴν* καὶ τὸν *νόμον*. Οὐδ' ἀποδεικνύει τοὐναντίον τὸ χωρίον τοῦ Κέλσου ν. 39 Π. (1. 3) ὅπερ συνήθως οἱ ἀντιφρονοῦντες ἐπικαλοῦνται: ὅτι οὐχὶ ἐλλόγως, ἀλλὰ κατὰ πλάνην τὸ πρῶτον εἰσαχθὲν *διετηρήθη κατόπιν διὰ τῆς συνηθείας* — deinde consuetudine optendum est — ἐν ἑτέραις ὁμοίαις [περιπτώσεσι] δὲν ἰσχύει. Διότι ἀκριβῶς τὸ χωρίον τοῦτο ἀνα-

Τέταρτον προαπαιτούμενον εἶνε, ὅτι αἱ ὁμοιόμορφοι ἐνέργειαι πρέπει νὰ ἐπανελήφθησαν ex opinione obligationis ἢ op. necessitatis[1] ἤτοι ἐν πνεύματι ὑποχρεωτικῆς καὶ οὐχὶ αὐθαιρέτου καὶ εἰκειοθελοῦς ἀσκήσεως· ἐν ἄλλοις λόγοις οἱ ἀσκοῦντες πρέπει νὰ εἶχον ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ ἐνέργειά τοῖς *ἐπεβάλλετο* οὕτως καὶ οὐχὶ ἄλλως, καὶ ὅτι τἀναντία πράττοντες θὰ προσέκρουον εἰς τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον. εἰς τὸ δίκαιον[2]. Πῶς δὲ ἑκάστοτε θέλει διαγινώσκεσθαι ἡ ὕπαρξις τῆς τοιαύτης γνώμης, ἤρτηται ἐκ τῶν περιστάσεων[3]· γνώμων ἐν τούτοις χρησιμώτατος ἔσται ἡ ἑκάστοτε ἀναζήτησις τοῦ λόγου, δι' ὃν ἔθιμόν τι εἰσήχθη, καθόσον ἡ ἀνεύρεσίς τοῦ λόγου θέλει συνήθως ὁδηγεῖ τὸν δικαστὴν ἵνα διαγνώσῃ, ἂν ἔχῃ πρὸ αὐτοῦ ἀληθὲς ἔθιμον, ἢ τούναντίον·

γνωρίζει ὅτι εἶνε δυνατὸν τὸ ἐκ πλάνης εἰσαχθὲν νὰ *διατηρηθῇ διὰ τῆς συνηθείας*, ἤτοι ν' ἀποτελέσῃ *ἔθιμον*, ἀλλὰ δὲν πρέπει, ὁρίζει τὸ χωρίον, νὰ ἐπεκτείνωμεν τὸ τοιοῦτον ἔθιμον εἰς ἀνάλογα θέματα.

[1] Windscheid A' σ. 45. Savig. A' 174 ν. 39 Π. (1. 3): ὅ,τι οὐχὶ ἐλλόγως, ἀλλὰ κατὰ πλάνην τὸ πρῶτον εἰσαχθὲν διετηρήθη κατόπιν διὰ τῆς συνηθείας, ἐν ἑτέραις ὁμοίαις [περιπτώσεσι] δὲν ἰσχύει.

[2] Ἐν τῇ τοιαύτῃ πεποιθήσει κεῖται, Windscheid (A' σελ. 42), ἡ παράγουσα τὸ ὑποχρεωτικὸν τοῦ ἐθίμου αἰτία· διότι ἡ τελευταία αἰτία παντὸς θετικοῦ δικαίου εἶνε τὸ λογικὸν (das Vernunft) τῶν λαῶν.

[3] Ὅταν ἐν ν. 34 Π. (1. 3) λέγηται: Ὅταν τις θέλῃ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ συνηθείας πόλεώς τινος ἢ ἐπαρχίας, νομίζω ὅτι ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἐξετάζηται, ἂν ἡ συνήθεια ἐβεβαιώθη καὶ διά τινος [διεξαχθείσης] δικαστικῆς ἔριδος,— ὑποδηλοῦται ὅτι πρὸς παραδοχὴν ἐθίμου ἀπαιτεῖται καὶ τὸ δικαστικῶς ἐξαναγκαστόν, ἤτοι ἡ ὁμοιόμορφος ἄσκησις νὰ τελῆται ὑποχρεωτικῶς διὰ τοὺς ἀσκοῦντας, καθόσον ἄλλως οὐδὲν ὑπὲρ οὐδενὸς θὰ παρήγετο ἐπὶ τὴν τοιαύτην ἄσκησιν δικαίωμα, οὐδὲ ἀντίστοιχος κατὰ τοῦ ἀσκοῦντος ὑποχρέωσις, ἐξ ὧν καὶ αἱ δίκαι ἀναφύονται. Οὕτω λ. χ. ἐὰν ἔν τινι τόπῳ ἐπεκράτησεν οἱ πλούσιοι νὰ διανέμωσι χρήματα καθ' ὡρισμένας ἡμέρας, τοῦτο ὅσον συχνὰ καὶ ἂν ἐπανελήφθη, δὲν παράγει ἀληθὲς ἔθιμον, διότι αἱ διανομαὶ τῶν χρημάτων οὐδέποτε ἐτελοῦντο ὡς ὑποχρεωτικαί, ἀλλ' ἐκ καθαρᾶς φιλανθρωπίας καὶ ἁπλῆς προαιρέσεως τῶν πλουσίων· πρβ. καὶ Savig. A. 173 ὀρθῶς νοοῦντα τὸν ἀνωτέρω κανόνα, ὅτι δηλ. ἡ ὕπαρξις δικαστικῆς ἀποφάσεως δὲν εἶνε ἀπαραίτητος διὰ τὴν παραδοχὴν ἐθίμου, ἀλλὰ μέσον ἰσχυρὸν *ἀποδείξεως* αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Dernburg (σελ. 59) αἱ γενικαὶ ἐμπορ. συνήθειαι δὲν ἀποτελοῦσι δίκαιον ἐθίμων, ἐφ' ὅσον ἔλκουσι τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης τῶν μερῶν θελήσεως, χωρὶς ν' ἀποτελῶσι κανόνα νομικὸν ἐκ ταύτης ἀνεξάρτητον.

πράξεις πολλάκις μὲν καὶ ὁμοιομόρφως ἀσκηθεῖσας, οὐχὶ ὅμως ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ὑποχρεωτικῆς αὐτῶν ἀσκήσεως, ἀλλ' ἐξ οἰκειοθελοῦς ὅλως ἀφορμῆς· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει θ' ἀποφανθῇ, ὅτι πρόκειται ἔθιμον, ἐνῷ ἐν τῇ δευτέρᾳ οὐχί [1].

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἔθιμα παράγονται διὰ τῆς ὑπὸ πάντων ἤτοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁμοιομόρφου ἐνεργείας. Ὅμως ἔθιμα δύνανται νὰ προκύπτωσι καὶ ἐκ μιᾶς τάξεως τοῦ λαοῦ, ἐκ τῆς τῶν νομικῶν, ἀναγνωριζόμενα εἶτα καὶ ἀκολουθούμενα ὑπὸ τοῦ λοιποῦ λαοῦ. Οἱ νομικοὶ τοιόντι διὰ γνωμοδοτήσεων ἢ δικαστικῶν ἀποφάσεων συντελοῦσιν εἰς τὴν μόρφωσιν νέων κανόνων, οἵτινες, εἰ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῖς πολλοῖς ξένοι, ταχέως ὅμως διὰ τῆς χρήσεως καὶ ἀσκήσεως ἐγκαθίστανται ὡς ἀληθῆ ἔθιμα [2].

§ 8. Ἰσχὺς τοῦ ἐθίμου.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, τὸ ἔθιμον εἶνε δίκαιον ἀγράφως ὑφιστάμενον, ἤτοι νόμος ἄγραφος· ὅθεν, ὅταν ἀποδειχθῇ ἡ ὕπαρξις ἐθίμου, ἰσχύει τοῦτο ὡς πᾶς ἕτερος νόμος [3] εἴτε ἵνα καταργήσῃ ἢ τροποποιήσῃ ἢ διαφωτίσῃ ὑφιστάμενον τέως δίκαιον, ἐπὶ ἑτέρου ἀγράφου ἢ καὶ ἐπὶ γραπτοῦ νόμου στηριζόμενον, εἴτε ἵνα εἰσαγάγῃ ὅλως νέον δίκαιον [4]. Μεταξὺ ὅμως ἐθίμου καὶ γραπτοῦ νόμου ὑφίσταται διαφορὰ ριζικὴ καὶ ἀναμφισβήτητος· διότι ὁ μὲν γραπτὸς νόμος ἐν ρηταῖς φράσεσι καὶ κειμένοις διατυπούμενος καθίσταται εὐθὺς καὶ εὐχερῶς γνωστὸς τοῖς πᾶσι, δυναμένοις οὕτω νὰ ρυθμίζωσι κατ' αὐτὸν τὰς ἰδίας ἐνεργείας· τὸ ἔθιμον ὅλως τοὐναντίον μορφούμενον σίκοθεν καὶ βαθμη-

---

[1] Οὕτως ἐν ν. 1 Κ. (8. 52) λέγεται: διότι καὶ ἡ προηγηθεῖσα συνήθεια καὶ ὁ λόγος, ὅστις τὴν συνήθειαν παρήγαγε, πρέπει νὰ παρατηρῆται.

[2] Wind. Α' σελ. 47—8. Καθὰ δὲ παρατηρεῖ ὁ ἴδιος δὲν πρέπει νὰ συγχέηται τὸ ὡς ἄνω διὰ τῶν νομικῶν παραγόμενον ἐξ ἔθους δίκαιον, πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν νομικῶν διὰ τῆς ἑρμηνείας συναγόμενα πορίσματα. Τῳόντι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ νέων κανόνων, ἀλλὰ περὶ ἀποκαλύψεως τέως ἐν τοῖς νόμοις ὑπαρχόντων τοιούτων.

[3] § 9 Εἰσ. (1. 2) «Ἀγράφως δὲ παράγεται τὸ δικαιον, ὅπερ ἡ συνήθεια ἐπεδοκίμασε· διότι τὰ μακροχρόνια ἤθη ὑπὸ τῆς συναινέσεως τῶν χρωμένων ἐπιδοκιμαζόμενα πρὸς νόμον ἐξομοιοῦνται».

[4] Ἴδε περὶ τούτων ν. 32—37 ΙΙ. (1. 3). Wind. Α' σ. 50.

δὸν ἐκ γεγονότων μὴ ὑποπιπτόντων εἰς τὴν ἄμεσον τῶν πλείστων ἀντίληψιν, φέρει ἐν ἑαυτῷ πάντα τῆς ἀοριστίας τὰ μειονεκτήματα[1]· διότι εἰς πάντα μὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀμφισβήτησις αὐτοῦ, εἰς τοὺς πλείστους δὲ τυγχάνει ἄγνωστον, πρὶν ἢ ἐξελεγχθῇ καὶ βεβαιωθῇ ὁ σχηματισμὸς αὐτοῦ. Ἐκ τῶν λόγων τούτων, καθ' ὅσον ἡ νομοθεσία ἔθνους τινὸς προάγεται εἰς παγίωσιν, κατὰ τοσοῦτον δίδεται ἡ προτίμησις εἰς τὸν γραπτὸν νόμον, ἐκδηλοῦται δὲ δυσπιτία πρὸς τὸ ἔθιμον[2]. Οὕτω λ. χ. παρὰ Ρωμαίοις, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐπὶ αἰῶνας διετέλει καὶ ἀφίνετο νὰ διατελῇ ἐν βαθμιαίᾳ διαπλάσει, παρὰ τὸν γραπτὸν νόμον ἀνεγνωρίζετο ἐν ἴσῃ τούτῳ δυνάμει καὶ τὸ ἔθιμον, ἰδίως ἐν τῇ μορφῇ διατάγματος τῶν ἀρχόντων[3]· ὅθεν παρ' αὐτοῖς ἰσχράτει ὡς κανὼν διαρκής, ὅτι δι' ἐθίμου οὐ μόνον νέοι κανόνες παράγονται, ἀλλὰ καὶ γραπτοὶ νόμοι τροποποιοῦνται, ἢ καὶ ὅλως ἀνατρέπονται[4]. Ὁμοίως καὶ παρ' ἡμῖν ὅτε τὸ νεώτερον ἑλλ. κράτος ἱδρυθὲν καὶ μὴ δυνάμενον νὰ δημιουργήσῃ ἰδίους νόμους ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ προσωρινῶς ἀλλοτρίους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀποδεχόμενον τὴν ἰσχὺν τῆς βυζαν-

---

[1] Πρβ. Jhering Geist Α' σελ. 28 ἑπ.

[2] Ἡ δι' ἐθίμων νομοθεσία ἦν, κατὰ Windsheid (Α' σ. 43) ἡ ἀρχικῶς παρ' ἑκάστῳ λαῷ ἐν τῇ πρακτικῇ σπουδαιοτέρᾳ· ἡ δὲ γραπτὴ νομοθεσία ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν τῶν λαῶν μόρφωσιν. Καθ' ὃ δὲ μέτρον ἡ γραπτὴ νομοθεσία ἀναπτύσσεται, κατὰ τὸ αὐτὸ ἡ δι' ἐθίμων ὑποχωρεῖ. Οἰκον. Γ. Ἀρ. 25. Dernburg § 26.

[3] Savign. Α' 152.

[4] Ἐν ν. 32 § 1 Π. (1. 3) λέγεται μεταξὺ ἄλλων ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ: διότι ὀρθότατα καὶ τοῦτο ἐγένετο ἀποδεκτόν, ὅπως οἱ νόμοι καταργῶνται ὄχι μόνον δι' ἀποφάσεως τοῦ νομοθέτου, ἀλλὰ καὶ διὰ σιωπηρᾶς συναινέσεως πάντων [ἐκδηλουμένης] ἐν τῇ ἀχρησίᾳ. Περὶ τῆς ἀντιθέτου ῥήσεως τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ δυνατοῦ συμβιβασμοῦ ἴδε ἀνωτέρω ἐν § 7 νόμων κατάργησις. Ὅμως ὁ Jhering (Geist Α' σ. 40) ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀπέστεργον τὴν δι' ἐθίμων ἀνάπτυξιν τοῦ ἑαυτῶν δικαίου, τὸ *γραπτὸν* δὲ καὶ οὐχὶ τὸ ἄγραφον δίκαιον ὑπῆρξε παρ' αὐτοῖς ἀνέκαθεν ἡ μόνη νομοθετ. πηγή. Καὶ δὲν ἀρνεῖται μέν, ὅτι ἡ ἑρμηνεία τῶν νομομαθῶν (interpretatio) σπουδαίως συνέτεινεν εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ δικαίου, ἀλλὰ τὴν interpretatio θεωρεῖ ξένην πρὸς τὰ ἔθιμα, τούτων μὲν οἱονεὶ ὀργανικῶς καὶ ἀσυνειδήτως παραγομένων, τῆς δὲ interpretatio δημιουργούσης μετὰ τεχνικὴν καὶ εὐσυνείδητον ἐργασίαν. Τοὐναντίον ὁ Savigny (Α' 152) φρονεῖ, ὅτι «καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ρωμ. ἱστορίας τὸ δίκαιον τῶν ἐθίμων εὐρύτατα ἤσκησε τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ».

τινῆς καὶ ἐμμέσως τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, λογικῶς σκεπτόμενον δὲν ἀπέκλεισε τὴν τοῦ ἐθίμου νομοθετικὴν πηγήν, ἀλλ' ὅλως τοὐναντίον ἀνέγραψεν, ὅτι τὰ ἔθιμα θέλουσιν ἀναγνωρίζεσθαι καὶ μάλιστα κατὰ προτίμησιν ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου τῶν βυζαντινῶν καὶ ρωμαίων. Ὅτε ὅμως βραδύτερον ἡ νομοθεσία σὺν τῇ λοιπῇ πολιτειακῇ οἰκονομίᾳ ἤρξατο εἰσερχομένη εἰς ὁδὸν παγίας ρυθμίσεως, τὸ ἔθιμον ὑπεβιβάσθη εἰς βαθμὸν ἀνάλογον, ἀνεγράφη δὲ ἐν τῷ ἀστικῷ νόμῳ ΤηΑ' τοῦ 1856 (ἄρθ. 2) διάταξις [1], καθ' ἣν πᾶς νόμος μόνον δι' ἑτέρου νόμου νὰ καταργηθῇ ἢ νὰ τροποποιηθῇ δύναται, οὐχὶ δὲ καὶ δι' ἐθίμου [2].

§ 9. Ἀπόδειξις τοῦ ἐθίμου.

Ὅταν ἔθιμόν τι ὑπάρχῃ γενικῶς γνωστὸν καὶ ἀνεγνωρισμένον ὡς ἰσχύον ἔν τινι τόπῳ, πᾶσα ἀμφισβήτησις αὐτοῦ ματαία τυγχάνει, διότι ὁ δικαστὴς δεχόμενος αὐτὸ ὡς νόμον ἰσχύοντα, θέλει ἐπιρρίψει κατὰ τοῦ ἀμφισβητοῦντος τὸ βάρος τῆς ἀσυγγνώστου ἀγνοίας τοιούτου ἐθίμου γενικῶς καὶ κοινῶς γνωστοῦ [3].

---

[1] Ὁμοίας ἐννοίας διάταξις ἀνεγράφη ἔν τε τῷ Συντάγματι τοῦ 1844 (ἄρ. 15) καὶ ἐν τῷ ἰσχύοντι (ἄρ. 22) διὰ τῶν λέξεων «Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βουλῆς».

[2] Τὴν διάταξιν ταύτην ἑρμηνεύουσί τινες ἐν γενικωτάτῃ ἐννοίᾳ, φρονοῦντες ὅτι δι' αὐτῆς κατηργήθη ὁ νόμος τῆς 23 Φεβρ. 1835 ὡς πρὸς τὸ περὶ ἐθίμων ἐδάφιον, καὶ συνεπῶς ἔκτοτε ἔπαυσε πᾶσα παραγωγὴ νέου ἐθίμου παρ' ἡμῖν. Ὅμως ὀρθότερον φρονῶ ἡ ἔννοια τῆς διατάξεως νὰ περιορίζηται εἰς τοὺς νεωτέρους νόμους, οἵτινες κατ' αὐτὴν δὲν δύνανται νὰ τροποποιῶνται ἢ καταργῶνται δι' ἐθίμων ἀλλὰ δι' ἑτέρων νόμων, νὰ μὴ ἐκτείνηται δὲ καὶ εἰς τὴν ἰσχύουσαν βυζαντινὴν νομοθεσίαν, ἥτις ὡς καὶ πρὸ τῆς διατάξεως οὕτω καὶ μετ' αὐτὴν δύναται νὰ τροποποιῆται ἢ καταργῆται οὐ μόνον διὰ νεωτέρων νόμων ἀλλὰ καὶ δι' ἐθίμων (ἴδε καὶ τὰ λεχθέντα ἐν § 7 νόμων κατάργησις) πρβ. Wind. Α' σ. 51 καθ' ὃν «οὐδεμίαν ἔχει τὸ ἔθιμον ἰσχύν, ἐφ' ὅσον διὰ νόμου ἀποκρούεται».

[3] Ν. 9 § 2 Π. (22. 6) «Ἀλλ' ἡ τοῦ γεγονότος ἄγνοια τότε μόνον δὲν βλάπτει τινά, ἐὰν μὴ μεγίστη ἀμέλεια ἀποδίδηται αὐτῷ· διότι τί [θὰ εἴπωμεν] ἐὰν πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει γινώσκωσιν, ὅ,τι αὐτὸς μόνος ἀγνοεῖ; ὀρθῶς δ' ὁ Λαβέων ὁρίζει ὅτ: γνῶσις δέον νὰ νοῆται οὔτε ἡ τοῦ περιεργοτάτου οὔτε ἡ τοῦ ἀμελεστάτου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκείνου, ὅστις μεριμνῶν περὶ τοῦ πράγματος [καὶ] ἐπιμελῶς ἐρευνῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ γνῶσιν». Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔθιμόν τι μὴ τυγ-

Ὅταν ὅμως τὸ ὡς ἔθιμον προτεινόμενον δὲν τυγχάνῃ τοιαύτης γενικῆς ἀναγνωρίσεως, ἀνάγκη νὰ προσαχθῇ ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, πρὶν ἢ ὁ δικαστὴς ἀποδεχθῇ καὶ ἐφαρμόσῃ αὐτὸ ὡς νόμον.

Ἐνταῦθα δὲ προκύπτουσι δύο τινά· τὸ θέμα τῆς ἀποδείξεως, καὶ τὰ μέσα τῆς ἀποδείξεως[1]. Καὶ τὸ μὲν θέμα τῆς ἀποδείξεως πρέπει νὰ περιστρέφηται εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς καὶ ἐν τῷ παρελθόντι συχνῆς

χάνῃ γενικῶς γνωστόν, ἀλλ' εἰς τὸν δικαστήν, δύναται οὗτος νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ, εἰ καὶ τυχὸν ὁ διάδικος ἀγνοῶν τοῦτο, οὐδ' ἐπεκαλέσθη κἄν· ἐν τούτῳ μάλιστα ἔγκειται οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ γεγονότος καὶ ἐθίμου· διότι τὸ γεγονὸς χρήζει ἀείποτε *προτάσεως* καὶ *ἀποδείξεως*, καθὸ διὰ τὸν δικαστὴν ἀείποτε ἄγνωστον· ἐνῶ τοὐναντίον τὸ ἔθιμον δυνατὸν νὰ ᾖ τῷ δικαστῇ καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, τότε δὲ οὗτος ἐφαρμόζει αὐτὸ οἴκοθεν, ὡς θὰ ἐφήρμοζε νόμον γραπτόν. Savig. Α' 190. Puchta Gewohnheitsrecht Β' 151. Τοῦ λόγου δ' ἐνταῦθα περὶ διαφορᾶς μεταξὺ ἐθίμου καὶ γεγονότος γενομένου, συμπληροῦμεν τὴν ἰδέαν λέγοντες καὶ ὅτι τὸ μὲν γεγονὸς δέον νὰ προτείνηται μέχρις ὡρισμένου σημείου τοῦ σταδίου τῆς διαδικασίας, ἄλλως βραδύτερον δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψει· τοὐναντίον τὸ ἔθιμον ὁποτεδήποτε προτεινόμενον εἶνε εὐπρόσδεκτον. Savig. Α' 190. Ὁ Οἰκονομ. Γ. Ἀρ. 27 φαίνεται φρονῶν, ὅτι παρ' ἡμῖν ἐν τῇ ἀποδείξει τὰ ἔθιμα δέον νὰ ἐξομοιῶνται πρὸς τὰ πραγματικὰ περιστατικά, ὅτι δηλ. ὁ δικαστὴς δέον ν' ἀναμένῃ καὶ ἐπι ἐθίμων *πρότασιν* καὶ *ἀπόδειξιν* ἐκ μέρους τοῦ διαδίκου (ὁμοίως Παπαρρηγ. Α' 81 ἐπ.). Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην νομίζω ἀνακόλουθον τῇ ἀρχῇ, ὅτι τὰ ἔθιμα παρ' ἡμῖν (μέχρι τοῦ Συντάγματος) νόμου τάξιν ἐπέχουσιν, ὑπερισχύοντα μάλιστα τῶν παλαιοτέρων ρωμαϊκῶν νόμων. Ἀφοῦ διὰ τοὺς γραπτοὺς νόμους ἰσχύει ὁ κανὼν jura novit curia, διατί ἐπὶ ἐθίμων νὰ μὴ δεχθῶμεν, ὅτι εἶνε *δυνατὸν* ὁ δικαστής, ἐξ ἐπαγγέλματος περὶ τὸ δίκαιον (τό τε γραπτὸν καὶ τὸ *ἄγραφον* βεβαίως) ἀναστρεφόμενος, νὰ γινώσκῃ ἐνίοτε οἴκοθεν καὶ τὰ ἔθιμα; Ὑπόχρεως πρὸς τοῦτο βεβαίως δὲν εἶνε, ὡς εἶνε διὰ τὸν *γραπτὸν νόμον*. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ τὸν θεωρῶμεν ἀείποτε ἀδαῆ καὶ περὶ τὸ ἄγραφον δίκαιον. Ἰδὲ καὶ Puchta Gewohnh. Β' 151. Dernburg σελ. 61. Οἱ τῆς ἐναντίας γνώμης ἐπικαλοῦνται κυρίως τὸ ἄρθ. 245 τῆς Πολ. Δικ. ἡμῶν. Ἀλλὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο λέγει ἁπλῶς ὅτι: ἀντικείμενον ἀποδείξεως *δύνανται* νὰ ὦσιν ἔθιμα, ξένοι νόμοι κλπ. Ἡ φράσις δ' αὕτη τί ἄλλο δηλοῖ ἢ ὅτι: δὲν *ὑποχρεοῦται* μὲν πάντοτε ὁ δικαστὴς νὰ ἀναμένῃ τὴν ἀπόδειξιν ἐθίμου ἢ ἀλλοδαποῦ νόμου, ἀλλὰ τῷ *ἐπιτρέπεται* (δύναται), ὅταν, ἐννοεῖται, ἀγνοῇ ἢ ἀμφιβάλλῃ, νὰ διατάσσῃ αὐτήν; Ἴδε περὶ τούτου ἐκτενέστερον ἐν τῇ ἀξιολόγῳ διατριβῇ Γ. Στρέϊτ. Νομ. Α' σελ. 423 καὶ ἐπ.

[1] Glück. Α' § 87. Ἐν τῷ ρωμ. δικαίῳ δὲν εὑρίσκομεν κανόνας περὶ ἀποδείξεως τοῦ ἐθίμου. Savig. Α' 188.

ρυθμίσεως τῆς προκειμένης περιπτώσεως, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἤδη ζητεῖται αὕτη νὰ ρυθμισθῇ. Ὁ ἀποδεικνύων, ἤτοι ὁ τὸ ἔθιμον ἐπικαλούμενος [1], ὀφείλει νὰ προβάλῃ τῷ δικαστῇ ὡς πλείονας ἐκ τοῦ παρελθόντος περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ ρύθμισις τῆς ἐπιδίκου σχέσεως ἐγένετο, ὡς οὗτος ἤδη ζητεῖ νὰ γείνῃ. Πόσας περιπτώσεις δέον νὰ ἐπικαλεσθῇ, ὡς καὶ ἂν δύο μόνον ἀρκῶσι, δὲν δύνανται, εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω σελ. 123, νὰ ὁρισθῇ ἐκ τῶν προτέρων, διότι ἤρτηται ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ εἴδους τοῦ ὡς ἐθίμου προβαλλομένου. Ὅταν δὲ προσάγωνται πλείονες ὁμοιομόρφως ρυθμισθεῖσαι περιστάσεις ἐκ τοῦ παρελθόντος, τεκμαίρεται ἡ μὴ διακοπὴ αὐτῶν δι' ἄλλων περιστάσεων ἀλλοίως ρυθμισθεισῶν, ἐφ' ὅσον περὶ τούτου δὲν προσαχθῇ ἀπόδειξις ὑπὸ τοῦ ἀποκρούοντος τὸ ἔθιμον διαδίκου.

Τὰ δὲ μέσα τῆς ἀποδείξεως εἶνε τὰ ἑξῆς. *Μάρτυρες*, οἵτινες νὰ ὁμολογῶσιν, ὅτι ἔσχον πεῖραν τῆς ὁμοιομόρφου ρυθμίσεως θεμάτων, οἷον τὸ προκείμενον, νὰ καταθέτωσι δὲ πληροφορίας περὶ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων θεμάτων. Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν οἱ μάρτυρες ν' ἀποφαίνωνται ἁπλῶς, ὅτι γινώσκουσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ προβαλλομένου ἐθίμου, καθόσον τοῦτο εἶνε πόρισμα, εἰς ὃ θὰ καταλήξῃ ὁ δικαστὴς κρίνων ἐκ τῶν μαρτυρουμένων περιπτώσεων ἐφαρμογῆς. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ζήτημα πόσοι μάρτυρες δέον ἑκάστοτε νὰ προσάγωνται, δὲν δύναται νὰ τεθῇ ὅριον, διότι ἤρτηται ἐκ τῶν περιστάσεων· δυνατὸν ὁτὲ μὲν πολλοὶ μάρτυρες νὰ ὦσιν ἀνεπαρκεῖς, ἄλλοτε δὲ πάλιν ὀλίγιστοι ν' ἀρκῶσιν, ἐὰν τὰ ὑπ' αὐτῶν μαρτυρούμενα θέματα εἶνε πολλὰ καὶ κατὰ τρόπον ἀναμφίβολον ἐκτιθέμενα. Συνεπῶς καὶ δύο μόνον μάρτυρες, δυνατὸν νὰ κριθῶσιν ἐν δεδομένῳ θέματι ἐπαρκεῖς [2]. Ἐν γένει ἡ κρίσις τοῦ δικαστοῦ εἶνε ἡ τὰ πάντα ρυθμίζουσα ἐνταῦθα.

Ἀλλὰ καὶ *ἔγγραφα* ἰδιωτικὰ ἢ δημόσια δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἀπόδειξιν ἐθίμου, ἐὰν δι' αὐτῶν πιστοποιῶνται ἐπαρκῶς κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δικαστοῦ θέματα ὁμοιομόρφως ἐν τῷ παρελθόντι

---

[1] Savig. A' 190. Puchta Gewohnh. B' 151. Dernburg σελ. 61.

[2] Τὸ χωρίον 12 Π. (22. 5) «Ἔνθα ἀριθμὸς μαρτύρων δὲν προστίθεται, καὶ δύο ἀρκοῦσι, διότι ἡ τοῦ πληθυντικοῦ ἔκφρασις καὶ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δύο ἱκανοποιεῖται» ἀνακριβῶς τινες ἐφαρμόζοντες ἐνταῦθα, φρονοῦσιν ἐσφαλμένως ὅτι καὶ πρὸς ἀπόδειξιν παντὸς ἐθίμου ἀρκοῦσι δύο μάρτυρες.

ρυθμισθέντα, ἢ ἀποφάσεις ἀρχῆς βασιζόμεναι ἢ προϋποθέτουσαι τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀποδεικτέου ἐθίμου[1].

Ἀλλ' ὁ ὅρκος δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἐνταῦθα ὡς μέσον ἀποδείξεως; Ἐρ' ὅσον διὰ τοῦ ὅρκου ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τις, ὅτι τὸ ἀμφισβητούμενον ἔθιμον ὑφίσταται, βεβαίως δὲν δύναται νὰ εἰσακουσθῇ, διότι ἄλλως ἡ κρίσις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ τοῦ ἐθίμου θὰ ἤρτητο ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς τοῦ ὀρκιζομένου πίστεως, δὲν θὰ συνήγετο δὲ ἐκ γεγονότων, ὡς ἐμπρέπει. Ὅταν ὅμως διὰ τοῦ ὅρκου ζητῇ τις νὰ κυρώσῃ τὰ θέματα, ἐξ ὧν τὸ ἔθιμον θὰ συναχθῇ, βεβαίως οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ἵνα μὴ γείνῃ δεκτός. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ οἱ φρονοῦντες[2], ὅτι ἔνθα τὰ γεγονότα τυγχάνωσιν ἄλλως ἀποδεδειγμένα οὐχὶ μὲν ἐντελῶς ἀλλὰ μέχρις ἱκανῆς πίστεως, δύναται νὰ ἐπιβληθῇ τῷ ἀποδεικνύοντι συμπληρωτικῶς, οὕτως εἰπεῖν, ὅρκος.

ΤΙΤΛΟΣ Δ'—DE CONSTITUTIONIBUS PRINCIPUM

§ 1. Φύσις καὶ εἴδη διατάξεων.

Κατὰ τὰς ρωμαϊκὰς ἰδέας τῷ λαῷ προσῆκεν ἀρχικῶς καὶ δικαιωματικῶς ἡ παντοδυναμία (imperium ac potestas) ἐν τῇ πολιτείᾳ· ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἄμεσος ἄσκησις αὐτῆς δὲν ἦν εὐχερής, μετεβιβάζετο αὕτη εἰς τοὺς ἀνωτάτους ἄρχοντας τοῦ ρωμ. λαοῦ (magistratus),

---

[1] Ὅταν ἐν ν. 34 Π. (1. 3) λέγηται ὑπὸ τοῦ Οὐλπιανοῦ «Ὅταν τις θέλῃ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ συνηθείας πόλεώς τινος ἢ ἐπαρχίας, νομίζω ὅτι ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἐξετάζηται, ἂν ἡ συνήθεια ἐβεβαιώθη καὶ διά τινος [διεξαχθείσης] δικαστικῆς ἔριδος» δηλοῖ τὸ συνήθως γινόμενον, καθ' ὃ δηλ. ἀφοῦ τι εἶνε ἔθιμον, βεβαίως ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐξεδόθησαν προηγουμένως καὶ δικαστ. ἀποφάσεις· ἀλλὰ δὲν ἕπεται ἐντεῦθεν, ὅτι μόνον ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀποδείξεως εἶνε δεκτός· Savig. A' 192· διότι ἐὰν πάντοτε ζητῶμεν ἀναγκαίως προηγουμένην ἀπόφασιν, τί θὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ θεμιτοῦ τῆς πρώτης, ἧς βεβαίως δὲν προϋπῆρξεν ἄλλη; Παρομοίαν ἀνεπιτυχῆ ἔκφρασιν εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Β. Δ. τῆς 23 Φεβρ. 1835 «Τὰ ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια ἢ *ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν*, ὑπερισχύουσιν ὅπου ἐπεκράτησαν».

[2] Glück. A' 491.

εἵτινες οὕτως ἐθεωροῦντο περιβεβλημένοι τὸ imperium, ἤτοι ἐντεταλμένοι τὴν τοῦ λαοῦ παντοδυναμίαν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ παρὰ τοῖς magistratibus cum imperio, ἰδίως τοῖς πραίτορσιν ἀνέκαθεν ἀναγνωριζομένη ἔννομος ἁρμοδιότης οὐ μόνον τοῦ συντρέχειν τὸν νόμον (adjuvandi) ἀλλὰ καὶ τοῦ συμπληροῦν (supplendi) καὶ διορθοῦν (corrigendi) αὐτόν. Ὅτε λοιπὸν τοὺς ἄρχοντας ὑποκατέστησε, τινὰς μὲν καὶ ὀνόματι, ἅπαντας ὅμως πράγματι, ὁ αὐτοκράτωρ, princeps, εὔλογον ἦτο νὰ περιβάλληται οὗτος τὸ imperium ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν καὶ μοναδικὸς ἀπολειφθεὶς ἀντιπρόσωπος τοῦ ρωμ. λαοῦ. Ἵνα μάλιστα μηδ' ἡ ἐλαχίστη περὶ τούτου ὑφίσταται ἀμφιβολία, ἐπεκράτησεν ὥστε καὶ κατὰ τύπους νὰ γίνηται ἡ τοῦ imperiun περιβολή· πρὸς τοῦτο ἕκαστος τῶν αὐτοκρατόρων ἤρχετο τῆς διοικήσεως μετὰ τὴν ψήφισιν εἰδικοῦ ἀλλὰ στερεοτύπου νόμου, lex regia, ἀναγνωρίζοντος αὐτῷ πάντα τὰ ἐκ τοῦ imperiun ἀπορρέοντα δικαιώματα καὶ τὰς ἐξουσίας[1]. Ἔκτοτε λοιπὸν πᾶσα διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορος εἶνε νόμου ἐπιταγή, ἢ ὡς λέγει ὁ Οὐλπιανὸς[2] quod principi placuit, legis habet vigorem.

Εἶνε δὲ αἱ τοῦ αὐτοκράτορος διαταγαὶ τετραπλαί, ὡς ἑξῆς[3].

α') Edicta—διατάγματα—ἤτοι νέοι νομικοὶ ὁρισμοὶ ἀφορῶντες εἴτε ὁλόκληρον τὸ κράτος, εἴτε ἐπαρχίαν τινά, εἴτε ἄλλο τμῆμα αὐτοῦ.

β') Mandata—ἐπιστολαὶ—ἤτοι ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ἄρχοντας καὶ διοικητὰς τοῦ κράτους, ἀφορῶσαι δὲ τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως εἴτε γενικῶς εἴτε ἐν συγκεκριμένῳ θέματι.

γ') Rescripta—ἀντεπιστολαὶ[4]—ἤτοι ἀπαντήσεις τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ ἀναφορᾶς ἢ ἄλλης εἰδικῆς αἰτήσεως. Καὶ ἂν μὲν ὁ ἀναφερόμενος ἦν ἰδιώτης, ἡ ἀπάντησις συνήθως μὲν συνετάσσετο καὶ ὑπεγράφετο ὑπὸ ἀρχιγραμματέως (promagister, quaestor, magister scriniorum) ὅτε ἐκαλεῖτο rescriptum simplicium, ἐνίοτε ὅμως ἐγράφετο ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ δὴ κάτωθεν τῆς ἀνα-

---

[1] Lege regia, quae de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. ν. 1 Π. (1. 4).

[2] Πρ. ν. 1 (1. 4).

[3] Glück. A' 523.

[4] Τὸν ὅρον τοῦτον θεωρῶ προτιμότερον τοῦ *ἀντιγραφαί*.

φορᾶς, ὅτε ἐκαλεῖτο adnotatio ἢ subnotatio. Εἰ δὲ ὁ ἀναφερόμενος ἦν ἄρχων τις, ἡ ἀπάντησις ἐκαλεῖτο epistola. Τέλος ἐὰν τὴν ἀναφορὰν ἐποίει κοινότης ἢ σωματεῖον οἱονδήποτε, προὔκειτο δὲ περὶ δημοσίας ὑποθέσεως, ἡ ἀπάντησις ἐκαλεῖτο sanctio (ἢ jussio) pragmatica[1]. Σημειωτέον ὅτι τὰ rescripta ἐβασίζοντο ἐπὶ τοῦ ὑφισταμένου δικαίου, ὅπερ ἀνέπτυσσον καὶ ἡρμήνευον· συνεπῶς ἐν αὐτοῖς δὲν πρέπει ν' ἀναζητῆται δημιουργία νέου δικαίου, παρεκτὸς ἂν ὑπάρχῃ ἰσχυρὸς ἀντίθετος λόγος.

δ') Decreta—ἀποφάνσεις—ἤτοι ἀποφάσεις ἐπὶ ἀμφισβητήσεων ὑποβαλλομένων τῷ αὐτοκράτορι εἴτε πρωτοδίκως εἴτε κατ' ἔφεσιν. Τὰ decreta ἐξέδιδον οἱ αὐτοκράτορες, ἀφοῦ συνεβουλεύοντο τὸ διαρκὲς περὶ αὐτοὺς συμβούλιον ἐκ νομομαθῶν (auditorium principis). Σημειωτέον ὅτι, ἐὰν ἡ ὑπόθεσις δὲν ἦτο εἰσέτι ὥριμος καὶ συνεπῶς δὲν ἐδίδετο τελειωτικὴ λύσις, ἡ σχετικὴ ἀπόφασις ἐκαλεῖτο εἰδικώτερον interlocutio principis[2].

Αἱ αὐτοκρατορικαὶ διατάξεις ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν διαιροῦνται εἰς *εἰδικὰς* καὶ *γενικάς*. Καὶ τὰ μὲν edicta εἶνε *γενικά*, ἤτοι ἰσχύουσι διὰ πάντας τοὺς ὑπηκόους, καθόσον αὕτη πάντοτε εἶνε ἢ τεκμαίρεται οὖσα ἡ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος ἐκδίδοντος ταῦτα. Ὅμως τὰ decreta καὶ rescripta εἶνε ὁτὲ μὲν γενικά, ὁτὲ δὲ *εἰδικά*, ἤτοι ἰσχύουσι μόνον διὰ μίαν ἢ πλείονας εἰδικὰς περιστάσεις ἢ δι' ἕν πρόσωπον ἢ διὰ πλείονα τοιαῦτα εἰδικῶς καθοριζόμενα· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, εἰ μὲν εὐνοϊκῶς ἀποφαίνωνται, καλοῦνται εἰδικώτερον constitutiones favorabiles, εἰ δὲ τοὐναντίον δυσμενῆ ἐξαίρεσιν ἐκ τοῦ γενικοῦ κανόνος περιέχουσιν, καλοῦνται constitutiones odiosae. Πότε εἶνε ἡ διάταξις εἰδικὴ καὶ πότε γενική, ἥρτηται ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς· ἐνίοτε ὅμως καὶ ῥητῶς δηλοῦται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ φύσις τῆς διατάξεως ὡς γενικῆς (clausula edicti). Σημειωτέον ὅμως, ὅτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τά τε decreta καὶ τὰ rescripta εἶχον συνήθως καὶ κατὰ κανόνα *εἰδικὸν χαρακτῆρα*· συνεπῶς δὲν ἐτηροῦντο ἐπὶ ἄλ-

---

[1] Προφανῶς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *πρᾶγμα*, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ *ὑπόθεσις δημοσία* καὶ οὐχὶ προσωπικῆ.

[2] Ἐντεῦθεν ἡ ἐν τῷ ν. 1 § 1 αὐτόθι ἔκφρασις vel de plano interlocutus est.

λων παραπλησίων θεμάτων ἢ ἐπὶ ἄλλων προσώπων. Τούναντίον πολλάκι ἀπαντῶμεν γνώμας νομομαθῶν καὶ ἀποφάνσεις εἰς προεκδεδομένα decreta ἢ responsa, χωρὶς τοῦτο ν' ἀποτελῇ μείωσιν τῆς περιωπῆς τοῦ αὐτοκράτορος[1]. Ὅλως ἀντιθέτως ὅμως ὁ Ἰουστινιανὸς ὥρισεν, ὥστε τὰ decreta καὶ rescripta αὐτοῦ νὰ ἔχωσι χαρακτῆρα *γενικῆς διατάξεως*. Si imperialis majestas[2] causam cognitionaliter examinaverit, et partibus cominus constitutis sententiam dixerit, omnes omnino judices, qui sub nostro imperio sunt, sciant hoc esse legem non solum illi causae, pro qua producta est, sed omnibus similibus· *καὶ παράκατιὼν*[3] Definimus autem omnem imperatis legum interpretationem sive in precibus sive in judiciis sive alioquocumque modo factam ratam et indubitatam haberi. Τούτων ἀναντιρρήτων ὄντων εὐχερὴς εἶνε ὁ συμβιβασμὸς τῶν νόμων 2 καὶ 3 τοῦ Κώδικος 1. 4, πρὸς τὸν ν. 12 τοῦ ἰδίου· ἐν ἐκείνοις μὲν περιέχεται ὡς ἱστορικὸν στοιχεῖον ἡ διάταξις τοῦ Θεοδοσίου καὶ Βαλεντιανοῦ, ἐν τούτῳ δὲ ἡ ἐν ἰσχύει διάταξις τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

§ 2. Διατάξεις εἰδικαί.

Ἀνωτέρω εἴπομέν τινα περὶ διακρίσεως διατάξεων εἰς *γενικὰς* (jus commune) *καὶ εἰδικὰς* (jus singulare). Ἐνταῦθα ἐξεταστέον λεπτομερέστερον τὰ περὶ εἰδικῶν διατάξεων. Ἐν πρώτοις ρητέον γενικῶς, ὅτι αἱ εἰδικαὶ διατάξεις εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον παρέκκλισις τοῦ κοινοῦ δικαίου (contra rationem juris)[4]· ἀλλ' ἡ παρέκκλισις αὕτη σκοπὸν καὶ λόγον δὲν ἔχει τὴν ἐχθρικὴν ἀντίδρασιν πρὸς τὸ κοινὸν δίκαιον, ἀλλ' ὅλως τοὐναντίον τὴν συμπλήρωσιν καὶ τελείωσιν αὐτοῦ· ὁ νομοθέτης διαβλέπων τὴν ἀνάγκην τῆς δημιουργίας

---

[1] Glück. A' 535.

[2] Λέγει ἐν ν. 12 πρ. Κώδ. (1. 14).

[3] § 3.

[4] Ἐντεῦθεν ὁ Savigny (A' 61) καλεῖ τὰς εἰδικὰς διατάξεις δίκαιον *ἀνώμαλον*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς γενικάς, ἃς καλεῖ *τακτικὸν* δίκαιον (A' 62). Ὁ Οἰκονομίδης (Γεν. Ἀρχ. § 4) μεταχειρίζεται τοὺς ὅρους *κοινὸν* καὶ *ἐξαιρετικὸν* ἢ *ἀνώμαλον* δίκαιον.

εἰδικῶν διατάξεων, ποιεῖ τοῦτο, ἢ τοὐλάχιστον ὑποτίθεται ὅτι ποιεῖ, ὁρμώμενος ἐκ γενικωτέρων λόγων, ἐπιδιώκων δὲ τὸ τοῖς πᾶσιν ὠφέλιμον, τὸ σκόπιμον, τὸ ἐπιεικές[1]. Ὅθεν αἱ εἰδικαὶ διατάξεις δέον νὰ θεωρῶνται ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ταυτότητι σκοποῦ πρὸς τὰς γενικὰς συμβαδίζουσαι, τὴν πραγμάτωσιν δὲ τοῦ δικαίου ὁμοίως ἐπιδιώκουσαι[2]. Αὗται δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας, εἰς *προνόμια*[3], εἰς *ἀπαλλαγάς*, καὶ εἰς *δίκαια ἐξαιρετικά*.

Α'. *Προνόμιον*—privilegium[4] κυρίως εἶνε πᾶσα διάταξις γενομένη, ἵνα ἰσχύῃ δι' ἕν μόνον πρόσωπον[5] κατ' ἐξαίρεσιν τοῦ κοινοῦ δικαίου[6], καὶ δὴ οὐ μόνον διὰ μίαν τινὰ περίστασιν ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν ὁμοίαν. Τὰ προνόμια εἶνε συνήθως εὐεργετικὰ τοῦ προσώπου, εἰς ὃ ἀπονέμονται[7], καθ' ὅσον πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἀποβλέπου-

---

[1] Savigny A' 61. Dernb. § 33. Κρασ. Γεν. Διδ σ. 84. ν 16 Π. (1. 3) Παῦλ. «Δίκαιον ἐξαιρετικὸν εἶνε τὸ εἰσαχθὲν ἐναντίον τῶν [γενικῶν] ἀρχῶν τοῦ δικαίου διά τινα ὠφέλειαν αὐθεντίᾳ τοῦ νομοθέτου».

[2] Κατὰ τὸν Baron (Pand. § 13) τὸ δίκαιον δὲν δύναται ν' ἀδιαφορήσῃ πρὸ τῆς ἐπιεικείας ἢ τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν καλῶν ἠθῶν ἢ ἄλλων δοκίμων μερικῶν σκοπῶν· ἄλλως δὲν θὰ ἦν τὸ δίκαιον ars boni et aequi, ἀλλὰ θὰ ἐλέγετο εὐλόγως περὶ αὐτοῦ summum jus summa injuria. Κατὰ δὲ τὸν Jhering (A' 49) ἄνευ τοιούτων παρεκβάσεων ἀπὸ τοῦ κοινοῦ δικαίου, ἡ λογική του ἀξία θὰ ἦν μείζων, ἀλλ' ἡ πρακτική χρησιμότης κατὰ τοσοῦτον ἐλάσσων.

[3] Ὅμως πλεῖστοι τῶν συγγραφέων καλοῦσι *προνόμια* ἐν γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ πᾶσαν εἰδικὴν διάταξιν, ὥστε κατ' αὐτοὺς jus singulare καὶ προνόμιον εἶνε ταυτόσημα. Savigny A' 62. Καὶ ἐν ταῖς πηγαῖς συχνότατα χαρακτηρίζονται jura singularia ὡς privilegia, ὅτε ὁ ὅρος privilegia νοεῖται ἐν τῇ γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ. Ὅταν δὲ ἐν ταῖς πηγαῖς γίνεται λόγος περὶ τῶν privilegia ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ, καλοῦνται ταῦτα privata privilegia, ἢ personales constitutiones, ὡς λ. χ. ἐν ν. 1 § 2 Π. (1. 4). Savigny A' 66.

[4] Ἐκ τοῦ privus-lex, ἤτοι lex de privo lata· νόμος περὶ ἀτόμου γενόμενος· πρβ. Glück. A' 551.

[5] Λέγοντες ἐνταῦθα ἓν πρόσωπον νοοῦμεν, ὁτὲ μὲν κυριολεκτικῶς ἓν πρόσωπον, ὁτὲ δὲ πλείονα διαδοχικῶς, ἤτοι *ἑκάστοτε* ἕν· διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὰ *πραγματικὰ* προνόμια ἀνήκουσιν εἰς τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἑκάστοτε ἔχει τὴν τοῦ πράγματος διάθεσιν.

[6] Ἡ ἔκδοσις προνομίου αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶνε παρεκτροπὴ τοῦ νομοθέτου, διότι ὡς λέγει ὁ Οὐλπιανὸς «οἱ νόμοι γίνονται οὐχὶ περὶ τῶν κατ' ἰδίαν προσώπων ἀλλὰ γενικῶς»· ν. 8 Π. (1. 3).

[7] Καλοῦνται δὲ τότε χαρακτηριστικώτερον beneficia juris.

σιν [1]· δυνατὸν ὅμως νὰ ὑπάρξωσι καὶ προνόμια δυσμενῆ, ἤτοι καθιερούντα δι' ἕν πρόσωπον ἐξαίρεσιν τοῦ κοινοῦ κανόνος ἀλλὰ πρὸς βλάβην αὐτοῦ [2]· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ προνόμιον καλεῖται odiosum, ἐνῶ τὸ τοῦ πρώτου εἴδους δέον πρὸς διάκρισιν νὰ κληθῇ favorabile.

Β'. *Ἀπαλλαγὴ*—dispensatio εἶνε ἡ διάταξις, ἥτις ὡς πρὸς ἕν πρόσωπον καὶ διὰ *μίαν περίπτωσιν* καθιεροῖ ἐξαίρεσιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ δικαίου. Καὶ ἐνταῦθα αἱ ἀπαλλαγαὶ εἶνε συνήθως εὐμενεῖς [3], δυνατὸν ὅμως νὰ ὑπάρξωσι καὶ δυσμενεῖς τοιαῦται· ὡς ὅταν ὁ ἡγεμὼν τὴν συνήθη ποινὴν αὐξάνει ὡς πρὸς ἄτομόν τι ἕν τινι περιπτώσει [4]. Ὥστε ἡ διαφορὰ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ προνομίου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀπαλλαγὴ ἰσχύει διὰ μίαν περίπτωσιν, ἐνῶ τὸ προνόμιον ἐφαρμογὴν ἔχει καὶ εἰς ἄλλας μελλούσας ὁμοίας περιπτώσεις τοῦ αὐτοῦ, ἐννοεῖται, προσώπου.

Γ'. *Ἐξαιρετικὰ δίκαια*—jura singularia [5] εἰσὶν αἱ διατάξεις, αἵτινες παρεκκλίνουσι τοῦ κοινοῦ δικαίου, ἰσχύουσι δὲ δι' ὡρισμένην κατηγορίαν προσώπων, χαρακτηριζομένην ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῆς ἡλικίας, τοῦ φύλου, τῆς τάξεως κλπ., ἢ δι' ὡρισμένην κατηγορίαν πραγμάτων, ἢ δι' ὡρισμένην κατηγορίαν νομικῶν σχέσεων [6]. Ὥστε

---

[1] Οὕτω λ. χ. ἐν ν. 1 § 2 αὐτ. λέγεται quae princeps alicui ob merita indulsit . . vel si cui sine exemplo indulsit.

[2] Οὕτω λ. χ. ἐν ν. 1 § 2 αὐτ. λέγεται si quam poenam irrogavit. Ἡ Δωδεκάδελτος ἐν τούτοις ρητῶς ἀπηγόρευσε τὰ privilegia odiosa λέγουσα privilegia ne inroganto, δι' οὗ, κατὰ Κικέρωνα (de leg. Γ. 19), ἠνοοῦντο μόνον τὰ *δυσμενῆ* προνόμια. Τοὐναντίον τὰ εὐμενῆ προνόμια δὲν ἀπηγόρευεν ἡ Δωδεκάδελτος, διὸ καὶ ἱκανὰ τοιαῦτα ἀναφέρονται ἐκδοθέντα ἐπὶ δημοκρατίας, ὡς ἡ lex Cornelia, ἡ lex Manilia.

[3] Ὡς λ. χ. ὅταν ἐπιτρέπηται εἴς τινα νὰ συζευχθῇ μετὰ προσώπου, ὁ μεθ' οὗ γάμος τυγχάνει κατὰ τὸ κοινὸν δίκαιον κεκωλυμένος.

[4] Ὡς λ. χ. τὸ ἐν ν. 2 Π. (1. 6) ὅτι «ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς περιώρισεν Ὀμβρικίαν τινὰ γυναῖκα ἐπὶ πενταετίαν, διότι δι' ἐλαφροτάτους λόγους μετεχειρίσθη δούλας σκληρότατα» Glück. Α' 556.

[5] Ἐνταῦθα ὁ ὅρος νοεῖται ἐν σημασίᾳ μεριχωτέρᾳ τῆς ἀνωτέρω δοθείσης τῷ ὅρῳ jus singulare.

[6] Ὁ Παῦλος ὁρίζει: Δίκαιον ἐξαιρετικὸν εἶνε τὸ εἰσαχθὲν ἐναντίον τῶν [γενικῶν] ἀρχῶν τοῦ δικαίου διά τινα ὠφέλειαν αὐθεντίᾳ τοῦ νομοθέτου· ν. 16 Π. (1. 3).

τὰ ἐξαιρετικὰ δίκαιχ γίνονται οὐχὶ δι' ἓν πρόσωπον, ὡς τὰ προνόμια καὶ αἱ ἀπαλλαγαί, ἀλλὰ διὰ πλείονα πρόσωπα ὁμοειδῆ, ἤτοι ἀποτελοῦντα ἰδίαν κατηγορίαν ὡς ἐκ γνωρίσματος κοινοῦ [1]. Προσέτι τὰ μὲν ἐξαιρετικὰ δίκαιχ προϋπάρχουσι τεθειμένα, ὡς καὶ τὸ κοινὸν δίκαιον, ἐνῷ τὸ προνόμιον καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ παρέχεται ἑκάστοτε διὰ τὸ σχετικὸν πρόσωπον. Καὶ τὰ ἐξαιρετικὰ δίκαια εἶνε συνήθως διατάξεις *εὐμενεῖς*, ὅμως δυνατὸν νὰ ὑπάρξωσι καὶ *δυσμενεῖς* τοιαῦται, odiosa [2].

Ὡς ἐκ τῆς φύσεως δὲ τῶν *εἰδικῶν* διατάξεων παρέπονται τὰ ἑξῆς.

α') Πᾶσα εἰδικὴ διάταξις δέον νὰ ἑρμηνεύηται οὕτως, ὥστε νὰ περιλαμβάνῃ τελείως τὴν περίπτωσιν ἢ τὰς περιπτώσεις, ὡς καὶ τὰ πρόσωπα δι' ἃ ἐγένετο, ἀλλὰ νὰ μὴ παρεκτείνηται ποσῶς πέραν τούτων· ὥστε, ὡς ἐν πάσῃ γενικῇ διατάξει καὶ παντὶ νόμῳ δέον ν' ἀναζητῆται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, ἵνα ἐπιτυγχάνηται ἡ ὀρθὴ αὐτοῦ ἑρμηνεία, οὕτω καὶ ἐπὶ πάσης εἰδικῆς διατάξεως ὁ σκοπὸς αὐτῆς τὰ μάλιστα συντελεῖ εἰς ὀρθὴν αὐτῆς ἑρμηνείαν καὶ ἐφαρμογήν. Ὡς δὲ σφαλερὸν εἶνε νὰ ἐφαρμόζηται ἡ εἰδικὴ διάταξις καθ' ὅρια μείζονα ἢ τὰ ὑπὸ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ὑποδεικνυόμενα, extensive, οὕτως ἑτέρωθεν σφαλερὸν εἶνε νὰ περιορίζηται καθ' ὅρια στενώτερα τοῦ σκοποῦ τούτου, stricte [3]

---

[1] Ὡς λ. χ. διὰ πάντας τοὺς ἀνηλίκους, διὰ πάσας τὰς γυναῖκας, διὰ πάντας τοὺς ἀπόρους συζύγους κλπ.

[2] Οὕτω λ. χ. οἱ αὐτοκράτορες Ἀρκάδιος καὶ Ὀνόριος διέταξαν, ὥστε τῶν προδοτῶν τὰ τέκνα νὰ ὑφίστανται ποικίλας στερήσεις ἐξ οἵκτου ἀφιεμένης αὐτοῖς μόνης τῆς ζωῆς ν. 5 K. (9. 8) καὶ τοῦτο παρὰ τὸν γενικὸν κανόνα καθ' ὃν «το ἔγκλημα ἢ ἡ ποινὴ τοῦ πατρὸς οὐδὲν στίγμα δύναται νὰ προσάψῃ εἰς τὸν υἱόν· διότι ἕκαστος ἐκ τοῦ ἰδίου ἁμαρτήματος ὑποκύπτει εἰς τὴν μοῖραν, δὲν καθίσταται δὲ ἀλλοτρίου ἐγκλήματος διάδοχος» ν. 26 II. (48. 19). Ἐξαιρετικὴ διάταξις δυσμενὴς εἶνε καὶ ἐκείνη, καθ' ἣν διὰ τοὺς τυφλοὺς ἀπαιτοῦνται πλείονες διατυπώσεις ἐν τῇ καταρτίσει διαθήκης.

[3] Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ὀρθὴ ἔννοια τῆς ῥήσεως τοῦ Ἰαβολένου ν. 3 Π. (1. 4) Beneficium imperatoris quod a divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus, πρέπει δηλ. πᾶσαν εὐεργετικὴν διάταξιν νὰ ἑρμηνεύωμεν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἀποστερῶμεν αὐτὴν τῆς πληρότητος αὐτῆς ὡς τοιαύτης, μειοῦντες τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν, ἣν ὅ τε νομοθέτης ἐβούλετο νὰ παράσχῃ, καὶ ἐκεῖνος, ὑπὲρ οὗ ἡ διάταξις, εὐλόγως ἀνέμενε.

καθ' ὅσον ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἡ εἰδικὴ διάταξις ἀπόλυσι. τὸν κύριον αὐτῆς λόγον ὑπάρξεως, ἀπὸ εὐεργετικῆς καθισταμένη δυσμενής, ἢ τἀνάπαλιν. Ὥστε τὸ λεγόμενον, ὅτι αἱ εἰδικαὶ διατάξεις δέον νὰ ἑρμηνεύωνται αὐστηρῶς, stricte, εἶνε ἀληθὲς μόνον, καθ' ὅσον· ἡ αὐστηρότης πρόκειται νὰ παρακωλύῃ τὴν ἐπέκτασιν τῆς εἰδικῆς διατάξεως εἰς πρόσωπα ἢ πράγματα ἢ περιπτώσεις κειμένας πέραν· τοῦ κύκλου, ὃν ὁ νομοθέτης ἀφώρισε διὰ τὴν εἰδικὴν διάταξιν [1], τοὐναντίον εἶνε ἐσφαλμένον, ὅταν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ stricte πρόκηται νὰ περικλεισθῇ ἡ εἰδικὴ διάταξις εἰς ὅρια ἀσφυκτικά, ματαιοῦντα πᾶσαν τὴν ἀποσκοπηθεῖσαν ἐξαιρετικὴν αὐτῆς ἐπίδρασιν [2].

β') Ἐπὶ προνομίων καὶ ἀπαλλαγῶν λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ· τρόπου τῆς παραγωγῆς αὐτῶν ὑποδιαιροῦνται ταῦτα εἰς *συμβατικὰ* (conventionalia) καὶ *χαριστικὰ* (gratiosa ἢ gratuita). Συμβατικὰ εἶνε τὰ παραχθέντα καὶ ἀποκτηθέντα κατόπιν συμβάσεως μεταξὺ· τῆς ἁρμοδίας ἀρχῆς καὶ τοῦ ἀποκτῶντος τὸ προνόμιον ἢ τὴν ἀπαλλαγήν· χαριστικὰ δὲ τοὐναντίον τὰ ἀπορρέοντα ἐκ μονομεροῦς πράξεως τῆς ἀρχῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συμβατικὰ συνεπιφέρουσι καὶ ὑποχρεώσεις τοῦ προνομιούχου (ἐνῶ τὰ χαριστικὰ οὐδεμίαν) διὰ τοῦτο καλοῦνται καὶ *ἐπιβαρῆ* [3], onerosa.

Ἡ διάκρισις αὕτη ἔχει σημασίαν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀνακλήσεως τῶν προνομίων (ἢ ἀπαλλαγῶν)· διότι τῶν μὲν συμβατικῶν δὲν δύναται νὰ *παραιτηθῇ* μονομερῶς ὁ δικαιοῦχος, ἀφοῦ ταῦτα, ὡς εἴπομεν, συνεπάγωνται δι' αὐτὸν καὶ ὑποχρεώσεις, τοὐναντίων τῶν χαριστικῶν δύναται καὶ μονομερῶς νὰ παραιτῆται. Ἀντιθέτως *ἀνάκλησις* τοῦ προνομίου ἢ τῆς ἀπαλλαγῆς δύναται νὰ γείνῃ μονομερῶς ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ἐπὶ μὲν συμβατικῶν, ἐὰν αὕτη ἐπεφυλάξετο ἑαυτῇ τὸ δικαίωμα τοῦτο (παραχώρησις ad bene placitum)· ἄλλως μόνον εὐλόγου αἰτίας ὑπαρχούσης καὶ τότε δὲ ἐπὶ ἀποζημιώσει [4]· ἐπὶ δὲ χαριστικῶν πάντοτε καὶ κατ' οἰκίαν κρίσιν.

---

[1] Ὅθεν αἱ εἰδικαὶ διατάξεις δὲν πρέπει νὰ ἐκτείνωνται εἰς συγγενῆ ἢ ἀνάλογα θέματα. Baron Pand. § 13· ν. 14 Π. (1. 3) «ὅ,τι ὅμως ἐναντίον τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου εἰσήχθη, δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνηται εἰς ὁμοίας περιπτώσεις».

[2] Πρβ. Glück. Α' § 99.

[3] *Ἐπίμοχθα* κατὰ Οἰκονομίδην Γεν. Ἀρχ. § 60.

[4] Οἰκονομ. Γ. Ἀρχ. § 60 σημ. 14.

Ἐπὶ δὲ εἰδικῶν διατάξεων, jura singularia, παρατηρητέον ὅτι αἱ εὐμενῆ ἔχουσαι προορισμὸν δὲν εἶνε ὑποχρεωτικαὶ διὰ τὸ πρόσωπον, ὑπὲρ οὗ ἐγένοντο· ὅθεν δύναται τοῦτο νὰ μὴ ποιήσῃ τούτων ἐφαρμογήν, ἀλλὰ νὰ ἀφήσῃ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸ κοινὸν δίκαιον. Τοῦτο ἀπορρέει ἐκ τῆς γενικῆς ἀρχῆς, ὅτι αἱ εὐεργεσίαι δὲν ἐκβιάζονται [1]. Ἄλλως ἔχει βεβαίως, ἐὰν ἡ εὐεργετικὴ διάταξις ὑπὲρ ἑνὸς προσώπου εἶνε σύτω. μεθ' ἑτέρας ἢ μεθ' ἑτέρου προσώπου συνδυασμένη, ὥστε ἡ παραίτησις τοῦ πρώτου νὰ ἐπιφέρῃ ζημίαν εἰς ἕτερον πρόσωπον· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ παραίτησις, καθ' ὅσον ζημιοῖ ἕτερον, δὲν θέλει ἐπιτρέπεσθαι [2]. Σημειωτέον ὅτι αἱ εὐμενεῖς εἰδικαὶ διατάξεις ἀργοῦσιν, ὅταν τὸ πρόσωπον, ὑπὲρ οὗ ἐτέθησαν, καταστῇ ἀνάξιον τῆς εὐμενείας τοῦ νομοθέτου, ἀρκεῖ οὗτος νὰ προϋνόησε καὶ περὶ τῆς περιπτώσεως ταύτης [3].

γ') Αἱ εἰδικαὶ διατάξεις ὡς ἐξαίρεσις τοῦ γενικοῦ κανόνος οὐδέποτε *ὑπονοοῦνται*, ἀλλὰ δέον ὁ ἐπικαλούμενος τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν νὰ προσάγῃ καὶ τὰς περὶ τούτου ἀποδείξεις· ἄλλως θεωρεῖται γενικῶς κρατοῦν τὸ κοινὸν δίκαιον [4].

δ') Αἱ εἰδικαὶ διατάξεις εἶνε συνήθως προϊὸν νομοθετικῆς προνοίας, σπανιώτατα δὲ ἐθίμου ἤτοι σιωπηρᾶς ἀναγνωρίσεως [5].

---

[1] Παῦλος: Εἰς ἄκοντα εὐεργεσία δὲν παρέχεται· ν. 69 Π. (50. 17)· ὁμοίως ὁ Ἰουλιανὸς ἐν νόμῳ 41 Π. (4. 4) λέγει «εἰς ἕκαστον ἐπιτρέπεται νὰ καταφρονῇ, ὅσα ὑπὲρ αὐτοῦ εἰσήχθησαν». Baron Pand. § 13.

[2] Ὅταν λ. χ. ὁ νόμος παρέχῃ εἴς τινα πρόσωπα τὸ εὐεργέτημα τῆς εὐπορίας, οὗτοι δύνανται μὲν νὰ παραιτῶνται τούτου, ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν ζημιοῦνται ἕτεροι, λ. χ. οἱ πιστωταί, ἢ δὲν προσκούει ἡ παραίτησις εἰς ἄλλην διάταξιν, ὡς ἐκείνην, ἥτις ἀπαγορεύει τὰς μεταξὺ συζύγων δωρεάς. Ἐπίσης ὅταν ὁ νόμος παρέχῃ τοῖς δήμοις τὸ δικαίωμα νὰ μὴ πληρόνωσι πέραν τοῦ πεμπτημορίου τῶν ἐσόδων αὐτῶν, οἱ δῆμοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραιτῶνται τῆς εὐεργετικῆς ταύτης διατάξεως, καθ' ὅσον ἄλλως ζημιοῦνται οἱ δημόται, ὑπὲρ ὧν δέον νὰ διατίθενται τὰ $^4/_5$ τῶν δημοτικῶν ἐσόδων.

[3] Οὕτω λ. χ. ἐὰν ὁ ὑπεξούσιος παρέστησεν ἑαυτὸν δολίως ὡς αὐτεξούσιον ἀπόλλυσι τὸ εὐεργέτημα τοῦ μακεδονιανείου δόγματος· ν. 3 πρ. Π. (14. 6). Baron Pand. § 13.

[4] Glück. A' 565.

[5] Ὡς λ. χ. ἡ ἀπαγόρευσις τῶν δωρεῶν μεταξὺ συζύγων ἀρχὴν ἔσχεν οὐχὶ ρητὴν διάταξιν ἀλλ' ἔθιμον παρὰ Ρωμαίοις, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Οὐλπιανὸς ἐν ν. 1 Π. (24. 1)· «Ἐκ τῶν ἠθῶν παρ' ἡμῖν ἐγένετο δεκτόν, νὰ μὴ ἰσχύωσιν αἱ δωρεαὶ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός».

Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψει τοῦ *ὑποκειμένου*, ὡς πρὸς ὃ ὑφίσταται ἡ εἰδικὴ διάταξις, παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο εἶνε ὁτὲ μὲν *πρόσωπον* ὁτὲ δὲ *πρᾶγμα*, ἐξ οὗ καὶ ἡ εἰδικὴ διάταξις χαρακτηρίζεται ὡς *προσωπικὴ* ἢ *πραγματική*[1].

Ἡ προσωπικὴ διάταξις περαιτέρω ἀναφέρεται εἴτε εἰς ἓν ἄτομον, εἴτε εἰς ὁμάδα τοιούτων. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει τῶν εὐεργετημάτων τῆς διατάξεως ἀπολαύει τὸ ἓν ἄτομον, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἡ ὁμὰς τῶν προσώπων, εἴτε ἐμμέσως διὰ τῶν νομίμων αὐτῶν ἀντιπροσώπων, εἴτε ἀμέσως δι' ἑνὸς ἑκάστου τῶν μελῶν[2].

Ἡ δὲ πραγματικὴ διάταξις ἀναφέρεται εἰς *πρᾶγμα*· ἐντεῦθεν δὲ ἀνήκει ἡ ἄσκησις εἰς πᾶν πρόσωπον ἔχον τὴν ἐπὶ τοῦ τοιούτου πράγματος ἐξουσίαν[3].

---

[1] Μοδεστ. Τῶν προνομίων τινὰ μὲν εἶνε πραγματικά, τινὰ δὲ προσωπικά· καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὸν κληρονόμον μεταβιβάζονται ὅσα εἶνε πραγματικά· [ἐνῶ] τὰ προσωπικὰ δὲν μεταβαίνουσιν εἰς τὸν κληρονόμον· ν. 196 Π. (50. 17)—Δίδεται δὲ ὁτὲ μὲν εἰς κτήματα ὁτὲ δὲ εἰς πρόσωπα. Τὸ μὲν εἰς κτήματα διδόμενον διὰ τῆς ἐξαλείψεως τοῦ προσώπου δὲν ἐξαλείφεται· τὸ δὲ εἰς πρόσωπα διδόμενον, μετὰ τῶν προσώπων ἐκλείπει. ν. 1 § 43 Π. (43. 20).—Ἡ εἰς πράγματα χορηγηθεῖσα ἀτέλεια δὲν πρέπει νὰ ἀφαιρῆται, ἐν ἀντεπιστολῇ τοῦ ἡμετέρου αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Πελινιανὸν ὀρθῶς ἐξεδηλώθη, καθόσον ἡ εἰς τὰ πρόσωπα μὲν δοθεῖσα ἀτέλεια μετὰ τῶν προσώπων συνεξαλείφεται, ἡ δὲ εἰς τὰ πράγματα οὐδέποτε ἐξαλείφεται· ν. 3 § 1 Π. (50. 15). Ὁ Οἰκονομίδης μεταχειρίζεται τοὺς ὅρους *προσωποπαγῆ* καὶ *πραγματοπαγῆ*· νομίζω ὅτι οἱ ὅροι οὗτοι δὲν εἶνε προωρισμένοι νὰ ἐξέλθωσι τῶν συγγραφικῶν ὁρίων, εἰς ἃ ἀποκρυσταλοῦνται.

[2] Π. χ. διάταξις παρέχουσα σύνταξιν εἰς ὡρισμένον πρόσωπον, ἢ ὡρισμένην οἰκογένειαν.

[3] Λ. χ. Αἱ διατάξεις αἱ ἀφορῶσαι ὡρισμένα γήπεδα ἢ ὡρισμένας οἰκοδομάς, ἢ ὡρισμένα ἐργοστάσια βιομηχανικά. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι καὶ τὰ προνόμια, ἅτινα συνδέονται μεθ' ὡρισμένης ἀγωγῆς, privilegia causae—καὶ ὧν ἡ ἄσκησις ἀνήκει εἰς πάντα τῆς ἀγωγῆς κτήτορα. Οὕτω λ. χ. ἡ ἀγωγὴ περὶ ἀπολήψεως τῶν δαπανῶν κηδείας εἶνε προνομιοῦχος, τοῦ δὲ προνομίου τούτου ἀπολαύει πᾶς ἔχων τὸ πρὸς τοιαύτην ἀγωγὴν δικαίωμα. Παῦλος: Ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι τηρεῖται τοῦτο, ὥστε, ἔνθα ἡ τοῦ προσώπου ἰδιότης προκαλεῖ εὐεργέτημα, ἐκεῖ ἐλλείποντος ἐκείνου νὰ ἀργῇ καὶ τὸ εὐεργέτημα, ἔνθα ὅμως τὸ εἶδος τῆς ἀγωγῆς ἀπαιτεῖ τοῦτο, ἐκεῖ, εἰς οἱονδήποτε ἤθελε περιέλθει ἡ ἐπιδίωξις αὐτῆς, νὰ μὴ ἀργῇ τὸ βοήθημα· ν. 68 Π. (50. 17).

Πότε διάταξίς τις εἰδικὴ εἶνε προσωπικὴ καὶ πότε πραγματική, ἤρτηται ἐκ τοῦ εἴδους αὐτῆς καὶ τῆς φύσεως· ἐν ἀμφιβολίᾳ δέον μᾶλλον ν' ἀποφαινώμεθα ὑπὲρ τοῦ προσωπικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, καθόσον αἱ εἰδικαὶ διατάξεις δέον νὰ ἑρμηνεύωνται κατὰ κανόνα ὡς οἷόντε στενῶς [1]. Διὰ τὸν αὐτὸν τοῦτον λόγον καὶ προκειμένου νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν εἰδική τις διάταξις ἰσχύῃ καὶ διὰ τὸν κληρονόμον τοῦ ἀρχικῶς ἀπολαύοντος αὐτῆς, δέον ἐπὶ ἀμφιβολίας ν' ἀποφανθῶμεν ἀποφατικῶς [2].

ε') Αἱ εἰδικαὶ διατάξεις ἀνακαλοῦνται ἢ καταργοῦνται, καθ' ὃν τρόπον καὶ παρήχθησαν, ὁμοίως δηλ. ὡς καὶ διὰ τὰς γενικὰς διατάξεις συμβαίνει [3].

Συνεπῶς καταργοῦνται καὶ διὰ τῆς ἀχρησίας, ὅταν αὕτη παρετάθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐντεῦθεν νὰ συναχθῇ ἡ σιωπηρὰ κατάργησις τῆς εἰδικῆς διατάξεως. Ὅμως ἐπὶ προνομίου ἀπαντᾷ διάταξις, καθ' ἣν τοῦτο ἀπόλλυται διὰ τῆς ἐπὶ δεκαετίαν ἀχρησίας [4]· ἐξ οὗ συνάγομεν, ὅτι πᾶν προσωπικὸν προνόμιον ἀναιρεῖται διὰ τῆς τοῦ χρόνου παρελεύσεως κατὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς περὶ παραγραφῆς [5].

ς') Ὡς ἐκ παντὸς κοινοῦ δικαίου, οὕτω καὶ ἐκ πάσης εἰδικῆς διατάξεως παράγεται *ἀγωγῆς* δικαίωμα· ἡ δὲ ἀγωγὴ φέρει καὶ ἐνταῦθα τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ εἴδους τῆς εἰδικῆς διατάξεως, ἐξ ἧς ἀπορρέει λ. χ. ἀγωγὴ περὶ φόρου ἀπαλλαγῆς, ἢ ἀπαλλακτικὴ φόρου. Ἔνθα ὅμως δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ τοιοῦτος εἰδικὸς χαρακτηρισμός, καλεῖται ἡ ἀγωγὴ *ἀναγνωριστική*, actio confessoria [6], ἤτοι πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ σχετικοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκ τῆς εἰδικῆς διατάξεως ἐκπηγάζοντος.

Τέλος ἐν τῷ παρόντι τίτλῳ ἀπαντᾷ καὶ ὁ κανών, ὅτι αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν, ἤτοι ἐπαναλαμ-

---

[1] Ἴδε ὅμως ἀνωτέρω σελ. 137 καὶ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ κανόνος beneficium.... quam plenissime interpretari debemus.

[2] N. 196 Π. (50. 17).

[3] Ἰδὲ ὅμως καὶ § β' ἀνωτέρω ὡς πρὸς τὴν ἀνάκλησιν καὶ παραίτησιν.

[4] Μοδεστ. [Δικαίου] παντηγύρεως ἐπιτευχθέντος παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἐπιτυχὼν ἀποβάλλει αὐτὸ διὰ τῆς ἐπὶ δεκαετίαν ἀχρησίας· ν. 1 Π. (50. 11).

[5] Κρασ. Γεν. Διδ. σελ. 88.

[6] Οἰκον. Γ. Ἀρχ. § 60.

βάνεται ὁ γενικὸς κανών, καθ' ὃν τὸ μεταγενέστερον δίκαιον, ὅταν εἶνε ἀντίθετον, ἐννοεῖται, ἀνατρέπει τὸ παλαιότερον, καὶ περὶ οὗ εἴπομεν τὰ δέοντα Τίτλῳ Γ' πραγματευόμενοι περὶ Ἑρμηνείας νόμων.

ΤΙΤΛΟΣ Ε'—DE STATU HOMINUM

---

§ 1. Jus personarum. Status naturalis Status civilis.

Οἱ ῥωμαῖοι διήρουν τὸ jus civile εἰς τρία μέρη, οὕτοι διέκρινον jus personarum, jus rerum, καὶ jus actionum. Ὡρμῶντο δηλ. ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ ἀστικὸν δίκαιον σκοπεῖ νὰ ρυθμίσῃ εἴτε τὰς προσωπικὰς σχέσεις τοῦ ἰδιώτου, εἴτε τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν πέριξ ἀπρόσωπον φύσιν, τὰ πράγματα, εἴτε τέλος νὰ προστατεύσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ. Ἐκ τούτου καὶ ὁ παρὼν τίτλος ἄρχεται διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Γαΐου Omne jus quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones[1]. Ἐν δὲ τῇ ἐξετάσει τῶν τριῶν ὑποδιαιρέσεων εὐλόγως προτάσσεται τὸ jus personarum, ἀφοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ἡ προστασία τούτου εἶνε τὸ κύριον τοῦ δικαίου ἐνασχόλημα, καθὰ καὶ ὁ Ἑρμογενιανὸς λέγει ἁπάντων πραγματιῶν[2] cum hominum causa omne jus constitutum est.

Τί δ' ἐστι jus personarum; Τὸ σύνολον τῶν κανόνων, οἵτινες ἀφορῶσι τὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου (status hominis). Τὸ πρόσωπον δηλ. ὡς τοιοῦτον καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰ περὶ αὐτὸ πράγματα περιβάλλεται ὑπὸ ἰδιοτήτων παραγόντων ἐνοχάς, δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις· αἱ ἰδιότητες αὗται, αἱ ἐνοχὰς τίκτουσαι, ἀποτελοῦσι τὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου—status hominis. Οἱ κανόνες λοιπὸν οἱ ἀφοροῦντες τὴν status hominis ἀποτελοῦσι τὸ jus personarum. Ἐν παραδείγματι· ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας ἢ

---

[1] Ἢ αὐτὴ διαίρεσις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ § 12 (1. 2).
[2] N. 2 III. (1. 5).

τοῦ φύλου εἰς ὃ ἀνήκει ἔχει διάφορα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Ὅθεν ἡ ἡλικία καὶ τὸ φῦλον ἀποτελοῦσι τὴν status hominis, οἱ δὲ κανόνες οἱ ἀφορῶντες τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φῦλον ἀνάγονται εἰς τὸ jus personarum.

Ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου—status hominis ἐξετάζεται διττῶς, εἴτε ὑπὸ *φυσικὴν* εἴτε ὑπὸ *νομικὴν* ἔποψιν. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἔχει διαφόρους ἰδιότητας εἴτε ἐκ φύσεως, εἴτε ἐκ νομικῆς διακρίσεως· φυσικαὶ ἰδιότητες status naturalis εἶνε λ. χ. ἡ διαφορὰ τοῦ φύλου, τῆς ἡλικίας, τῆς ὑγείας· νομικαὶ δὲ ἰδιότητες status civilis εἶνε λ. χ. ἡ τοῦ ἐλευθέρου ἢ δούλου status libertatis, ἡ τοῦ ρωμαίου πολίτου ἢ μὴ τοιούτου—status civitatis, ἡ τοῦ ἄρχοντος ἢ τοῦ μέλους οἰκογενείας—status familiae. Τὸ ρωμ. δίκαιον εὐλόγως ἀπέδωκε μείζονα σημασίαν εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς status civilis, καθόσον αὕτη εἶνε ἡ μείζονα ἐπιρροὴν ἔχουσα εἰς τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ προσώπου, ἐνῶ ἡ status naturalis τοὐναντίον ἀσθενῶς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ προσώπου. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ προκειμένῳ τίτλῳ γίνεται λόγος κυρίως καὶ πρωτίστως περὶ τῆς status civilis. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς status civilis, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἴπομεν, σύσιωδεστάτη εἶνε ἡ status libertatis, διότι ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσιν αἱ ἄλλαι δύο, διὰ τοῦτο ὀρθῶς παρατίθεται τὸ χωρίον τοῦ Γαΐου[1] summa itaque de jure personarum divisio haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

Ἐν τούτοις ἀκολουθοῦντος τὴν φυσικωτέραν σειρὰν ἃς ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα πρῶτον τὰ περὶ φυσικῆς καταστάσεως καὶ εἶτα τὰ περὶ νομικῆς.

§ 2. Εἴδη τῆς status naturalis.

α') *Τεχθέντες καὶ κυοφορούμενοι.*

Οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται εἰς *τεχθέντας* καὶ εἰς *κυοφορουμένους*. Κυρίως ἄνθρωπος εἶνε μόνος ὁ τεχθείς, ὁ ἐξελθὼν τῆς μητρικῆς γαστρός, καὶ ἀναπνεύσας τὸν ἀέρα τῆς ζωῆς[2]. Ὅμως τὸ δίκαιον ἔστρεψε

---

[1] N. 3 Π. (1. 5).

[2] Ἐντεῦθεν λέγει ὁ Παπινιανὸς (ν. 9 § 1 Π. 35. 2) «ὁ μηκέτι πεφυκὼς τοκετὸς ὃν λέγεται ὀρθῶς ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος». Ὁ κυοφορούμενος εἶνε ἔτι

τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, παρηκολούθησε δὲ τὸν μέλλοντα ἄνθρωπον καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς κυοφορίας του· πρὸς τοῦτο δὲ εἶχε διαφόρους λόγους. Ὁ μέλλων τεχθῆναι, ἅμα τεχθῇ, ἀνήκει εἰς τοὺς ἑαυτοῦ γονεῖς καὶ λοιποὺς συγγενεῖς· ὅθεν ἀνάγκη ἦν νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ προσδοκωμένη αὐτοῦ ἐμφάνισις [1]· ἀνήκει προσέτι εἰς τὴν κοινωνίαν· ὅθεν ἀνάγκη ἦν νὰ μὴ στερηθῇ αὕτη προβλεπομένου μέλους αὐτῆς [2]· ὁ μέλλων τεχθῆναι ἔξει πιθανώτατα δικαιώματα περιουσίας οἴκοθεν ἐπαγόμενα αὐτῷ ἅμα τεχθέντι· δίκαιον ἦν νὰ ἐξασφαλισθῶσι τὰ δικαιώματα ταῦτα, ὥστε χεὶρ ἐπίβουλος νὰ μὴ ματαιώσῃ τὴν κτῆσιν αὐτῶν. Ἰδοὺ ἰσχυρότατοι λόγοι, δι' οὓς ἡ προστασία τοῦ δικαίου ἐξετάθη καὶ ἐπὶ τοὺς κυοφορουμένους [3].

Τὴν τοιαύτην δὲ εὔλογον προστασίαν ἐπεδίωξε τὸ ρωμ. δίκαιον πολλαχῶς. Οὕτως ἐτιμωρεῖτο ἡ ἐπιβουλευθεῖσα τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐμβρύου μήτηρ, ἢ πᾶς τρίτος συμπράξας [4]. Ὁμοίως ἀπηγορεύετο ἡ ταφὴ ἀποθανούσης ἐγκύου, ἂν μὴ πρότερον ἀνεσχίζετο πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ κυοφορουμένου [5]. Ἡ καταδικασθεῖσα εἰς θάνατον δὲν ἐφονεύετο, πρὶν ἢ γείνῃ ὁ τοκετός [6]. Ἐπὶ διαζυγίου ἢ θανάτου τοῦ ἀνδρὸς ἔλαβε τὸ

μέρος τῶν σπλάγχνων τῆς μητρός· «ὁ τοκετὸς πρὶν ἢ παραχθῇ, εἶνε μέρος τῆς γυναικὸς ἢ τῶν σπλάγχνων» ν. 1 § 1 Π. (25. 4).

[1] Ἐν ν. 14 Κ. (7. 4) ὁ Ἰουστινιανὸς λέγει περὶ τοῦ κυοφορουμένου homo fieri speratur.

[2] Ν. 1 § 15 Π. (37. 9) «ὁ οὕτω κυοφορούμενος οὐχὶ μόνον διὰ τὸν πατέρα, οὗτινος λέγεται ὅτι εἶνε, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πολιτείαν γεννᾶται».

[3] «Οἱ ἀρχαῖοι προενόουν περὶ τοῦ ἐλευθέρου ἐμβρύου οὕτως ὥστε μέχρι τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως διετήρουν ἀκέραια πάντα αὐτοῦ τὰ δίκαια» ν. 3 Π (5. 4). Οὕτως ἐμορφώθη ὁ κανὼν nasciturus pro nato habetur.

[4] «Οἱ θεῖοι Σεβῆρος καὶ Ἀντωνῖνος ἀντεπέστειλαν, ὅτι ἡ ἐπίτηδες ἐκτρώσασα πρέπει νὰ παραδίδηται ὑπὸ τοῦ πραίτωρος εἰς ἐξορίαν πρόσκαιρον, καθόσον ἀναξιοπρεπὲς δύναται νὰ θεωρῆται τὸ νὰ ἐξαπατᾷ ἐκείνη ἀτιμωρητεὶ τὸν ἄνδρα ὡς πρὸς τὰ τέκνα» ν. 4 Π. (47. 11). «Ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι γυνὴ ἐπήνεγκε βίαν ἐπὶ τῶν ἑαυτῆς σπλάγχνων, ἵνα ἀποβάλῃ, ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας θέλει καταδικάζει αὐτὴν εἰς ἐξορίαν» ν. 8 Π. (48. 8).

[5] Ν. 2 Π. (11. 8) «Ὁ βασιλικὸς νόμος ἀπαγορεύει γυνῇ, ἥτις ἔγκυος ἀπέθανε, νὰ ἐνταφιάζηται, πρὶν ἢ τὸ βρέφος δι' ἀνατομῆς ἐκβληθῇ. Ὅστις τοὐναντίον ἔπραξε, θεωρεῖται ὅτι μετὰ τῆς ἐγκύου κατέστρεψε τὴν ἐλπίδα ζῶντος [τέκνου]».

[6] Ν. 1 8 Π. (1. 5) «ἡ ἐλευθέρα, ἥτις ἔγκυος κατεδικάσθη εἰς τὴν ἐσχάτην»

δίκαιον πρόνοιαν, νὰ διορίζηται μαῖα ἢ ἐμβρυωρός, ὥστε νὰ μὴ λάβῃ χώραν ἐξαφάνισις τοῦ τεχθησομένου ἢ ὑποβολή[1]. Οὐ μόνον δὲ τὸ πρόσωπον τοῦ κυοφορουμένου, ἀλλὰ καὶ τὰ συμφέροντα αὐτοῦ μετ' ἴσης ἐπιμελείας ἐπροστάτευσε τὸ δίκαιον[2]. Οὕτως ἀνεγράφη, ὅτι ὁ κυοφορούμενος θεωρεῖται ὡς ἤδη τεχθεὶς πάντοτε, ὅταν πρόκηται περὶ ὠφελείας αὐτοῦ θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς. Ὁσάκις δηλ. ὁ κυοφορούμενος, ἐὰν ἦν γεγεννημένος, ἤθελεν ὠφεληθῆ περιουσιακῶς, πλάσμα νομικὸν θεωρεῖ αὐτὸν ἤδη γεγεννημένον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ μόνῳ νὰ μὴ στερηθῇ τῆς ὠφελείας[3]. Ὅθεν ἡ ὠφέλεια προσγίνεται αὐτῷ ἢ βλάβη ἀποτρέπεται ἀπ' αὐτοῦ, ὡς θὰ συνέβαινε καὶ ἂν πράγματι εἶχε τεχθῆ[4]. Ἐν παραδείγματι· ἐπάγεται κληρονομία ἐκ τοῦ νόμου ἢ ἐκ διαθήκης εἰς κυοφορούμενον· συμφώνως πρὸς τὸ πλάσμα θεωρεῖται ἐπαχθεῖσα εἰς τεχθέντα ἤδη· ὅθεν δὲν ματαιοῦται ἡ ἐπαγωγή· ὁ κυο-

---

ποινήν, τίκτει ἐλεύθερον, καὶ ὅτι ἐπεκράτησε νὰ διατηρῆται αὕτη μέχρις οὗ παραγάγῃ τὸν τοκετόν». Μάλιστα οὐδὲ σωματικὴ βάσανος ἔδει νὰ ἐπιβάλληται κατὰ ἐγκύου· «τῆς εἰς θάνατον καταδικασθείσης ἐγκύου γυναικὸς ἡ ποινὴ ἀναβάλλεται ἕως οὗ τέξῃ· ἐγὼ μάλιστα γινώσκω, ὅτι ἴσχυεν, ὥστε οὐδὲ ἐμβάσανος ἀνάκρισις νὰ γίνηται κατ' αὐτῆς, ἐφ' ὅσον εἶνε ἔγκυος» ν. 3 Π. (48. 19).

[1] Ἴδε ἡμέτερον Κώδικα *Οἰκογενειακῶν Σχέσεων* § 19 καὶ 20, ἔνθα καὶ τὰ κείμενα.

[2] «Οἱ ἀρχαῖοι προϋνόουν περὶ τοῦ ἐλευθέρου ἐμβρύου οὕτως ὥστε μέχρι τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως διετήρουν ἀκέραια πάντα αὐτοῦ τὰ δίκαια» ν. 3 Π. (5. 4). Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ὁ κανὼν nasciturus pro nato habetur.

[3] Γενικῶς κρατεῖ, ὅτι τὸ πλάσμα τοῦτο ἰσχύει, ὅταν δι' αὐτοῦ πρόκηται ὁ κυοφορούμενος νὰ ὠφεληθῇ, οὐχὶ δὲ καὶ ὅταν ἕτερος νὰ ὠφεληθῇ πρόκηται· ἴδε κατωτέρω ν. 7 Π. (1. 5) καὶ ν. 231 Π. (50. 16). Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ κανὼν οὗτος δὲν εἶνε ἀδιάσειστος· τοὐλάχιστον ἐν σχετικῇ διατριβῇ δημοσιευθείσῃ ἐν Ἀθηνᾷ (τόμ. Γ' τεῦχος δ' σελ. 635) ἀπεπειράθην νὰ ὑποστηρίξω, ὅτι τὸ πλάσμα ἐφαρμόζεται καὶ ὅταν πρόκηται καὶ ἕτερος νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ· ἐστήριξα τὴν γνώμην μου ἐπὶ τῶν ἑξῆς δύο χωρίων ν. 18 Π. (36. 2) καὶ ν. 1 § 11 Π. (38. 16) εἰς ἃ ὡς καὶ εἰς τὴν διατριβήν παραπέμπω τὸν βουλόμενον νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἐμῆς δοξασίας.

[4] Ν. 7 Π. (1. 5) «Ὁ κυοφορούμενος θεωρεῖται ὡσεὶ εὑρίσκετο ἐν ζωῇ, ὁσάκις πρόκειται ἡ [ὑποτιθεμένη] γέννησις νὰ ὠφελήσῃ αὐτόν· ἐνῷ ἕτερον οὐδαμῶς ὠφελεῖ, πρὶν ἢ γεννηθῇ»· ν. 26 αὐτ. «Οἱ κυοφορούμενοι θεωροῦνται εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἀστικὸν δίκαιον ὡς ὑπάρχοντες ἐν ζωῇ»· ν. 231 Π. (50. 16).

φορούμενος ἅμα τεχθεὶς ἀποκτᾷ τὴν φυλασσομένην αὐτῷ κληρονομίαν [1]. Οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ ἐγκαταστήσωσι τὸ κυοφορούμενον αὐτῶν τέκνον, ὡς ὀφείλουσι νὰ ἐγκαταστήσωσι καὶ τὰ ἤδη γεγεννημένα· ἡ δὲ παράλειψις τῶν πρώτων ἐπιφέρει τὴν διάρρηξιν τῆς διαθήκης, ἐν ᾗ περιπτώσει γεννηθῶσιν οἱ παραλειφθέντες κυοφορούμενοι [2]. Προσέτι δύναται ὁ πατὴρ νὰ διορίσῃ ἐπίτροπον καὶ διὰ αὐτὸ τὸ κυοφορούμενον τέκνον του [3]. Μάλιστα δύναται ὁ πατὴρ νὰ ὀνομάσῃ καὶ κληρονόμον τοῦ κυοφορουμένου διὰ τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν οὗτος ἤθελε μὲν τεχθῇ, ἀλλ' ἤθελεν ἀποθάνει, πρὶν συμπληρώσῃ τὴν ἥβην, πρὶν δηλ. ἀποκτήσῃ τὴν νομικὴν ἱκανότητα τοῦ ὀνομάζειν αὐτὸς ἑαυτῷ κληρονόμον [4]. Προσέτι οἱ ρωμαῖοι ἐθεώρουν ὡς ἐλεύθερον ἐκ γενετῆς τὸ τεχθὲν ὑπὸ δούλης, ἐὰν αὕτη διαρκούσης τῆς ἐγκυμοσύνης διετέλεσεν ἔστω καὶ ἐπ' ἐλάχιστον ἐλευθέρα, καὶ τοῦτο διότι ἐθεώρουν τὸ κυοφορούμενον ὡς γεγεννημένον ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης [5].

Ἀλλ' ὁ κυοφορούμενος κατὰ τὰ προρρηθέντα θεωρεῖται ἀντὶ ἤδη γεγεννημένου, ὑπό τινας ὅρους καθιστῶντας τὸ νομικὸν τοῦτο πλάσμα τῳόντι εὔλογον καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ νόμου δικαίαν· εἶνε δὲ οἱ ὅροι οὗτοι οἱ ἑξῆς.

---

[1] «Οἱ κυοφορούμενοι θεωροῦνται εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἀστικὸν δίκαιον ὡς ὑπάρχοντες ἐν ζωῇ· διότι καὶ αἱ νόμιμαι κληρονομίαι ἀποκαθίστανται εἰς αὐτούς»· ν. 26 Π. (1. 5).

[2] § 1 Εἰσ. (2. 13) «τὰ ἐπιγενῆ τέκνα δέον ἢ κληρονόμοι νὰ ἐγκαθιστῶνται ἢ ν' ἀποκληρῶνται· καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἴση εἶνε ἡ θέσις πάντων, καθόσον ἐκ παραλείψεως εἴτε υἱοῦ ἐπιγενοῦς εἴτε οἱουδήποτε ἐκ τῶν λοιπῶν τέκνων εἴτε θήλεος φύλου εἴτε ἄρρενος ἰσχύει μὲν ἡ διαθήκη, ἀλλὰ κατόπιν διὰ τῆς μεταγενεστέρας γεννήσεως τοῦ ἐπιγενοῦς ἢ τῆς ἐπιγενοῦς ῥήγνυται» ν. 1 Κ. (6. 29).

[3] § 4 Εἰσ. (1. 13) «οὐχ ἧττον εἰς τοὺς ἐπιγενεῖς ὡς καὶ εἰς τοὺς ἤδη γεγεννημένους δύνανται νὰ δοθῶσι διὰ διαθήκης ἐπίτροποι».

[4] «Οὐχὶ δὲ μόνον ἐὰν ἐγκαθιστῶνται κληρονόμοι τὰ ἄνηβα τέκνα δύνανται οἱ πατέρες νὰ ὑποκαθιστῶσιν οὕτως, ὥστε καὶ ἂν ἤθελον ἀναδειχθῇ κληρονόμοι αὐτῶν καὶ πρὸ τῆς ἥβης ἀποθάνει, νὰ εἶνε κληρονόμος αὐτῶν ἐκεῖνος, ὃν αὐτοὶ ἠθέλησαν, ἀλλὰ καὶ ἂν ἀποκληρῶνται»· § 4 Εἰσ. (2. 16).

[5] «Ἐὰν ἐλευθέρα συνέλαβεν, εἶτα δὲ δούλη τίκτῃ, ἐγένετο δεκτὸν ὅτι ὁ τικτόμενος, τίκτεται ἐλεύθερος (δὲν ἐνδιαφέρει δὲ ἂν ἡ σύλληψις ἐγένετο ἐν νομίμῳ γάμῳ ἢ πορνικῶς), καθόσον δὲν πρέπει ἡ συμφορὰ τῆς μητρὸς νὰ βλάπτῃ τὸν ἐν γαστρὶ ὄντα»· ν. 5 § 2 Π. (1. 5).

Α' Δέον νὰ ὑπῆρχεν ἐν συλλήψει, καθ' ὃν χρόνον παρήχθησαν τὰ ἐπιφυλασσόμενα αὐτῷ δικαιώματα[1]· ἄλλως ἐὰν βεβαιωθῇ, ὅτι σύλληψις δὲν εἶχεν ἔτι λάβει χώραν, οὔτε κυοφορούμενος ἀναγνωρίζεται οὔτε γεγεννημένος θεωρεῖται, συνεπῶς οὔτε δικαίωμά τι ἐπιφυλλάσσεται, ἀφοῦ δικαιοῦχος δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει. Πῶς δὲ ἑκάστοτε γινώσκομεν, ἂν ὑπάρχῃ ἢ ὑπῆρξέ τις ἐν συλλήψει, ἐξετασθήσεται κατωτέρω.

Β' Ὁ κυοφορούμενος δέον νὰ ἐξέλθῃ τῆς μητρικῆς γαστρὸς ζῶν· ὅθεν ἀποκλείονται ἤτοι δὲν θεωροῦνταί ποτε ἄνθρωποι τὰ τικτόμενα ἄνευ ζωῆς, τὰ νεκροτόκια[2], ἀδιάφορον δὲ ἂν πρὸ τοῦ τοκετοῦ (abortus) ἢ κατὰ τὸν τοκετὸν ἐξέλιπεν ἀπ' αὐτῶν ἡ ζωή· ὁ νόμος ἀπαιτεῖ τὸ τικτόμενον νἀ ἀποχωρισθῇ[3] ὁπωσδήποτε[4] τῆς μητρός, καὶ

---

[1] «Οἱ οἰκεῖοι δύνανται νὰ διαδεχθῶσιν, ἐὰν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ διαθέτου ἦσαν εἴτε ἐν ζωῇ εἴτε τοὐλάχιστον ἐν συλλήψει» ν. 1 § 8 Π. (38. 16). «Καίτοι δὲ μετὰ θάνατον τοῦ πάππου ἐγεννήθη, ὅμως ζῶντος τοῦ πάππου συλληφθείς, ἀποθανόντος δὲ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ εἶτα ἐγκαταλειφθείσης τῆς τοῦ πάππου διαθήκης, καθίσταται οἰκεῖος κληρονόμος· βεβαίως ἐὰν καὶ ἡ σύλληψις καὶ ἡ γέννησις ἐγένοντο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου . . . δὲν καθίσταται οἰκεῖος κληρονόμος τοῦ πάππου, διότι δι' οὐδενὸς δικαίου συγγενείας προσήγγισε τὸν πατέρα τοῦ ἑαυτοῦ πατρός».

[2] «Ὅσοι νεκροὶ γεννῶνται, οὔτε γεννηθέντες οὔτε ὑπάρξαντες θεωροῦνται, καθόσον οὐδέποτε δύνανται νὰ κληθῶσι τέκνα» ν. 129 Π. (50. 16). Καὶ ὁ ἡμέτερος Ἀστικὸς νόμος ἐν ἄρθρ. 11 ἀναγράφει «Τὸ κυοφορούμενον λογίζεται γεννηθὲν . . . ἂν τεχθῇ ζῶν».

[3] Ὁ ἀποχωρισμὸς δέον νὰ ᾖ πλήρης (Savig. Β' 8)· οὕτως ἐν Κώδικι ν. 3 § 1 Κ. (6. 29), λέγεται si vivus ad orbem *totus* processit, ἤτοι ἀπαιτεῖται νὰ ἐξέλθῃ *ὁλόκληρος* ὁ τόκος. Ὁ Κρασσᾶς (Γεν. Διδ. § 73) φαίνεται δεχόμενος ὅτι ἀπαιτεῖται μὲν νὰ ἐξέλθῃ ὁλόκληρος ὁ τόκος, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπαραίτητον νὰ ἔλαβε χώραν καὶ ἡ ὀμφαλοτομία. Κατὰ ταῦτα ἡ γνώμη ὅτι ἀρκεῖ ἡ ἔξοδος τῆς κεφαλῆς, δὲν εἶνε ὀρθή.

[4] Ἀδιάφορον δηλ. ἂν φυσικῶς ἢ τεχνητῶς ἐξήχθη τὸ ἔμβρυον (Savig. Β' 7) ἀφοῦ καὶ ἂν ἐσχίσθη ἡ γαστήρ, ἵνα ἐξαχθῇ τοῦτο, ἀπέθανε δὲ καὶ ἡ μήτηρ ἐντεῦθεν, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ τόκου οὐδαμῶς ἐκ τούτων ἐπηρεάζεται. «Καὶ ἐκείνη ἡ γυνὴ θνήσκουσα θεωρεῖται ὅτι ἔχει υἱόν, ἥτις σχιζομένης τῆς κοιλίας δύναται νὰ γεννήσῃ» ν. 141 Π. (50. 16) «Ὅταν λέγηται, ὅτι ὁ γεννηθεὶς υἱὸς διαρρηγνύει τὴν διαθήκην, γεννηθέντα νόησον καὶ ἂν ἀνατμηθείσης τῆς γαστρὸς ἐξῆλθε»· ν. 12 Π. (28. 2). Ἐν νόμῳ 132 § 1 αὐτ. λέγει ὁ Παῦλος «Ἐσφαλμένον εἶνε, ὅτι ἔτεκεν ἐκείνη, ἀφ' ἧς ἀποθανούσης τέκνον ἐξήχθη». Ἀλλ' ἐντεῦθα ὁ νομομαθὴς βεβαίως ἀποβλέπει εἰς τὴν μητέρα καὶ ἐξαίρει τὴν λέξιν

μετὰ τοῦτο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἔστω καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀλλὰ πάντως νὰ ἐξακολουθήσῃ ἔχον ἰδίαν ζωήν. Ὅθεν καὶ ἂν ἀμέσως μετὰ τὸν τοκετὸν ἀποθάνῃ, τὸ δίκαιον θεωρεῖ ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, καὶ συνεπῶς τὰ ἐπιφυλαχθέντα δικαιώματα δὲν ἀπωλέσθησαν αὐτῷ[1]. Ποῖον δὲ εἶνε τὸ γνώρισμα τῆς ζωῆς; Ἡ φωνή, ὡς ἐπρέσβευον οἱ Προκουλιανοί; Ἡ κίνησις τῶν μελῶν τοῦ σώματος; τὸ ἄνοιγμα τῶν ὀφθαλμῶν; Ἢ πᾶν σημεῖον ζωῆς, ὡς ἐπρέσβευον οἱ Σαβινιανοί, ὑπὲρ ὧν ἐτάχθη καὶ ὁ Ἰουστινιανός;[2] Μᾶλλον ἡ τελευταία αὕτη γνώμη δέον νὰ προτιμηθῇ[3]. Ἐκ διαφόρων ὅμως σημείων ζωῆς, τὸ ἀσφαλέστατον εἶνε ἡ ἀναπνοή[4]. Ἐὰν δηλ. τὸ τεχθὲν ἀνέπνευσεν, ἔστω καὶ ἅπαξ, θεωρεῖται ἄνθρωπος, εἰ καὶ ἀμέσως κατόπιν ἀπέθανεν. Ἐξελέγχεται δὲ τὸ τῆς ἀναπνοῆς ζήτημα εὐχερῶς διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν πνευμονικῶν συσκευῶν[5].

ἔτεκεν, ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ, ὅτι κυριολεκτικῶς δὲν δύναται νὰ θεωρῆται τεκοῦσα, ἐκείνη ἀφ' ἧς νεκρᾶς ἤδη ἐξήχθη ὁ τόκος. Τεθείσθω λ. χ. ὅτι εἴς τινα κατελείφθη κληροδοσία, ἐὰν *τέξῃ*, εἶτα δὲ ἀπ' αὐτῆς ἀποθανούσης ἐξήχθη τόκος· θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔτεκεν; κατὰ τὸν Παῦλον ὄχι.

[1] «Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σαβινιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι, ἐὰν ζῶν ἐγεννήθη, εἰ καὶ φωνὴν δὲν ἐξήγαγε, διαρρήγνυται ἡ διαθήκη, καθόσον καὶ βωβὸς ἂν ἦτο, αὐτὸ τοῦτο θὰ ἐποίει, τούτων τὴν γνώμην καὶ ἡμεῖς ἐπιδοκιμάζομεν καὶ ὁρίζομεν ὥστε, ἂν [ὁ ἐπιγενὴς] ζῶν τελείως ἐτέχθη, εἰ καὶ ἀμέσως ἀφοῦ κατὰ γῆς ἔπεσεν ἢ ἐν ταῖς χερσὶ τῆς μαίας ἀπέθανεν, οὐδὲν ἧττον ἡ διαθήκη νὰ διαρρηγνύηται, τούτου μόνου ἐξεταζομένου, ἂν ζῶν ἀκέραιος εἰς τὴν γῆν ἦλθε πρὸς οὐδὲν ἀποκλίνων τέρας ἢ φάντασμα» ν. 3 § 1 K. (6. 29).

[2] Ἴδε ἀνωτέρω ν. 3 K. (6. 29).

[3] Savig. B' 8.

[4] «Τί ὅμως, ἐὰν μὴ ἀκέραιον ζῶν ἐξῆλθε, μολαταῦτα *ἀναπνέον*, διαρρηγνύει ἆρά γε καὶ τότε τὴν διαθήκην; καὶ ὅμως διαρρηγνύει» ν. 12 § 1 Π. (28. 2).

[5] Διττὴ εἶνε ἐνταῦθα ἡ δοκιμασία, δηλ. *φυσικὴ* ἢ *ὑδροστατική*. Κατὰ τὴν πρώτην ἐξετάζομεν, ἂν οἱ πνεύμονες εἶνε μικροί, ἢ τοὐναντίον ὀγκώδεις καὶ καλύπτοντες τὴν καρδίαν· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἀποφαινόμεθα, ὅτι τὸ νεογνὸν δὲν ἀνέπνευσε, τὸ ἐναντίον δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ. Προσέτι ἡ χροιὰ πνεύμονος μὴ ἀναπνεύσαντος εἶνε βαθέως φαιά, ἐνῶ ἡ τοῦ ἀναπνεύσαντος εἶνε ζωηρῶς ροδόχρους καὶ ἐνίοτε ἐρυθρά. Προσέτι ὁ ἀναπνεύσας πνεύμων αὐξάνει κατὰ βάρος· ἐνῶ δηλ. ἡ σχέσις τοῦ βάρους τοῦ μὴ ἀναπνεύσαντος πνεύμονος πρὸς τὸ σῶμα εἶνε 1 πρὸς 70, ἡ τοῦ ἀναπνεύσαντος σχέσις διπλασιάζεται. Ἡ *ὑδροστατικὴ* ὅμως δοκιμασία τοῦ πνεύμονος εἶνε ἡ ἀσφαλεστέρα· πρὸς ταύτην διατέμνομεν τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν, ἵνα ἴδωμεν ἂν ἐμπεριέχῃ αἷμα, ὕδωρ ἢ ἀφρόν, συλ-

Κατά τινα παλαιὰν θεωρίαν πλὴν τοῦ ἀπαιτουμένου τῆς ζωῆς, ἀπῃτεῖτο καὶ τὸ *βιώσιμον* (vitalitas). Κατὰ τὴν θεωρίαν δηλ. ταύτην δὲν ἀρκεῖ τὸ τεχθὲν νὰ ἔζησε μετὰ τὸν τοκετόν, ἵνα θεωρηθῇ ὑπάρξας ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀπαιτεῖται τὸ τεχθὲν νὰ ἔφερε τὰ στοιχεῖα πάντα τοῦ βιωσίμου· ἄλλως, ἐὰν ἔσχε μὲν ζωήν, ἀλλ' εἶχεν ἐκ γενετῆς ἀτελείας ὀργανισμοῦ τοιαύτας, ὥστε ἄφευκτος ἦν ὁ θάνατος αὐτοῦ, τὸ τεχθὲν δὲν θεωρεῖται νομικῶς ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁμοιοῦται τῷ νεκροτοκίῳ. Ὅθεν, ἐάν τι τεχθὲν ἔζησε μὲν ἐπὶ ὥρας ἢ καὶ ἡμέρας, ἀλλ' ὁ θάνατος αὐτοῦ φυσιολογικῶς προὐβλέπετο ἀσφαλὴς ἕνεκεν ἐλλείψεων τοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ τοιοῦτος τοκετὸς θεωρεῖται νεκροτόκιον. Ἡ θεωρία αὕτη προὔκυψεν ἔκ τινων χωρίων τῶν Πανδεκτῶν[1], ἐν οἷς ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρήσεων τῶν ἰατρῶν ὀνομαστὶ δὲ τοῦ Ἱπποκράτους, ἐκτίθεται ὅτι τὰ τικτόμενα δέον νὰ ἔμειναν τοὐλάχιστον ἓξ μῆνας ἐν γαστρί, ἵνα ὦσι τελείως ἐσχηματισμένα, καὶ ἑπομένως βιώσιμα. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως ταύτης μέχρι τῆς μορφώσεως κανόνος, καθ' ὃν τὰ μὴ ἐπὶ ἑξάμηνον τοὐλάχιστον κυοφορηθέντα δὲν θεωροῦνται διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἄνθρωποι, εἶνε ἄλμα, ὅπερ ἄνευ βεβαίων νομοθετικῶν διατάξεων ἀσύγγνωστον εἶνε νὰ ποιῇ τις· τοιαῦται δὲ νομοθετικαὶ διατάξεις ἐν τῷ ῥωμ. δικαίῳ δὲν ὑπάρχουσι. Διὰ τοῦτο, εἴπομεν, ἡ θεωρία τοῦ *βιωσίμου ἀπεκρούσθη*[2].

λαμβάνομεν εἶτα διὰ λαβίδων τὸ ἀνώτατον ἄκρον τοῦ λάρυγγος, ἀποχωρίζομεν τὴν τραχεῖαν ἀπὸ τῆς σπονδυλικῆς στήλης, καὶ ἀποσπῶμεν ταύτην ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω μεθ' ὅλης τῆς μάζης τῶν ἐν τῷ θώρακι ὀργάνων· ῥίπτομεν εἶτα τὴν μάζαν εἰς δοχεῖον ὕδατος· ἂν καταβυθισθῇ, σημεῖον ὅτι ὁ πνεύμων δὲν ἀνέπνευσεν· ἂν ἐπιπλεύσῃ, σημεῖον ὅτι ἀνέπνευσε. Τέλος ἐν ἀμφιβολίᾳ, ὅταν δηλ. ἡ ἰατρικὴ καὶ μαιευτικὴ δὲν δύνανται ν' ἀποφανθῶσι μετὰ θετικότητος, τί θὰ δεχθῶμεν; Κατὰ τὸν Glück (B' 89) ἐὰν ὁ τοκετὸς ὑπῆρξε φυσικὸς καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἐγκυμοσύνης τουλάχιστον ἑξάμηνος, θὰ δεχθῶμεν μᾶλλον ὅτι τὸ τεχθὲν ζῶν ἐτέχθη.

[1] N. 3 § 12 Π. (38. 16) ν. 12 Π. (1. 5).

[2] Savig. B' 10. Οἰκονομίδ. Γεν. Ἀρχ. 60 σημ. 4. Ἀφ' ἧς ὁ Savigny ἐπολέμησεν αὐτήν, ἡ θεωρία ἐγκατελείφθη γενικῶς, ἕως οὗ ὁ Wächter (Leipz. Programme. 1863—1866) ἀνεστήλωσεν αὐτήν· ἔκτοτε οὐκ ὀλίγοι ἐτάχθησαν αὐτοῦ ὀπαδοί, ὡς ὁ Dernburg Pand. § 50. Ὁ ἡμέτερος ἀστικὸς κῶδιξ (ἀριθ. 11) ἀποκρούει τὸ βιώσιμον. «Τὸ κυοφορούμενον λογίζεται γεννηθέν... ἂν τεχθῇ ζῶν».

Γ' Ὁ κυοφορούμενος δέον νὰ τεχθῇ ἔχων *ἀνθρωπίνην μορφήν*. Ὅθεν ἀποκλείονται τὰ *τέρατα*, monstrum, prodigium. Τέρατα δὲ θεωροῦμεν τὰ τικτόμενα μετὰ κεφαλῆς ὅλως διαφερούσης τῆς ἀνθρωπίνης[1]· ἀποβλέπομεν δὲ κυρίως καὶ πρωτίστως εἰς τὴν κεφαλήν, διότι αὕτη εἶνε ἡ ἕδρα τοῦ ἐγκεφάλου, τῆς πηγῆς δηλ. τῆς γνώσεως τῆς διακρινούσης τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν λοιπῶν ζώων[2]· πῶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ ἀνθρωπισμὸς εἰς τοκετὸν μὴ ἔχοντα κεφαλὴν ἀνθρωπίνην; Ἐννοεῖται ὅτι ἁπλαῖ δυσμορφίαι τῆς κεφαλῆς, ὅσον μεγάλαι καὶ ἂν ὦσι, δὲν τάσσουσι τὸν τοκετὸν εἰς τὰ τέρατα, ἐὰν τὸ σύνολον τῆς κεφαλῆς δύναται νὰ ταχθῇ εἰς τὰς ἀνθρωπίνας, ὡς μαρτυροῦσα τὴν ἐν αὐτῇ ὕπαρξιν ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου. Ὁμοίως σωματικαὶ δυσμορφίαι οἱαιδήποτε δὲν ἰσχύουσι νὰ τάξωσι τὸν τοκετὸν εἰς τὰ τέρατα, ὅταν ὑπάρχῃ κεφαλὴ ἀνθρωπίνη. Τοὺς τοιούτους δυσμόρφους τοκετοὺς καλοῦσιν οἱ Πανδέκται ostentum[3].

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Οὐλπιανὸς λέγει που[4] ὅτι καὶ τὸ τέρας λαμβά-

---

[1] Glück. Β' σελ. 70 καὶ ἑπ. Savigny Β' 9. «Δὲν εἶνε τέκνα, ὅσα ἐναντίον τῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους παρὰ φύσιν δημιουργοῦνται· λ. χ. ἐὰν γυνὴ ἔτεκέ τι τερατῶδες ἢ ἀλλόκοτον· τοκετὸς ὅμως, ὅστις κατὰ τὰς τῶν ἀνθρωπίνων μελῶν λειτουργίας ἔχει περίσσειαν, θεωρεῖται τρόπον τινὰ τέλειος, καὶ διὰ τοῦτο συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν τέκνων»· ν. 14 Π. (1. 5). Ἐν ν. 3 Κ. (6. 29) λέγεται ὅτι ἡ διαθήκη ῥήγνυται, ἐὰν ἐπιγεννηθῇ τέκνον, πλὴν ἐὰν ὁμοιάζῃ πρὸς τέρας (si vivus ad orbem totus processit ad nullum declinans monstrum vel prodigium).

[2] «Ἡ κεφαλὴ θεωρεῖται ὁ φορεὺς τῆς ἱκανότητος ἐν τῷ δικαίῳ καὶ τῆς προσωπικότητος» λέγει ὁ Jhering, Geist. Γ'. 568.

[3] «Ostentum (τέρας) ὁρίζει ὁ Λαβέων πᾶν ἐναντίον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων γεννηθὲν καὶ παραχθέν· δύο δὲ εἴδη τεράτων ὑπάρχουσιν· ἓν μέν, ὅταν παρὰ φύσιν γεννᾶται, μετὰ τριῶν χειρῶν λ. χ. ἢ ποδῶν ἢ ἄλλου τινὸς μέρους τοῦ σώματος παρὰ φύσιν [διαπεπλασμένου]· ἑτέρᾳ δέ, ὅταν τι ὑπερφυσικὸν φαίνηται, ἅτινα οἱ Ἕλληνες *φαντάσματα* καλοῦσι.» Ἰδὲ καὶ νομ. 14 Π. (1. 5) παρατεθέντα ἀνωτέρω.

[4] Ν. 135 Π. (50. 16) «Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, ἐὰν γυνὴ ἔτεκε τεράστιον ἢ τερατῶδες ἢ ἐλλειπὲς ἤ τι πρωτοφανὲς κατὰ τὸ πρόσωπον ἢ τὸν χλαυθμυρισμόν, οὐχὶ ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἀλλ' ἑτέρας, μᾶλλον δὲ ζώου ἢ ἀνθρώπου, ἆρά γε ὁ τοκετός, ὃν παρήγαγεν ὠφελεῖ ἐκείνην; πιθανώτερον δὲ εἶνε, καὶ τὰ τοιαῦτα νὰ ὠφελῶσι τοὺς γονεῖς· καθόσον οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιρριφθῇ αὐτοῖς, ἀφοῦ, ὡς ἠδυνήθησαν ὑπήκουσαν εἰς τὰ νενομισμένα, δὲν πρέπει δὲ τὸ μοιραίως γενόμενον νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην τινὰ εἰς τὴν μητέρα».

νεται ὑπ' ὄψει καὶ λογίζεται ὡς ἄνθρωπος. Ἀλλ' ἡ παρατήρησις τοῦ νομομαθοῦς δὲν εἶνε γενική, ἀλλ' ἀφορᾷ μόνην τὴν lex Julia et Papia, εἰς ἣν ἡ παρατήρησις ἀναφέρεται, καὶ ἧς τὰς ἐπιζημίους ῥήτρας νομίζει ὁ Οὐλπιανὸς ὅτι εἶνε δίκαιον νὰ διαφεύγῃ ἡ πράξασα ὅ,τι ἀπ' αὐτῆς ἤρτητο, ἵνα παραγάγῃ τέκνα. Κατὰ τὸν νόμον δηλαδὴ ἐκεῖνον ἐπέκειντο ζημίαι εἰς τοὺς συζύγους τοὺς μὴ παραγαγόντας τέκνα. Ἀλλ' ἐὰν παρήγαγον τέρατα; ἰδοὺ ἡ περίπτωσις δι' ἣν ὁ Οὐλπιανὸς ὁμιλεῖ, ἀποφαινόμενος ὅτι τὰ τέρατα ἀρκοῦσι νὰ ἀποτρέψωσι τὰς ζημίας τοῦ νόμου· πέραν τούτου βεβαίως οὐδ' ὁ Οὐλπιανὸς θεωρεῖ τὰ τέρατα ὡς ἀνθρώπους [1].

Σχετικὴ ἐνταῦθα εἶναι ἡ ἐξέτασις τοῦ ἑξῆς ζητήματος· Ἐὰν δι-δύμων τεχθέντων ἀγνοῆται ὁπότερος ὁ πρωτότοκος, τί γενήσεται; Κατά τινας τὸ ἰσχυρότερον νεογνόν, θεωρηθήσεται πρῶτον τεχθέν, διότι ὡς ἰσχυρότερον, αὐτὸ ὑποτίθεται παραγκωνίσαν τὸ ἕτερον καὶ ἐξελθὸν πρῶτον τῆς γαστρός. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη προσκρούει εἰς τὸ ὅτι μεταξὺ νεογνῶν δυσχερὲς εἶνε συνήθως νὰ διακρίνηται ὁποῖον τὸ ἰσχυρότερον. Διὸ κατὰ Glück (A' 90) μόνος ὁ κλῆρος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀποφασίζει [2].

Πραγματευθέντες ἐνταῦθα ἐπαρκῶς τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ προσώπου, συναφὲς εἶνε καὶ ὑπὸ τῆς πληρότητος ἐπιβάλλεται νὰ εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ, εἰ καὶ ἐν τῷ ἑρμηνευομένῳ τίτλῳ οὐδὲν περὶ τούτου ἀναφέρεται.

Τὸ πρόσωπον παύει ὑπάρχον σὺν τῷ θανάτῳ· οὗτος δὲ εἶνε γεγονὸς τοσοῦτον ἐξωτερικῶς ὡρισμένον, ὥστε, καθὰ καὶ ὁ Savigny παρα-

---

[1] Σημειωτέον ὅτι ἡ περὶ τεράτων ῥωμαϊκὴ θεωρία καὶ νομοθεσία θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν σήμερον ματαία καὶ ἄχρηστος, καθόσον γέννημα γυναικὸς δυνατὸν μὲν νὰ ᾖ δυσμορφότατον, ἀλλὰ πάντως ἔσται ἀνθρώπινον πλάσμα πρβ. Κρασσᾶ Γεν. Διδ. § 73. Ἐν τούτοις δὲν εἶνε ἐντελῶς μῦθοι τὰ περὶ γεννήσεων τεράτων κατὰ καιροὺς ἀναφερόμενα, ἡ δὲ τερατολογία ἀποτελεῖ κλάδον τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καὶ οὐχὶ τῆς μυθολογικῆς

[2] Ὁ Dernburg (Pand. 111 σημ. 6) ἐξετάζει καὶ τὸ ζήτημα τῶν *συγκεκολλημένων* διδύμων, ἀποφαίνεται δὲ ὅτι οὗτοι ἀποτελοῦσι δύο διακεκριμένα πρόσωπα, δυνάμενα νὰ ἀποκτήσωσι διακεκριμένας ἐνοχάς, εἰ καὶ ἀνομολογεῖ τὴν ἐν τῇ πράξει ἐξάρτησιν τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἄλλου ἐν τῇ ἀσκήσει τῶν δικαίων καὶ ὑποχρεώσεων.

τηρεῖ[1], δὲν εἶνε ἀνάγκη παραθέσεως εἰδικωτέρων περιστατικῶν εἰς προσδιορισμὸν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἴσως καὶ αἱ ἡμέτεραι πηγαὶ δὲν περιέλαβον γενικοὺς ὁρισμούς. Ἔν τινι ὅμως εἰδικῷ θέματι τὸ ῥωμ. δίκαιον ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ προσδιοριστέου χρόνου τοῦ θανάτου. Ἐὰν δηλ. εἶνε βέβαιον, ὅτι δύο πρόσωπα ἀπέθανον τὴν ἰδίαν ἡμέραν καὶ δὴ ἐκ βιαίου γεγονότος (ναυαγίου, πυρκαϊᾶς κτλ.), εἶνε ὅμως ἄγνωστον, ὁπότερον προηγήθη ἐν τῷ θανάτῳ, τὸ ῥ. δ. ὁρίζει τάδε· Κατὰ κανόνα μὲν ὁ θάνατος ἀμφοτέρων πρέπει νὰ ὑποτίθηται σύγχρονος[2]. Ἐὰν ὅμως πρόκηται περὶ γονέως καὶ τέκνου, εἰ μὲν τὸ τέκνον ἦν ἄνηβον, θεωρεῖται τοῦτο προαποβιῶσαν τοῦ γονέως, εἰ δὲ τὸ τέκνον ἦν ἔφηβον, θεωρεῖται ὁ γονεὺς προαποβιώσας[3]. Ἀλλ' ἐν δυσὶ θέμασι τηρητέος πάλιν ὁ γενικὸς κανών· ἤτοι α') Ἐὰν ἀπέθανον τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἀπελεύθερος καὶ τέκνον αὐτοῦ, θεωροῦνται συγχρόνως ἀποθανόντες ἀδιαφόρως τῆς ἡλικίας τοῦ τέκνου· ὁ δὲ λόγος τούτου εἶνε, ἵνα ἡ κληρονομία τοῦ ἀπελευθέρου περιέρχηται πάντοτε τῷ πάτρωνι[4]. β') Ἐὰν κληρονόμος ἐβαρύνθη διὰ κληροδοσίας ὑπὸ τὴν αἵρεσιν «si sine liberis decesserit», εἶτα δὲ ἀπέθανε μετὰ τοῦ τέκνου τὴν ἰδίαν ἡμέραν, θεωρεῖται συγχρόνως ἀποθανὼν καὶ συνεπῶς ἄνευ τέκνου, οὕτω δὲ ἡ κληροδοσία δὲν ματαιοῦται[5].

Ἐνταῦθα ἀναφύεται ζήτημα ὡς πρὸς τὸν *ἄφαντον*, ἐκεῖνον δηλ. περὶ τοῦ ὁποίου ἐν τῇ τελευταίᾳ του κατοικίᾳ οὐδεμία πρὸ πολλοῦ χρόνου ὑπάρχει εἴδησις, ἂν ζῇ ἢ ἀπέθανεν· ἐρωτᾶται δέ, ἂν καὶ πότε θεωρηθήσεται ὁ ἄφαντος ἀποθανών. Τὸ ῥωμ. δίκαιον οὐδεμίαν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρέχει ἡμῖν λύσιν ἢ τοὐλάχιστον ἀφορμὴν πρὸς λύ-

---

[1] B' 17. Keller Pand. 33.

[2] N. 9. πρ. § 3· ν. 16. 17. 18. 22. 23. Π. (34. 5)· ν. 26 πρ. Π. (23. 4)· ν. 32 § 14 Π. (24. 1).

[3] N. 9 § 1. 4. Π. (34. 5) ν. 26 πρ. Π. (23. 4). Λόγος τῆς διακρίσεως ταύτης εἶνε προφανῶς ὅτι τὸ ἄνηβον τέκνον ὡς ἀσθενὲς καὶ ἀνίκανον νὰ προστατεύσῃ ἑαυτὸ ὑποτίθεται πρότερον ὑποκύψαν. Ἡ γνώμη δὲ τοῦ Mühlenbruch, καθ' ἣν οἱ ἄνηβοι ἔδει πάντοτε, καὶ οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς γονεῖς, νὰ θεωρῶνται προαποβιοῦντες, δὲν ἔτυχεν ὑποστηρίξεως. Savig. B' § 63. Keller Pand. § 20.

[4] N. 9 § 2 Π. (34. 5).

[5] N. 18 § 47 Π. (36. 1).

σιν· ὁρίζει μόνον ὅτι διορίζεται κηδεμὼν τῆς περιουσίας τοῦ ἀπόντος [1]. Ἀλλ' ἕως πότε; Σιωπῶντος, ὡς προέφημεν, τοῦ ῥωμ. δικαίου, οἱ γλωσσογράφοι ἐδέχθησαν τὸ ἑκατοστὸν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀφάντου ἔτος, ὡς χρόνον τοῦ θετέου θανάτου αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο δ' ἤχθησαν ἔκ τινων χωρίων τοῦ ῥωμ. δικαίου, ἐν οἷς ἀνομολογεῖται, ὅτι τὸ τέλος τῆς ζωῆς μακροχρονίου ἀνθρώπου εἶνε τὰ 100 ἔτη [2]. Κατ' ἄλλους ὅμως τοῦ ῥωμ. δικαίου ἑρμηνευτάς [3] ὡς ὅριον τῆς ζωῆς θετέον τὸ 70 ἔτος. καὶ τοῦτο συνεπείᾳ ἐθίμου μορφωθέντος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ψαλμοῦ πθ' ἐν ᾧ ἀναφέρεται « αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη». Κατ' αὐτοὺς προσέτι, ἐὰν ὁ ἄφαντος πρὶν ἀναχωρήσῃ εἶχεν ὑπερβῇ τὸ 70 ἔτος, τὸ τέλος αὐτοῦ θετέον ἐν τῷ 75 ἔτει ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του [4].

Τὴν πρώτην ἑρμηνείαν θεωροῦμεν συμφωνοτέραν τῷ ῥωμ. δικαίῳ ἢ τὴν δευτέραν πηγάσασαν ἐξ ἀφορμῆς ὅλως ἀλλοτρίας τῷ ῥωμ. δικαίῳ. Ὅμως ἔτι συμφωνοτέραν τῷ πνεύματι τοῦ ῥωμ. δικαίου θεωροῦμεν τὴν γνώμην [5], καθ' ἣν μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ κηδεμόνος, τῷ δικαστῇ ἀφίεται ἡ ἐκτίμησις τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς ὁ ἄφαντος ἐγένετο τοιοῦτος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ ὁρισμὸς τοῦ χρόνου τοῦ ὑποτιθεμένου αὐτοῦ θανάτου [6].

---

[1] N. 22 § 1 Π. (42. 5) ν. 1 § 4 (50. 4).

[2] N. 56 Π. (7. 1).

[3] Savig. B' 17.

[4] Keller Pand. 35. Τοῦτο δὲ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐπὶ χρησικαρπίας γενομένου ὑπολογισμοῦ· ν. 68 Π. (35. 2).

[5] Κρασσᾶς. Γεν. Διδ. Α' § 74. 'Αποκρούοντες ἀμφοτέρας τὰς πρώτας θεωρίας, περιττὸν νὰ ποιήσωμεν λόγον περί τινων ζητημάτων, ἅτινα διαιροῦσι τοὺς ἐν Γερμανίᾳ συγγραφεῖς· ἂν δηλ. ἡ ἀφάνεια θεωρητέα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς συμπληρώσεως τῆς τῶν 70 ἐτῶν ἡλικίας (ex nunc) ἢ ἀναδρομικῶς ἀπὸ τῆς πραγματικῆς ἀπελεύσεως τοῦ ἀφάντου (ex tunc)· ἂν προσαπαιτῆται καὶ διακαστικὴ ἀπόφασις κηρύττουσά τινα ὁριστικῶς θανόντα, ἢ ἀρκεῖ ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ἔτους· ἂν ἡ δικαστ. ἀπόφασις ἔχῃ ἰσχὺν μόνον, ἀφ' ἧς ἐκδοθῇ, ἢ καὶ πρότερον ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ 70 ἔτους.

[6] « Ἐὰν ἀμφιβάλληται ἂν ζῇ ἢ ἀπέθανεν ἐκεῖνος, περὶ οὗ ζητεῖ τις νὰ θεωρήσῃ καὶ ἀντιγράψῃ ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν διαθήκην αὐτοῦ, δέον νὰ ῥηθῇ, ὅτι ὁ πραίτωρ μετὰ διάγνωσιν τῆς περιστάσεως ὀφείλει ν' ἀποφανθῇ, ὥστε ἐὰν καταδειχθῇ ὅτι ἐκεῖνος ζῇ, νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ» ν. 2 § 4 Π. (29. 3).

6') *Νόμιμοι καὶ μὴ νόμιμοι.*

Πᾶν τὸ τικτόμενον ὑπὸ γυναικὸς διακρίνεται ὑπὸ ἔποψιν δικαίου εἰς ***νόμιμον*** ἢ ***γνήσιον***, καὶ εἰς ***μὴ νόμιμον*** ἢ ***μὴ γνήσιον***. Καὶ εἰ μὲν ἡ τεκοῦσα κατὰ τὸν χρόνον τῆς συλλήψεως διετέλει ἐν γάμῳ μετ' ἐκείνου, μεθ' οὗ ἡ σύλληψις ἐγένετο, τὸ τεχθὲν εἶνε ***νόμιμον*** ἢ ***γνήσιον***. Εἰ δὲ ἡ τεκοῦσα κατὰ τὸν χρόνον τῆς συλλήψεως μηδαμῶς ἦν ἐν γάμῳ [1] ἢ ἦν μὲν ἐν γάμῳ, ἀλλὰ μετ' ἄλλου καὶ οὐχὶ μετ' ἐκείνου, μεθ' οὗ ἡ σύλληψις ἐγένετο, τὸ τεχθὲν καλεῖται ***μὴ νόμιμον*** ἢ ***μὴ γνήσιον***· οὕτω μὴ νόμιμον εἶνε τὸ τεχθὲν ἐξ ἑνώσεως δύο προσώπων ἐξ αἵματος ***συγγενῶν*** ἀλλήλοις (τέκνον αἱμομικτικὸν incestuosus), ἢ προσώπων ὁ μεταξὺ τῶν ὁποίων γάμος εἶνε νομικῶς ἀπηγορευμένος (τέκνον πορνογενὲς spurius), ἢ τὸ τεχθὲν ἐκ πόρνης (τέκνον πορνογενὲς vulgo quaesitus) ἢ ἐκ μοιχείας (τέκνον νόθον adulterinus). Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πορνογενῶν περιλαμβάνεται σήμερον παρ' ἡμῖν καὶ τὸ ὑπὸ ***παλλακῆς*** τεχθέν, καθόσον σήμερον ἡ παλλακία δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς νόμιμος θεσμός, τοὐναντίον ἀπαγορεύεται καὶ τιμωρεῖται. Παρὰ ρωμαίοις ὅμως, παρ' οἷς ἡ παλλακία ἐπετρέπετο, τὰ μετὰ παλλακῆς γεννώμενα ἐκαλοῦντο naturales—***φυσικὰ*** τέκνα, κατετάσσοντο ὅμως καὶ ταῦτα ἐν τοῖς ***μὴ νομίμοις***.

Ἀνωτέρω λέγοντες ὅτι προαπαιτούμενον τῆς γνησιότητος τέκνου εἶνε ἡ ὕπαρξις ***γάμου***, ἄνευ προσδιορισμοῦ ἂν ὁ γάμος εἶνε νόμιμος ἢ μὴ νόμιμος, ἐκφραζόμεθα μὲν ὀρθῶς ὑπὸ ἔποψιν τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντος δικαίου ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὸ ἔποψιν τοῦ ρωμ. δικαίου. Τῳόντι· σήμερον παρ' ἡμῖν, ἔνθα ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ δὲν ὑπάρχουσι διακρίσεις προσώπων, ὅταν λέγωμεν ***γάμον***, ἐννοοῦμεν πάντως ***νόμιμον***, διότι πᾶσα ἄλλη ***μὴ νόμιμος*** ἕνωσις, ἤτοι πᾶσα ἕνωσις μὴ φέρουσα τὰ ἀπαιτούμενα ὑπὸ τοῦ νόμου στοιχεῖα, δὲν εἶνε γάμος, ἀλλ' ἁπλῆ συνοίκησις

---

[1] Ἐξ ἐπιεικείας ὅμως καθιέρωσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν ἐξῆς ἐξαίρεσιν. Ἐὰν γάμου μὴ ὑφισταμένου ἐγένετο συνουσία μεταξὺ δύο προσώπων καὶ σύλληψις, κατόπιν δὲ ἐτελέσθη μεταξὺ τῶν ἰδίων γάμος καὶ εἶτα ἐγένετο ὁ τοκετός, τὸ οὕτως ἐν γάμῳ τεχθὲν θεωρεῖται ὡς ἐκ τοῦ ἀνδρὸς νομίμως γεννηθέν, ἐὰν οὗτος μὴ ἀποκηρύξῃ αὐτὸ προβάλλων τὸ βραχὺ τῆς κυοφορίας, ὅτε ὅμως ἐπιτρέπεται καὶ ἡ ἀνταπόδειξις ὅτι ἡ σύλληψις ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τούτου· ν. 11 Κ. (5. 27) Νεαρ. 89 η'.

ἡ σαρκικὴ μῖξις ἄρρενος καὶ θήλεος[1]· παρὰ Ρωμαίοις ὅμως ἐκτὸς τοῦ matrimonium justum ὑπῆρχε καὶ m. non justum ἤτοι γάμος ἀναγνωριζόμενος μὲν ὑπὸ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου ὡς τοιοῦτος, ἀλλὰ μὴ παράγων δικαιώματα κατὰ τὸ ἀστικὸν δίκαιον· τοιοῦτοι ἦσαν οἱ γάμοι μεταξὺ δούλων, ἢ μὴ ρωμαίων πολιτῶν ἐστερημένων τοῦ jus connubii. Λοιπὸν καὶ τὰ ἐκ τοιούτων γάμων μὴ νομίμων τικτόμενα ὑπῆγον οἱ ρωμαῖοι εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν *μὴ νομίμων* τέκνων.

Διακρίναντες τὰ νόμιμα τέκνα τῶν μὴ νομίμων ἐκθέσωμεν ἤδη τὸν λόγον τῆς τοιαύτης διακρίσεως, ὅστις ἔγκειται ἐν τῇ ἥσσονι θέσει, ἣν τὸ δίκαιον ἀποδίδει τοῖς μὴ νομίμοις, κατὰ τὰς ἀκολούθους διακρίσεις.

Ἐν πρώτοις τὰ μὴ νόμιμα τέκνα δὲν ἔχουσι πατέρα, διότι τὸ ρωμ. δίκαιον ἀνέγραψε τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ *πατὴρ ἀπὸ τῶν γάμων δείκνυται*[2], γάμου λοιπὸν νομίμου μὴ ὄντος, οὐδὲ πατὴρ ὑπάρχει. Συνεπῶς τὸ τέκνον δὲν δικαιοῦται κἂν νὰ ὑποδείξῃ τὸν ἑαυτοῦ γεννήτορα ἀπαιτῶν νὰ ὀνομασθῇ πατὴρ αὐτοῦ· ὁμοίως πατρικὴν ἐξουσίαν δὲν ἔχει ὁ γεννήτωρ ἐπὶ τοῦ μὴ νομίμου τέκνου[3]· ὁμοίως ἀμοιβαῖον κληρονομικὸν δικαίωμα μεταξὺ γεννήτορος καὶ τέκνου δὲν ὑφίσταται

---

[1] Τὸν *νομιζόμενον γάμον*, matrimonium putativum, ἤτοι τὸν γάμον, καθ' ὃν ἀμφότεροι ἢ ὁ ἕτερος τῶν συζύγων (καλῇ πίστει) ἀγνοεῖ τὴν ὕπαρξιν κωλύματος, οὔτε ἡ νεωτέρα ἡμῶν νομοθεσία ἀναγνωρίζει που, οὔτε ἡ ρωμαϊκὴ ἀνεγνώρισεν. Ὑπάρχει ἀληθῶς διάταξις τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, μνημονευομένη ἐν τῷ Πανδέκτῃ (ν. 57 Π. 23. 2), δι' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος εὑρεθεὶς πρὸ γάμου ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ὑφισταμένου μεταξὺ ἀνεψιᾶς καὶ θείου, τῆς γυναικὸς ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κωλύματος διατελούσης, διέταξε νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἐκ τοῦ τοιούτου γάμου γεγεννημένα ἤδη τέκνα ὡς γνήσια ἀπέναντι τῶν γονέων. Ἐκ ταύτης ὅμως τῆς διατάξεως δὲν δύναται νὰ συναχθῇ γενικώτερον συμπέρασμα, καὶ νὰ καθιερωθῇ ὁ *νομιζόμενος γάμος*, ὅπερ ἔπραξε τὸ κανονικὸν δίκαιον. Τὸ πολὺ ἐπιτρέπεται νὰ συναχθῇ ὡς κανών, ὅτι συναφθείσης γαμικῆς ἑνώσεως μεταξὺ προσώπων κεκωλυμένων, ἐὰν ἡ γυνὴ ἀγνοῇ τὸ κώλυμα, τὰ γεννηθέντα ἐν τῷ μεταξὺ τέκνα, θεωρούμενα ὡς νόμιμα κληρονομοῦσι καὶ τὸν πατέρα (διότι τὴν μητέρα πάντως κληρονομοῦσι τὰ τοιαῦτα τέκνα, κατὰ τὸ νῦν τοὐλάχιστον ἰσχῦον δίκαιον). Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ὅμως ἡ τοιαύτη ἕνωσις, δὲν θεωρεῖται *γάμος*, ἀλλ' ὀφείλει νὰ λυθῇ, εὐθὺς ὡς γνωσθῇ τὸ κώλυμα, μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν τῆς λύσεως γάμων ἀκύρων.

[2] «Πατὴρ εἶνε ἐκεῖνος, ὃν ὁ γάμος ὑποδεικνύει» ν. 5 Π. (2. 4).

[3] «Ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν εἶνε τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἅτινα ἐκ νομίμου γάμου παρηγάγομεν» ν. 3 Π. (1. 6).

Ὅμως διαφόρως ἔχει ὡς πρὸς τὴν μητέρα· αὕτη καθοριζομένη ἀσφαλῶς διὰ τοῦ τοκετοῦ [1], καὶ προσέτι συνδεομένη διὰ τῆς μητρικῆς στοργῆς πρὸς τὸ τέκνον, διατηρεῖ πρὸς αὐτὸ τὴν σχέσιν μητρός, ὡσεὶ ἐκ νομίμου γάμου τὸ τέκνον προῆλθεν. Ὅθεν καὶ ἀμοιβαῖον κληρονομικὸν δικαίωμα μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ μὴ νομίμου τέκνου ὑφίσταται [2].

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι παρὰ Ρωμαίοις, ἰδίαν κατηγορίαν τῶν μὴ νομίμων τέκνων ἀπετέλουν τὰ *φυσικὰ*—naturales, ἤτοι τὰ ἐκ παλλακῆς κτηθέντα. Εἰς ταῦτα πρῶτος ὁ Ἰουστινιανὸς [3] ἔδωκε κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τοῦ $^1/_{12}$ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἐὰν ὁ πατὴρ ἐτελεύτησε μὴ ἔχων νόμιμα τέκνα, οὐδὲ νόμιμον σύζυγον, καὶ ἐὰν συνέζη μιᾷ μόνῃ παλλακῇ. Ἐὰν δὲ ὁ πατὴρ κατέλιπε καὶ νόμιμα τέκνα, τὰ φυσικὰ δὲν κληρονομοῦσι μέν, ὅμως διατρέφονται ὑπ' ἐκείνων· ὁμοίως καὶ ἂν κατέλιπε μόνον σύζυγον νόμιμον, διατρέφονται τὰ φυσικὰ ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ πατρός, οὐδὲν αὐτὰ κληρονομοῦντα [4]. Καὶ ἀντιθέτως δὲ ὁ πατὴρ ἀπολαύει ὁμοίου κληρονομικοῦ δικαιώματος ἐπὶ τοῦ $^1/_{12}$ τῆς περιουσίας τῶν φυσικῶν τέκνων, καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους [5].

Ἐννοεῖται ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Λέων διὰ τῆς Νεαρ. 91 κατεδίκασε τὴν παλλακείαν ὡς θεσμὸν μισητὸν καὶ ἀπηγορευμένον, τὰ φυσικὰ τέκνα ὡμοιώθησαν κατὰ πάντα τοῖς λοιποῖς μὴ νομίμοις. Ὥστε παρ' ἡμῖν αἱ ἐξαιρετικαὶ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὰ ἐκ παλλακείας τέκνα οὐδεμίαν ἔχουσιν ἔννοιαν.

Τὰ *αἱμομικτικὰ* τέκνα ἀρχικῶς κατετάσσοντο ἐν τοῖς λοιποῖς μὴ νομίμοις τέκνοις· ὅθεν καὶ ταῦτα πατέρα μὲν δὲν εἶχον, οὐδὲ ἐκληρονόμουν τοιοῦτον, μητέρα δὲ καὶ εἶχον καὶ ἐκληρονόμουν αὐτὴν κληρονομούμενα καὶ αὐτὰ ὑπὸ ταύτης [6]. Ἀλλ' οἱ αὐτοκράτορες Ἀρκάδιος

---

[1] Ν. 5 Π. (2. 4) ν. 4 Π. (38. 8).

[2] «Καίτοι δὲ πορνογέννητος εἶνε υἱὸς ἢ θυγάτηρ, δύναται ἡ μήτηρ νὰ γείνῃ δεκτὴ εἰς τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ κατὰ τὸ Τερτυλλιάνειον συγκλητικὸν δόγμα» § 7 Εἰσ. (3. 3)· § 3 Εἰσ. (3. 4). «Διαθήκην μητρὸς δύνανται καὶ νόθα τέκνα νὰ κατηγορήσωσιν ἐπὶ ἀστοργίᾳ» ν. 29 § 1 Π. (5. 2).

[3] Νεαρ. 18 κεφ. 5. Νεαρ. 89 κεφ. 12 § 4—6.

[4] Νεαρ. 89 κεφ. 12 § 6.

[5] Νεαρ. 89 κεφ. 13.

[6] «Λοιπὸν ἐάν τις ἀθέμιτον καὶ ἀνόσιον γάμον συνῆψεν, οὔτε σύζυγον θεωρεῖ-

καὶ Ὀνώριος αὐστηρότερον καταδικάζοντες τοὺς αἱμομικτικοὺς γάμους ἐθέσπισαν καὶ περὶ τῶν ἐξ αὐτῶν παραγομένων τέκνων, ὅτι ταῦτα οὔτε τὸν πατέρα οὔτε τὴν μητέρα [1] δικαιοῦνται νὰ κληρονομῶσιν, ὡς οὐδὲ ζώντων αὐτῶν δύνανται παρ' αὐτῶν ν' ἀποκτήσωσί τι [2]. Τὴν διάταξιν ταύτην ἐπεκύρωσε βραδύτερον καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ δὴ ἐμμέσως, διότι ὥρισεν ὅτι ὁ συνάψας γάμον ἀθέμιτον, στερεῖται πάσης αὐτοῦ τῆς περιουσίας, περιερχομένης, εἰ μὲν ἔχει τέκνα ἐκ προτέρου νομίμου γάμου, εἰς ταῦτα [3], ἄλλως εἰς τὸ δημόσιον [4], τῆς αὐτῆς ποινῆς ἐπιβαλλομένης καὶ τῇ γυναικί [5]. Οὕτω δὲ συνεπείᾳ τῆς δημεύσεως οὐδὲν ἐκληρονόμουν τὰ αἱμομικτικὰ τέκνα ἐκ τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός [6].

Σημειωτέον ὅτι σήμερον ἡ γενικὴ δήμευσις κατηργήθη ὑπὸ τοῦ Συντάγματος· ἑτέρωθεν τὰ ἀστικὰ ἀποτελέσματα τῆς αἱμομιξίας ὥρισε τὸ ἄρθρον 281 τοῦ Ποιν. Νόμου, καθ' ὃ μόνον οἱ γονεῖς ἐκπίπτουσι τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων ἀπέναντι τῶν ἐξ αἱμομιξίας τέκνων· συνεπῶς τὰ τέκνα δὲν κωλύονται νῦν νὰ κληρονομῶσιν ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς.

Ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι νόμιμον εἶνε τέκνον τι, ὅταν ἡ τεκοῦσα διεται ἔχων οὔτε τέκνα· ὅθεν τὰ ἐκ τοιαύτης ἑνώσεως γεννώμενα μητέρα μὲν θεωροῦνται ἔχοντα, πατέρα ὅμως οὐδαμῶς· ἐντεῦθεν δὲν εἶνε τούτου ὑπεξούσιοι, ἀλλ' ὁμοιάζουσι τοῖς πορνικῶς συλληφθεῖσι. . . .» Γάϊος Α' 64.

[1] Ἡ ῥῆσις «Ταῦτα δέ, ἅτινα περὶ ἀνδρῶν ὡρίσαμεν, καὶ ἐπὶ γυναικῶν, αἳ συγκατεσπίλωσαν ἑαυτὰς διὰ τῆς συζεύξεως μετὰ τῶν προειρημένων, τηρείσθωσαν» ν. 6 § 5 Κ. (5. 5) νομίζω ὅτι σκοπεῖ νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς μητέρας.

[2] «Ἐάν τις δι' αἱμομικτικοῦ ἢ ἀπηγορευμένου συνοικεσίου κατεσπίλωσεν ἑαυτόν, ἐφ' ὅσον μὲν ζῇ, ἐχέτω τὴν ἑαυτοῦ περιουσίαν, ὅμως οὔτε σύζυγον οὔτε υἱοὺς ἐξ αὐτῆς τεχθέντας θεωρείσθω ἔχων. Οὐδὲν δὲ ἀπολύτως τοῖς προειρημένοις οὐδὲ διὰ παρεμβαλλομένου προσώπου εἴτε ζῶν δωρείσθω εἴτε ἀποθνήσκων καταλιμπανέτω» ν. 6 Κ. (5. 5).

[3] Νεαρ. 12 κεφ. 6'.

[4] Νεαρ. 12 κεφ. α'.

[5] Νεαρ. 12 κεφ. α'.

[6] Περὶ τῶν κεφ. γ' τῆς ἰδίας Νεαρ. 12 περιττὸν νὰ γίνηται λόγος, διότι ταῦτα ἀπέβλεπον τοὺς ἤδη τετελεσμένους πρὸ τῆς Νεαρᾶς αἱμομικτικοὺς γάμους, οἵτινες ἔδει νὰ διαλυθῶσιν ἐντὸς διετίας. Τὴν ἐπιζήμιον συνέπειαν τῆς αἱμομιξίας ὡς πρὸς τὸν πατέρα ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἐν Νεαρ. 74 κεφ. ς' καὶ 89 κεφ. ιε'.

τέλει κατὰ τὸν χρόνον τῆς συλλήψεως ἐν νομίμῳ γάμῳ μετ' ἐκείνου, μεθ' οὗ ἡ σύλληψις ἐγένετο. Ὥστε, ἵνα κρίνωμεν, ἂν τέκνον τι εἶνε νόμιμον, ἀνάγκη νὰ γινώσκωμεν τὸν χρόνον τῆς συλλήψεως αὐτοῦ, ὡς καὶ μετὰ τίνος ἡ σύλληψις ἐγένετο. Ἀλλ' εἶνε τοῦτο ἐφικτόν; Ἡ σύλληψις εἶνε πρᾶξις ἐν κρυπτῷ πραγματικῶς καὶ φυσιολογικῶς τελουμένη καὶ εἰς οὐδενὸς τὴν ἀντίληψιν ὑποπίπτουσα, οὐδ' εἰς αὐτῆς πολλάκις τῆς συλλαμβανούσης ἔτι γυναικός. Πῶς λοιπὸν θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ γνωσθῇ; Πρὸ τῆς ἀδυναμίας ταύτης τὸ δίκαιον κατέφυγεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συλλήψεως, τὸν τοκετόν, τῇ βοηθείᾳ δὲ φυσιολογικῆς παρατηρήσεως καὶ δύο πλασμάτων νομικῶν, προσδιώρισε καὶ προσδιορίζει διὰ πᾶν τέκνον τὸν χρόνον τῆς συλλήψεώς του ὡς καὶ ἐκεῖνον, μεθ' οὗ ἡ σύλληψις ἐγένετο. Παρετηρήθη δηλονότι καὶ ἐβεβαιώθη ἰατρικῶς, ὅτι πᾶν τικτόμενον ζῶν, ἀπαιτεῖται νὰ ἐκυοφορήθη τοὐλάχιστον ἐπὶ 182 ἡμέρας· ἑτέρωθεν πᾶν τικτόμενον δὲν δύναται νὰ κυοφορηθῇ ἐπὶ χρόνον μακρότερον τῶν δέκα μηνῶν, ἢ 300 ἡμερῶν. Τούτων δοθέντων λαμβάνεται ἑκάστοτε ὡς ἀφετηρία ὁ χρόνος τοῦ τοκετοῦ, καὶ ἀναδρομικῶς ἐξετάζεται, ἂν πρὸ 182 ἡμερῶν ἡ τεκοῦσα διετέλει ἐν γάμῳ, καὶ ἐν καταφατικῇ πληροφορίᾳ, ὑποτίθεται ὅτι καὶ ἡ σύλληψις ἐγένετο ἐν γάμῳ καὶ δὴ μετὰ τοῦ νομίμου αὐτῆς ἀνδρός. Ἐὰν ὅμως, κατὰ τὰς 182 τελευταίας ἡμέρας γάμος δὲν ὑφίστατο, εἴτε διότι οὐδέποτε ἐτελέσθη τοιοῦτος, εἴτε διότι ἀπέθανεν ὁ ἀνήρ, εἴτε διότι ἐπῆλθε διαζύγιον,, ἐξετάζεται, ἂν τοὐλάχιστον ὑφίστατο ὁ γάμος κατὰ τοὺς τελευταίους δέκα μῆνας, καὶ ἐν μὲν καταφατικῇ πληροφορίᾳ, ἡ σύλληψις θεωρεῖται γενομένη ἐν γάμῳ καὶ δὴ μετὰ τοῦ νομίμου ἀνδρός, ἐν δὲ ἀποφατικῇ, ἡ σύλληψις θεωρεῖται γενομένη ἐκτὸς γάμου[1].

Τὰ ἀνωτέρω δύο τεκμήρια, ὅτι ἡ σύλληψις ἐγένετο *ἐν γάμῳ* καὶ δὴ μετὰ τοῦ *νομίμου* ἀνδρός, εἶνε τεκμήρια ἰσχύοντα μέχρις ἐναντίας ἀποδείξεως. Ἑπομένως εἴτε αὐτὸς ὁ πατήρ, εἴτε τρίτος οἱοσδήποτε ἔχων ἔννομον συμφέρον δύναται νὰ προσβάλῃ τὰ τεκμήρια καὶ

---

[1] Ν. 3 § 11 Π. (38. 16)· «Ὁ δὲ μετὰ δέκα μῆνας ἀπὸ τοῦ θανάτου [τοῦ πατρὸς] γεννηθείς, δὲν εἶνε δεκτὸς εἰς τὴν νόμιμον κληρονομίαν.» Ἴδε ὅμως ἀνωτέρω (σελ. . . σημ. 1) ἐξαίρεσιν ἐξ ἐπιεικείας εἰσαχθεῖσαν διὰ τὰ τέκνα, τὰ συλληφθέντα μὲν πρὸ τοῦ γάμου καὶ ἐξ ἑνώσεως τῶν ἰδίων προσώπων τῶν κατόπιν εἰς γάμον συνελθόντων.

προσάγων ἀποδείξεις νὰ καταρρίψῃ αὐτὰ καὶ συνεπῶς καὶ τὴν νομιμότητα τοῦ τέκνου. Ἐὰν λ. χ. ἀποδειχθῇ, ὅτι, εἰ καὶ ὑφίστατο γάμος, ὁ ἀνὴρ λόγῳ ἀσθενείας δὲν συνεκοιμᾶτο μετὰ τῆς γυναικός, ἢ λόγῳ οἱῳδήποτε ἦν ἀνίκανος πρὸς συνουσίαν κατὰ τὸ διάστημα, καθ' ὃ συμφώνως τοῖς εἰρημένοις συμπίπτει ἡ σύλληψις, τὸ τεκμήριον τῆς νομιμότητος αἴρεται, τὸ δὲ τέκνον θεωρεῖται προελθὸν ἐκ συλλήψεως μετ' ἄλλου ἀνδρός. Ὁμοίως ἐὰν δι' ἄλλον λόγον βεβαιωθῇ ὅτι ὁ ἀνὴρ κατὰ τὸ ὑποτιθέμενον διάστημα τῆς συλλήψεως δὲν συνευρέθη μετὰ τῆς γυναικός, εἴτε διότι ἀπῆν, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν [1].

Πάντως ὅμως πρὸς κατάρριψιν τοῦ τεκμηρίου τῆς νομιμότητος ἀπαιτεῖται βεβαία ἡ ὕπαρξις περιστατικῶν, οἷα τὰ ἀνωτέρω ὑποδειχθέντα. Ἁπλᾶ τεκμήρια δὲν ἀρκοῦσιν· οὕτως ἐὰν οἱ σύζυγοι διετέλουν ἐν ψυχρότητι σχέσεων, ἢ καὶ χωρισμῷ ἀπὸ τραπέζης καὶ κοίτης, ταῦτα μόνα δὲν ἀρκοῦσιν εἰς κατάρριψιν τοῦ τεκμηρίου τῆς νομιμότητος. Ὁμοίως ἡ ἀνομοιότης τοῦ τέκνου πρὸς τὸν πατέρα, ἢ ἡ ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς ἕτερον οἱονδήποτε. Ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ ὁμολογία τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός [2] ἢ καὶ ἀμφοτέρων δὲν ἰσχύει τι ἐνταῦθα, διότι πιθανῶς συμφέρον νὰ κινῇ αὐτοὺς εἰς ἀφαίρεσιν τῆς νομιμότητος ἀπὸ τοῦ τέκνου. Μάλιστα εἰς τὴν τεκοῦσαν μητέρα, οὐδὲ ἀποδείξεις νὰ προσαγάγῃ ἐπιτρέπεται, καθόσον τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν αἰδώ, τὸ νὰ προβάλλῃ αὐτὴ ἡ ἰδία, ὅτι μετ' ἄλλου καὶ οὐχὶ τοῦ νομίμου αὐτῆς συζύγου συνέλαβε τὸ τέκνον.

γ') *Ἄρρενες καὶ θήλεις.*

Ἑτέρα διάκρισις τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν (status naturalis) εἴτε ἡ κατὰ *φῦλον*, διακρίνονται δηλ. κατ' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι εἰς *ἄρρενας* (vir) καὶ *θήλεις* (femina, mulier) [3]. Τὰ γνωρίσματα

---

[1] N. 6 Π. (1. 6).

[2] N. 29 § 1 Π. (22. 3).

[3] Vir εἶνε γενικὸς ὅρος δηλῶν πᾶν πρόσωπον ἀνῆκον εἰς τὸ ἄρρεν φῦλον, ἀδιαφόρως ἂν εἶνε παῖς ἢ ἀνήρ, ἄγαμος ἢ ἔγγαμος. Νόμος 81 § 1 Π. 32. Ὁμοίως ὁ ὅρος femina, ἢ mulier δηλοῖ τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὸ θῆλυ φῦλον, ἀδιαφόρως ἂν εἶνε ἄγαμος ἢ ἔγγαμος μικρᾶς ἢ μεγάλης ἡλικίας. N. 25 § 9 Π. (34.2). Ἐνίοτε ὅμως ὁ ὅρος mulier δηλοῖ ἔγγαμον, ὅτε ἀντιτάσσεται αὐτῷ ὁ ὅρος virgo=παρθένος. ν. 11 § 1 (18. 1) ν. 11 § 5 Π. (19. 1).

ἑκατέρου τῶν φύλων εἶνε πασίγνωστα, συνιστάμενα κυρίως εἰς τὰ γεννητικὰ ὄργανα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μορφὴν τοῦ προσώπου, τὴν φωνήν, τὸ στῆθος καὶ ἄλλα τινά.

Ἡ μυθολογία[1] φαίνεται ἐνέβαλε τὴν ἰδέαν, ὅτι ὑπάρχει καὶ τρίτον εἶδος ἀνθρώπων οἱ *ἑρμαφρόδιτοι* κληθέντες, οἵτινες δὲν εἶνε οὔτε ἄρρενες οὔτε θήλεις, ἀλλὰ διάμεσόν τι φῦλον, μετέχον ἑκατέρου τῶν ἄλλων, ἀποτελεῖ δὲ καθ' ἑαυτό, ἰδίαν κατηγορίαν. Συγγραφεῖς τινες δὲν παραδέχονται ὡς δυνατὴν τὴν ὕπαρξιν ἑρμαφροδίτων[2]. Ὅπως τε ἂν ᾖ, τὸ ρωμ. δίκαιον προὔλαβε καὶ κατέταξε τοὺς ἑρμαφροδίτους εἰς τὸ φῦλον, ὅπερ ἤθελεν ἐπικρατεῖ παρ' αὐτοῖς, μὴ θελῆσαν νὰ δεχθῇ ἰδίαν κατηγορίαν δι' αὐτούς. Ὅθεν ἡ σωματικὴ κατασκευὴ τοῦ ἑρμαφροδίτου, εἴποτε ἤθελεν ἀναφανῇ τοιοῦτος[3], θέλει εἶσθαι ὁ γνώμων τῆς κατατάξεώς του μεταξὺ τῶν ἀρρένων ἢ μεταξὺ τῶν θηλέων[4].

Ὁ λόγος δι' ὃν νομικῶς διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι κατὰ φῦλον εἶνε, διότι τὰ δύο φῦλα δὲν ἀπολαύουσιν ὁμοίων δικαίων. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ[5] κρατεῖ ὁ ἀντίθετος κανών, ὅτι δηλ. καὶ αἱ ἄρρενες καὶ αἱ θήλεις μετέχουσιν ὁμοίως δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων[6], μό-

---

[1] Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ὁ Ἑρμαφρόδιτος ἦν υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης.

[2] Dernb. Pand. A. 125. Ὅμως ἡ ἰατρικὴ καὶ σήμερον δέχεται τὸ δυνατὸν τῆς ὑπάρξεως ἑρμαφροδίτων, ἤτοι ἀνθρώπων φερόντων τοὺς τύπους τοῦ ἑνὸς φύλου ἀλλὰ συγχρόνως καὶ χαρακτηριστικά τινα τοῦ ἑτέρου φύλου· οἵτοιοῦτοι οὐ μόνον διὰ διπλᾶς λειτουργίας εἰσὶν ἀνίκανοι, ἀλλὰ συνήθως καὶ διὰ τὴν ἑτέραν τούτων.

[3] Ἐννοεῖται ἡ ἰατρικὴ γνωμοδότησις θέλει λύσει τὸ ζήτημα. Καθ' ἃ δὲ ἀναφέρει ὁ Οἰκονομίδης (Γ. Ἀρχ. σελ. 69) τοιοῦτόν τι συνέβη ἐν Αὐστρίᾳ τὸ 1865 ὅτε κυρία τις Ροζίνα Β. ὑπεχρεώθη νὰ περιβληθῇ ἀνδρικὴν ἐνδυμασίαν καὶ νὰ λάβῃ ἀνδρικὸν ὄνομα.

[4] «Ἐρωτᾶται· τὸν ἑρμαφρόδιτον πρὸς τίνα ἐξομοιοῦμεν; μᾶλλον λοιπὸν φρονῶ, ὅτι ἐκείνου τοῦ γένους δέον νὰ θεωρῆται, ὅπερ ἐν αὐτῷ ὑπερισχύει» ν. 10 Π. (1. 5)· «Ἂν ἑρμαφρόδιτος δύναται νὰ χρησιμεύσῃ εἰς διαθήκην, δεικνύει ἡ ποιότης τοῦ σφριγῶντος [ἐν αὐτῷ] φύλου.» ν. 15 § 1 Π. (22. 5).

[5] Ἐν τῷ δημοσίῳ δικαίῳ ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο φύλων ἐπιβάλλεται μείζων, διὸ ἐκεῖ ἡ ἀνισότης καὶ ἀνομοιότης τῶν δύο φύλων ἀναγράφεται ὡς κανών· καὶ εὐλόγως διότι ἀναντίρρητον εἶνε ὅτι ὁ μὲν ἀνὴρ προωρίσθη διὰ τὸν δημόσιον βίον, ἡ δὲ γυνὴ διὰ τὸν οἶκον. Dernb. Pand. 125.

[6] Ἐν τῷ ἀρχαίῳ ὅμως ρωμ. δικαίῳ ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἦν οὐσιωδῶς

νον δὲ ἐξαιρετικῶς ἐνίοτε παρέχονται εἰς τὸ ἕτερον φῦλον πλεονεκτήματα ἀναλόγως τῶν κατ' ἰδίαν περιστάσεων καὶ θεμάτων. Συνεπῶς ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ δὲν γίνεται κατὰ κανόνα διάκρισις μεταξὺ ἄρρενος καὶ θήλεος, ἀνδρὸς καὶ γυναικός [1], εἰ μὴ ἐὰν καὶ καθ' ὅσον τὸ δίκαιον ἐν μορφῇ πάντοτε ἐξαιρέσεως καθιεροῖ τοιαύτην διάκρισιν εἴτε ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φύλου εἴτε ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου [2], διότι αἱ διακρίσεις δὲν γίνονται μονομερῶς καὶ ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς πάντοτε φύλου.

Ἐννοεῖται ὅτι τὰς διακρίσεις μεταξὺ τῶν δύο φύλων δὲν καθιεροῖ τὸ δίκαιον αὐθαιρέτως, ἀλλὰ στηρίζον καὶ δικαιολογοῦν αὐτὰς δι' εὐλόγων αἰτιῶν, πηγαζουσῶν ἐκ τῆς παρατηρουμένης καὶ βεβαιουμένης ἀνομοιότητος ἐν τῇ ἰδιοσυγκρασίᾳ σωματικῇ καὶ πνευματικῇ τῶν δύο

μειονεκτοῦσα· οὕτω πᾶσα γυνὴ διετέλει ὑπὸ κηδεμόνα· προσέτι αἱ κληρονομίαι μετέβαινον εἰς τοὺς ἄρρενας παραγκωνιζομένων τῶν θηλέων· τοῦτο μάλιστα καὶ ἐν τῇ κλασικῇ τοῦ ρωμ. δικαίου ἐποχῇ ὑφίστατο ἐν μέρει. Dernb. Pand. A' 125. Μόνον δ' ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ αἱ γυναῖκες ἐν τῷ κληρονομικῷ δικαίῳ ὡμοιώθησαν τελείως τοῖς ἄρρεσι § 5 Εἰσ. (2. 13).

[1] Διὰ τοῦτο ἔνθα ὁ νόμος ἀναφέρει τοὺς ἄρρενας νοοῦνται καὶ αἱ θήλεις, ἐκτὸς ἂν ὁ νομοθέτης ἠθέλησε νὰ ἐξαιρῶνται αἱ τελευταῖαι. «Τὸ ῥῆμα *ἐάν τις* περιλαμβάνει ἄρρενάς τε καὶ θήλεις» ν. 1 Π. (50. 16) Ἡ διὰ τὸ ἄρρεν φῦλον ἔκφρασις ἐκτείνεται συνήθως εἰς ἑκάτερον φῦλον» ν. 195 πρ. Π. (50. 16) ν. 163 § 1 Π. αὐτ. ν. 172 αὐτ. ν. 62 Π. 32. Συνήθως δὲ ὁ νόμος τοῦτο ποιεῖ, ἀναφέρει δηλ. μόνον τοὺς ἄρρενας, νοεῖ δὲ καὶ τὰς θηλείας· ν. 62 Π. 32 «πάντοτε τὸ ἄρρεν γένος περιλαμβάνει καὶ τὸ θῆλυ.»

[2] Ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ ἐνίοτε πλεονεκτοῦσιν οἱ ἄνδρες ἐνίοτε ὅμως αἱ γυναῖκες, ἀλλ' ἐν γένει συχνότερον πλεονεκτοῦσιν οἱ ἄνδρες. «Κατὰ πολλὰ μέρη τοῦ ἡμετέρου δικαίου ἡ κατάστασις τῶν γυναικῶν εἶνε χείρων τῆς τῶν ἀνδρῶν.» Μάλιστα ἐν τῷ ρωμ. δικαίῳ ἀρχικῶς μὲν ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἦν λίαν παρημελημένη, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον ἀνυψώθη. Τοῦτο δὲ συμβαίνει ἐν πάσαις ταῖς κοινωνίαις. Ὅσον ἄξεστον εἶνε τὸ δίκαιον, κατὰ τοσοῦτον ἡ γυνὴ παροράται. Σὺν τῇ προόδῳ ὅμως καὶ ἀναπτύξει ἐκείνου, καὶ ἡ θέσις τῆς γυναικὸς βελτιοῦται. Ἰδίως ὁ χριστιανισμὸς εὐηργέτησε τὴν θέσιν τῆς γυναικὸς ἔν τε τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ δικαίῳ. Τὰς περιπτώσεις δὲ καθ' ἃς πλεονεκτοῦσιν αἱ γυναῖκες ἐκφραστικώτατα δικαιολογεῖ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν ν. 12 § 5 Κ. (8. 17) «καθόσον τίς δὲν ἤθελε συμπαθήσει αὐταῖς διὰ τὸν σεβασμόν, τὸν ὁποῖον εἰς τοὺς ἄνδρας παρέχουσι, διὰ τὸν κίνδυνον τοῦ τοκετοῦ καὶ αὐτὴν τῶν τέκνων τὴν παραγωγήν, δι' ἣν πολλὰ ἐν τοῖς ἡμετέροις νόμοις ἐπενοήθησαν προνόμια;»

φύλων. Οὕτως ἐπειδὴ εἶνε βεβαιωμένον, ὅτι ἡ γυναικεία φύσις καὶ ὁ χαρακτὴρ τυγχάνουσι μᾶλλον τοῦ ἀνδρικοῦ ἀσθενεῖς (sexus imbecillitas) καὶ εὐάλωτοι, τὸ δίκαιον ἵνα προστατεύσῃ τὰς γυναῖκας ἀπὸ ἐνδεχομένους κινδύνους ζημιῶν [1], ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτῶν τὴν ἱκανότητα τοῦ ἐγγυᾶσθαι ὑπὲρ ἀλλοτρίων χρεῶν. Ἰδοὺ μειονέκτημα τοῦ ἑνὸς φύλου, καθιερούμενον ὑπὸ τοῦ δικαίου, οὐχὶ βεβαίως ἐκ δυσμενείας πρὸς τὸ φῦλον τοῦτο, ἀλλ' ἐκ πνεύματος ἀκριβῶς ἰσότητος καὶ εὐλόγου προστασίας τῶν κινδυνευόντων συμφερόντων [2].

Ὡσαύτως ἐπειδὴ εἶνε βεβαιωμένον ὅτι τῷ γυναικείῳ φύλῳ προσιδιάζει αἰδημοσύνη, τὸ δίκαιον δὲ ἐνόμισε πρέπον νὰ μὴ δίδηται ἀφορμή, ὥστε αἱ γυναῖκες ν' ἀποβάλλωσι τὴν ἰδιότητα ταύτην, ἥτις τὰ μάλιστα αὐτὰς περικοσμεῖ, καθιέρωσεν ὥστε αἱ γυναῖκες νὰ μὴ δικολογῶσιν ὑπὲρ ἄλλων. Ἰδοὺ ἕτερον μειονέκτημα, καθιερωθὲν ἕνεκα καὶ χάριν τοῦ γυναικείου χαρακτῆρος [3]. Ἐτέρωθεν τὸ ρωμ. δίκαιον ὥρισεν, ὅτι γυνὴ ἐγκληματοῦσα δὲν πρέπει νὰ φυλακίζηται, ἀλλὰ νὰ παραδίδηται εἰς μοναστήριον ἢ εἰς ἄλλας γυναῖκας πρὸς ἀσφαλῆ τήρησιν. Ἰδοὺ πλεονέκτημα τοῦ γυναικείου φύλου, καθιερωθὲν ἕνεκα τῆς προστασίας, ἣν τὸ δίκαιον ἐνόμισε πρέπον ν' ἀπονείμῃ τῇ ἐμφύτῳ αὐτοῦ αἰδημοσύνῃ [4]. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰς μοναζούσας καὶ ἀσκητρίας δι' οὐδεμίαν ἀγωγὴν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξέλκῃ τις τοῦ μοναστηρίου [5].

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὡριμότης τῆς γυναικὸς τυγχάνει συνήθως ταχυτέρα, τὸ δίκαιον ἀναγνωρίζον τὴν διαφορὰν ταύτην, καθιέρωσεν ὑπὲρ τῶν

---

[1] «Συνδρομὴν παρέσχεν εἰς τὰς γυναῖκας ἕνεκα τῆς ἀσθενείας τοῦ φύλου εἰς πολλὰς τοιούτου εἴδους περιπετείας ὑποκειμένας καὶ ἐκτεθειμένας» ν. 2 § 2 Π. (16. 1).

[2] «Καθόσον δὲν εἶνε ἴσον ν' ἀσκῶσιν ἀνδρικὰς λειτουργίας, καὶ νὰ ἐκβιάζωνται διὰ τοιούτου εἴδους ἐνοχῶν» ν. 2 § 1 Π. (16. 1).

[3] N. 1 § 5 Π. (3. 1) «λόγος τῆς παρεμποδίσεως [εἶνε] τὸ νὰ μὴ ἀναμιγνύωσιν ἑαυτὰς εἰς ἀλλοτρίας ὑποθέσεις ἐναντίον τῆς εἰς τὸ φῦλον ἁρμοζούσης αἰδημοσύνης, νὰ μὴ ἀσκῶσιν αἱ γυναῖκες ἀνδρικὰς λειτουργίας».

[4] Νεαρ. 134 κεφ. 9 «οὐδεμίαν γὰρ γυναῖκα ὑπὲρ χρηματικῆς αἰτίας δημοσίας ἢ ἰδιωτικῆς ἢ ὑπὲρ ἐγκλήματος οἱουδήποτε ἢ εἰς φρουρὰν βάλλεσθαι συγχωροῦμεν ἢ δι' ἀνδρῶν φυλάττεσθαι, ἵνα μὴ διὰ τῶν τοιούτων ἀφορμῶν εὑρεθῶσι περὶ τὴν σωφροσύνην ὑβριζόμεναι».

[5] Νεαρὰ 134 κεφ. 9 ἐν τέλει.

γυναικῶν τὴν κατὰ δύο ἔτη προγενεστέραν τῶν γυναικῶν ἱκανότητα εἰς κατάρτισιν δικαιοπραξιῶν τινων· οὕτως ἐνῷ ὁ ἀνὴρ μόνον ἀπὸ τοῦ συμπεπληρωμένου 14 ἔτους τῆς ἡλικίας δύναται νὰ συνάπτῃ γάμον, νὰ ποιῇ διαθήκην κλπ. ἡ γυνὴ δύναται νὰ ποιῇ ταῦτα ἤδη ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ 12 ἔτους.

Ἑτέραν διαφορὰν σπουδαιοτάτην μεταξὺ τῶν δύο φύλων δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ τὸ δίκαιον. Ἡ γυνὴ ἐν συγκρίσῃ πρὸς τὸν ἄνδρα, εἶνε, ἢ τοὐλάχιστον ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη ὅτι εἶνε ἐν βαθμῷ κατωτέρῳ ὡς πρός τε τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν καὶ ἀνάπτυξιν· διὸ προκειμένου νὰ συνέλθῃ μετ' ἀνδρὸς εἰς γάμον πρὸς σχηματισμὸν οἰκογενείας, καὶ προκειμένου νὰ ὀνομασθῇ εἷς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, εὐλόγως ἡ προτίμησις ἐδόθη τῷ ἀνδρί. Συνεπῶς ἡ γυνὴ εἰς γάμον συνερχομένη καταλείπει τὸ τέως οἰκογενειακὸν αὐτῆς ὄνομα καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν, λαμβάνει δὲ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα καὶ τὴν τάξιν τοῦ ἀνδρός, ὑφ' οὗ τὴν ἔννομον, ἐννοεῖται, ἐξουσίαν τάσσεναι καὶ ὀφείλει νὰ τάσσηται.

δ') *Ἀκέραιοι καὶ ἐλλιπεῖς.*

Ἐκ τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν οἱ πλεῖστοι μὲν *ἀκέραιοι*, ἤτοι ἔχοντες ὑγειῶς καὶ ἀρτίως κατά τε τὸ σῶμα καὶ τὴν διάνοιαν· ὑπάρχουσιν ὅμως οὐκ ὀλίγοι καὶ οἱ *ἐλλιπεῖς*, ἤτοι οἱ μὴ ἔχοντες ὑγειῶς καὶ ἀρτίως κατὰ τὸ σῶμα ἢ κατὰ τὴν διάνοιαν, ἢ καὶ κατ' ἀμφότερα.

Σωματικῶς ἐλλιπὴς εἶνέ τις διττῶς, εἴτε διότι σωματικὸν πάθος ἀνίατον, vitium, καθιστᾷ αὐτὸν ἐμπαθῆ, vitiosus, εἴτε διότι νόσος τις, morbus, παροδικῆς φύσεως καὶ ἰάσιμος βαρύνει αὐτόν, morbosus[1]· οὕτω vitiosus εἶνε ὁ τυφλός, ὁ χωλός, ὁ ἄλαλος, morbosus δὲ ὁ πυρέσσων.

Διανοητικῶς ἐλλιπὴς εἶνέ τις τριχῇ[2]· εἴτε ἡ διάνοια αὐτοῦ εἶνε τεταραγμένη καὶ ἐσκοτισμένη, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ φωτειναὶ διαλείμ-

---

[1] «Νόσος μὲν εἶνε ἡ πρόσκαιρος τοῦ σώματος ἀσθένεια, πάθος δὲ τὸ διηνεκὲς τοῦ σώματος ἐμπόδιον» ν. 101 Π. (50. 16).

[2] Αἱ μεταξὺ τῶν διανοητικῶς ἐλλιπῶν διακρίσεις κατ' εἶδος καὶ βαθμὸν παθήσεως εἶνε πολλαὶ φυσιολογικῶς. Ἀλλὰ νομικῶς δυνατὴ εἶνε ἡ διάκρισις, ἣν ἐν τῷ κειμένῳ ποιούμεθα.

ματα, lucida intervalla, καθ' ἃ αὕτη καλῶς λειτουργεῖ, furiosi [1] μαινόμενοι· εἴτε ἡ διάνοια εἶνε διηνεκῶς καὶ ἄνευ διαλειμμάτων ἀνίκανος εἰς λειτουργίαν, demens, mente captus [2], παράφρων· εἴτε τέλος ἡ διάνοια χωρὶς νὰ ὑπέστη διατάραξιν τυγχάνει ἀτελέσταστα ἀνεπτυγμένη, stultus, stupidus [3], βλάξ. Οἱ furiosi διακρίνονται ἐξωτερικῶς τῶν ἄλλων διανοητικῶς ἐλλιπῶν, καθόσον συνήθως τὸ πάθος παρ' αὐτοῖς ἐκδηλοῦται διὰ κινήσεων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον βιαίων, ἐνῶ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἡ διανοητικὴ ἔλλειψις ἐπιφέρει συνήθως καὶ ἠρεμίαν σωματικήν.

Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ ἀρχαίῳ ρωμ. δικαίῳ ἐτηρεῖτο ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν furiosi καὶ τῶν dementes, διότι ὑφίσταντο σπουδαῖαι νομικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν. Ἀλλὰ βαθμηδὸν αἱ δύο κατηγορίαι δὲν διεκρίνοντο, ἕως οὗ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελείως ὡμοιώθησαν, δὲν ἐγίνετο δὲ ἔκτοτε διάκρισις ἐκ τοῦ εἴδους τῆς διανοητικῆς παθήσεως, ἀλλὰ πάντες οἱ διανοητικῶς ἐλλιπεῖς ἀπετέλουν ἐν τῷ δικαίῳ μίαν κατηγορίαν. Οὕτω δὲ καὶ ὁ ὅρος furiosi ἐπεκράτησε, ἐδήλου δὲ πάντα φρενοβλαβῆ [4].

Καὶ οἱ μὲν ἀκέραιοι σωματικῶς καὶ διανοητικῶς ἄνθρωποι ἀπολαύουσι τελείας ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ ἱκανότητος. Οἱ ἐλλιπεῖς ὅμως ὑπόκεινται ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως συνήθως μὲν εἰς μειονεκτήματα, ἐνίοτε ὅμως ἀπολαύουσι καὶ πλεονεκτημάτων σχετιζομένων καὶ ρυθμιζομένων ὑπὸ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐλλείψεως, ἣν πάσχουσιν· οὕτως οἱ ἀσθενεῖς δὲν ὑποχρεοῦνται ν' ἀναδέχωνται ἐπιτροπείαν, ἢ νὰ παρίστανται καλούμενοι πρὸ δικαστηρίου [5]· κωφοί, ἄλαλοι, τυφλοὶ ἐν διαθήκαις προσδέονται πλειόνων διατυπώσεων ἢ οἱ σωματικῶς ἀκέ-

---

[1] N. 25 K. (5. 4) ν. 14 Π. (1. 18). Ἡ ἀποδοχὴ τῶν luc. int. δὲν πρέπει νὰ γίνηται εὐχερῶς· διότι ἐνδεχόμενον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Keller (Pand. 50) νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς τοιαῦτα φαινομενικὴ ἠρεμία ὑφισταμένης προσβολῆς μηκέτι δ' ἐκραγείσης.

[2] N. 9 K. (6. 26).

[3] Ἡ ἀτέλεια δέον νὰ ᾖ τοιαύτη, ὥστε νὰ καταβιβάζῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν θέσιν τοῦ κτήνους· ἄλλως οἱ ἁπλῶς ἀφυεῖς ἔχουσιν ἱκανότητα νομικήν, μόνον δὲ ἐπιεικέστερον αἱ πράξεις αὐτῶν κρίνονται. Οἰκονομ. Γεν. Ἀρχ. σελ. 73.

[4] Derb. Pand. A' 126.

[5] N. K. (3. 14).

ρικοι· οὗτοι προσέτι δὲν δύνανται νὰ μετάσχωσι δικαιοπραξιῶν, καθ' ἃς εἶνε ἀπαραίτητος ἡ ἐλλείπουσα αἴσθησις [1]. Οἱ φρενοβλαβεῖς στεροῦνται θελήσεως, ὅθεν καὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ ἐπιχειρεῖν ἐγκύρως νομικὰς πράξεις [2], ἐκτὸς ἐὰν ἐνήργησαν κατὰ τὰ διαλείμματα τῆς ἐχεφροσύνης, lucida intervalla [3]. Ὅθεν ἐὰν φρενοβλαβὴς ἐνήργησε δικαιοπραξίαν τινά, αὕτη εἶνε ἄκυρος, διὸ οὔτε δικαιώματα ὑπὲρ τοῦ φρενοβλαβοῦς οὔτε ὑποχρεώσεις κατ' αὐτοῦ προάγει. Μόνον δὲ ἐκ νομικῶν γεγονότων τικτόντων ἐνοχάς re, δηλ. καὶ ἄνευ βουλήσεως τοῦ ὑποχρέου, παράγονται καὶ διὰ τὸν φρενοβλαβῆ ὑποχρεώσεις, ὡς παράγονται τοιαῦται καὶ διὰ τὸν νήπιον.

Ἐξ ἀθεμίτων δὲ πράξεων ὁ φρενοβλαβὴς οὔτε ἀστικῶς οὔτε ποινικῶς ἐνέχεται, ὡς στερούμενος λογικοῦ καὶ ἑπομένως ἀπηλλαγμένος καταλογισμοῦ [4].

Οἱ δὲ βλακείαν πάσχοντες εἶνε μὲν ἱκανοὶ πρὸς ἐπιχείρησιν πάσης δικαιοπραξίας ἐγκύρως, ἀλλὰ τυγχάνουσι συγγνώμης, ἐὰν πλανηθῶσιν ἢ παραλίπωσιν ἐνέργειάν τινα, ἐντεῦθεν δὲ πρόκηται νὰ ζημιωθῶσι [5].

Σημειωτέον ὅτι νομικῶς ἡ κατάστασις τῆς ἀκεραιότητος σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ὑποτίθεται παρὰ παντὶ ἀνθρώπῳ, ἀφοῦ κατὰ κανόνα οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἀκέραιοι. Ἑπομένως ὁ ἐπικαλούμενος τὴν παρά τινι ὕπαρξιν ἐλλείψεως σωματικῆς ἢ διανοητικῆς, ὀφείλει καὶ ν' ἀποδείξῃ ταύτην, πρὶν πιστευθῇ [6].

Ὅταν ὅμως βεβαιωθῇ περί τινος ἀνθρώπου, ὅτι ἦν διανοητικῶς ἐλλιπής, ὑποτίθεται ὅτι ἐξηκολούθει ἔκτοτε τοιοῦτος. Ἵνα δὲ θεωρηθῇ βραδύτερον διανοητικῶς ἀκέραιος, ἀπαιτεῖται ν' ἀποδειχθῇ ἡ τοιαύτη

---

[1] § 7 Εἰσ. (3. 19).

[2] Ν. 2 Κ. (4. 38) ν. 63 Π. (29. 2) ν. 40 Π. (50. 17).

[3] Ν. 6 § 1 Κ. (5. 70) ν. 9 Κ. (6. 22) ν. 2 Κ. (4. 38). Ἐάν τις εἶνε μερικῶς ἤτοι ἐν ὡρισμένῳ σταδίῳ δράσεως φρενοβλαβής; Τοῦ ρωμ. δικαίου σιωπῶντος. θὰ ἀποφανθῶμεν ἐξ ἀναλογίας ὅτι ὡς πρὸς μὲν τὸ εἶδος τῆς φρενοβλαβείας του θὰ ὁμοιῶται τελείως φρενοβλαβεῖ, θὰ εἶνε δηλ. ἀνίκανος νομικῆς ἐνεργείας, ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν ὅμως δρᾶσιν αὐτοῦ θὰ θεωρῆται τελείως ἐχέφρων, ὡς ὁ φρενοβλαβὴς ὁ ἔχων lucida intervalla. Derb. Pand. A' 127.

[4] Ἐν Ρώμῃ βαθμηδὸν μόνον ἐγένετο τοῦτο ἀποδεκτόν· ν. 5 § 2 Π. (9. 2).

[5] Ν. 1 § 15 Π. (25. 4) ν. 2 § 7 (49. 14) ν. 9 § 5 Π. (22. 6).

[6] Ν. 5 Κ. (6. 36).

ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολή, ὅτε πρὸς ἀπόδειξιν δὲν ἀρκοῦσιν ἁπλαῖ μαρτυρίαι, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἡ γνώμη εἰδημόνων στηριζομένη ἐπὶ ἀναμφισβητήτων ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ὑπὸ κρίσιν προσώπου [1].

Ἰδιάζουσαν κατηγορίαν τῶν διανοητικῶς ἐλλιπῶν [2] ἀποτελοῦσιν οἱ ἄσωτοι, prodigi. Οὗτοι ἔχουσι μὲν κατὰ τὰ ἄλλα πλήρη διανοητικὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ συγχρόνως κατέχονται ὑπὸ τάσεως ἀκαθέκτου πρὸς τὸ καταδαπανᾷν τὴν ἑαυτῶν οὐσίαν, ἧς ἄφευκτος ἡ καταστροφὴ ἄνευ τῆς τοῦ νόμου παρεμβάσεως [3]. Τὸ δίκαιον ἐξ ἐπιεικείας πρὸς αὐτοὺς ἐνόμισεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ προνοήσῃ, διὸ καὶ κηρύσσει αὐτοὺς ἀνικάνους πρὸς δικαιοπραξίας ὑποβαλλούσας αὐτοὺς εἰς ὑποχρεώσεις, ἱκανοὺς δὲ μόνον εἰς ἐπωφελεῖς δι' ἑαυτοὺς πράξεις [4]. Ὅμως πᾶσα δικαιοπραξία ἐπὶ τοῦ προκειμένου δεον νὰ θεωρῆται ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς [5]. Ὅθεν ὁ ἄσωτος δύναται νὰ ὑπεισέλθῃ εἰς κληρονομίαν, ἔστω καὶ ἀναδεχόμενος βάρη, ἐὰν ἐν συνόλῳ ἡ ὑπεισέλευσις εἶνε αὐτῷ ἐπωφελής [6]. Ὁμοίως δύναται νὰ ποιήσῃ ἀναγνέωσιν ἐπωφελῆ [7]. Διαθήκην ὅμως ὁ ἄσωτος εἶνε ἀνίκανος νὰ ποιήσῃ [8]. Ἐξ ἀθεμίτων δὲ πράξεων, ἐννοεῖται, ὁ ἄσωτος ἐνέχεται ὡς καὶ πᾶς μὴ ἄσωτος, διότι θεωρεῖται dolі capax ἤτοι ἱκανὸς πρὸς διάπραξιν δόλου. Ἡ δὲ διαχείρισις τῆς περιουσίας, τῶν ἀσώτων ἀνατίθεται εἰς κηδεμόνας [9].

---

[1] Glück. Β' σελ. 135.

[2] Πολλαχοῦ τῶν Πηγῶν οἱ ἄσωτοι τάσσονται εἰς τοὺς φρενοβλαβεῖς· ν. Ἰ πρ. Π. (27. 10) ν. 12 § 2 Π. (26. 5).

[3] Ν. 12 § 5 Π. (26. 5). Ὥστε ἄσωτος δὲν δύναται νομικῶς νὰ θεωρηθῇ ὁ ἅπαξ μόνον διακινδυνεύσας ἀβούλως τὴν περιουσίαν του, ἢ ὁ τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ ἀβούλως δαπανῶν, ἢ ὁ εἰς σοβαροὺς σκοποὺς ἔστω καὶ ἀφειδῶς δαπανῶν. Derb. Pand. Α' 128.

[4] Ν. 6 Π. (45. 1).

[5] Dernb. Pand. Α' 129.

[6] Ν. 5 § 1 Π. (29. 2).

[7] Ν. 3 Π. (46. 2).

[8] Ν. 18 πρ. Π. (28. 1). Ἐὰν ὅμως πρὸ τῆς ἀπαγορεύσεως εἶχε ποιήσει διαθήκην, αὕτη θὰ ἰσχύῃ· ν. 18 πρ. αὐτόθι.

[9] «Δὲν εἶνε νέον ὅτι τινές, καίτοι ἐκ τῶν λόγων φαίνονται τῶν ἰδίων φρενῶν κάτοχοι, ὅμως οὕτω διαχειρίζονται τὴν εἰς αὐτοὺς ἀνήκουσαν περιουσίαν, ὥστε, ἐὰν μὴ χορηγηθῇ αὐτοῖς συνδρομή, θὰ περιήρχοντο εἰς ἔνδειαν· πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκλέγηταί τις, ὅστις νὰ διοικῇ αὐτοὺς διὰ συμβουλῆς· διότι ἴσον εἶνε

Περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐάν τις ἄνθρωπος ἀκέραιος περιπέσῃ εἰς διανοητικὴν πάθησιν, δὲν ἀπόλλυσί τι τῶν δικαιωμάτων περιουσίας, ἄτινα τέως εἶχε. Τοὐναντίον καὶ πᾶσαι αἱ πρὸ τῆς παθήσεως πράξεις αὐτοῦ διατηροῦνται ἰσχυραί, καὶ πᾶσαι αἱ ἀπαιτήσεις παραμένουσιν αὐτοῦ. Μάλιστα διατηρεῖ ὁ παθὼν καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ περιωπήν, εἰς ἣν τέως ἀνῆκε [1].

ε') *Ἀνήλικοι καὶ ἐνήλικες.*

Ἑτέρα διάκρισις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ καθ' ἡλικίας. Ἡ διάκρισις αὕτη εἶνε κυρίως φυσική, status naturalis, τὸ δίκαιον δὲ ἁπλῶς ἀναγνωρίζον αὐτὴν ἐπεμβαίνει ρυθμίζον κατ' οἰκείαν βούλησιν τὰ στάδια τῆς καθ' ἡλικίας διακρίσεως τῶν ἀνθρώπων.

Κυριωτάτη δὲ διάκρισις καθ' ἡλικίαν εἶνε ἡ τῶν ἀνηλίκων, minores, aetas prima, καὶ ἐνηλίκων, majores, aetas secunda [2]. Ἀνήλικοι μὲν εἶνε οἱ μηκέτι συμπληρώσαντες τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἐνήλικες δὲ οἱ συμπληρώσαντες τὸ 25 ἔτος. Τὸ στάδιον δὲ τῆς

ἡμεῖς νὰ μεριμνῶμεν καὶ περὶ ἐκείνων, οἵτινες, ὡς πρὸς τὴν ἑαυτῶν περιουσίαν φρενοβλαβοῦς διαγωγὴν μετέρχονται» ν. 12 § 2 Π. (26. 5) § 3 Εἰσ. (1. 23) ν. 1 πρ. Π. (27. 10). Ἡ τοιαύτη τοῦ δικαίου παρέμβασις ἀρχικῶς ἐν Ρώμῃ προῆλθεν ἐκ τῶν ἐθίμων ν. 1 Π. (27. 10).

[1] «Ὅστις ἤρξατο νὰ εἶνε φρενοβλαβής, θεωρεῖται διατηρῶν καὶ τὴν κατάστασιν καὶ τὸ ἀξίωμα, ἐν ᾧ ἦτο, καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξουσίαν, ὡς διατηρεῖ τὴν κυριότητα τῆς ἰδίας περιουσίας» ν. 20 Π. (1. 5) ν. 31 § 4 Π. (41. 3) ν. 20 § 4 Π. (18. 1).

[2] Πρώτη ἡλικία, δευτέρα ἡλικία· ν. 30 Κ. (1. 4) ν. 10 (6. 26). Σημειωτέον ὅμως, ὅτι ταύτην τὴν διάκριστν τῶν ἡλικιῶν ποιούμεθα κατὰ τὸ νεώτερον ρωμ. δίκαιον. Τοὐναντίον κατὰ τὸ ἀρχαῖον ρωμ. δίκαιον οἱ ἄνθρωποι διῃροῦντο καθ' ἡλικίας εἰς impuberes, ἀνήβους, καὶ puberes, ἐφήβους. Οἱ πρῶτοι ἦσαν παντελῶς ἀνίκανοι εἰς δικαιοπραξίας, οἱ δεύτεροι ἦσαν τελείως ἱκανοί. Βραδύτερον ὅμως παρετήρησαν οἱ ρωμαῖοι, ὅτι ἡ ἁπλῆ καὶ ἀπότομος αὕτη διαίρεσις συνεπήγετο ἄτοπα· ὅθεν πρὸς ἄρσιν αὐτῶν ἐδέχθησαν τὸ μὲν μερικὴν ἱκανότητα διὰ τοὺς impuberes τοὺς ὑπερβάντας τὴν infantiam, τὸ δὲ μερικὴν ἀνικανότητα διὰ τοὺς puberes τοὺς μηκέτι ὑπερβάντες τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας· οὕτως ἀντὶ δύο κατηγοριῶν, ἐδημιουργήθησαν τέσσαρες (infantes, impuberes, puberes minores XXV annis, puberes majores XXV annis). Keller Pand. 45.

ἀνηλικότητος ὑποδιαιρεῖται εἰς πλείονας περιόδους. Ἐν πρώτοις ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἑβδόμου ἔτους τῆς ἡλικίας καλεῖται νήπιος, infans, διατρέχει δηλ. τὸ στάδιον τῆς νηπιότητος, infantia [1]. Ὅταν ὑπερβῇ τὸ στάδιον τοῦτο, infantia major, εἰσέρχεται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀνηβότητος, impubertas, ὅπερ περατοῦται διὰ μὲν τὰς γυναῖκας σὺν τῇ συμπληρώσει τοῦ 12 ἔτους τῆς ἡλικίας, διὰ δὲ τοὺς ἄνδρας σὺν τῇ συμπληρώσει τοῦ 14 ἔτους [2]. Οἱ ἄνηβοι δέ, impuberes, pupilli, εἰ μὲν ὀλίγον ἀπέστησαν τῆς νηπιότητος, καλοῦνται εἰδικώτερον καὶ infantiae proximi, εἰ δὲ προσεγγίζουσι τῇ ἥβῃ, καλοῦνται εἰδικώτερον pubertati proximi [3]. Πόση ἀπόστασις ἀπαιτεῖται ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἑτέρας καταστάσεως δὲν ὁρίζεται ἐν τῷ ρωμ. δικαίῳ· ἀλλ' ὁ δικαστὴς θέλει κρίνει ἐκ τῆς σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνήβου, ἂν οὗτος πρὸς τὴν νηπιότητα μᾶλλον, ἢ τοὐναντίον πρὸς τὴν ἥβην προσεγγίζῃ [4].

Καὶ τὸ στάδιον δὲ τῆς ἥβης ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν *ἀτελῆ* ἥβην, pubertas minus plena, καὶ εἰς τὴν *πλήρη* p. plena. Ἡ ἀτελὴς ἥβη περατοῦται παρὰ μὲν ταῖς γυναιξὶ σὺν τῇ συμπληρώσει τοῦ 14 ἔτους, παρὰ δὲ τοῖς ἀνδράσι σὺν τῇ συμπληρώσει τοῦ 18 ἔτους τῆς ἡλικίας [5].

---

[1] Σημειωτέον ὅτι τὸ ἀρχαιότατον ρωμ. δίκαιον πέρας τῆς νηπιότητος ἐθεώρει τὴν ἔναρξιν τῆς ὁμιλίας, καὶ οὐχὶ ὡρισμένην ἡλικίαν· ν. 65 § 3 Π. (36. 1) ν. 217 Π. (50. 16). Πρῶτος ὁ Ἀρκάδιος καθώρισε τὸ 7ον ἔτος, τούτου δὲ τὴν διάταξιν ἠκολούθησεν ἔκτοτε ἡ νομοθεσία τοῦ δικαίου· ν. 18 Κ. (6. 30).

[2] Ὁ λόγος τῆς διαφορᾶς ἔγκειται εἰς τὴν παρατήρησιν, ὅτι αἱ γυναῖκες ἀναπτύσσονται πρωιμώτερον τῶν ἀνδρῶν. Σημειωτέον ὅτι μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ τέλος τῆς ἀνηβότητος διὰ τοὺς ἄνδρας δὲν ἦν ὡρισμένον. Κατὰ τοὺς Σαβινιανοὺς τοῦτο ἔδει νὰ κρίνηται ἐκ τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως ἑκάστου ἄρρενος, πιστοποιουμένης δι' ἐξετάσεως σωματικῆς ἀφορώσης τὴν πρὸς συνουσίαν ὡριμότητα καὶ ὁρμήν. Κατὰ τοὺς Προκουλιανοὺς ἔδει τὸ τέλος τῆς ἀνηβότητος νὰ τίθηται σὺν τῇ λήξει τοῦ 14 ἔτους τῆς ἡλικίας ἄνευ περαιτέρω ἐξετάσεως. Ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι ἑκάτερον περιστατικὸν ἔδει νὰ ἐξετάζηται καὶ βαρύνῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάνθη ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς γνώμης τῶν Προκουλιανῶν· ν. 3 Κ. (5. 60) πρ. Εἰσ. (1. 22).

[3] N. 13 § 1 Π. (4. 3) ν. 111 πρ. Π. (50. 17) § 10 Εἰσ. (3. 19).

[4] Glück. B' 213 ἑπ.

[5] § 4 Εἰσ. (1. 11) N. 40 § 1 Π. (1. 7) ν. 14 § 1 (34. 1).

Τὸ δὲ στάδιον τῆς ἐνηλικότητος ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο περιόδους, εἰς τὴν ἀνδρικὴν καὶ εἰς τὴν γεροντικήν, senectus. Τὸ ὅριον ὅμως μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἡλικιῶν δὲν ὁρίζεται σταθερῶς οὔτε ὑπὸ τοῦ νόμου, οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς γενικοῦ γνωρίσματος φυσικῶς ἐκδηλουμένου· τὸ γῆρας ἔρχεται τοῖς ἀνθρώποις ὁτὲ μὲν ἐνωρίτερον ὁτὲ δὲ βραδύτερον, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ἐμφάνισις ποικιλοτρόπως ἐκδηλοῦται. Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐν τῷ δικαίῳ ἐξαιρετικῶς μόνον καὶ ἐν ὡρισμένοις εὐαρίθμοις θέμασιν ἔχει ἐπιρροήν [1], διὸ καὶ τὸ δίκαιον, ὡς θὰ ἴδωμεν παρακατιών, διαφόρως ἔθηκε τὸ ὅριον τοῦ γήρατος ἐπὶ ἑκάστου θέματος ἐπιρροῆς αὐτοῦ.

Σημειωτέων ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς τῶν ἀνωτέρω ὁρίων ἡλικίας γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κανόνος ultimus dies coeptus pro completo habetur. Ἵνα δηλ. παύσῃ τις ἀνήκων εἰς τὸ τέως στάδιον, δὲν ἀπαιτεῖται νὰ *εἰσῆλθεν* εἰς τὸ ἑπόμενον, ἀλλ' οὐδὲ κἂν νὰ ἐτελείωσεν ἡ τελευταία ἡμέρα τοῦ τέως σταδίου, ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ ἤρξατο αὕτη· ἐν ἄλλοις λόγοις ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα ὁ ἀστικὸς καὶ οὐχὶ ὁ φυσικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ χρόνου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἡμέρα τῆς γεννήσεως ὑπολογίζεται ὁλόκληρος, τελευταία ἡμέρα ἑκάστου σταδίου ἡλικίας, δὲν εἶνε ἡ ἀντίστοιχος τῆς γεννήσεως, ἀλλ' ἡ προτεραία· λ. χ. ἐάν τις ἐγεννήθη κατὰ τὴν 4 Ἰανουαρίου, τελευταία ἡμέρα τῆς ἀνηβότητος ἔσται οὐχὶ ἡ μετὰ 14 ἔτη 4 Ἰανουαρίου, ἀλλ' ἡ 3 Ἰανουαρίου [2]. Ὥστε οὕτω δυνατὸν νὰ συμβῇ νὰ κερδίζῃ τις μίαν ἢ καὶ δύο ἡμέρας· τεθείσθω λ.χ. ὅτι ἐγεννήθη περὶ τὴν δύσιν τῆς 4 Ἰανουαρίου· ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἀνωτέρω θὰ θεωρηθῇ ἔφηβος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς 3 Ἰανουαρίου προδήλως κερδίζει δύο ἡμέρας. Ὁ λόγος δὲ τοῦ τοιούτου νομικοῦ ὑπολογισμοῦ εἶνε, διότι συνήθως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐνθυμῶνται οἱ ἄνθρωποι καὶ τὴν ὥραν τῆς γεννήσεως των, ἵνα οὕτω γίνηται ὁ ὑπολογισμὸς καθ' ὥρας [3].

Ἐκθέσαντες τὰς καθ' ἡλικίαν διακρίσεις τῶν ἀνθρώπων ὑποδείξωμεν ἤδη καὶ τὰς κυριωτάτας τῶν νομικῶν διακρίσεων, ἃς τὸ δίκαιον ποιεῖται διὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας.

---

[1] Ἡ γεροντικὴ ἐξασθένησις τῆς διανοίας καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν ἐν τῷ δικαίῳ πρβ. ν. 16 K. (8. 53) καὶ Keller Pand. 50 σημ. 4.

[2] N. 5 II. (28. 1).

[3] Glück. B' 219 σημ. 60.

Α' Τὰ *νήπια* δὲν ἀναγνωρίζει τὸ δίκαιον ὡς ἔχοντα βούλησιν, συνεπῶς οὐδεμία αὐτῶν πρᾶξις ἔχει νομικὴν ὑπόστασιν· ἐν ἄλλοις λόγοις τὰ νήπια εἶνε ἀνίκανα πρὸς ἐπιχείρησιν (ἀστικῆς) νομικῆς πράξεως, ἤτοι πράξεως παραγούσης δικαιώματα ἢ ὑποχρεώσεις ὡς πρὸς οἱονδήποτε [1]· ὅθεν τὴν περιουσίαν καὶ τὰς ὑποθέσεις τῶν νηπίων διαχειρίζεται ἕτερον πρόσωπον, ὁ ἐπίτροπος, ὅστις διὰ τοῦτο ἔχει τὴν gestio, ἤτοι τὴν ἄμεσον διαχείρισιν τῆς τοῦ νηπίου περιουσίας. Ἐξαιρετικῶς δὲ μόνον λόγῳ ἐπιεικείας ἐδέχθησαν οἱ ρωμαῖοι, ὅτι τὸ νήπιον δύναται λαμβάνον ἐν χερσὶ ν' ἀποκτήσῃ τὴν νομὴν πράγματος παραδιδομένου αὐτῷ [2]. Ἐνταῦθα ὑποτίθεται παρὰ τῷ νηπίῳ βούλησις τοῦ ἀποκτῆσαι τὴν νομὴν τοῦ παραδιδομένου αὐτῷ πράγματος, ἐνῷ βούλησιν εἴπομεν τὸ νήπιον δὲν ἔχει.

Β' Οἱ *ἄνηβοι*, impuberes, pupilli, ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τοῦ δικαίου ὡς ἔχοντες βούλησιν· ὅθεν εἶνε ἱκανοὶ πρὸς ἐπιχείρησιν νομικῶν πράξεων, ἀλλ' ὑπὸ τὸν περιορισμὸν ὅτι δι' αὐτῶν πρόκειται ὁ ἄνηβος νὰ ἀποκτήσῃ δικαιώματα· λοιπὸν ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον διὰ τῶν πράξεων τούτων ὁ ἄνηβος πρόκηται ν' ἀναλάβῃ ὑποχρεώσεις, αὗται δὲν ἀναγνωρίζονται κατ' αὐτοῦ ὡς ἔγκυροι· οὕτως ἄνηβος ἐγκύρως δύναται νὰ δηλώσῃ ἀποδοχὴν δωρεᾶς· ὁμοίως ἐγκύρως δύναται νὰ δεχθῇ καταβαλλόμενα χρήματα· ἐὰν ὅμως ἄνηβος συνάψῃ ἀγόρασιν ἢ μετάσχῃ ἄλλης δικαιοπραξίας, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν ὑποχρεώσεις καὶ δι' ἑαυτόν, ἡ τοιαύτη δικαιοπραξία ὡς πρὸς μὲν τὸν τρίτον εἶνε ἔγκυρος, ὡς πρὸς δὲ τὸν ἄνηβον εἶνε, ἢ ὀρθότερον δύναται νὰ κηρυχθῇ ἄκυρος [3].

---

[1] Ἐν § 10 Εἰσ. (3. 19) τὰ νήπια ὁμοιοῦνται νομικῶς τοῖς φρενοβλαβέσι. Ν. 209 Π. (50. 16)

[2] Ν. 32 § 2 Π. (41. 2) ν. 3 Κ. (7. 32).

[3] Πρ. Εἰσ. (1. 21) Ν. 28 πρ. Π. (2. 14). Ἡ ἔννοια τοῦ κανόνος τούτου εἶνε ἡ ἑξῆς· ὁ τρίτος μὴ ἄνηβος δὲν δύναται νὰ προσβάλῃ τὴν δικαιοπραξίαν ἀποσυρόμενος οὕτως αὐτῆς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ μετ' αὐτοῦ συναλλαχθεὶς εἶνε ἄνηβος· τοὐναντίον ὁ ἄνηβος δύναται νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἑαυτοῦ ἀνηβότητα πρὸς ματαίωσιν τῆς δικαιοπραξίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὅτι ὁ ἄνηβος δύναται τὰ μὲν δικαιώματα νὰ ζητῇ, τὰς δὲ συναφεῖς ὑποχρεώσεις ν' ἀρνῆται· οἷον τὸ μὲν ἀγορασθὲν νὰ ζητῇ, τὸ δὲ τίμημα νὰ μὴ καταβάλλῃ· διότι τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν καλὴν πίστιν καὶ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς τοῦ νόμου προστασίας, ὅστις εἶνε νὰ μὴ *ζημιῶται* ὁ ἄνηβος, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ *ὠφελῆται* ἐπὶ ζημίᾳ ἄλλων (Kel-

Ἑτέρωθεν ὅμως καὶ οἱ ἄνηβοι ἐνέχονται re, ἤτοι ἐκ γεγονότων, ἅτινα παράγουσιν ἐνοχικὰς ὑποχρεώσεις καὶ ἄνευ τῆς βουλήσεως τοῦ ἐνεχομένου προσώπου [1]· λ. χ. ἐξ αὐτοκλήτου διοικήσεως ὑποθέσεων αὐτῶν ὑπὸ τρίτου τινός.

Ἐὰν ὅμως ὁ ἄνηβος εἶνε ὑπὸ ἐπιτροπείαν, ἐπεχείρησε δὲ νομικὴν πρᾶξιν ἐπιβαρύνουσαν μὲν καὶ ἑαυτόν, ἔχων ὅμως τὴν τοῦ ἐπιτρόπου συναίνεσιν, ἡ τοιαύτη πρᾶξις ἀναγνωρίζεται ἐγκύρως συναφθεῖσα [2]. Ὅθεν καὶ κληρονομίαν ἐγκύρως ἀποδέχεται ἄνηβος [3], καὶ δικαιοπραξίας ἀμφοτεροβαρεῖς ἐγκύρως συνάπτει, ἔχων τὴν τοῦ ἐπιτρόπου αὐθεντίαν.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι οἱ ἄνηβοι εἶνε ἐντελῶς ἀνίκανοι πρὸς δύο τινά, πρὸς σύναψιν γάμου, καὶ πρὸς σύνταξιν διαθήκης [4]. Τὰς νομικὰς ταύτας πράξεις οὐδὲ συναινέσει τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ δύναται ὁ ἄνηβος νὰ ἐπιχειρήτῃ.

Ἐξ ἀθεμίτων δὲ πράξεων οἱ ἄνηβοι ἐνέχονται; Κατὰ τὸν δωδεκάδελτον ὁ ἄνηβος κλέπτων ἐτιμωρεῖτο, εἰ καὶ ἐλαφρότερον τοῦ ἐφήβου· ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς δωδεκαδέλτου ἦν αὐστηρόν. Ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκ τῶν ἀνήβων μόνον οἱ pubertati proximi ἐνήχοντο δι' ἀθεμίτους πράξεις· ἐν ἄλλοις λόγοις ἔδει νὰ ἐξετάζητται, ἂν ὁ δράστης εἶχε συναίσθησιν τῆς ἀθεμίτου ἐνεργείας του καὶ κατὰ πόσον [5]. Ὅ,τι δὲ περὶ ἀθεμίτων πράξεων εἴπομεν, ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν δόλον ἐν ταῖς δικαιοπραξίαις [6].

Γ' Οἱ *ἔφηβοι* [7] δύνανται ἐλευθέρως νὰ ἐπιχειρῶσι νομικὰς πράξεις,

---

ler. Pand. 46). Ὥστε ὅταν ὁ ἄνηβος ἀποκρούσῃ τὰς ἑαυτοῦ ὑποχρεώσεις, δὲν δύναται νὰ καρπῶται τῶν ἀντιστοίχων δικαιωμάτων. Ἢ ὅλην τὴν πρᾶξιν ὀφείλει νὰ δέχηται, ἢ ὅλην ν' ἀποκρούῃ.

[1] Dernb. Pand. A' 121.

[2] N. 9 πρ. Π. (26. 8) ν. 189 Π. (50. 17).

[3] N. 9 Π. (29. 2).

[4] N. 5 Π. (28. 1) § 1 Εἰσ. (2. 12).

[5] Ἴδε Dernb. Pand. A' 121 περὶ τούτων ὡς καὶ περὶ διακρίσεως μεταξὺ ἐγκλημάτων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λαβέωνος εἰσαχθείσης.

[6] Ἴδε Keller. Pand. 46 ἀναγράφοντα καὶ τὸν κανόνα Malitia supplet aetatem.

[7] Ἡ κατάστασις τῆς ἐφηβότητος ὡς διαλεκριμένης ἀπὸ τῆς ἐνηλικότητος δὲν ὑφίσταται κατὰ τὸ ἀρχαῖον ρωμ. δίκαιον, ὅπερ ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν,

καὶ τοιαύτας δι' ὧν εἰς ὑποχρεώσεις ἑαυτοὺς ὑποβάλλουσι. Προσέτι τὸ ρωμ. δίκαιον λαμβάνον ὑπ' ὄψει τὸ ἀσταθὲς τῆς κρίσεως τῶν τοιούτων ἀνηλίκων, τὸ μὲν ὑποχρεοῖ ἐμμέσως αὐτοὺς νὰ ζητῶσι τὸν διορισμὸν κηδεμόνος [1], τὸ δὲ παρέχει αὐτοῖς τὸ δικαίωμα νὰ ζητῶσι τὴν εἰς ἀκέραιον ἀποκατάστασιν restitutionem in integrum, ἤτοι τὴν ἐπαναφορὰν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν, ὅταν ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπ' αὐτῶν νομικὴ πρᾶξις ἀπέβη αὐτοῖς ἐπιβλαβής [2]. Τοῦτο εἶνε μὲν πλεονέκτημα τῶν ἐφήβων, ἀλλ' εἶνε συγχρόνως καὶ μειονέκτημα, διότι ἀποτρέπει τοὺς τρίτους ἀπὸ τοῦ νὰ συναλλάσσωνται ἐλευθέρως μετ' ἐφήβων, ἐκ φόβου μὴ ζητηθῇ κατόπιν ὑπ' αὐτῶν ἡ εἰς ἀκέραιον ἀποκατάστασις καὶ ἡ νομικὴ πρᾶξις ματαιωθῇ πρὸς ζημίαν τῶν τρίτων.

Τὸ ἀνωτέρω λεχθέν, ὅτι οἱ ἔφηβοι δύνανται ἐλευθέρως νὰ συνάπτωσιν οἱασδήποτε δικαιοπραξίας καὶ τοιαύτας δι' ὧν ἀναλαμβάνουσιν ὑποχρεώσεις, ὑφίσταται σπουδαῖον περιορισμὸν τὸν ἑξῆς. Ἐὰν διατελῶσιν ὑπὸ κηδεμόνα δὲν δύνανται νὰ ἀπαλλοτριῶσι περιουσίαν ἑαυτῶν· ὅθεν δὲν δύνανται καὶ διὰ συναπτομένων ὑπ' αὐτῶν συμβάσεων νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς καταβολάς, ἐὰν διὰ τῶν συμβάσεων τούτων μὴ βελτιῶται ἡ οἰκονομικὴ αὐτῶν θέσις [3]. Ὁ περιορισμὸς οὗτος εἰσήχθη ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἔκτοτε λοιπὸν ἡ restitutio in integrum

---

δὲν διέκρινε μεταξὺ τῶν μὴ ὑπερβάντων καὶ τῶν ὑπερβάντων τὸ 25 ἔτος. Μετὰ τὸν δεύτερον ὅμως Καρχηδονικὸν πόλεμον περὶ τὰ μέσα τοῦ ς' αἰῶνος, εἰσήχθη ἡ τοιαύτη διάκρισις. Ἐν πρώτοις ἡ lex Plaetoria ἠπείλει ποινὴν κατὰ παντὸς ἐξαπατήσαντος ἔφηβον ἀνήλικον (μὴ συμπληρώσαντα τὸ 25 ἔτος), ἐπέτρεπε δὲ εἰς τοὺς ἐφήβους ἀνηλίκους νὰ ζητῶσι κηδεμόνα πρὸς διοίκησιν τῆς ἑαυτῶν περιουσίας (Εἰσ. (1. 23) ν. 13 § 2 Π. (26. 5). Μετὰ τὸν νόμον τοῦτον ὁ πραίτωρ εἰσήγαγε τὴν restitutio in integrum (Πανδ. 4. 4). Βραδύτερον ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐμμέσως ἐξηνάγκαζε τοὺς ἀνηλίκους νὰ ζητῶσι κηδεμόνας, οἵτινες νὰ διοικῶσι τὴν περιουσίαν τῶν ἀνηλίκων, χωρίς, ἐννοεῖται, καὶ οὗτοι ν' ἀποβάλλωσί τι τῆς προτέρας αὐτῶν ἱκανότητος πρὸς τὸ διαχειρίζεσθαι καὶ συνάπτειν ἐνοχὰς (ν. 101 Π. (45. 1) καὶ χωρὶς προσέτι νὰ μειωθῇ τὸ πλεονέκτημα τῆς restitutio in integrum. Τέλος δὲ ὁ Διοκλητιανὸς εἰσήγαγε τὸν περιορισμὸν περὶ οὗ λόγος γίνεται κατωτέρω.

[1] N. 1 § 3 Π. (4. 4).

[2] N. 1 Π. (4. 4).

[3] N. 3 K. (2. 21).

δὲν ἦτο χρήσιμος διὰ τοὺς ἐφήβους τοὺς ἔχοντας κηδεμόνας, καθόσον τῶν τοιούτων αἱ ἐπιβλαβεῖς δικαιοπραξίαι, ἦσαν, εἴπομεν, οἴκοθεν ἄκυροι. Τοὐναντίον ἡ restitutió in integrum ἦν εἰσέτι χρήσιμος διὰ τὰς ἐπιβλαβεῖς δικαιοπραξίας τῶν ἄνευ κηδεμόνων ἐφήβων [1]. Σημειωτέον ὅτι πᾶς ἔφηβος, ἀδιακρίτως ἂν ἔχῃ ἢ οὐ κηδεμόνα, εἶνε ἱκανὸς πρὸς γάμον καὶ διαθήκην [2].

Δ' Οἱ *ἐνήλικες* δύνανται ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ νὰ ἐνεργῶσι νομικὰς πράξεις εἴτε πρὸς ὠφέλειαν εἴτε πρὸς ζημίαν ἑαυτῶν. Σημειωτέον ὅτι τὸ ρωμ. δίκαιον εἰσήγαγε καὶ τὴν *συγγνώμην ἡλικίας*, veniam aetatis, εὐεργέτημα δηλ. καθ' ὃ ἠδύνατο νὰ ζητηθῇ καὶ δοθῇ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ ἄδεια τοῦ διαχειρίζεσθαι καὶ ἐνεργεῖν τὸν ἀνήλικον ὡσεὶ ἦν ἐνῆλιξ· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπῃτεῖτο ὁ ζητῶν τὴν veniam aetatis νὰ εἶχε συμπληρώσει τὸ 20 (ἡ γυνὴ τὸ 18) ἔτος τῆς ἡλικίας· προσέτι ἀπῃτεῖτο ὁ ζητῶν νὰ ἀπεδείκνυεν ἐπαρκῶς διὰ μαρτύρων, ὅτι εἶχε κρίσιν ὥριμον καὶ διάθεσιν σώφρονα [3]. Ὁ λαμβάνων δὲ τὴν συγγνώμην πρὸς ἐνήλικα ἐξομοιούμενος διεχειρίζετο ἐλευθέρως τὰ τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας, δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ ἐπικαλεσθῇ καὶ τὴν εἰς ἀκέραιον ἀποκατάστασιν [4]. Ὅμως ὁ τοιοῦτος δὲν ἠδύνατο ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς ἀρχῆς νὰ ἐκποιήσῃ [5] ἢ ὑποθηκεύσῃ [6] τὴν ἀκίνητον αὐτοῦ περιουσίαν· ὅθεν ἐν τούτῳ ἐξομοιοῦται πρὸς ἔφηβον ἀνήλικον. Προσέτι ἐὰν κατελείπετό τι αὐτῷ, ὅταν γείνῃ ἐνῆλιξ ἢ τελείας ἡλικίας, ἡ venia aetatis οὐδόλως ἐβοήθη αὐτόν, ἀλλ' ἀνεμένετο ἡ τακτικὴ ἀπόκτησις τῆς ἐνηλικότητος [7].

Ε' *Γέροντες*. Τὸ ρωμ. δίκαιον θεωροῦν ὅτι ὁ ὑπερβὰς τὸ 60 ἔτος τῆς ἡλικίας εἶνε ἀνίκανος πρὸς τεκνοποιΐαν, μόνον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ πέραν ἐπιτρέπει τὴν υἱοποίησιν [8]. Προσέτι τὸ ρωμ. δίκαιον

---

[1] [2] Dernb. Pand. A' 123.

[3] N. 2 K. (2. 44).

[4] N. 1 K. (2. 44). Ἡ ἀδυναμία αὕτη εἶνε μὲν μειονέκτημα ἀλλ' εἶνε συγχρόνως καὶ σπουδαῖον πλεονέκτημα, καθὰ εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω σελ. 172.

[5] N. 2 § 1 K. (2. 44).

[6] N. 3 K. (2. 44),

[7] N. 4 K. (2. 44).

[8] N. 15 § 2 Π. (1. 7).

ἀπαλλάσσει τοῦ βάρους τῆς ἐπιτροπείας ἢ κηδεμονίας τοὺς ὑπὲρ τὰ 70 γεγονότας[1].

§ 3. Εἴδη τῆς Status civilis[2].

α') *Status libertatis—ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι.*

Καὶ οἱ ρωμαῖοι, ὡς πάντες οἱ ἀρχαῖοι λαοί, ἐνεκολπώθησαν τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, εἰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοὐλάχιστον ἀνεγνωρίζετο καὶ ἀνωμολογεῖτο, ὅτι ἡ δουλεία εἶνε θεσμὸς contra naturam, ἀντικείμενος τῇ φύσει, ἥτις πάντα ἄνθρωπον γεννώμενον φέρει ἐλεύθερον ἐν τῷ κόσμῳ, jure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebuntur[3]. Ὅμως παρὰ τὴν θεωρητικὴν ταύτην ἀναγνώρισιν, καὶ οἱ ρωμαῖοι ἀκολουθοῦντες τὴν γενικῶς παρὰ τοῖς λαοῖς κρατήσασαν συνήθειαν, καθιέρωσαν ἔκπαλαι τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας καὶ ἐνέμειναν μέχρις ἐσχάτων ἐν αὐτῷ[4]. Ὁρίζεται δὲ ἐν ταῖς Ἐπιγῆσεσιν ἡ δουλεία ὡς ἑξῆς: servitus est constitutio juris gentium qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur[5], ἤτοι δουλεία εἶνε θεσμὸς ἀπάντων παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καθ' ὃν τις ἐναντίον τῆς φυσικῆς ἐνοΰσης αὐτῷ ἐλευθερίας, ὑποβάλλεται εἰς κυριότητα ἄλλου. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου συνάγεται καὶ ὁ ἀντίθετος, περὶ τοῦ ἐλευθέρου· εἶνε δηλ. ἐλεύθερος, liber, ὁ μὴ ὑποκείμενος εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου. Ὅμως ἐν τῷ ἐρμηνευομένῳ τίτλῳ δίδεται ἕτερος ὁρισμός, καθ' ὃν ἐλευθερία εἶνε ἡ φυσικὴ εὐχέρεια τοῦ ποιεῖν, ὅπερ τις βούλεται, ἐὰν μὴ διὰ βίας ἢ δικαίου κωλύηται[6]. Προφανῶς ὅμως ὁ τελευταῖος οὗτος ὁρισμὸς δὲν εἶνε ἀκριβής,

---

[1] § 13 Εἰσ. (1. 25) κ. 2 πρ. Π. (27. 1).

[2] Ἐν τῷ παρόντι τίτλῳ ὑπελήφθημεν μόνων περὶ τῶν δύο εἰδῶν τῆς status civilis, δηλ. περὶ τοῦ πρώτου εἴδους, τῆς status familiae, γενήσεται ὁ προσήκων λόγος ἐν τῷ ἀκολούθῳ τίτλῳ Ϛ' (De his, qui κλπ.).

[3] § 2 Εἰσ. (1. 2) κ. 4 Π. (1. 5).

[4] Ἀρχὴ γενικὴ ἐκράτει παρὰ τοῖς παλαιοτέροις λαοῖς, ὅτι πᾶν τὸ παρὰ τῶν ἐχθρῶν λαμβανόμενον ἐθεωρεῖτο τῆς ἀπολύτου ἰδιοκτησίας τοῦ λαμβάνοντος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπὶ τῶν συλλαμβανομένων ἐχθρῶν ἀπόλυτος κυριότης, ἐξ ἧς καὶ ἡ δουλεία ἐπήγασεν. Accarias. Précis A" 59.

[5] § 2 Εἰσ. (1. 3).

[6] Ν. 4 πρ. Π. (1. 5).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΒΕΖΑΝΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

δηλοῖ δὲ ἄλλο παρ' ὅ,τι ἴσως διενοεῖτο ὁ νομοθέτης. Κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ἐλεύθερος εἶνε ὁ μὴ ἐμποδιζόμενος ὑπὸ βίας ἢ νόμου νὰ πράξῃ ὅ,τι θέλει. Τοῦτο ὅμως εἶνε μᾶλλον ὁρισμὸς τῆς ἐλευθέρου ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὸ νομικήν [1].

Ἐπίσης ἀνακριβὴς εἶνε καὶ ἡ ἐν τῷ κειμένῳ δοθεῖσα τῷ ὀνόματι servus ἐτυμολογία [2]. Ἐπειδὴ δηλ. οἱ ἀρχηγοὶ συνείθιζον νὰ διατηρῶσι, servare, τοὺς αἰχμαλώτους, ἵνα κατόπιν πωλῶσιν αὐτούς, ἐντεῦθεν ἡ ὀνομασία servus. Ἡ τοιαύτη παραγωγὴ μᾶλλον ὁμοιάζει πρὸς λογοπαίγνιον ἢ πρὸς ἀληθῆ ἐτυμολογίαν.

Καὶ οἱ μὲν ἐλεύθεροι ὑποδιαιροῦνται εἰς *ἐκ γενετῆς* τοιούτους, ingenui εὐγενεῖς—ἤτοι γεννηθέντας ἐκ μητρὸς ἐλευθέρας, καὶ εἰς *βραδύτερον προαχθέντας* εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων **libertini**, ἀπελεύθεροι [3]. Ἵνα τις ᾖ ingenuus, εὐγενής, ἤρκει ἡ τεκοῦσα αὐτὸν νὰ ἦν ἐλευθέρα κατὰ τὸν χρόνον τοῦ τοκετοῦ· μάλιστα ἐπιεικῶς ἐγένετο βραδύτερον ἀποδεκτόν, ὅτι καὶ ἡ δούλη οὖσα κατὰ τὸν τοκετὸν ἔτικτεν ἐλεύθερον, ἂν καὶ μόνον στιγμὴν μίαν διαρκούσης τῆς ἐγκυμοσύνης εἶχε διατελέσει ἐλευθέρα [4]. Ἐννοεῖται ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ τοῦ πατρὸς κατάστασις δὲν ἐξητάζετο.

Ἡ προρρηθεῖσα διάκρισις εἶχεν ὡς εἰκὸς ἐπίδρασιν ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ. Οὕτω ἐνῶ οἱ libertini cives Romani ἀπήλαυον τοῦ τε **commercium** καὶ τοῦ **connubium**, ὅμως ἐλαττονέκτουν τῶν ingenui cives Romani ἐν τῷ δευτέρῳ, καθότι ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν συζύγων ὑπέκειντο εἴς τινας περιορισμούς [5]. Ἐπίσης οἱ libertini latini (Latini juniani) εἶχον μὲν τὸ **commercium**, ἀλλὰ τὰ σπουδαιότατα πλεονεκτήματα τῆς τοιαύτης ἰκανότητος τοῦ συναλλάττεσθαι

---

[1] Πρβ. καὶ **Accarias Précis. Α΄ 85.**

[2] **Ν. 4 § 2 Π. (1. 5).**

[3] «Τῶν δὲ ἐλευθέρων ἀνθρώπων τινὲς μὲν εἶνε ἐκ γενετῆς ἐλεύθεροι, τινὲς δ' ἀπελεύθεροι». **Ν. 5 πρ. Π. (1. 5).**

[4] «Ἀρκεῖ εἰς τὸν κυοφορούμενον νὰ εἶνε μητέρα ἐλευθέραν ἔστω καὶ κατὰ τὸν μεταξὺ [συλλήψεως καὶ τοκετοῦ] χρόνον». **Ν. 5 § 3 (1. 5).**

[5] Ἐπὶ καὶ περὶ τῶν περιορισμῶν τούτων, καθὼς παρατηρεῖ ὁ **Savigny (Β΄ 37)**, δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίας. Ἐν τούτοις ἡ **Lex Julia** ἀπηγόρευσε τὸν γάμον ἀπελευθέρου ἢ ἀπελευθέρας μετὰ συγκλητικοῦ ἢ ἀπογόνου συγκλητικοῦ. **Ν. 44 πρ. Π. (23. 2).**

ἀφῃροῦντο ἀπ' αὐτῆς δι' εἰδικῶν ὁρισμῶν τοῦ δικαίου [1]. Ὡσαύτως οἱ libertini peregrini (dediticii) εἶχον μὲν τὴν κατὰ τὸ jus gentium ἱκανότητα, ὅμως ἔν τισι καὶ ἰδίως ἐν τῇ κληρονομικῇ ἱκανότητι, ἐτάσσοντο εἰς χείρονα θέσιν τῶν ἐκ γενετῆς peregrini [2].

Οἱ δὲ δοῦλοι πάντες ἦσαν μιᾶς καταστάσεως καὶ κατηγορίας [3]. Τῳόντι τὸ ρωμ. δίκαιον ἐχαρακτήριζε πάντα δοῦλον δι' ὁμοίας ἀποστερήσεως δικαιωμάτων, ἀδιακρίτως τῆς προελεύσεως αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ λόγου δι' ὃν κατετάχθη ἐν τοῖς δούλοις. Ὑπῆρχον τῳόντι διάφοροι γενεσιουργοὶ λόγοι δουλείας, οἷον ἡ ἐκ δούλης μητρὸς γέννησις, ἡ αἰχμαλωσία, ἡ διάπραξις ὡρισμένων ἐγκλημάτων, περὶ ὧν ἐπανελευσόμεθα κατωτέρω [4]. Ἀλλ' ὅταν ἔκ τινος λόγου ἐτάσσετό τις ἐν τοῖς δούλοις, τὸ δίκαιον μετεχειρίζετο αὐτὸν ὡς καὶ πάντα ἄλλον δοῦλον.

Τίς δὲ εἶνε ἡ θέσις τοῦ δούλου ἐν τῷ δικαίῳ ἡ διακρίνουσα αὐτὸν τοῦ ἐλευθέρου;

Ὁ δοῦλος δὲν εἶνε *πρόσωπον* [5] [6], εἶνε *πρᾶγμα*· ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ τοῦ ρωμ. δικαίου, ᾗ συμφώνως ἐρρυθμίσθησαν αἱ πρὸς τοὺς δούλους σχέ-

---

[1] Savigny B' 37.

[2] Latinus Junianus item is qui dediticiorum numero est testamentum facere non potest. Latinus quidem quomiam nominatim lege Junia prohibitus est, is autem qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi civis Romanus testati potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae civitatis civis est, ut secundum leges civitatis suae testetur. Ulp. fr. XX. 14 ἴδε καὶ XXII. 3. Gaj. III. 55—76.

[3] «Καὶ τῶν μὲν δούλων μία ὑπάρχει κατάστασις» N. 5 πρ. Π. (1. 5)

[4] «Οἱ δοῦλοι δὲ περιέρχονται εἰς τὴν ἡμετέραν δεσποτείαν εἴτε κατὰ τὸ ἀστικὸν δίκαιον, εἴτε κατὰ τὸ ἐθνικόν· κατὰ τὸ ἀστικὸν μὲν δίκαιον, ἐάν τις μεγαλείτερος τῶν εἴκοσιν ἐτῶν ἐδέχθη νὰ πωληθῇ μὲ σκοπὸν συμμετοχῆς εἰς τὸ τίμημα· κατ' ἐθνικὸν δὲ δίκαιον εἶνε δοῦλοι ἡμέτεροι, ὅσοι ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν συλλαμβάνονται, ἢ ἐκεῖνοι, οὓς αἱ δοῦλαι ἡμῶν τίκτουσιν.» N. 5 § 1 Π. (1. 5).

[5] «Ὅσον εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἀποβλέπει, οἱ δοῦλοι θεωροῦνται ἀντὶ μὴ ὄντων»· ν. 32 Π. (50. 17). «Τὴν δουλείαν παραβάλλομεν σχεδὸν πρὸς τὸν θάνατον ν. 209 Π. (50. 17).

[6] Πολλαχοῦ ὅμως τῶν Πανδεκτῶν οἱ δοῦλοι χαρακτηρίζονται ὡς personae· λ. χ. ν. 215 Π. (50. 16) ν. 22 Π. (50. 17). Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν ἔχει τὴν νομικὴν ἔννοιαν τοῦ *προσώπου*, ἀλλὰ τὴν φυσικὴν τοῦ *ἀνθρώπου*.

σεις· ὅθεν ὁ δοῦλος δὲν ἔχει οὐδὲ δύναται νὰ ἔχῃ δικαιώματα οὔτε κατὰ τὸ jus civile, οὔτε κατὰ τὸ jus praetorium [1]. Ἐὰν δὲ ἐκ συναλλαγῶν, ἃς ὁ δοῦλος ἐπεχείρησε, προεπορίσθησαν τοιαῦτα δικαιώματα, ὁ κύριος τοῦ δούλου, οὐχὶ δὲ ὁ δοῦλος εἶνε ὁ τῶν δικαιωμάτων τούτων κτήτωρ. Ὁ δοῦλος δὲν δύναται νὰ ἐγείρῃ ἀγωγήν, οὐδὲ νὰ ἐναχθῇ ὡς τοιοῦτος. Ὁ δοῦλος δὲν ἔχει τὴν testamenti factio, ἤτοι τὸ δικαίωμα τοῦ γράφειν διαθήκην ἢ γράφεσθαι ἐν τοιαύτῃ. Καὶ αὐτῆς δὲ τῆς φυσικῆς ὑπάρξεώς του ὁ δοῦλος δὲν εἶνε ἐξουσιαστής, κατὰ τὸ ἀρχαῖον αὐστηρὸν δίκαιον. Τωόντι ὁ κύριος τοῦ δούλου ἠδύνατο νὰ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν τὴν ζωὴν τοῦ δούλου, ὡς ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ διαθέτῃ τὴν ζωὴν τῶν κτηνῶν του [2].

Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ ρωμ. δίκαιον ἀνέκαθεν δὲν ἠρνήθη τῷ δούλῳ τὴν ἰδιότητα τοῦ *ἀνθρώπου*· [3] συνεπῶς δὲν ἠρνήθη αὐτῷ καὶ τὰ δικαιώματα, ἅτινα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ὡς *ἀνθρώπου* ἀναγνωρίσεως τοῦ δούλου. Οὕτω τὸ ρωμ. δίκαιον ἀνεγνώριζε τοὺς μεταξὺ δούλων γάμους, ἐθεώρει δὲ καὶ ἐπὶ δούλων τὴν συγγένειαν καὶ ἀγχιστείαν ὡς κωλύματα γάμου [4]. Ἐν ἐλλείψει ἄλλων ἀποδείξεως μέσων, ἐλαμβά-

---

1 Ν. 20 § 7 II. (28. 1). Ὁ Savigny Β΄ § 63 φρονεῖ, ὅτι οὐδὲ κατὰ τὸ jus gentium εἶχεν ὁ δοῦλος δικαιώματα. Τὰς δὲ φυσικὰς ἐνοχάς, αἵτινες διὰ τοὺς δούλους ἴσχυον, ἐξηγεῖ ὡς ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνος ἐξ ἀνάγκης ἀποδεκτὰς γενομένας. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, αἱ τοιαῦται ἐξαιρέσεις μαρτυροῦνται καὶ ἀναγνωρίζονται ἐν τῷ ρωμ. δικαίῳ τοσοῦτον εὐρέως καὶ ῥητῶς, ὥστε τὸ πολὺ ἐπιτρέπεται νὰ ἐρευνήσῃ τις, ἂν αὗται ἀνεγνωρίσθησαν καὶ καθιερώθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης τοῦ ρωμ. δικαίου ἐμφανίσεως ἢ βραδύτερον σὺν τῇ αὐξήσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δούλων καὶ τῇ ἐπιβαλλομένῃ κοινωνικῇ ἀνάγκῃ εἰσήγοντο καὶ ἀνεγνωρίζοντο.

2 Ὅμως πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ ρωμαῖοι μετεχειρίζοντο ἐπιεικῶς τοὺς ἑαυτῶν δούλους, τὸ μὲν διότι ἦσαν αὐτοῖς χρήσιμοι, τὸ δὲ διότι οἱ πλεῖστοι τῶν δούλων τότε ἦσαν ἰθαγενεῖς ρωμαῖοι ἐν τῷ οἴκῳ γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες, ἢ ἐκ πλησιοχώρων λαῶν ληφθέντες. Βραδύτερον ὅμως ὅτε πλήθη δούλων πανταχόθεν γῆς κατέκλυσαν τὴν Ρώμην, ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τοὺς κυρίους ὑπῆρξεν ὄντως ἀλλοία, ψυχρὰ καὶ σχεδὸν ἐχθρική. Acc. Précis Λ΄ 96. Τότε ἐγένετο πράγματι ἐφαρμογὴ τῆς σκληρᾶς περὶ δούλων ἀρχῆς τοῦ jus civile, ἥτις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀντίδρασιν πρὸς ἀπόδοσιν τοῖς δούλοις ποιᾶς τινος ἀνθρωπίνης ἀσφαλείας.

3. ν. 32 II. (50. 17).

4. ν. 14 § 2. 3 II. (23. 2).

νετο ὑπ' ὄψει καὶ ἡ μαρτυρία δούλου[1], μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ ὅρκου ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς μαρτυρήσοντας δούλους ἡ ἐμβάσανος ἀνάκρισις[2]. Ἐὰν συνῆπτον δικαιοπραξίας πρὸς τρίτους, δὲν ἠδύνατο μὲν ἐντεῦθεν νὰ παραχθῇ κατ' αὐτῶν ἢ ὑπὲρ αὐτῶν ἀγωγή, ἐγεννᾶτο ὅμως καὶ ὑφίστατο obligatio naturalis, ἐνοχὴ φυσική[3]. Συνέπεια τούτου ἦν ὅτι ἡ ἐγγύησις τρίτου διὰ τοιαύτην φυσικὴν ἐνοχὴν δούλου ἦν ἰσχυρά· προσέτι ἡ ἐκπλήρωσις φυσικῆς ἐνοχῆς ὑπὸ τοῦ δούλου, ἐλευθέρου γενομένου, ἐθεωρεῖτο καλῶς καὶ νομίμως ἐκπληρωθεῖσα, ὅθεν μὴ ὑποκειμένη εἰς ἀνάκλησιν[4]. Ἐὰν δὲ δοῦλος διέπραττεν ἀδικοπραξίαν, εἰ μὲν κατὰ τοῦ κυρίου, οὐδεμία παρήγετο ἐνοχή, εἰ δὲ κατὰ τρίτου, παρήγετο φυσικὴ ἐνοχή, ἥτις μετὰ τὴν χειραφεσίαν τοῦ δούλου ἠδύνατο καὶ ἀγωγὴν κατ' αὐτοῦ νὰ παραγάγῃ[5].

Προσέτι ὁ ἐπίτηδες καὶ ἀναιτίως φονεύων ἀλλότριον δοῦλον, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνθρωποκτόνος καὶ ἐτιμωρεῖτο ὡς τοιοῦτος[6]· ὁ δὲ ἐξ ἀμελείας ἀσυγγνώστου ἢ ἄνευ αἰτίας φονεύων ἀλλότριον δοῦλον ἐτιμωρεῖτο ἐπίσης κατὰ τὸν Ἀκουίλιον νόμον.[7] Ἐπίσης ἐτιμωρεῖτο καὶ ὁ ὑβρίζων ἀλλότριον δοῦλον[8].

Βραδύτερον μάλιστα τὸ ρωμ. δίκαιον ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀφ' ἑτέρου[9] ἀνύψωσε τὴν θέσιν τοῦ δούλου, ἀναγνωρίσαν αὐτῷ πλὴν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί τινα ψυχία προσωπικότητος· οὕτως ἡ Lex Petronia, ἐκδοθεῖσα τῇ προτάσει δημάρχου τινος Petronius, περὶ τὸ ἔτος 765 ἀ. κτ. Χ. (12 μ. Χ.) ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς κυρίους νὰ ἐκθέτωσι τοὺς ἑαυτῶν δούλους εἰς θηριομαχίας ἄνευ λόγου ἀποχρῶντος ἐγκριθέντος ὑπὸ τοῦ

---

1. ν. 7 Π. (22. 5).
2. ν. 9 Π. (48. 18).
3. ν. 7 § 18 Π. (2. 14).
4. ν. 13 Π. (12. 6) ν. 19 § 4 Π. (39. 5).
5. ν. 14 Π. (44. 7) ν. 1 § 18 Π. (16 3). Σημειωτέον ὅτι ἐξ ἀδικοπραξιῶν τοῦ δούλου παρήγετο ἀγώγιμος ἐνοχὴ τοῦ κυρίου, ἀλλ' οὗτος ἀπηλλάσσετο πάσης περαιτέρω ἐνοχῆς ἐκδίδων τὸν δοῦλον.
6. ν. 1 § 2 Π. (48. 8).
7. ν. 2 πρ. Π. (9. 2).
8. ν. 15 § 35 Π. (47. 10) § 7 Εἰσ. (4. 4).
9. Ἴδε σημ. 1 σελ. 177.

ἄρχοντος.[1] Βραδύτερον ὁ Κλαύδιος ὥρισεν, ὅτι ὁ κύριος ὁ ἐγκαταλείπων δοῦλον ob. gravem infirmitatem καθίστα αὐτὸν ἐλεύθερον (λατῖνον Ἰουνιανὸν)[2], ὁ δὲ φονεύων αὐτὸν ἐτιμωρεῖτο ὡς φονεύς. Ὁ δὲ Ἀδριανὸς ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς κυρίους νὰ φονεύωσι τοὺς ἑαυτῶν δούλους ἄνευ αἰτίας ἐγκρινομένης ὑπὸ ἄρχοντος. Τέλος ὁ Ἀντώνιος Πῖος συνεπλήρωσε τὰς διατάξεις τοῦ Κλαυδίου καὶ Ἀδριανοῦ, θεσπίσας ὅτι ὁ φονεύσας ἀναιτίως δοῦλον ἑαυτοῦ εἶνε τιμωρητέος, ὡς ἐὰν ἐφόνευσεν ἀλλότριον δοῦλον, ἤτοι ἄνθρωπον ἐλεύθερον. Ὁ αὐτὸς προσέτι ὥρισεν, ὅτι ὁ σκληρῶς μεταχειριζόμενος τοὺς δούλους αὐτοῦ κύριος, δέον νὰ ἐξαναγκάζηται νὰ πωλῇ αὐτοὺς εἰς ἄλλον.

Διὰ τῶν ἐκτεθέντων κατανοεῖται ἡ θέσις τοῦ δούλου ἐν τῷ δικαίῳ, καὶ ἡ ἄπειρος διαφορὰ ἀπὸ τῆς τοῦ ἐλευθέρου. Τὸ δίκαιον κυρίως ὑπάρχει διὰ τὸν ἐλεύθερον, οὗτος δὲ μόνος ἀποτελεῖ προσωπικότητα ἐν αὐτῷ. Ὁ δοῦλος ἀναγνωρίζεται μὲν ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν τῷ δικαίῳ δὲν δρᾷ ὡς πρόσωπον. Ἐπὶ τοῦ δούλου ἔχει ὁ κύριος δικαιώματα, ἐνῷ αὐτὸς ὁ δοῦλος δι' ἑαυτὸν οὐδὲν ἔχει δικαίωμα, πλὴν ἐὰν καὶ καθ' ὅσον καὶ ἐφ' ὅσον ὁ κύριος ἐπιτρέψῃ αὐτῷ νὰ ἔχῃ τοιαῦτα περιουσίας δικαιώματα, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀλλαχοῦ, πραγματευόμενοι *περὶ χρηματων*.

Εἰ καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι ἡ τῶν δούλων κατάστασις εἶνε μία καὶ ὁμοιόμορφος, ὅμως δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν τὴν εὐνοϊκὴν ἐξαίρεσιν, ἣν τὸ ρωμ. δίκαιον ἀνεγνώρισε διὰ τοὺς *δημοσίους* δούλους servi publici, ἤτοι τοὺς δούλους, οἵτινες δὲν ἀνῆκον εἰς ὡρισμένον ἰδιώτην, ἀλλ' εἰς τὴν ρωμαϊκὴν *πολιτείαν*, καὶ ταύτην ὑπηρέτουν, καὶ ὑπὲρ ταύτης ἔζων καὶ εἰργάζοντο. Οἱ τοιοῦτοι δοῦλοι προνομιακῶς ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσι καὶ ἔχωσιν ἰδίαν περιουσίαν, ἠδύναντο δὲ νὰ διαθέσωσι καὶ διὰ τελευταίας βουλήσεως μέχρι τοῦ ἡμίσεως τῆς περιουσίας των[3].

Ἐνταῦθα προσέτι ὀφείλομεν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τοὺς servi sine domino· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν οἱ servi derelicti, οἱ ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν ἐγκαταλειφθέντες· οἱ servi poenae, οἱ εἰς ποινὴν κεφαλικὴν

1. ν. 11 § 1. 2 II. (48. 8) (2). ν. 1 § 2 ν. 2 II. (1. 6).
2. ν. 2 II. (40. 8).
3. Ulp. fragm XX. 16. ὁ Savigny (Β'. 33 σημ. ζ) διαβλέπει ἐνταῦθα *ἀνωμαλίαν* τοῦ δικαίου ἐξ εὐνοίας πρὸς τοὺς δημοσίους δούλους.

καταδεδικασμένοι· οἱ servi hereditarii, οἱ ἀνήκοντες εἰς κληρονομίαν, ἣν οὐδεὶς δύναται ἢ θέλῃ νὰ ἀποδεχθῇ. Πάντες οὗτοι δὲν δύνανται ν' ἀποκτῶσιν οὔτε δι' ἑαυτούς, ἀφ' οὗ εἶνε δοῦλοι, οὔτε δι' ἕτερον κύριον, ἀφοῦ τοιοῦτον δὲν ἔχουσιν.

Ἑτέρωθεν εἰ καὶ κατ' ἀρχὴν πάντες οἱ δοῦλοι ἦσαν ἀπέναντι τῶν κυρίων ἐν τῇ αὐτῇ νομικῇ σχέσει, ἐν τῇ πρακτικῇ ὅμως ὑφίσταντο διαφοραὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σπουδαῖαι· οὕτως ὑπῆρχον δοῦλοι ἀσχολούμενοι ἐν τοῖς ἀγροτικοῖς κτήμασιν, ἕτεροι δὲ ἐν τοῖς ἀστικοῖς, καὶ δὴ ἐντὸς τῆς τοῦ κυρίου οἰκίας, ἐξ ὧν ἄλλοι μὲν ἠσχολοῦντο εἰς βαναυσωτέρας ὑπηρεσίας, ὡς μάγειροι κλπ. ἄλλοι δὲ εἰς ὑψηλοτέρας, ὡς παιδαγωγοί, διδάσκαλοι κ.λ.π. Οὕτω λοιπὸν αὐτὰ τὰ πράγματα ἐπέβαλλον διακρίσεις μεταξὺ τῶν δούλων· διότι ἄλλη ἦν ἡ πρὸς τὸν κύριον σχέσις τοῦ ἐν ἀγροῖς μακρὰν δουλεύοντος ἀξέστου δούλου, καὶ ἄλλη ἡ τοῦ παιδαγωγοῦ τῶν τέκνων, τοῦ ἰατροῦ, τοῦ ταμίου, ἢ τοῦ προϊσταμένου τῶν ὑποθέσεων τοῦ κυρίου[1].

Πρὶν ἢ περατώσωμεν τὰ περὶ δούλων, ἀνάγκη ἤδη νἀναπτύξωμεν τὸ ἀνωτέρω λεχθὲν περὶ τῶν τριῶν λόγων, τῶν γενεσιουργῶν τῆς δουλείας. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐκ δούλης γεννήσεως, οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν. Περὶ δὲ τῆς αἰχμαλωσίας, παρατηροῦμεν ὅτι κατ' ἔθος ἀρχαῖον καὶ κοινὸν παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς οἱ ὑπὸ ἐχθρῶν ἐν κεκηρυγμένῳ πολέμῳ συλλαμβανόμενοι ἐθεωροῦντο δοῦλοι.[2] Ὅθεν καὶ οἱ Ρωμαῖοι, οὓς ἐχθροὶ ἐν πολέμῳ διατελοῦντες συνελάμβανον, ἐθεωροῦντο ἐπίσης δοῦλοι[3] καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ρωμ. δίκαιον, ἕως οὗ τυχὸν ἤθελον ἀναχτήσει τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν, ὅτε ἀπελάμβανον τοῦ jus postliminium. Περὶ δὲ τῆς συνεπείᾳ διαπράξεως ὡρισμένων ἐγκλημάτων παραγομένης δουλείας παρατηροῦμεν, ὅτι τοιαῦτα ἐγκλήματα ἦσαν, α') ἐάν τις ἐδέχετο νὰ πωληθῇ ὑπ' ἄλλου ὡς δοῦλος, ἐν γνώσει καὶ συνεννοήσει, ὅπως μετὰ

---

1. Accarias Précis A 100.

2. Ὅμως ἐπὶ λαῶν, πρὸς οὓς ἡ Ρώμη οὔτε διὰ φιλίας οὔτε διὰ συνθήκης, οὔτε διὰ ξενίας συνεδέετο, εἰ καὶ δὲν εἶνε οὗτοι ἐχθροὶ τῆς Ρώμης, οὐδὲ ἐν κεκηρυγμένῳ πολέμῳ, μολαταῦτα τὰ πράγματα ἢ οἱ ἄνθρωποι οἱ ὑπὸ Ρωμαίων συλλαμβανόμενοι ἢ καὶ ταὐτάπαλιν, ὑπέκειντο εἰς τὴν κυριότητα τῶν συλλαβόντων. ν. 5 § 2 Π. (49. 5) οὕτω λοιπὸν καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης ἦσαν δυναταὶ αἱ αἰχμαλωσίαι καὶ ὑποδουλώσεις. Acc. Précis B. 87.

3. Accar Précis B. 85. 87.

τούτου μερισθῇ τὸ τίμημα, ad participandum pretium, ἐπωλήθη δὲ πράγματι, κατεβλήθη τὸ τίμημα, καὶ ἐγένετο ἡ διανομή[1], β′) ἐὰν ἐλευθέρα γυνὴ μὴ ἀπεμακρύνετο τῆς ἀθεμίτου μετὰ δούλου σχέσεως, contubernium, εἰ καὶ τρὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ κυρίου τοῦ δούλου προὐτράπη[2], γ′) ἐὰν ἀπελεύθερος ἐφέρετο ἀχαρίστως πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πάτρωνα[3], δ′) ἐάν τις κατεδικάζετο εἰς κεφαλικὴν ποινήν, ad metallum, ad bestias, ὅτε πρὶν ὑποστῇ ταύτην ἐκηρύσσετο δοῦλος, servi poenae[4].

β′) *Status civilatis—Ρωμαῖοι καὶ ἀλλοδαποί.*

Οἱ ἐλεύθεροι διακρίνονται κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, εἰς cives Romanos, ἢ ἁπλῶς cives, καὶ εἰς peregrinos, δηλ. εἰς Ρωμαίους πολίτας καὶ εἰς ἀλλοδαπούς. Cives εἶνε οἱ ἀπολαύοντες τῶν δικαιωμάτων καὶ πλεονεκτημάτων τοῦ jus Quiritium ἢ τῆς civitas Romana, peregrini δὲ πάντες οἱ λοιποὶ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, οἵτινες συνεπῶς ἀποκλείονται μὲν τοῦ jus Romanorum, ἀλλά, ἐννοεῖται, ἐλευθέρως ἀπολαύουσι τοῦ δικαίου τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πολιτείας, jus gentium. Τὰ δὲ προμνησθέντα πλεονεκτήματα ὑπὸ ἔποψιν ἀστικοῦ δικαίου, περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται[5], συνοψίζονται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τὸ jus connubii καὶ εἰς τὸ jus commercii. Ἐν τῷ πρώτῳ περιελαμβάνετο ἡ ἱκανότης τοῦ συνάπτειν γάμον κατὰ τὰς τοῦ ρωμ. δικαίου διατυπώσεις, καὶ μεθ'

---

1. ν. 5 § 1 Π. (1. 5) ν. 14. 15. 16 πρ. Π. (40. 12).

2. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ γυνὴ καθίστατο δούλη τοῦ κυρίου τοῦ δούλου, μεθ' οὗ ἤσκει τὸ contubernium· σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ὑποδούλωσις τῆς γυναικός, ἣν τὸ Κλαυδιανὸν συγκλητικὸν δόγμα εἰσήγαγε, κατηργήθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. § 1 Εἰσ. (3. 12) ν. Κ. (7. 24).

3. ν. 6 § 1 Π. (25. 3) § 1 Εἰσ. (1. 16).

4. § 3 Εἰσ. (1. 12) ν. 1 § 9 ν. 2 Π. (37. 4). Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ταύτην τὴν ὑποδούλωσιν κατήργησε διὰ τῆς Νεαρ. 22 (κεφ. η′).

5. Ἐν τῷ δημοσίῳ δικαίῳ οἱ μὴ cives Romani. δὲν ἀπήλαυον τῶν τοῦ δημοσίου δικαίου πλεονεκτημάτων, ὧν κύρια ἦσαν, τὸ jus suffragium καὶ τὸ jus honorum, ἤτοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι. Ἡ στέρησις δὲ αὕτη ἦν κατὰ πολὺ αἰσθητοτέρα τῆς τοῦ jus civile, ἐντεῦθεν δὲ καὶ οἱ αἱματηροὶ πόλεμοι τῶν λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν πόλεων κατὰ τῆς Ρώμης, ζηλοτύπως ἐχομένης ὑπὲρ ἑαυτῆς τῶν δύο τούτων πλεονεκτημάτων. Savigny B. 46.

ὅλων τῶν κατὰ τὸ δίκαιον τοῦτο συνεπειῶν ὡς πρὸς τὴν πατρικὴν ἢ ἀνδρικὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν συγγένειαν. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περιελαμβάνετο ἡ ἱκανότης τοῦ συναλλάττεσθαι κατὰ τὸ ρωμ. δίκαιον καὶ ἀποκτᾶν κατ' αὐτὸ παντοῖα δικαιώματα, πρὸς δὲ καὶ ἡ ἱκανότης τοῦ ἐνάγειν καὶ ἐνάγεσθαι κατὰ τὸ jus civile. Ἐνταῦθα προσέτι ἀνήγετο καὶ ἡ testamentifactio[1].

Καὶ ἀρχικῶς μὲν ἡ civitas παρείχετο μετὰ μεγάλης φειδωλίας. Οὕτω civis ἦν α') ὁ ἐκ γονέων ἐλευθέρων καὶ γνησίων Ρωμαίων, cives, γεννηθείς· β') ὁ τεχθεὶς ὑπὸ peregrina, ἥτις ὅμως κατὰ τὸν χρόνον, καθ'ὃν ἐγένετο ἡ σύλληψις, καὶ Ρωμαία ἦν καὶ ἐν justis nuptiis διετέλει· γ') ὁ τεχθεὶς ὑπὸ γυναικός, ἥτις ἦν μὲν κατὰ τὴν σύλληψιν peregrina, ἀλλ' ἥτις κατόπιν ἐγένετο καὶ μέχρι τοῦ τοκετοῦ ἦν Ρωμαία. Τοὐναντίον δὲ ὁ γεννηθεὶς ἐκ γάμου δύο peregrini, ἢ ἑνὸς civis καὶ ἑνὸς peregrinus, δὲν ἐγεννᾶτο civis ἀλλὰ peregrinus, διότι δὲν ἐγεννήθη ἐν justis nuptiis[2]. Καθίστατο δὲ civis καὶ ὁ δοῦλος ὁ τυχὸν χειραφεσίας, manumissio, ὑπὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἢ ὑπὸ ἄρχοντος. Προσέτι καθίστατο civis ὁ (ἐλεύθερος) peregrinus, ὅστις ἤθελε ῥητῶς ἀξιωθῇ τῆς τιμῆς ταύτης ἀποφάσει εἴτε τοῦ λαοῦ εἴτε τῆς συγκλήτου, εἴτε τοῦ ἀρμοδίου ἄρχοντος, ἐπὶ δὲ αὐτοκρατορίας ἀποφάσει τῆς συγκλήτου εἴτε τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐγίνετο δὲ ἡ τοιαύτη ἀπονομὴ τῆς civitas εἰς peregrinos εἴτε ὡρισμένως εἰς ἕν ἄτομον, εἴτε εἰς ὁμάδας ἀτόμων ἢ πόλεων (municipium, populus fundus). Βραδύτερον ὅμως[3] ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Λατίνους περιω-

---

1. Εἰ καί, ὡς προέφημεν, τοῖς ἀλλοδαποῖς ἦν ἀλλότριον τὸ jus commercii, ὅμως ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῶν συναλλαγῶν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον τῶν Ρωμαίων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσι τοῖς ἀλλοδαποῖς οὐ μόνον τὴν πρὸς φυσικὰς ἐνοχὰς ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς ἀστικάς, civiles obligationes. τοιαύτην. Τοῦτο δ'ἐπετεύχθη διὰ πλάσματος, καθ'ὃ οἱ ἀλλοδαποὶ πρὸς στιγμὴν ὑπετίθεντο μέτοχοι τῆς ρωμ. πολιτείας· ὅθεν καὶ αἱ ἀγωγαὶ φέρουσι τὴν μορφὴν πλασματικῶν ἀγωγῶν, actiones fictitiae Savig B'. 41. οὕτως ὁ Γάϊος λέγει (IV. 37) Item civitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur,

2. Acc. Précis N'. 107.

3. Κατὰ τὸ ἔτος 416 ἀ. χ. Ρ. ἀπενεμήθη ἡ latinitas εἴς τινας μόνον πόλεις λατινικάς, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 664 μετὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον ἀπενεμήθη εἰς πάσας.

ρισμένως ἡ civitas, ἤτοι παρεχωρήθη αὐτοῖς μόνον τὸ jus commercii[1], οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη μέση τις τάξις, jus Latii, ἥτις ὅμως μᾶλλον τοῖς ἀλλοδαποῖς ἐτάσσετο. Ἡ αὐτὴ δὲ περιωρισμένη civitas, τὸ jus Latii, παρεχωρεῖτο βραδύτερον καὶ εἰς ἀποικίας ρωμαϊκὰς ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, latini coloniarii, ἐνῷ βραδύτερον διὰ τῆς lex Plautia παρεχωρήθη ἡ civitas εἰς πάσας τὰς ἰταλικὰς πόλεις. Τέλος ὁ αὐτοκράτωρ Καρακάλλας[2] ἀπένειμε πλήρη τὴν civitas εἰς πάντα κάτοικον τοῦ ρ. κράτους ὄντα ἐλεύθερον ἐκ γενετῆς ἢ προσηκόντως χειραφετηθέντα. Ἔκτοτε λοιπὸν οἱ κάτοικοι τοῦ ρωμ. Κράτους διηροῦντο εἰς cives, τοιοῦτοι δὲ ἦσαν οἱ πλεῖστοι, καὶ εἰς ἀπελευθέρους, τοιοῦτοι δὲ ἦσαν οἱ μὴ προσηκόντως χειραφετηθέντες. Ὅτε ὅμως βραδύτερον ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐκ γενετῆς ἐλευθέρων καὶ τῶν χειραφετηθέντων[3], ἐξέλιπε καὶ ἡ προκειμένη διάκρισις, ἔκτοτε δὲ πᾶς κάτοικος τοῦ ρωμ. κράτους εἶνε καὶ civis Romanus, πρὸς ὃν ἀντιτάσσονται ἤδη μόνοι οἱ ἀλλοεθνεῖς, barbari, ἤτοι τῶν ἄλλων κρατῶν οἱ ὑπήκοοι.

ΤΙΤΛΟΣ Γ'.—DE HIS QUI SUI VEL ALIENI JURIS SUNT

γ') *Status familiae* —αὐτεξούσιοι καὶ ὑπεξούσιοι.

§ 1.—Ἐνταῦθα ἐξετάζονται τὰ ἄτομα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς familia, οἰκογενείας· ὅθεν πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ διακρίσεων, εὔλογον εἶνε νὰ παράσχωμεν τὸν ὁρισμὸν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ρωμαϊκῆς familia. Ὁ ὅρος οὗτος ἔχει ποικίλας ἐννοίας, καὶ δὴ ὁτὲ μὲν ἀναφέρεται εἰς πράγματα ὁτὲ δὲ εἰς πρόσωπα[4]. Ὅταν ἀναφέρηται εἰς πράγματα ὁ ὅρος familia δηλοῖ τὸ σύνολον τῆς πε-

---

1. Κατά τινας ὅμως (Liv. 1. 26. 49) ἀπενεμήθη αὐτοῖς καὶ τὸ jus connubii· τούτου δεκτοῦ γινομένου τοῖς Λατίνοις ἀπενεμήθη τελείως τὸ jus civile, ὑπελείπετο δὲ μόνον τὸ jus publicum.

2. «Ὅσοι εὑρίσκονται ἐν τῷ ρωμ. κράτει ἐγένοντο ρωμαῖοι πολῖται διὰ διατάξεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίου» ν. 17 Π. (1. 5).

3. Νεαρ. 78 κεφ. ε'.

4. ν. 195 § 1. Π. (50. 16).

ριουσίας προσώπου τινός, μάλιστα δὲ τὸ σύνολον τῆς κληρονομίας θανόντος προσώπου· οὕτως ἐν τῇ ῥήσει τοῦ δωδεκαδέλτου agnatus proximus familiam habeto· ὁμοίως ἐν τῷ τίτλῳ 10. 2 τῶν Πανδεκτῶν familiae erciscundae. Ὅταν δὲ ἀναφέρηται εἰς πρόσωπα δηλοῖ α') ἐν μὲν κυρίᾳ σημασίᾳ τὸ σύνολον ἐλευθέρων προσώπων, ἅτινα σὺν ἑτέρῳ τινὶ προσώπῳ, εἰς ὃ ὑπόκεινται, ἀπαρτίζουσιν οἶκον, domus·[1] β') ἐν δὲ κοινῇ σημασίᾳ τὸ σύνολον τῶν πατρογενῶν, agnati, οἵτινες τέως ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ κοινοῦ ἀνιόντος διατελοῦντες ἤδη θανόντος τούτου καθίστανται sui juris καὶ ἰδίας ἀποτελοῦσιν οἰκογενείας· γ') ἄλλοτε δὲ ἰσοδυναμεῖ τῷ ὅρῳ gens, ἤτοι δηλοῖ τὸ σύνολον προσώπων, ἅτινα ἔχουσι μὲν τὴν αὐτὴν καταγωγήν, ἀλλὰ τοσοῦτον ἤδη ἀλλήλων ἀπεμακρύνθησαν, ὥστε ἡ μὲν συγγένεια ἐχαλαρώθη, μόνον δὲ ἡ κοινότης τῆς καταγωγῆς διατηρεῖται ἐκδηλουμένηἐν τῷ κοινῷ ὀνόματι τοῦ γένους· λ. χ. Julia familia·[2] δ') τέλος ὁ ὅρος familia δηλοῖ τὸ σύνολον τῶν δούλων, οὓς ἔχει τις ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ.[3]

Ἐν τῷ προκειμένῳ τίτλῳ, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς status familiæ, ὁ ὅρος familia λαμβάνεται ὑπὸ τὴν α' β' καὶ δ' αὐτοῦ ἔννοιαν, οὕτω δὲ διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν familia ἐν τῇ α' β' καὶ δ' ἐννοίᾳ, εἰς sui juris καὶ alieni juris.[4] Homines sui juris εἶνε ὅσοι δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν πατρικὴν ἢ δεσποτικὴν ἐξουσίαν ἑτέρου, τοῦ καλουμένου ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας, paterfamilias, ἀλλ' ἰδίαν αὐτοὶ ἀποτελοῦσιν οἰκογένειαν, αὐτοὶ οὗτοι ὄντες patres familiæ.[5] Homines alieni juris εἶνε ὅσοι τοὐναντίον ὑπόκεινται εἰς τὴν πατρικὴν ἢ δεσποτικὴν ἐξουσίαν ἑτέρου, τοῦ paterfamilias καλουμένου, ὡς λ. χ. οἱ υἱοί, αἱ θυγατέρες, filii familias, filiæ familias,[6] οἱ δοῦλοι, αἱ δοῦλαι, servi, ancillæ.[7]

---

1. ν. 195 § 2 Π. (50. 16).

2. ν. 195 § 4. Π. (50. 16).

3. ν. 195 § 3. Π. (50. 16).

4. ν. 1 πρ. Π. (1.6). «Ἐπὶ τοῦ δικαίου τῶν προσώπων ἕπεται ἄλλη διαίρεσις, καθόσον τινὰ μὲν πρόσωπα εἶνε ἰδίου δικαίου, τινὰ δὲ εἶνε ὑποτεταγμένα εἰς ἀλλότριον δίκαιον».

5. Ἐνταῦθα ὑπάγονται καὶ αἱ matres familiarum ν. 4, Π. (1.6).

6. ν. 3 Π. (1. 6) «ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν εἶνε τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἅτινα ἐκ νομίμου γάμου παρηγάγομεν, τοῦτο δὲ τὸ δίκαιον εἶνε ἰδιάζον τῶν ρωμαίων πολιτῶν», ν. 4 αὐτόθ. «Ἐκ τῶν ρωμαίων πολιτῶν τινὲς μὲν εἶνε πατέρες οἰκο-

Ἐν τῇ διακρίσει δὲ τῶν sui juris ἀπὸ τῶν alieni juris προσώπων οὐδόλως ἐπιδρᾷ ἡ ἡλικία· διότι δυνατὸν προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν νὰ ᾖ alieni juris, ἐὰν ἔχῃ πατέρα ἐξουσιαστὴν ἢ κύριον, ὡς ἀντιθέτως δυνατὸν καὶ ἄνηβος νὰ ᾖ sui juris, ἐὰν μὴ ἔχῃ πατέρα ἐξουσιαστήν, μηδὲ κύριον.[1] Ὁμοίως ἵνα ᾖ τις paterfamilias, δὲν ἀπαιτεῖται ἀναγκαίως νὰ ἔχῃ ἑτέρους ὑποκειμένους εἰς τὴν πατρικὴν ἢ δεσποτικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν· ἀρκεῖ ὅτι αὐτὸς δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν πατρικὴν ἢ δεσποτικὴν ἐξουσίαν ἄλλου, καὶ ὅτι δύναται (νομικῶς) νὰ ἔχῃ ἄλλους ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν.

Ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι homines alieni juris εἶνε οἱ ὑποκείμενοι εἰς πατρικὴν ἢ δεσποτικὴν ἐξουσίαν, δηλ. οἱ υἱοί, αἱ θυγατέρες καὶ οἱ λοιποὶ κατιόντες, ἑτέρωθεν δὲ οἱ δοῦλοι. Οὕτως ἔχομεν δύο κατηγορίας ὑπεξουσίων τὴν τῶν ἐλευθέρων καὶ τὴν τῶν δούλων. Ἤδη ἐκθέσωμεν τὰς διαφοράς, αἵτινες ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ ὑφίστανται μεταξὺ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν τῶν homines alieni juris.

Ἐν τῷ *δημοσίῳ* δικαίῳ ἡ διαφορὰ εἶνε *μεγίστη*, διότι ἐνῷ οἱ δοῦλοι οὐδενὸς ἀπολαύουσι δημοσίου δικαίου, οἱ ἐλεύθεροι ὑπεξούσιοι τοὐναντίον θεωροῦνται ὡς τελείως αὐτεξούσιοι, διὸ καὶ ἀπολαύουσιν ἐλευθέρως τῶν δημοσίων δικαίων· οὕτω δύνανται νὰ περιβληθῶσι τὰς ὑψίστας τῶν λειτουργιῶν, συνεπῶς δύνανται τὸν ἐξουσιαστὴν ἀνιόντα, εἰς ὃν πρὸ ὀλίγου ἐν τῷ οἴκῳ ὑποταγὴν ὤφειλον, ἐν τῇ ἀγορᾷ ὡς ἄρχοντες νὰ ἐπιτάξωσιν[2]. Καὶ ἐπίτροποι δὲ ἐγκύρως δίδονται οἱ ἐλεύθεροι ὑπεξούσιοι[3], ἐνῷ οὐδαμῶς οἱ δοῦλοι. Καὶ γενικῶς ὁ ἐλεύθερος ὑπεξούσιος ἐν τῷ δημοσίῳ δικαίῳ θεωρεῖται ὡς αὐτεξούσιος, paterfamilias[4].

γενειῶν, ἕτεροι δὲ υἱοὶ οἰκογενειῶν, τινὲς μὲν μητέρες οἰκογενειῶν, τινὲς δὲ θυγατέρες οἰκογενειῶν· πατέρες οἰκογενειῶν εἶνε, ὅσοι εἶνε αὐτεξούσιοι, εἴτε ἔφηβοι, εἴτε ἄνηβοι, ὁμοίως καὶ αἱ μητέρες οἰκογενειῶν· υἱοὶ δὲ καὶ θυγατέρες οἰκογονειῶν [εἶναι] ὅσοι εἶνε ὑπεξούσιοι ἑτέρου, διότι ὁ γεννώμενος ἐξ ἐμοῦ καὶ τῆς γυναικός μου εἶνε ὑπεξούσιος ἐμοῦ· ὡσαύτως ὁ γεννώμενος ἐκ τοῦ υἱοῦ μου καὶ τῆς γυναικός του, τοὐτέστιν ὁ ἔγγονος καὶ ἡ ἐγγονή μου, καθ' ὅμοιον τρόπον εἶνε ὑπεξούσιοι ἐμοῦ, καὶ ὁ δισέγγονος καὶ ἡ δισεγγόνη καὶ οἱ λοιποὶ καθεξῆς».—7. v. 1 § 1 Π. (1. 6) «ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν κυρίων εἶνε οἱ δοῦλοι.

1. v. 195 § 2 Π. (50. 16), v. 4 Π. (1. 6).

2. v. 13 § 5 Π. (36. 1).

3. πρ. Εἰσ. (1. 14).

4. v. 9 Π. (1. 6) «Υἱὸς οἰκογενείας θεωρεῖται ἐπὶ δημοσίων ἀντικειμένων ἀντὶ

Καὶ ἐν τῷ *ἀττικῷ* δὲ δικαίῳ ἱκανὴ ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων ὑπεξουσίων. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι, κατὰ τὸ ἀρχαιότερον μάλιστα ρωμ. δίκαιον, ὁ ὑπεξούσιος υἱὸς *ἐν τῇ οἰκογενείᾳ* ἐξεμηδενίζετο ἀπέναντι τοῦ πατρός, ὡς ἐξεμηδενίζετο καὶ ὁ δοῦλος· συνεπῶς ὅ,τι ἀπέκτα ἑκάτερος, ἀπέκτα διὰ τὸν ἐξουσιαστὴν (πατέρα ἢ κύριον). μεταξὺ δ' ἑκατέρου τούτων καὶ τοῦ ἐξουσιαστοῦ δὲν ἐχώρει ἀγωγή, οὐδὲ ἐνοχικὴ σχέσις. Ἡ δὲ τοιαύτη ἀρχὴ εἰ καὶ ἐμετριάσθη ἐν τῷ νεωτέρῳ ρωμ. δικαίῳ πρὸς ὄφελος τῶν ὑπεξουσίων υἱῶν, μολαταῦτα δὲν ἠλλοιώθη οὐσιωδῶς, ὁ δὲ ὑπεξούσιος υἱὸς ἐξηκολούθει θεωρούμενος ὡς ἓν πρόσωπον μετὰ τοῦ ἐξουσιαστοῦ πατρός. Ἀκριβῶς ὅμως ἐν τούτῳ ἐνέκειτο σπουδαία ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ διαφορά, καθόσον οὗτος μὲν ζῶντος τοῦ ἐξουσιαστοῦ πατρὸς ἐθωρεῖτο τροποντινὰ συγκύριος τῆς τοῦ πατρὸς περιουσίας, ἀποθανόντος δ' αὐτοῦ ἀμέσως καὶ ipso jure ἀνεγνωρίζετο ἀποκλειστικὸς κύριος τῆς κληρονομίας, ὡσεὶ προϋκειτο περὶ περιουσίας καὶ πρὸ τοῦ θανάτου ἑαυτῷ ἀνηκούσης,[1] ἐνῷ ὑπὲρ τοῦ δούλου οὐδὲν οὐδαμῶς δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἢ κληρονομίας τοῦ ἐξουσιαστοῦ κυρίου ἀνεγνωρίζετο.

Προσέτι καὶ *ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας* ὁ ὑπεξούσιος υἱὸς ἔφηβος ὢν πλεονεκτεῖ τοῦ δούλου, καθόσον ὁ πρῶτος ἐγκύρως δύναται νὰ συνάψῃ δικαιοπραξίας παντὸς εἴδους πλὴν δανείου, ἐντεῦθεν δὲ καὶ νὰ ἐναχθῇ ἐγκύρως.[2] Ὁμοίως δύναται καὶ ἐγγυητὴς νὰ γείνῃ ὑπὲρ τοῦ ἐξουσιαστοῦ πατρός,[3] ἐνῷ πάντα ταῦτα ὁ δοῦλος δὲν δύναται.[4]

πατρὸς οἰκογενείας, ὡς λ. χ. ἵνα ἀσκήσῃ ἀρχήν, ἵνα δοθῇ ἐπίτροπος». ν. 14 Π. (36. 1).

1. § 2 Εἰσ. (2. 19) οἰκεῖοι κληρονόμοι ὀνομάζονται διὰ τοῦτο, διότι εἶνε οἰκιακοὶ κληρονόμοι καὶ ζῶντος δὲ τοῦ πατρὸς θεωροῦνται τρόπον τινὰ κύριοι» ν. 11 Π. (28. 2).

2. ν. 39 Π. (44. 7) «υἱὸς ὑπεξούσιος ἐκ πάσης αἰτίας ἐνέχεται ὡς οἰκογενειάρχης καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ ἐγερθῇ ἀγωγὴ κατ' αὐτοῦ ὡς κατὰ οἰκογενειάρχου».

3. ν. 10 § 2 Π. (46. 1).

4. § 6 Εἰσ. (3. 19) ὁ μὲν δοῦλος οὐχὶ μόνον ἀπέναντι τοῦ κυρίου δὲν δύναται νὰ ἐνέχηται, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι οἱουδήποτε ἄλλου· οἱ ὑπεξούσιοι ὅμως υἱοὶ δύνανται νὰ ἐνέχωνται ἀπέναντι ἄλλων».

Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον, τίς ἡ ἐν τῷ (ἀστικῷ) ρωμαϊκῷ δικαίῳ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἐξουσιαστοῦ, homo sui juris, καὶ τοῦ ὑπεξουσίου, homo alieni juris, καὶ δὴ τίς ἡ σχέσις μεταξὺ πατρὸς καὶ ὑπεξουσίου, διότι περὶ τῆς σχέσεως κυρίου καὶ δούλου ἐποιησάμεθα ἤδη ἱκανὸν λόγον ἀνωτέρω ἐν σελ. 176 καὶ ἑπ.

Ἐν πρώτοις ὁποῖά τις ἦν ἡ πατρικὴ ἐξουσία, patria potestas, ἤτοι ἡ ἐξουσία ἡ περιβάλλουσα τὸν ἐξουσιαστὴν οἰκογενειάρχην; Κατὰ τὸ ἀρχαιότατον ρωμ. δίκαιον αὕτη συνίστατο εἰς ἀπόλυτον ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῶν ὑπεξουσίων. Πάντα τὰ τὴν οἰκογένειαν ἀποτελοῦντα πρόσωπα[1] ἐθεωροῦντο σχηματίζοντα σύνδεσμον προσώπων, ἅτινα ὄφειλον νὰ κύπτωσιν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐκ θέλησιν, τὴν τοῦ paterfamilias· αὐτὴ ἡ μήτηρ καὶ σύζυγος, materfamilias, κατ' οὐδὲν ἐπλεονέκτει τῶν ἰδίων τέκνων, κύπτουσα ὁμοίως καὶ αὐτὴ πρὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ paterfamilias. Ὅ,τι δὲ ἐλέχθη περὶ τοῦ προσώπου ἴσχυε καὶ περὶ τῆς περιουσίας· οἱ ὑπεξούσιοι ὡς δὲν εἶχον οὐδὲν δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς των, οὕτως οὐδὲν εἶχον δικαίωμα καὶ ἐπὶ τῆς περιουσίας των· πᾶν ὅ,τι ἀπέκτων, ἀνῆκε τῷ πατρὶ ὡς ἴδιον.

Ὁ πατὴρ λοιπὸν ἀπόλυτος κύριος[2] τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας τῶν ὑπεξουσίων του, ἠδύνατο νὰ πωλήσῃ αὐτὰ κατ' ἀρέσκειαν, νὰ ἐκδώσῃ αὐτὰ ἑτέρῳ πρὸς ἀποζημίωσιν διὰ βλάβην ἐπενεχθεῖσαν[3], νὰ καταδικάσῃ αὐτὰ εἰς θάνατον. Λοιπὸν ἦν κατὰ τὸ ἀρχαῖον ρωμ. δίκαιον ἡ σχέσις πατρὸς καὶ ὑπεξουσίων, σχέσις ὅλως ἰδιορυθμὸς καὶ μοναδικὴ ὑπὸ τῶν

---

1. Τοιαῦτα δὲ εἶνε ἐνταῦθα οὐ μόνον οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔγγονοι καὶ αἱ ἐγγόναι, καὶ πάντες οἱ περαιτέρω κατιόντες, οἵτινες ὑπήγοντο ἐπίσης εἰς τὴν τοῦ κοινοῦ γεννήτορος πατρικὴν ἐξουσίαν. Διότι, ὡς γνωστόν, ὁ γάμος τοῦ τέκνου δὲν συνεπήγετο χειραφεσίαν, ἀλλ' ὅ τε τὸν γάμον συνάψας υἱὸς ἐξηκολούθη ὢν ὑπεξούσιος, καὶ τὰ τούτου τέκνα καθίσταντο ὁμοίως ὑπεξούσια τοῦ κοινοῦ paterfamilias ν. 4 Π. (1.6) «ὁ γεννώμενος ἐκ τοῦ υἱοῦ μου καὶ τῆς γυναικός του, τοὐτέστιν ὁ ἔγγονος καὶ ἡ ἐγγονή μου, καθ' ὁμοιον τρόπον εἶνε ὑπεξούσιοι ἐμοῦ· καὶ ὁ δισέγγονος καὶ ἡ δισεγγόνη, καὶ οἱ λοιποὶ καθεξῆς». ν. 5 αὐτ.

2. Ὅτι ὁ πατὴρ εἶχε κυριότητα οὐ μόνον ἐπὶ τῆς περιουσίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ὑπεξουσίου, ὅστις ἐθεωρεῖτο ἀπέναντι τοῦ πατρὸς ὡς res, μαρτυρεῖται πολλαχοῦ. ν. 195 § 2 Π. (50. 16). ν. 1 § 2 Π. (6. 1).

3. § 7 Εἰσ. (4. 8).

Ρωμαίων ἐπινοηθεῖσα, καὶ μόνον παρὰ Ρωμαίοις καὶ μεταξὺ Ρωμαίων ἰσχύουσα[4].

Καὶ εἰς ἡμᾶς μὲν βεβαίως ἡ τοιαύτη σχέσις παρέχει πολὺ τὸ τραχὺ καὶ ἀπάνθρωπον. Ἀλλ' ὅταν μετατεθῶμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην ἐποχήν, καθ' ἣν ἱδρύθη ἡ μικρὰ πολιτεία τῶν Ρωμαίων, θὰ ἐξηγήσωμεν φυσικώτατα τὸν ἰδιοφυᾶ θεσμὸν τῆς ρωμ. οἰκογενείας, θὰ ἴδωμεν δὲ ὅτι μόνον διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐν τῷ οἴκῳ πειθαρχίας πάντων πρὸ τοῦ οἰκογενειάρχου ἦν ἐφικτὸν νὰ τεθῶσι στερεὰ τὰ θεμέλια πολιτείας, προωρισμένης νὰ διακριθῇ ὑπὲρ τὰς ἄλλας περὶ αὐτὴν οὐχὶ ῥιλίως διακειμένας, νὰ ἐπισπάσῃ τούτων τὸ σέβας καὶ τὸν φόβον, νὰ ὑποτάξῃ καὶ ἀφομοιώσῃ τέλος αὐτὰς καὶ νὰ μεγαλυνθῇ[1]. Ἄλλως τε ἡ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἀρχηγοῦ αὐτῆς, παρατηρεῖται ἐν πάσῃ ἀρχεγόνῳ πολιτείᾳ. Μόνον δὲ ἡ ἔμφυτος τοῦ οἰκογενειάρχου στοργὴ καὶ ὁ ἀμοιβαῖος τῆς ὁμαιμότητος σύνδεσμος θεωροῦνται ἱκανὴ ἐγγύησις, ὅτι δὲν θέλει ἐπέλθει κατάχρησις τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἑνὸς ἐπὶ πολλῶν. Τοῦτο δὲ πράγματι συνέβη ἐν Ρώμῃ, ὡς ἱστορικῶς εἶνε βεβαιωμένον· διότι σπανιώτατα ἱστοροῦνται τὰ παραδείγματα, καθὰ πατὴρ ἐν Ρώμῃ ἐποιήσατο χρῆσιν τῆς ἐξουσίας τοῦ φονεῦσαι τὸ ὑπεξούσιον τέκνον. Τοῦτο δὲ ἐμμέσως κατ' ἐμὴν γνώμην ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῶν ὑπεξουσίων κατηργήθη ῥητῶς πολὺ βραδέως, περὶ τὸν 6' ἢ γ' αἰῶνα μετὰ Χριστόν, ἐνῷ ἤδη πρὸ πολλοῦ τὰ ἤθη ἐν Ρώμῃ εἶχον ἐκλεπτυνθῇ εἰς βαθμὸν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀπάνθρωπον ἐκεῖνο δικαίωμα· τί ἐντεῦθεν συνάγεται; ὅτι ἀκριβῶς, διότι τὰ προηγμένα ἤθη εἶχον πρὸ πολλοῦ θέσει εἰς ἀχρηστίαν τὸ τῆς ζωῆς καὶ θανάτου δικαίωμα τοῦ οἰκογενειάρχου, δὲν ἐκρίθη κἂν τοῦ κόπου ἄξιον νὰ γίνῃ καὶ ῥητὴ κατάργησις τοῦ δικαιώματος τούτου. Τίς οἶδε δ' ὁποῖά τις ἐξαιρετικὴ περίστασις προὐκάλεσεν ἐπὶ τέλους καὶ τὴν ῥητὴν κατάργησιν.

---

1. Ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς λέγῃ ἐν ταῖς Εἰσηγήσεσι (§ 2. 1. 9) «Τὸ δίκαιον τῆς ἐξουσίας ὅπερ ἐπὶ τῶν τέκνων ἔχομεν, εἶνε ἴδιον τῶν Ρωμαίων πολιτῶν· διότι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι τοιαύτην ἐπὶ τῶν τέκνων ἔχοντες ἐξουσίαν, οἵαν ἡμεῖς ἔχομεν» τοῦτο εἶνε ἀληθὲς μᾶλλον διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, καὶ οὐχὶ διὰ τὴν σύγχρονον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε ἡ τραχεῖα καὶ ἀπότομος σχέσις πατρὸς καὶ ὑπεξουσίων κατὰ πολὺ εἶχεν ἤδη μετριασθῇ.

2. πρβ. καὶ Glück B'. 243.

Καθ'ὅσον σὺν τῷ χρόνῳ τὰ ἤθη ἐν Ρώμῃ καθίσταντο μαλακώτερα, ἐκ τῆς οἴκοθεν δὲ προόδου καὶ ἐκ τοῦ συγχρωτισμοῦ μετὰ γειτονικῶν λαῶν ἡ ἀρχαία ρωμ. κοινωνία ἀπέβαλλε τὸ τραχὺ καὶ ἀπότομον τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῆς, κατὰ τοσοῦτον ἡ οἰκογένεια παρακολουθοῦσα τὴν γενικὴν ἀνέλιξιν ἔπαυε ν' ἀποτελῇ ἄθροισμα ἀτόμων ὑποτασσομένων εἰς τὴν ἀπόλυτον ἑνὸς θέλησιν. Βαθμηδὸν ἀνεγνωρίζοντο καὶ εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας δικαιώματα προσωπικά, δικαιώματα περιουσίας περιστελλομένης ἀναλόγως τῆς τοῦ οἰκογενειάρχου ἀντιστοίχου ἐξουσίας. Οὕτω τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου παραγκωνιζόμενον βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν ἠθῶν, καθὰ εἴπομεν, κατηργήθη τέλος ρητῶς κατὰ τὴν β' ἢ γ' ἑκατονταετηρίδα μ. Χ. πάντως πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου. Καθόσον ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος μόνον δικαίωμα κολασμοῦ καὶ δὴ μετρίου ἀναγνωρίζει τοῖς οἰκογενειάρχαις ἐπὶ τῶν ὑπεξουσίων, διατάσσων ἵνα ἐπὶ σοβαρωτέρων καὶ ἐπιμόνων ἀπειθειῶν, καταγγέλλεται τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν ἄρχοντα, μόνον δυνάμενον νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὰς βαρυτέρας, συναινοῦντος εἰς ταύτας τοῦ καταγγέλλοντος οἰκογενειάρχου. [1]

Καὶ τὸ ἕτερον δὲ μέγα δικαίωμα τοῦ οἰκογενειάρχου, νὰ ἐκποιῇ τοὺς ὑπεξουσίους, περιωρίζετο βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν ἠθῶν καὶ τελείως ἐγκατελείφθη, ἕως οὗ τέλος καὶ ρητῶς κατηργήθη ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ γ' αἰῶνος μ. Χ. [2] Καὶ διετηρεῖτο μὲν πάντοτε ἡ εἰκονικὴ ἐκποίησις, ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὴν χειραφεσίαν, διότι καὶ οὕτω, διὰ τριπλῆς εἰκονικῆς ἐκποιήσεως, ἐκράτησε νὰ χειραφετῶνται οἱ ὑπεξούσιοι· ἀλλὰ τοῦτο ἦν πρόσχημα, οὐχὶ δὲ ἀληθὴς ἐκποίησις, διὸ καὶ ἀπηγόρευσεν αὐτὴν ὅλως ὁ Ἰουστινιανός. [3] Μόνον δ' ἐν μιᾷ περιπτώσει ἐλάμβανε χώραν πράγματι ἐκποίησις, ὅταν ὁ πατὴρ ἦν ἐν

---

1. ν. 3 Κ. (8.46) «Ἐὰν υἱός σου εἶνε ὑπὸ τὴν σὴν ἐξουσίαν, δὲν θὰ δύναται ν' ἀπαλλοτριοῖ τὰ σοὶ κτηθέντα πράγματα. Τοῦτον, ἐὰν μὴ ἐπιδεικνύῃ τὴν ὀφειλομένην τῷ πατρὶ ὑπακοήν, δὲν ἐμποδίζεσαι νὰ κολάζῃς δικαιώματι πατρικῆς ἐξουσίας, ὁριμώτερον μέσον μεταχειριζόμενος, ἐὰν ἐν τῇ ἀπειθείᾳ ἐπιμένῃ, εἰς τὸν ἄρχοντα δηλ. τῆς ἐπαρχίας ἀναφέρων αὐτόν, ἵνα ἐκδώσῃ κρίσιν. Ἦν καὶ σὺ θὰ ἤθελες νὰ ἐκδοθῇ».

2. ν. 1 Κ. (4. 34) Τὸ manifesti juris est προφανῶς, νομίζω, μαρτυρεῖ ὅτι πρὸ πολλοῦ εἶχε καταργηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκποιεῖν τοὺς ὑπεξουσίους.

3. ν. 6 Κ. (8. 48).

ἐσχάτῃ πενίᾳ, προὔκειτο δὲ διὰ τῆς ἐκποιήσεως νεογενοῦς τέκνου νὰ ποριοθῇ τὰ πρὸς τὸ ζῆν· ἐν ταύτῃ καὶ μόνῃ τῇ περιπτώσει ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέτρεψεν ἐκποίησιν ὑπεξουσίου τέκνου.[1]

Τέλος τὸ ἕτερον δικαίωμα τοῦ οἰκογενειάρχου τοῦ ἐκδίδειν τὰ ὑπεξούσια τέκνα πρὸς ἀποζημίωσιν, noxæ dedere, ὑπέστη ὁμοίαν τοῖς προηγουμένοις τύχην, περιέπεσε δηλ. εἰς ἀχρησίαν διὰ τῶν ἠθῶν, εἰ καὶ οὐδέποτε ρητῶς φαίνεται καταργηθέν.[2]

Πρὸς τῇ ἀλλοιώσει δὲ τῆς προσωπικῆς σχέσεως μεταξὺ οἰκογενειάρχου καὶ ὑπεξουσίου ἐπήρχετο παραλλήλως καὶ ἡ τῆς περιουσιακῆς σχέσεως ἀλλοίωσις. Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ὑπεξούσιος οὐδὲν ἴδιον ν' ἀποκτήσῃ ἠδύνατο, πᾶσα δὲ κτῆσις αὐτοῦ ἦν καὶ ἐγίνετο πρὸς ὄφελος τοῦ πατρός, εἰς ὃν καὶ ἀνῆκεν ὅ τε ὑπεξούσιος καὶ τὰ ὑπὸ τούτου κτώμενα. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἀρχὴ ἐμετριάσθη πως δι' ἐθίμου ἔκπαλαι κρατήσαντος ἐν Ρώμῃ, καθ' ὃ εἰς τοὺς ὑπεξουσίους παρεχωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐξουσιαστῶν μέρος τι περιουσίας, ἵνα τὸ διαχειρίζωνται· τὸ οὕτω παραχωρούμενον ὠνομάζετο peculium, χρημάτιον.[3] Τοῦτο διεχειρίζετο ὁ ὑπεξούσιος, δυνάμενος μάλιστα νὰ συναλλάσσηται ὡς πρὸς αὐτὸ ἐγκύρως μετὰ τρίτων, ν' ἀποκτᾷ δ' ἐντεῦθεν ἐνοχάς, ἤτοι διαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις.[4] Ταῦτα ὅμως πάντα ἐφ' ὅσον ἤρεσκε τῷ

---

1. ν. 2 K. (4. 43).

2. Τοῦτο τοὐλάχιστον συνάγεται ἐκ τοῦ Ἰουστινιανοῦ λέγοντος (§ 7 Εἰσ. 4. 8). «Ἀλλ' οἱ μὲν παλαιοὶ ἐδέχθησαν ταῦτα καὶ ὡς πρὸς τὰ ὑπεξούσια τέκνα ἄρρενα καὶ θήλεα· ἡ νέα ὅμως τῶν ἀνθρώπων ἀνάπτυξις ὀρθῶς τὴν τοιαύτην σκληρότητα ἐθεώρησεν ἀποῤῥιπτέαν, ὅθεν αὕτη ἀπὸ τῆς κοινῆς χρήσεως ἐντελῶς ἐξέλιπε· διότι τίς ὑπομένει νὰ ἐκδώσῃ ἀντὶ βλάβης τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ μάλιστα τὴν θυγατέρα, ὥστε σχεδὸν διὰ τοῦ [ἐκδιδομένου] σώματος ὁ πατὴρ μᾶλλον ἢ ὁ υἱὸς νὰ διακινδυνεύῃ, ἀφοῦ ἐπὶ τῶν θυγατέρων καὶ λόγος εἶδους τοῦτο καλῶς ἀποκλείει; διὰ τοῦτο δ' ἐγένετο δεκτόν, ὅτι ἐπὶ δούλων μόνων πρέπει νὰ παρέχωνται ἀγωγαὶ βλάβης».

3. Ἐκ τοῦ pecus θρέμματα, διότι ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις αἱ περιουσίαι κυρίως ἐκ θρεμμάτων συνίσταντο. Festus: Peculium servorum a pecore item dictum est, ut et pecunia patrum familae. Ὁ Οὐλπιανὸς λέγει που (ν. 5 § 3 Π. 15. 1) Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum=χρημάτιον ἐλέχθη οἱονεὶ *μικρὸν χρῆμα* εἴτε *μικρὰ περιουσία*. Ἀλλ' ἡ παραγωγὴ τοῦ Φήστου εἶνε βεβαίως φυσικωτέρα.

4. Εἰσ. (4. 7).

ἐξουσιαστῇ, ὅστις ἠδύνατο κατὰ βούλησιν καὶ ὁποτεδήποτε ν' ἀναλέσῃ τὸ χρημάτιον· διότι τοῦτο εἰ καὶ διεχειρίζετο ὑπὸ τοῦ ὑπεξουσίου, δὲν ἐθεωρεῖτό ποτε παῦσαν τοῦ ν'ἀνήκῃ τῷ ἐξουσιαστῇ· εἰς τοῦτον δ' ἀνῆκον καὶ πάντα τὰ ἐκ τῆς διαχειρίσεως κέρδη. Ἑτέρωθεν δέ, ἐννοεῖται, τὸν πατέρα ἐβάρυνον καὶ αἱ ἐκ τῆς διαχειρίσεως ἐνοχαί, ὅμως τοῦτο οὐχὶ ὑπὲρ τὸ ποσὸν τοῦ χρηματίου· διὸ καὶ ἐν περιπτώσει ζημιῶν ὁ ἐξουσιαστὴς ἀπηλλάσσετο παραιτῶν τὸ χρημάτιον εἰς τοὺς δανειστάς. Συνεπὲς τοῖς ἀνωτέρω ἦν, καὶ ὅτι ὁ ὑπεξούσιος δὲν ἠδύνατο αὐτοβούλως ν' ἀπαλλοτριώσῃ διὰ δωρεᾶς ἢ τελευταίας βουλήσεως τὸ χρημάτιον, ἀφοῦ δὲν ἦν τούτου κύριος· [1] ὅθεν θνήσκοντος τοῦ ὑπεξουσίου τὸ χρημάτιον ἐπανήρχετο ἢ ὀρθότερον ἐξηκολούθει ἀποτελοῦν μέρος τῆς τοῦ ἐξουσιαστοῦ περιουσίας. Μόνον δ' ἐν δυσὶ περιστάσεσιν καθίστατο ὁ ὑπεξούσιος κύριος τοῦ χρηματίου· πρῶτον ὅταν ἡ περιουσία τοῦ πατρὸς ἐδημεύετο, δὲν περιήρχετο εἰς τὸν **Fiscus** καὶ τὸ χρημάτιον, ἀλλ'ἔμενε τοῦτο ὁριστικῶς εἰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ, καὶ δεύτερον ὅταν ὁ πατὴρ ἐγειραφέτει τὸν ὑπεξούσιον, χωρὶς ν' ἀναλέσῃ τὸ χρημάτιον, τοῦτο ἔμενεν εἰς ὄφελος τοῦ χειραφετουμένου.

Σημειωτέον, ὅτι ἐν τῇ παραγωρήσει καὶ διοικήσει τοῦ χρηματίου οἱ ἐλεύθεροι ὑπεξούσιοι ὡμοιοῦντο τοῖς δούλοις, οἷς ὁμοίως παρεγωροῦντο ὑπὸ τῶν κυρίων χρηματία.

Πλὴν τοῦ περιγραφέντος χρηματίου βαθμηδὸν ἐδημιουργήθησαν καὶ ἕτερα εἴδη χρηματίων, ὧν ὁ θεσμὸς ἀνεπτύχθη καὶ ἐτελειώθη ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδίᾳ ἐποχῆς. Ἐντεῦθεν πρὸς διάκρισιν τὸ μὲν περιγραφὲν ἀρχαῖον εἶδος χρηματίου ὠνομάσθη **peculium profecticium**, τὰ δὲ ἄλλα ἄλλως, καθὰ διακεκριμένως θέλομεν ἐφεξῆς διαλάβει. Οὕτως ὑπῆρχε τὸ λεγόμενον **peculium adventitium**, χρημάτιον ἀπροσπόριστον, ἤτοι ἡ περιουσία, ἣν ὁ ὑπεξούσιος ἀπέκτα ἄλλοθεν πλὴν ἐκ τοῦ πατρὸς ἢ ἐκ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ὅθεν ἐνταῦθα ὑπάγεται ἡ περιουσία, ἣν ὁ ὑπεξούσιος ἀπέκτα ἐκ τῆς μητρός, ἢ ἐξ ἄλλων συγγενῶν ἢ μὴ προσώπων· ὁμοίως δ', ἐὰν ὁ ὑπεξούσιος ἀπέκτα ἐξ ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐργασίας. Ἐπὶ τοῦ χρηματίου τούτου ὁ ὑπεξούσιος εἶχεν ἀποκλειστικὴν κυριότητα, δὲν εἶχεν ὅμως καὶ τὴν διαχείρισιν οὐδὲ τὴν κέρδωσιν αὐτοῦ, ἀμφοτέρων τούτων ἀνηκόντων τῷ ἐξουσια-

---

1. ν. τ πρ. II. (39. 5).

στῇ πατρί. Μόνον δὲ εἴς τινας ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις ὁ ἐξουσιαστὴς ἐστερεῖτο τῆς καρπώσεως ὑπὲρ τοῦ ὑπεξουσίου, ὅτε τὸ χρημάτιον ἐκαλεῖτο εἰδικώτερον p. extraordinarium· ὡς λ. χ. ὅταν κατελείφθη ὑπὸ τρίτου εἰς ὑπεξούσιον περιουσία ὑπὸ τὸν ὅρον αὐτὸς ὁ ὑπεξούσιος νὰ ἔχῃ καὶ τὴν κάρπωσιν.

Πλὴν τούτου ἕτερον εἶδος χρηματίου ἐδημιουργήθη, τὸ κληθὲν pec. castrense, χρημάτιον στρατιωτικόν[1]· περιελάμβανε δὲ τοῦτο πᾶν ὅ,τι ὁ ὑπεξούσιος ἀπέκτα ἐν στρατιωτικῇ διατελῶν ὑπηρεσίᾳ ἐκ τῆς τοιαύτης ὑπηρεσίας ἢ ἕνεκα ταύτης· οὕτω λ. χ. οἱ μισθοὶ καὶ ἄλλαι ἀπολαυαὶ τοῦ στρατευομένου[2]· ὁμοίως ὅ,τι τυχὸν ἐδωρεῖτο αὐτῷ ὑπὸ συστρατευομένων ἢ πρώην τοιούτων ἢ ὑπὸ τοῦ πατρὸς[3] ἢ ὑπὸ ἄλλων προσώπων λόγῳ τῆς στρατείας[4]· ὁμοίως ὅ,τι ὁ ὑπεξούσιος προσεκτᾶτο ἐκ χρημάτων τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ χρηματίου[5]. Ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ χρηματίου εἶχεν ὁ ὑπεξούσιος πλήρη καὶ ἐλευθέραν ἐξουσίαν διαχειρίσεως καὶ καρπώσεως, ὡσεὶ ἦν ὡς πρὸς αὐτὸ αὐτεξούσιος[6]. Ὅθεν ἠδύνατο καὶ διὰ πράξεων μεταξὺ ζώντων καὶ διὰ τελευταίας βουλήσεως νὰ διαθέσῃ τὸ στρατ. χρημάτιον. Μάλιστα ἐν τῇ διὰ τελευταίας βουλήσεως διαθέσει δὲν ἐδεσμεύετο ὁ ὑπεξούσιος οὔτε ὑπὸ τῶν περιορισμῶν, οἵτινες ἐδέσμευον καὶ αὐτοὺς τοὺς αὐτεξουσίους· οὕτως ἐὰν παρέλειπε τυχὸν ἐνίους κληρονόμους, δὲν ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ ὑπ' αὐτῶν ἡ διαθήκη διὰ τῆς quaerela inofficiosi, οὐδὲ ἡ bonorum possessio contra tabulas ἠδύνατο νὰ ἐγερθῇ[7].

Θνήσκοντος δὲ τοῦ ὑπεξουσίου ἀδιαθέτου, τὸ στρατιωτικὸν χρημάτιον περιέρχεται εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τοῦ θανόντος.

Καθ' ὁμοίωσιν δὲ τοῦ στρατιωτικοῦ χρηματίου ἐδημιουργήθη τὸ

---

1. Τοῦτο εἰσήχθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἢ τοὐλάχιστον περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

2. ν. 11 Π. (49. 17). ν. 1 Κ. (12. 36).

3. ν. 4 πρ. Π. (49. 17). ν. 1 Κ. (12. 36).

4. Κληρονομία ἢ κληροδοσία ἐκ συστρατευομένων προερχομένη ἀνῆκεν ὁμοίως ἐνταῦθα ν. 5 Π. (49. 17)· ὅμως ἄλλοθεν προερχομένη δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸ στρατιωτ. χρημ. καὶ ἂν ἔτι ῥητῶς ὁ καταλιπὼν ἠθέλησε ν' ἀνήκῃ (ν. 8. 16 § 1 αὐτ.).

5. ν. 3 Π. (49. 17).

6. ν. 10 Π. (49. 17). ν. 2 Π. (14. 6).

7. ν. 37 Κ. (3. 28).

οἱονεὶ στρατιωτικὸν χρημάτιον, p.quasi castense[1]· εἰς τοῦτο περιλαμβάνεται, ὅ,τι ὁ ὑπεξούσιος ἀπέκτα ἐξ ἀξιώματος ἢ ὑπηρεσίας ἄλλης πλὴν τῆς στρατιωτικῆς, ἢ ὅ,τι ἐδωρήθη αὐτῷ λόγῳ τῆς τοιαύτης μὴ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· οἷον ὅ,τι ἀπέκτησεν ὡς ἰατρός, ὡς δικηγόρος, ὑπάλληλος ἢ λόγῳ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἐπὶ τούτου εἶχεν ὁ ὑπεξούσιος οἵαν καὶ ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ χρηματίου ἐξουσίαν. Ἐξαίρεσιν ὅμως εἰσήγαγεν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς Νεαρᾶς 123 (κεφ. 19) ὡς πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, διακόνους, ὑποδιακόνους, ἀναγνώστας καὶ ψάλτας, ἤτοι τοὺς λεγομένους κληρικούς, οἵτινες δύνανται μὲν νὰ διαθέτωσι διὰ τελευταίας βουλήσεως τὸ οἱονεὶ στρατιωτικὸν χρημάτιον αὐτῶν, ἀλλ' οἵτινες ὀφείλουσι νὰ καταλείπωσι τὴν νόμιμον μοῖραν εἰς τοὺς κατιόντας καὶ ἀνιόντας αὐτῶν.

§ 2.—Ἐξετάσαντες ἐν τοῖς ἀνωτέρω τίς ἦν παρὰ Ρωμαίοις ἡ πατρικὴ ἐξουσία καὶ πῶς αὕτη βαθμηδὸν διεμορφώθη ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ὑπεξουσίους κατιόντας, ἴδωμεν νῦν τοὺς τρόπους, καθ' οὓς αὕτη φυσικῶς ἢ τεχνητῶς ἀποκτᾶται. Εἶνε δ' οἱ τρόποι οὗτοι τρεῖς, ἡ γέννησις, ἡ νομιμοποίησις, ἡ υἱοθεσία.

Α'—Ἡ *γέννησις* εἶνε ὁ φυσικὸς τρόπος τῆς ἀποκτήσεως πατρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τοῦ γεννωμένου [illegible]. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτεῖται ἡ γέννησις νὰ ἔλαβε χώραν ἐν νομίμῳ γάμῳ· ἐντεῦθεν ὁ κανὼν pater est, quem justae nuptiae demonstrant.[2] Ἄρχεται δὲ ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἀμέσως ἀπὸ τῆς γεννήσεως, καὶ δὴ αὐτοδικαίως, ipso jure, ἄνευ δηλ. περαιτέρω δηλώσεώς τινος. Καὶ πᾶν μὲν τὸ ἐν νομίμῳ γάμῳ γεννώμενον θεωρεῖται κατὰ τεκμήριον ὡς γνήσιον καὶ συνεπῶς ὡς ὑπεξούσιον τέκνον· ὅμως, ἐὰν ὑπάρχωσι λόγοι καταρρίπτοντες τὸ εἰρημένον τεκμήριον, ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τῶν λόγων τούτων καὶ ἡ ἀποπομπὴ τοῦ τέκνου ὡς μὴ γνησίου καὶ συνεπῶς ὡς μὴ ὑπαγομένου εἰς τὴν νόμιμον ὑπεξουσιότητα τοῦ δῆθεν πατρός. Τοιαῦτα

1. Πότε τοῦτο εἰσήχθη δὲν εἶνε θετικῶς γνωστόν. Κατά τινας εἰσήχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, κατ' ἄλλους ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου. Καθὰ ὅμως παρατηρεῖ καὶ ὁ Glück (B. 250) τὸ χρημάτιον τοῦτο θὰ εἰσήχθη πολὺ πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων, ἀφοῦ μνημονεύεται πολλαχοῦ ὑπὸ τοῦ Οὐλπιανοῦ, ἀκμάσαντος, ὡς γνωστόν, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς γ' ἑκατοντ.

2. ν. 3 Π. (1. 6) Προοιμ. Εἰσ. (1. 9).

τεκμήρια εἶνε λ. χ. ἡ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαρκὴς ἀποδημία τοῦ οἰκογενειάρχου, ἡ ἀσθένεια τοῦ ἰδίου, ἐξ ἧς ἠδυνάτει νὰ συγκοιμηθῇ τῇ ἰδίᾳ γυναικί,[1] καθὰ καὶ ἀνωτέρω (σελ. 159) ἀνεπτύξαμεν ἐπαρκῶς.

Ἤδη ἀναγκαῖον εἶνε νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι παρὰ Ρωμαίοις, παρ' οἷς ὁ γάμος δὲν συνεπήγετο χειραφεσίαν, τότε μόνον ὁ πατὴρ ἤσκει ἐπὶ τῶν τέκνων τὴν πατρικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν, ὅταν ἦν αὐτεξούσιος· ἄλλως ἐὰν καὶ αὐτὸς διετέλει ἔτι ὑπὸ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, τὰ ἑαυτοῦ τέκνα ὑπεβάλλοντο οὐχὶ εἰς τὴν τούτου, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἤτοι τὴν τοῦ πάππου των ἐξουσίαν, τασσόμενοι παρὰ τὸν ἑαυτῶν πατέρα ὡς ἀδελφοὶ αὐτοῦ[2]. Ὅταν δὲ τοῦ πάππου ἡ ἐξουσία ἔληγε, τότε καὶ μόνον ὁ πατὴρ ἀνέκτα ἰδίαν ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ ἀμέσων κατιόντων ἐξουσίαν.[3]

Β'—Ἡ *νομιμοποίησις* εἶνε εἴπομεν ὁ ἕτερος τρόπος τῆς ἀποκτήσεως πατρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ κατιόντων. Καθὰ ἐρρήθη, ἵνα ὁ γεννήτωρ ἔχῃ ἐπὶ τῶν κατιόντων τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, δέον νὰ ὑπῆρξε νόμιμος ὁ γάμος, ἐξ οὗ ἐκεῖνοι ἐγεννήθησαν· ἄλλως πατρικὴ ἐξουσία δὲν ὑφίσταται. Ὅμως τὸ ρωμ. δίκαιον ἐξ ἐπιεικείας ὁρμηθὲν εὗρε τρόπον, δι' οὗ καὶ τὰ ἐν μὴ νομίμῳ γάμῳ γεννώμενα ν' ἀπολαύωσι τῆς ρω-

---

1. ν. 6 Π. (1. 6) «Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ σύζυγος ἦτο ἀπὼν λ. χ. ἐπὶ δεκαετίαν, ἐπανελθὼν δ' εὗρεν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τέκνον ἑνὸς ἔτους, ἐπιδοκιμάζομεν τὴν γνώμην τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅτι δηλ. τοῦτο δὲν εἶνε υἱὸς τοῦ συζύγου» καὶ παρακατιὸν «ἐὰν εἶνε βέβαιον ὅτι ὁ σύζυγος ἐπὶ χρόνον τινὰ δὲν συνεκοιμᾶτο μετὰ τῆς γυναικὸς ἕνεκεν ἀσθενείας ἢ ἄλλου λόγου, ἢ ἐὰν ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας διετέλει ἐν τοιαύτῃ νόσῳ, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ γονοποιήσῃ, ὁ ἐν τῷ οἴκῳ γεννηθείς, καίτοι οἱ γείτονες γινώσκουσι [τὰ τῆς αὐτόθι γεννήσεως] δὲν εἶνε υἱὸς αὐτοῦ».

2. ν. 4 Π. (1. 6) «ὁ γεννώμενος ἐξ ἐμοῦ καὶ τῆς γυναικός μου εἶνε ὑπεξούσιος ἐμοῦ· ὡσαύτως ὁ γεννώμενος ἐκ τοῦ υἱοῦ μου καὶ τῆς γυναικός του, τουτέστιν ὁ ἔγγονος καὶ ἡ ἐγγονή μου, καθ' ὅμοιον τρόπον εἶνε ὑπεξούσιοι ἐμοῦ· καὶ ὁ δισέγγονος καὶ ἡ δισεγγονὴ καὶ οἱ λοιποὶ καθεξῆς».

3. ν. 5 Π. (1. 6) «Οἱ ἐξ υἱοῦ ἔγγονοι, θανόντος τοῦ πάππου, ἐπεκράτησε νὰ περιέρχωνται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ υἱοῦ, τουτέστι τοῦ πατρὸς ἑαυτῶν· καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ δισέγγονοι καὶ καθεξῆς [περιέρχονται] εἴτε ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ υἱοῦ, ἐὰν ζῇ καὶ εἶνε ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, εἴτε ὑπὸ τὴν τοῦ πατρὸς ἑαυτῶν, ὅστις πρὸ αὐτῶν ἦτο ὑπεξούσιος· τοῦτο δ' ἰσχύει οὐχὶ μόνον ἐπὶ φυσικῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ θετῶν [τέκνων]».

μαϊκῆς ὑπεξουσιότητος καὶ τῶν συμπαρομαρτούντων αὐτῇ πλεονεκτημάτων. Ὁ τρόπος οὗτος εἶνε ἡ legitimatio, νομιμοποίησις. Αὕτη δὲ ἐννοεῖται εἶνε εὐεργέτημα οὐ μόνον διὰ τὰ ὑπεξούσια δι' αὐτῆς καθιστάμενα τέκνα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν γεννήτορα αὐτῶν, ὅστις διὰ τῆς legitimatio ἀποκτᾷ πατρικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ κατιόντων αὐτοῦ, ἐφ' ὧν ἡ γέννησις δὲν προσέδωκεν αὐτῷ τοιαύτην.

Ἡ νομίμοποίησις εἰσήχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, ἤτοι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' αἰῶνος· οὗτος τωόντι διέταξεν ὥστε ἐάν τις ἐνυμφεύετο τὴν ἑαυτοῦ παλλακήν, ἐννοεῖται, ἐλευθέραν ἐγγενετῆς οὖσαν, τὰ μετ' αὐτῆς προγεγεννημένα τέκνα νὰ θεωρῶνται ὡς γνήσια καὶ νόμιμα. Σκοπὸς καὶ λόγος τῆς διατάξεως ταύτης ἦν ἡ περιστολὴ τῆς παλλακείας· τωόντι τῆς παλλακείας ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Lex Julia et Papia Poppaea ἐλευθέρως ἐπιτρεπομένης, οἱ Ρωμαῖοι προὐτίμων ταύτην τῆς τελείας ἐν γάμῳ ἑνώσεως[2]. Ἀλλ' ὅτε ἐπὶ Κωνσταντίνου αἱ χριστιανικαὶ περὶ γάμου ἰδέαι ὑπερίσχυσαν ἤρξαντο καταδικάζουσαι τὴν παλλακείαν, ὁ αὐτοκράτωρ διερμηνεὺς τῆς ἀρξαμένης μεταβολῆς τῶν φρονημάτων γενόμενος, ἐζήτησεν ἐμμέσως νὰ περιστείλῃ τὴν παλλακείαν, προβλέπων βεβαίως ὅτι ἄμεσος ἐπίθεσις κατὰ τοῦ βαθέως ἐρριζωμένου θεσμοῦ τούτου θὰ ἦν ὅλως ἀνωφελής, ἂν μὴ ἀδύνατος. Ἔδωκε λοιπὸν τὸ πλεονέκτημα τῆς πατρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν προγεγεννημένων τέκνων εἰς ὅσους ἤθελον νυμφευθῇ τὰς ἑαυτῶν παλλακάς. Οὕτως, ἤλπιζε, θὰ παρεκινοῦντο πολλοὶ νὰ παύσωσι τὴν παλλακείαν εἰσερχόμενοι εἰς τὸν γάμον. Ἐννοεῖται ἡ διάταξις ἦν τοιαύτη, ὥστε μόνον περὶ τοῦ παρελθόντος, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος ἔδει νὰ ὁμιλῇ· ἄλλως ἐὰν τὸ ἀνωτέρω πλεονέκτημα ἀπενέμετο καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ γεννήσωσιν ἐν παλλακείᾳ κατιόντας, ἡ διάταξις θὰ ἦν μᾶλλον ἐνθαρρυντικὴ διὰ τὴν παλλακείαν. ὅπερ βεβαίως ὁ Κωνσταντῖνος προεῖδε· διὸ καὶ τὴν σχετικὴν διάταξιν αὐτοῦ ἔθηκε προσωρινήν, δὲν ἐξέτεινε δ' ἐπὶ τὸ μέλλον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς προσημειωθείσης διατάξεως τοῦ Ζήνωνος, ἐν ᾗ οὗτος ἐπιδοκιμάζων

---

1. Ἴδε διάταξιν αὐτοκρ. Ζήνωνος ἐν ν. 5 Κ. (5. 27).

2. Παλλακεία ἐλέγετο ἡ συνοίκησις δύο ἀγάμων προσώπων διαφόρου φύλου ἢ ἄνευ γαμικῶν διατυπώσεων καὶ γαμικῆς σχέσεως ἁπλῶς δὲ τὴν συνουσίαν σκοποῦσα.

τὰς σκέψεις τοῦ πρὸ δύο αἰώνων συναδέλφου του κρίνει ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ αὐτὸς τὴν διάταξιν τοῦ Κωνσταντίνου. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ ἔπραξε καὶ ὁ Ἀναστάσιος[1] ὁ τοῦ Ζήνωνος διάδοχος. Ὁ δὲ τούτου διάδοχος Ἰουστῖνος οὐ μόνον τὴν ἰδίαν ἐπανέλαβε διάταξιν[2], ἀλλ' ὑπεβοήθησεν αὐτὴν ἔτι μᾶλλον, ἀπαγορεύσας τὴν arrogatio τῶν μὴ νομίμων τέκνων, δι' ἧς καὶ ἄνευ γάμου μετὰ τῆς τεκούσης αὐτὰ ἐπετυγχάνετο ἡ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας ἀπόκτησις. Τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς κατιδὼν ὅτι ἀνίσχυροι ἦσαν οἱ περιορισμοὶ τῆς legitimatio εἰς ἐκρίζωσιν τῆς παλλακείας ἦρε τοὺς περιορισμοὺς τούτους· ἤτοι ἀποδεχθεὶς τὴν legimatio καθιέρωσεν αὐτὴν ὡς θεσμὸν διηνεκῆ ἐφαρμοζόμενον οὐχὶ μόνον διὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μέλλον, ἤτοι καὶ διὰ πᾶν ἐν τῷ μέλλοντι ἐκ παλλακείας τεχθησόμενον[3]. Πλὴν τούτου ὁ Ἰουστινιανὸς εὐρύνων ἔτι μᾶλλον τὴν legitimatio εἰσήγαγε καὶ ἄλλον εὐχερέστερον πρὸς ταύτην τρόπον, τὴν διὰ *βασιλικῆς ἀντιγραφῆς*, ἄνευ δηλ. τελέσεως γάμου· ἀλλὰ περὶ ταύτης ἀλλαχοῦ. Ἤδη παρατηροῦμεν μόνον πόσον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὁ σκοπὸς τῆς legitimatio παρήλλαξεν· ἐνῷ δηλ. ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὴν καὶ οἱ μιμηθέντες τοῦτον τρεῖς κατόπιν αὐτοκράτορες ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὸν δι' αὐτῆς περιορισμὸν τῆς παλλακείας μεταχειρισθέντες τὴν legitimatio ὡς μέσον ἐλκυστικὸν πρὸς τὰ νόμιμα συνοικέσια, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν γνώσει παρεῖδε τοῦτο, ἐθεώρησε δὲ τὸ μέσον ὡς σκοπόν, δι' ὃν, μάλιστα, ἵνα συχνότερον καὶ κάλλιον ἐπιτυγχάνηται, ἐπενόησε καὶ ἄλλην ὁδὸν εὐχερέστερον βατήν, τὴν τῆς βασιλικῆς ἀντιγραφῆς. Αὕτη εἶνε συχνάκις ἡ φορὰ τῶν νομοθετημάτων!

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι κατὰ τὸ ρωμ. δίκαιον μόνον τὰ μετὰ παλλακῆς γεννηθέντα τέκνα, naturales, δύνανται νὰ νομιμοποιηθῶσι· διότι σκοπὸς καὶ λόγος, εἴπομεν, τῆς νομιμοποιήσεως ὑπῆρξεν ὁ τῆς παλλακείας περιορισμός.[4] Ὅθεν τὰ ἐξ ἄλλης ἑνώσεως γεννηθέντα τέκνα δὲν ἐπετρέπετο νὰ νομιμοποιῶνται· οὕτω λ. χ. τὰ μετὰ πόρνης τεχθέντα, vulgo quaesiti, ἅτινα μάλιστα οὐδὲ πατέρα ὡρισμένον ἔχουσιν· ὁμοίως τὰ ἐξ αἱμομιξίας γεννηθέντα, διότι ἡ

1. ν. 6 K. (Ξ. 27).
2. ν. 7 αὐτόθι.
3. ν. 10 K. (5. 27).
4. Glück B' 290.

αἰμομιξία δὲν εἶνε παλλακεία, ἤτοι σχέσις ἐπιτεταμμένη, ἀλλὰ τοὐναντίον σχέσις ἐγκληματική, ἧς τοὺς καρποὺς δὲν ἠδύνατο ὁ ρωμ. νόμος νὰ εὐνοήσῃ· ὁμοίως τὰ ἐκ μοιχείας γεννηθέντα.

Πρὸς νομιμοποίησιν δ' ἀπαιτοῦνται τὰ ἑξῆς. Πρῶτον συναίνεσις τοῦ πατρός, ἐννοεῖται δὲ καὶ τῆς τέως παλλακῆς, ὅταν ἡ νομιμοποίησις γίνεται διὰ γάμου, ἑτέρωθεν δὲ συναίνεσις τῶν τέκνων· τωόντι διὰ τῆς νομιμοποιήσεως ὁ μὲν πατὴρ ἀποκτᾷ πατρικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τέως αὐτεξουσίων, τὰ δὲ τέκνα ὑφίστανται μείωσιν προσωπικότητος καθιστάμενα ὑπεξούσια· ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἐπετρέπετο νὰ γίνωνται, ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν ἐνδιαφερομένων [1]. Δεύτερον ἀπαιτεῖται ἡ νομιμοποίησις νὰ γείνῃ καθ' ἕνα τῶν νομίμων τρόπων, οἵτινες ἦσαν τρεῖς. Καὶ ὁ μὲν ἀρχικὸς ἦν, εἴπομεν, ἡ τέλεσις τοῦ γάμου μετὰ τῆς παλλακῆς. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει ὁ γεννήτωρ νὰ μὴ εἶχεν ἄλλα τέκνα ἐκ προηγουμένου νομίμου γάμου [2]· διότι τοιούτων ὑπαρχόντων ἡ διὰ γάμου μετὰ τῆς παλλακῆς νομιμοποίησις δὲν ἐπήρχετο. Τὸν περιορισμὸν ὅμως τοῦτον κατήργησεν ὁ Ἰουστινιανός [3]. Ἐπὶ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ε' αἰῶνος, εἰσήχθη καὶ ἕτερος τρόπος νομιμοποιήσεως, ὁ per oblationem curiae. Ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσι τοῦ ρωμ. Κράτους ὑπῆρχον τοπικαὶ βουλαί, curiae καλούμεναι, ὧν τὰ μέλη ὑπεβάλλοντο εἰς τοσαῦτα βάρη, καὶ τοσαύτας δαπάνας, ὥστε κατήντησε νὰ φεύγωσι τὸ ἀξίωμα τοῦτο διὰ πάσης προσπαθείας· ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπινοηθῶσιν ἀντισταθμίσματά τινα, καθιστῶντά πως ἀνεκτὴν τὴν ἀναδογὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου. Ἓν δὲ τῶν ἀντισταθμισμάτων τούτων ὑπῆρξε καὶ τὸ προκείμενον· ἐάν τις δηλ. εἶχε τέκνα φυσικά, ἤθελε δὲ νὰ τὰ νομιμοποιήσῃ, ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο ἐκδίδων αὐτὰ εἰς βουλήν, δηλ. τὰ μὲν ἄρρενα προορίζων νὰ ὦσι βουλευταί, decuriones, curiales, τὰ δὲ θήλεα ὑπανδρεύων μετὰ βουλευτοῦ [4]. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς νομιμοποιήσεως ἦν ἐφικτὸς μόνοις τοῖς πλουσίοις, διότι ἵνα τάξωσί τινα εἰς τοὺς βουλευτάς, ἔδει νὰ παράσχωσιν αὐτῷ ἱκανὴν περιουσίαν, ἀφοῦ ἀναγκαίως

---

1. Νεαρ. 89 κεφ. 11.
2. ν. 5. 6. Κ. (5. 17).
3. Νεαρ. 12 κεφ. 4 ν. 89 κεφ. 8.
4. ν. 3. 4 Κ. (5. 27) ν. 89 κεφ. 2.

ἔδει ὁ γινόμενος βουλευτὴς νὰ ἔχῃ ὡρισμένην περιουσίαν [1].

Τρίτος νόμιμος τρόπος νομιμοποιήσεως ἦν ὁ διὰ βασιλικῆς ἀντιγραφῆς, rescriptum principis. Ὁ τρόπος οὗτος εἰσήχθη, εἴπομεν, ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἵνα διευκολύνῃ τὴν νομιμοποίησιν εἰς ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ νυμφευθῶσι τὴν παλλακὴν εἴτε διότι αὕτη ἀπέθανεν, εἴτε διότι συνεζεύχθη μετ' ἄλλου, εἴτε διότι ἦν ἀγνώστου διαμονῆς, εἴτε δι' ἄλλο τι ἐμπόδιον.[2] Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν λοιπὸν ταύτην ἐπετρέπετο εἰς τὸν γεννήτορα, καὶ εἰς μόνον τοῦτον, αἴτησις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ ἀδείας νομιμοποιήσεως τῶν μὴ νομίμων τέκνων. Πάντως ὅμως ἔδει ὁ τὴν νομιμοποίησιν αἰτούμενος νὰ μὴ εἶχεν ἕτερα τέκνα ἐκ νομίμου γάμου· διότι τοιαῦτα ἔχων, δὲν ἠδύνατο νὰ νομιμοποιήσῃ καὶ ἕτερα τέκνα, μειῶν οὕτω τὰ τῶν νομίμων κληρονομικὰ δικαιώματα. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὴν μητέρα ἢ εἰς τὰ τέκνα δὲν ἐπετρέπετο ἡ αἴτησις νομιμοποιήσεως. Μόνον δ' ἐὰν ὁ πατὴρ εἶχεν ἀποθάνει, ἐν δὲ τῇ διαθήκῃ του εἶχε παραγγείλει τοῖς μὴ νομίμοις τέκνοις νὰ αἰτήσωνται νομιμοποίησιν ἢ καὶ ἁπλῶς ἐξεδήλωσεν ἐπιθυμίαν νὰ γείνωσιν οὗτοι νόμιμα τέκνα, δύνανται οὗτοι νὰ αἰτήσωνται καὶ ἐπιτύχωσι νομιμοποίησιν.[3] Ἡ τοιαύτη δὲ νομιμοποίησις καλεῖται legitimatio per testamentum.

Διὰ τῆς νομιμοποιήσεως δ' ἐπέρχονται τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα.

Ὡς πρὸς μὲν τὸν νομιμοποιοῦντα, ὅτι ἀποκτᾷ οὗτος πατρικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ τέκνου, πρὸς δὲ ὅτι ἀποκτᾷ κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ παντὸς ἄλλου νομίμου τέκνου θὰ εἶχε τοιοῦτον.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν νομιμοποιούμενον, ὅτι παύει ὢν sui juris καθιστάμενος ἤδη ὑπεξούσιος τοῦ πατρός· ὅθεν ἐν τούτῳ πάσχει minimam capitis deminutionem· ἑτέρωθεν ὅμως λαμβάνει θέσιν νομίμου κατιόντος συναποκτῶν καὶ πάντα τὰ δίκαια τῆς τε οἰκογενειακῆς τιμῆς καὶ τάξεως καὶ τῆς περιουσίας· οὕτως ὁ νομιμοποιηθεὶς κατ' οὐδὲν ἐφεξῆς διαφέρει νομίμου κατιόντος[4]. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὸ

---

1. Glück B′ 309.

2. Ναρ. 74 κεφ. 1.2. Ναρ. 89 κεφ. 9.

3. Ναρ. 78 κεφ. 2.

4. Ναρ. 89 κεφ. 9 ἔνθα ἀναγράφει ὁ Ἰουστινιανὸς «μηδὲν τῶν νομίμων παίδων διαλλάττοντος».

κληρονομικὸν δικαίωμα ὁ νομιμοποιηθεὶς ἀποκτᾷ τοιοῦτον ἐπὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν πρὸς πατρὸς συγγενῶν, ἔστω καὶ μὴ συναινεσάντων εἰς τὴν νομιμοποίησιν, δὲν ἀποκτᾷ ὅμως κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῶν ἐκ μητρὸς συγγενῶν. Μάλιστα ἐπὶ τῆς νομιμοποιήσεως διὰ *προσφορᾶς εἰς τὴν βουλὴν* ἡ τεχνητὴ συγγενικὴ σχέσις καὶ τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα δὲν ἐκτείνεται πέραν τοῦ πατρὸς κατὰ ρητὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάταξιν [1]. Σημειωτέον προσέτι ὅτι καὶ μεταξὺ νομιμοποιηθέντων παράγεται ἀμοιβαῖον δικαίωμα κληρονομικόν [2].

ΤΙΤΛΟΣ Ζ'.—DE ADOPTIONIBUS ET EMANCIPATIONIBUS ET ALIIS MODIS QUIBUS POTESTAS SOLVITUR

Διὰ τῆς ἐπικεφαλίδος τοῦ παρόντος τίτλου προαγγέλλεται ὅτι γενήσεται ἐν αὐτῷ λόγος περὶ κτήσεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας διὰ τῆς *υἱοθεσίας*, καὶ περὶ λύσεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας διὰ τῆς *χειραφεσίας* καὶ *ἄλλων τρόπων*. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀνακριβείας τοῦ τίτλου, πολλὰ ὑπισχνουμένου, ὀλιγώτερα δὲ πραγματοποιοῦντος, ἐροῦμεν κατωτέρω ἐν § 2 περὶ χειραφεσίας. Ἤδη προβαίνομεν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ θεσμοῦ τῆς υἱοθεσίας, καὶ κατόπιν τοῦ τῆς χειραφεσίας.

§ 1. Υἱοθεσία.

Πλὴν τῶν ἄλλων τρόπων, δι' ὧν ἀποκτᾶται πατρικὴ ἐξουσία (καὶ περὶ ὧν εἴπομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ τίτλῳ), ἕτερος οὐχ ἧττον συνήθης, συνηθέστερος μάλιστα τοῦ τῆς νομιμοποιήσεως τρόπος εἶνε ἡ *υἱοθεσία* adoptio.[3] Εἶνε δὲ υἱοθεσία κατὰ τὸ ρωμ. δίκαιον ἡ ἐπίσημος πρᾶξις, δι' ἧς προσλαμβάνει τις ὡς υἱὸν ἢ ἔγγονον [4] ἕτερον πρόσωπον, ἐφ' οὗ

---

1. Νεαρ. 89 κεφ. 4.

2. Νεαρ. 12 κεφ. 4.

3. Πρ. ν. 1 Π. (1. 7) Υἱοὺς ὑπεξουσίους ὄχι μόνον ἡ φύσις, ἀλλὰ καὶ αἱ υἱοθεσίαι ποιοῦσι.

4. Τῳόντι δύναταί τις νὰ υἱοθετῇ εἰς θέσιν ἐγγόνου, εἴτε ἔχει υἱοὺς εἴτε οὔ. Ἡ τοιαύτη δὲ πρᾶξις ὀρθότερον ἔδει νὰ καλῆται *ἐγγονοθεσία* ν. 13 αὐτ. «Υἱοθεσίαι ὄχι μόνον υἱῶν, ἀλλὰ καὶ οἱονεὶ ἐγγόνων γίνονται, ὥστε νὰ θεωρῆταί τις ἡμέτερος ἔγγονος ὡσεὶ ἐξ υἱοῦ ἢ [ἐξ] ἀδήλου γεννηθείς».

τέως δὲν εἶχε τοιαύτην ἐξουσίαν. Λέγοντες *ἐπίσημος πρᾶξις* νοοῦμεν τὴν ἐν πανηγυρικῷ τύπῳ καὶ πανηγυρικαῖς διατυπώσεσιν ἐνώπιον δημοσίας ἀρχῆς τέλεσιν τῆς υἱοθεσίας. Τῳόντι πολλάκις καὶ παρὰ Ρωμαίοις πολλοὶ προσελάμβανον ξένα τέκνα, διέτρεφον καὶ ἀνέτρεφον αὐτὰ ἐν τῷ οἴκῳ, παρεῖχον δ' αὐτοῖς ἐν γένει πᾶσαν πατρικὴν στοργὴν καὶ προστασίαν ὅμως ἐλλειπούσης τῆς ἐπισήμου πράξεως, δὲν ἠδύνατο ἡ σχέσις αὕτη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς υἱοθεσία, δὲν ἠδύνατο συνεπῶς νὰ ἔχῃ τὸ οὕτω προσληφθὲν ὡς τέκνον, ὁ alumnus—ἀναθρεπτὸς καλούμενος, τὰ δικαιώματα τοῦ υἱοθετηθέντος—adoptivus, ἡ σχέσις ἦν ἁπλῶς πραγματική, οὐδὲν παράγουσα δικαίωμα διὰ τὸν alumnus, οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν διὰ τὸν προσλαβόντα αὐτόν[1]. Ὡσαύτως ἡ λεγομένη διὰ διαθήκης υἱοθεσία δὲν ἦν ἀληθὴς τοιαύτη, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, διότι κατ' αὐτὴν προϋκειτο ἁπλῶς ἐγκατάστασις κληρονόμου ὑπὸ τὴν αἵρεσιν νὰ φέρῃ ὁ ἐγκαθιστάμενος τὸ ὄνομα τοῦ διαθέτου. Οὕτως ὁ ἐγκατάστατος οὔτε τέκνου οὔτε συγγενοῦς δικαιώματα ἀπέκτα. ἀλλ' ἁπλῶς μόνον τὸ ὄνομα τοῦ διαθέτου καὶ τὴν καταλειφθεῖσαν κληρονομίαν. Μάλιστα καὶ ἂν μὴ ἤθελε νὰ προσλάβῃ τὸ ὄνομα, δὲν ἀπέβαλλε διὰ τοῦτο τὴν κληρονομίαν, τοῦ πραίτωρος συγχωροῦντος αὐτῷ τὴν τοιαύτην αἵρεσιν[2].

Πρὶν ἢ ὅμως προβῶμεν εἰς τὰ καθέκαστα τοῦ θεσμοῦ τῆς υἱοθεσίας, ῥίψωμεν ἐπ' αὐτοῦ γενικὸν βλέμμα καὶ ἴδωμεν τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρήχθη ἐν Ρώμῃ, καὶ ὧν ἕνεκα τοσαύτη ἀπεδόθη αὐτῷ σημασία ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Γνωστὸν εἶνε τοῖς πᾶσιν, ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῶν Ρωμαίων ἦν κατ' ἐξοχὴν ἀριστοκρατικός, ὅτι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις ἦσαν κτῆμα περισπούδαστον διὰ πάντα Ρωμαῖον, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἕξεις μετὰ πολλῆς εὐλαβείας γενικῶς ἐτηροῦντο. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ διακοπὴ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων, ἡ μὴ συνέχισις τῶν θρησκευτικῶν θεσμίων, εὐλόγως ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἀπώλεια σοβαρά, ἣν διὰ παντὸς τρόπου ἔδει ἕκαστος ν' ἀποτρέπῃ ἀφ' ἑαυτοῦ. Τούτοις προστεθείσθω, ὅτι καὶ ἡ διατήρησις τῆς περιουσίας καὶ διὰ τὸν μετὰ θάνατον χρόνον ἀπησχόλει οὐκ ὀλίγον τὸν ἐγωϊσμὸν τῶν Ρωμαίων.

---

1. v. 132 II. (45. 1). Baron Pand. § 363.
2. v. 65 § 10 II. (36. 1).

Καὶ ὅταν μὲν ὑπῆρχεν ὁ φυσικὸς διάδοχος τοῦ Ρωμαίου paterfamilias οὐδεὶς κίνδυνος, οὐδεμία σκέψις διὰ τὰ μετὰ θάνατον. Ὅταν ὅμως τοιοῦτος δὲν ὑπῆρχεν, ἔδει νὰ ἐπινοηθῇ τρόπος εἰς ἀναπλήρωσιν, καὶ τοιοῦτος ἐξευρέθη ἐν τῷ θεσμῷ τῆς υἱοθεσίας. Δι' αὐτοῦ συνεχίζεται τὸ ὄνομα τοῦ θνήσκοντος Ρωμαίου, συνεχίζονται αἱ οἰκογενειακαὶ αὐτοῦ παραδόσεις, συνεχίζονται τὰ ἱερά, συνεχίζεται ἡ περιουσία του ἡ μετὰ κόπου κτηθεῖσα. Ἰδοὺ διατί ἐν Ρώμῃ ὁ θεσμὸς τῆς υἱοθεσίας πολλῆς ἠξιώθη προσοχῆς καὶ μερίμνης. Βραδύτερον ὅτε ἡ αὐτοκρατορία συνέθλιψε τὴν ἀριστοκρατίαν, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ὑποχρεώσεις ἐχαλαρώθησαν, ἐν γένει δὲ ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ὁ οἰκογενειακὸς ἐγωϊσμὸς κατὰ πολὺ ἐμειώθησαν, ἂν μὴ ὅλως ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ τὴν πίεσιν καὶ τὴν λάμψιν τῆς μοναρχικῆς ἰδέας, τὸ ἔδαφος δὲν ἦν βεβαίως πρόσφορον εἰς ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν θεσμοῦ οἷος ὁ τῆς υἱοθεσίας. Ἀναποφεύκτως δ' ἐν τοιαύτῃ ἀτμοσφαίρᾳ ἀδύνατον ἦν νὰ γεννηθῇ ὁ τῆς υἱοθεσίας θεσμός, ἀφοῦ οὐδεὶς ἠσθάνετο πλέον τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ. Ὅμως ἅπαξ ἐν τῇ ἀρχαιότητι γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς ὁ θεσμὸς ἐξηκολούθησε δυνάμει τοῦ νόμου τῆς κτηθείσης ταχύτητος, οὕτως εἰπεῖν, παρέτεινε δὲ λόγῳ τῆς συνηθείας τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Μάλιστα ἡ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων συχνὴ ὕπαρξις ὀνομάτων ληγόντων εἰς anus, εἰς καταληξιν δηλ. ἣν οἱ υἱοθετούμενοι προσέθετον, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὸ ἑαυτῶν ὄνομα, μαρτυρεῖ ὅτι πλεῖσται οἰκογένειαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διὰ τῆς υἱοθεσίας παρέτεινον τὴν ὕπαρξίν των[1]. Εἶνε ἄλλως τε ἀναντίρρητον ὅτι καὶ οἱ μᾶλλον ἄσημοι καὶ ταπεινοὶ τῶν ἀνθρώπων αἰσθάνονται ὁπωσδήποτε θέλγητρόν τι ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ, ὅτι θὰ ὑπάρξῃ μετὰ θάνατον ἐκείνων πρόσωπόν τι μέλλον νὰ συνεχίσῃ τὸ ὄνομα καὶ τὴν περιουσίαν των. Τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ καταπτώσει δὲν ἀπολείπει πᾶς ἐγωϊσμός[2].

Ἡ υἱοθεσία εἶνε ὅρος γενικός, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν Πανδεκτῶν, διαιρεῖται δὲ εἰς δύο εἴδη, τὴν *υἱοθεσίαν* ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ adoptio καὶ τὴν *υἱοποίησιν* arrogatio.[3] Υἱοθεσία γίνεται ὅταν υἱοθετῶν-

1. Accar. Précis Α' 240.

2. Πρβ. περὶ τούτων Accarias Précis Α' 231.

3. Adoptio ἢ adoptatio παράγεται ἐκ τοῦ ad—optare=προαιρεῖσθαι, ἐκλέγειν.—Πόθεν δὲ ἡ ὀνομασία arrogatio ἐξηγοῦμεν κατωτέρω, ἔνθα ἐκτίθεμεν καὶ τὸ τυπικὸν αὐτῆς.

τάι ὑπεξούσιοι, υἱοποίησις δὲ ὅταν υἱοθετῶνται αὐτεξούσιοι [1].

Ἐπὶ πάσης γενικῶς υἱοθεσίας κρατοῦσιν αἱ ἑξῆς ἀρχαί.

Α'— *Ἡ υἱοθεσία ἐπενοήθη καὶ εἰσήχθη ὡς τεχνητὸς ἔμμεσος τρόπος ἀποκτήσεως πατρικῆς ἐξουσίας ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἔχουσιν οὐδὲ δύνανται φυσικῶς ν' ἀποκτήσωσι τοιαύτην ἐξουσίαν ἐπὶ ἰδίων τέκνων.* Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ, ὥστε τὸ υἱοθετεῖν νὰ ἐπιτρέπηται εἰς ἐκείνους μόνον, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς προβεβηκυίας των ἡλικίας, εἴτε ἐξ ἀσθενείας, εἴτε ἐξ ἄλλης εὐλόγου αἰτίας ἀπώλεσαν τὴν ἐλπίδα ἀποκτήσεως ἰδίων τέκνων· τῳόντι τὸ ρωμ. δίκαιον ἀνέγραψε τὸν περιορισμὸν τοῦτον θὲν μάλιστα ὡς ὅριον ἡλικίας τὸ 60 ἔτος [2], ἀλλὰ κυρίως διὰ τὰς *υἱοποιήσεις*, arrogationes· διότι, φαίνεται, ὡς πρὸς τὰς υἱοθεσίας ὑπεξουσίων, τὰς κυρίως adoptiones, ὁ περιορισμὸς εἴτε οὐδέποτε ἴσχυσεν, εἴτε ἐνωρὶς κατηργήθη [3].

---

1. ν. 1 § 1 Π. (1, 7). «Τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο υἱοθεσία εἶνε μὲν γενικόν, διαιρεῖται ὅμως εἰς δύο εἴδη, ὧν τὸ μὲν ἓν καλεῖται ὡσαύτως *υἱοθεσία* (adoptio), τὸ δὲ ἕτερον υἱοποίησις (adrogatio)· υἱοθετοῦνται μὲν οἱ ὑπεξούσιοι υἱοί, υἱοποιοῦνται δὲ οἱ αὐτεξούσιοι». Ἐν χρήσει διὰ τὸ δεύτερον εἶδος τῆς υἱοθεσίας adrogatio, εἶνε ὁ ὅρος *υἱοποίησις*. Μοὶ φαίνεται ὅμως ἐκφραστικώτερος διὸ καὶ προτιμότερος ὁ ὅρος *υἱοποίησις*· ὅθεν καὶ προτείνω τοῦτον.

2. ν. 15 § 2 Π. (1, 7) «Ἐπὶ υἱοποιήσεων γίνεται ἔρευνα μὴ τυχὸν ὁ υἱοποιῶν εἶναι μικρότερος τῶν ἑξήκοντα ἐτῶν, διότι [ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει] ὀφείλει μᾶλλον νὰ μεριμνᾷ περὶ γεννήσεως τέκνων, ἐκτὸς ἂν τυχὸν νόσος ἢ ἀσθένεια ἢ ἄλλη τις δεδικαιολογημένη αἰτία εἶνε ὁ λόγος τῆς υἱοποιήσεως, ὡς ἐὰν θέλῃ νὰ υἱοθετήσῃ πρόσωπον συνδεδεμένον διὰ συγγενείας μετ' αὐτοῦ».

ν. 17 § 2 Π. (1, 7) «Τρίτον [θέλει ἐρευνᾶσθαι] τίνος ἡλικίας εἶνε ἐκεῖνος, ἵνα ἐκτιμηθῇ, ἂν ἤθελεν εἶσθαι καλλίτερον νὰ φρόντισῃ περὶ γεννήσεως τέκνων, παρὰ ἐξ ἀλλοτρίας οἰκογενείας νὰ ὑπαγάγῃ τινὰ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν».

Ἐν τῷ προσδιορισμῷ δὲ τῆς ἡλικίας ἐλήφθη, φαίνεται, ὑπ' ὄψει ἡ lex Julia et Papia Poppaea, καθ' ἣν πᾶς Ρωμαῖος μικρότερος τῶν 60 ἐτῶν ὤφειλε νὰ νυμφεύηται ἐπὶ ἀπειλῇ ποινῶν· ἐνῷ ὁ, τὸ 60 ὑπερβὰς ἠδύνατο ἀποινεὶ νὰ μὴ νυμφεύηται.

3. Ὁ λόγος τῆς διαφορᾶς ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι διὰ μὲν τῆς υἱοποιήσεως ἐμειοῦντο οἱ αὐτεξούσιοι, ἤτοι ἠλαττοῦντο αἱ οἰκογένειαι ἐμειοῦντο δὲ καὶ τὰ θρησκευτικὰ θέσμια· ὅθεν ἔδει νὰ τίθηται περιορισμός τις, μὴ ἀναγκαῖος ἄλλως εἰς τὰς κυρίως υἱοθεσίας, αἵτινες δὲν συνεπῆγον τοὺς προρρηθέντας κινδύνους μεγάλην ἔχοντας ἐν Ρώμῃ βαρύτητα. Glück B'. 345. Accarias Préc. Α'. 233. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Κικέρων (p/o Domo. 14) προσβάλλων ἐνώπιον τῶν ποντηφίκων τὴν υἱοποίησιν τοῦ πατρικίου Κλωδίου ὑπὸ τοῦ πληβείου Φοντεΐου,

Ἑτέρα συνέπεια τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς εἶνε, ὅτι τὸ υἱοθετεῖν δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἔχοντας ἤδη φυσικοὺς κατιόντας. Λόγος δὲ κύριος τοῦ περιορισμοῦ τούτου εἶνε, νὰ μὴ ζημιῶνται τὰ φυσικὰ τέκνα διὰ τῆς προσθήκης ἑτέρου θετοῦ κατιόντος συγκληρονόμου τοῦ πατρός [1]. Ἐντεῦθεν τὸ πρόσκομμα παρωράθη, ὅταν ὁ τοιοῦτος κίνδυνος δὲν ὑφίστατο ἢ ὑφίστατο ἐλάχιστος, ἢ ὅταν ἄλλη εὔλογος αἰτία ἐπέβαλλε νὰ παροραθῇ τὸ πρόσκομμα· οὕτω λ. χ. ἐάν τις ἐκέκτητο μεγάλην περιουσίαν, ἐν δὲ ἢ δύο φυσικὰ τέκνα, εἰς τοῦτον ἐπετρέπετο ἡ δι' υἱοθεσίας προσθήκη ἑνὸς ἔτι κληρονόμου· ὡσαύτως ἐάν τις εἶχε φυσικὸν τέκνον μικρᾶς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, ἢ θῆλυ, εἰς τοῦτον ἐπίσης ἐπετρέπετο ἡ πρόσληψις θετοῦ κατιόντος.

Ἑτέρα συνέπεια τῆς ἀρχῆς ἐκείνης εἶνε, ὅτι πρόσωπα μὴ δυνάμενα νὰ ἔχωσι πατρικὴν ἐξουσίαν, δὲν δύνανται καὶ νὰ υἱοθετῶσιν, ἀφοῦ διὰ τῆς υἱοθεσίας σκοπεῖται ἡ ἀπόκτησις πατρικῆς ἐξουσίας. Οὕτως εἰς γυναῖκας δὲν ἐπετρέπετο τὸ υἱόθετεῖν [2]. Μόνον δὲ ἐξ ἐπιεικείας οἱ αὐτοκράτορες ἐπέτρεψαν [3] εἰς γυναῖκας σχούσας τέκνα ἀποθανόντα ν' ἀντικαθιστῶσι ταῦτα διὰ θετῶν πρὸς παρηγορίαν καὶ τοῦτο τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ' ἐννοεῖται δὲν ἠδύναντο νὰ ἀσκῶσι καὶ πατρικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν τοιούτων τέκνων.

Ἑτέρα συνέπεια εἶνε, ὅτι δὲν δύναταί τις δι' υἱοθεσίας νὰ προσλάβῃ ἕτερον εἰς θέσιν ἀνιόντος ἢ ἀδέλφοῦ [4]. Εὐλόγως, ἀφοῦ ἡ υἱοθεσία

ἀνακηρύσσει ὅτι ἂν ἡ τοιαύτη υἱοποίησις κυρωθῇ, εὑρῇ δὲ μιμητάς, δὲν θὰ ὑπάρχωσι μετ' ὀλίγον ἐν Ρώμῃ οὔτε ἰδιωτικὴ λατρεία οὔτε πατρίκιοι.

1. ν. 17 § 3 Π. (1. 7) «Ἐκτὸς τούτων δέον νὰ ἴδωμεν μὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸν ἔχοντα εἴτε ἓν εἴτε περισσότερα τέκνα νὰ υἱοθετήσῃ ἕτερον, ὅπως μὴ εἴτε ἐκείνων, ἅτινα ἐν νομίμῳ γάμῳ ἐγέννησεν, ἐλαττῶται ἡ ἐλπίς, ἣν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν δι' ὑπακοῆς παρασκευάζει δι' ἑαυτόν, εἴτε ὁ υἱοθετηθεὶς λαμβάνῃ ὀλιγώτερον παρ' ὅ,τι εἶνε ἄξιον ν' ἀποκτήσῃ».

2. § 10 Εἰσ. (1. 11) «Ὡσαύτως αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ υἱοθετήσωσι διότι οὐδὲ φυσικὰ τέκνα ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν ἐξουσίαν ἔχουσιν».

3. Ἐν ν. 5 Κ. (8. 47) ῥητῶς ἐπιτρέπουσι τοῦτο οἱ αὐτοκράτορες Διοκλητιανὸς καὶ Μαξιμιανός· ὅμως καὶ πρὸ τούτων ἡ προκειμένη ὑπὲρ τῶν γυναικῶν εὔνοια εἶχεν εἰσαχθῇ, πιθανώτατα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου τοῦ εὐσεβοῦς, ὅστις εἰσήγαγε τὴν δι' αὐτοκρατορικῆς ἀδείας υἱοθεσίαν. Glück Β'. 347. Ὁ Λέων ὅμως διὰ τῆς Νεαρᾶς 27, ζ' ἐπέτρεψεν ἀδιακρίτως εἰς πᾶσαν γυναῖκα τὸ υἱοθετεῖν.

4. ν. 7 Κ. (6. 24).

σκοπεῖ τὴν πρόσληψιν κατιόντων, καὶ τὴν τοιούτῳ τρόπῳ δημιουργίαν πατρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν προσλαμβανομένων.

Ἕτέρα συνέπεια εἶνε, ὅτι πρόσωπα, ἐφ' ὧν δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ ἄσκησις τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, δὲν δύνανται νὰ υἱοθετηθῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἰδέας τῶν Ρωμαίων πατρικὴ ἐξουσία μόνον ἐπὶ προσώπου ἐλευθέρου εἶνε δυνατή, ἀκολουθεῖ ὅτι οἱ *δοῦλοι* δὲν ἠδύναντο νὰ υἱοθετηθῶσιν. Ὅταν λοιπὸν κύριός τις υἱοθέτει τυχὸν δοῦλον ἑαυτοῦ, ἡ μὲν υἱοθεσία ἦν ἄκυρος καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς μὴ γενομένη, ὅμως ἐπήρχετο ἡ τοῦ δούλου χειραφεσία· οὕτω τοὐλάχιστον ἐξηγεῖτο ἡ πρόθεσις τοῦ τὸν ἴδιον δοῦλον υἱοθετοῦντος[1]. Ἀκόλουθον τούτοις ἔδει νὰ ἦ, καὶ ὅτι οὐ μόνον ἰδίου, ἀλλ' οὐδὲ ἀλλοτρίου δούλου ἡ υἱοθεσία ἦν δυνατή. Καὶ ὅμως προκύπτει ἔκ τινων μαρτυριῶν[2], ὅτι υἱοθεσία ἀλλοτρίου δούλου ἐγκύρως ἠδύνατο νὰ γείνῃ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ υἱοθεσίᾳ per practorem, συνεδυάζοντο δύο δικαιοπραξίαι, ἡ τοῦ ἀλλοτρίου δούλου ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τῆς τοῦ κυρίου ἐξουσίας, καὶ ἡ τούτου πρόσληψις ἐν θέσει υἱοῦ ὑπὸ τοῦ υἱοθετοῦντος· ὥστε οὕτω κατ' οὐσίαν ἡ υἱοθεσία ἐγίνετο ἐπὶ προσώπου ἤδη ἐλευθέρου[3].

Β'—*Ἡ υἱοθεσία μιμεῖται τὴν φύσιν*[4], ἤτοι ὁ υἱοθετῶν θεωρεῖται ὡσεὶ αὐτὸς τὸν υἱοθετούμενον ἐγέννησεν εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ μεσολαβήσαντος κατιόντος. Ἐν ἄλλοις λόγοις παρὰ τῷ υἱοθετοῦντι καὶ τῷ υἱοθετουμένῳ δέον νὰ μὴ ὑφίστανται περιστάσεις καθιστῶσαι ἀδύνατον τὸ προρρηθὲν πλάσμα τῆς ἐκ τοῦ ἑνὸς παραγωγῆς τοῦ ἑτέρου, ἐφ' οὗ πλάσματος, εἴπομεν, στηρίζεται ἡ υἱοθεσία[5], ἄλλως ἡ υἱοθεσία εἶνε ἀδύνατος. Ὅθεν ἐάν τις εἶνε *ἐκτομίας*, castratus, ἤτοι δι' ἐκτομῆς ἐστερημένος τῶν γεννητικῶν ὀργάνων[6], δὲν δύναται νὰ υἱοθετήσῃ[7],

---

1. Εἰσηγ. Θεοφ. Α' § 12.
2. Aul. Gellius V. 19 § 12. 14.
3. Accarias Précis A' 249.
4. § 4 Εἰσ. (1. 11).
5. Σημειωτέον ὅτι δύναταί τις νὰ υἱοθετῇ καὶ τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ τέκνον, διατελοῦν τέως ἀπηλλαγμένον τῆς πατρικῆς ἐξουσίας· τότε δὲ ἡ υἱοθεσία χρησιμεύει ὡς τεχνιτὸν μέσον ἀποκαταστάσεως τῆς διακοπείσης φυσικῆς σχέσεως. ν. 12 αὐτ. «Ὅστις ἀπηλλάγη τῆς πατρικῆς ἐξουσίας οὗτος δὲν δύναται κατόπιν νὰ ἐπανέλθῃ ἐντίμως εἰς τὴν ἐξουσίαν [ἄλλως] παρὰ δι' υἱοθεσίας».

6. Ὁ ἐστερημένος ἀμφοτέρων τῶν ὄρχεων τάσσεται ἐνταῦθα, ἐνῷ ὁ ἕνα μόνον ἔχων ὄρχιν, ὡς ὢν ἱκανὸς πρὸς γονοποίησιν, εἶνε καὶ πρὸς υἱοθεσίαν ἱκα-

διότι τὸ πλάσμα, ὅτι αὐτὸς ἐγέννησε τὸν υἱοθετούμενον, εἶνε ἐνταῦθα ἀδύνατον· ὁ ἐκτομίας δὲν γεννᾷ οὐδὲ νὰ γεννήσῃ δύναται[1]. Ἐάν τις ὅμως δὲν στερῆται μὲν γεννητικῶν ὀργάνων, ἀλλ' ἐξ ἄλλης αἰτίας παροδικῆς ἢ διαρκοῦς, λ. χ. ἀσθενείας, γήρατος, ἀδυνατῇ νὰ γονοποιήσῃ; διὰ τὸν τοιοῦτον ἡ δημιουργία τοῦ πλάσματος εἶνε δυνατή, ἀφοῦ ἐξωτερικῶς τοὐλάχιστον παρίσταται ἱκανὸς πρὸς γέννησιν, δυνατὸν δὲ τῆς παθήσεως ἰωμένης νὰ καταστῇ καὶ πρὸς γέννησιν ἱκανός· κατ' ἀκολουθίαν ἐπιτρέπεται τὸ υἱοθετεῖν εἰς αὐτόν· οὕτως οἱ σπάδωνες, spadones, ἤτοι οἱ ἔχοντες μὲν γεννητικὰ ὄργανα ἀλλὰ βεβλαμμένα, δύνανται ἐλευθέρως νὰ υἱοθετῶσιν[2]. Ἐννοεῖται, ὅτι περὶ ἄλλων σωματικῶν ἐλαττωμάτων οὐδὲ λόγος δύναται νὰ γείνῃ ὡς παρακωλυόντων τὴν υἱοθεσίαν[3].

Ἕτέρα συνέπεια τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ υἱοθεσία μιμεῖται τὴν φύσιν, εἶνε, ὅτι ὁ υἱοθετούμενος δὲν δύναται νὰ ᾖ πρεσβύτερος τοῦ υἱοθετοῦντος[4], ἀλλὰ τοὐναντίον ὁ υἱοθετῶν πρέπει νὰ ᾖ πρεσβύτερος τοῦ υἱο-

---

νός. ν. 6 § 2 Π. (24. 1) . . . «εἶνε ὑγιής, ὡς ἐκεῖνος, ὅστις ἕνα ὄρχιν ἔχει, ὅστις καὶ νὰ γονιμοποιήσῃ δύναται».

7. § 9 Εἰσ. (1. 11).

1. Ὅμως ὁ Λέων διὰ τῆς Νεαρᾶς ιζ' ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐκτομίας τὸ υἱοθετεῖν, ὡς ἐπέτρεψε τοῦτο εἰς πάσας τὰς γυναῖκας, καθὰ εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω.

2. ν. 2 § 1 αὐτ. «Κοινὸν δ' ἑκατέρας τῶν υἱοθεσιῶν εἶνε τοῦτο, ὅτι καὶ ὅσοι δὲν δύνανται νὰ γονοποιήσωσιν, οἷοι εἶνε οἱ σπάδωνες, δύνανται νὰ υἱοθετήσωσι». ν. 40 § 2 Π. αὐτ. «Ὁ σπάδων υἱοποιῶν δύναται ν' ἀποκτήσῃ δι' ἑαυτὸν οἰκεῖον κληρονόμον, οὐδ' ἐμποδίζει αὐτὸν τὸ σωματικὸν ἐλάττωμα». Ἐν τῷ Πανδέκτῃ ἐνιαχοῦ (ν. 7 Π. (24. 1) οἱ σπάδονες, ὅταν στερῶνται ἀναγκαιοτάτου μέρους τοῦ σώματος, θεωροῦνται ἀνίκανοι πρὸς υἱοθεσίαν. Ἐκ τούτου ἠχθησάν τινες εἰς διάκρισιν μεταξὺ σπαδόνων ἱκανῶν καὶ ἀνικάνων πρὸς υἱοθεσίαν. Προφανὲς ὅμως ὅτι ἐν τοῖς κειμένοις γίνεται ἀκυρολεκτικὴ χρῆσις τοῦ ὅρου *σπάδων* ἀντὶ τοῦ *ἐκτομίας*.

3. ν. 9 αὐτ. «Καὶ τυφλὸς δύναται νὰ υἱοθετήσῃ ἢ νὰ υἱοθετηθῇ».

4. ν. 15 § 3 αὐτ. «Οὐδὲ μικρότερος μεγαλείτερον [πρέπει νὰ υἱοποιῇ]». ν. 16 αὐτ. «Διότι υἱοθεσία ἐπὶ ἐκείνων τῶν προσώπων λαμβάνει χώραν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ φυσικῶς δύναται νὰ ὑπάρχῃ [τοιαύτη σχέσις]». Ὅμως καθὰ ἀναφέρει καὶ ὁ Savigny (3. 75), συνάγεται δὲ ἐκ τοῦ Γαΐου, Α' 106, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ νομομαθοῦς τούτου, ἤτοι μέχρι τοῦ Β' αἰῶνος μ. Χ., ἦν φιλονεικούμενον ἂν πάντως ἔδει ὁ υἱοθετῶν νὰ ᾖ καθ' ἡλικίαν μείζων τοῦ υἱοθετουμένου· διὸ ὑπῆρξαν ἐν Ρώμῃ παραδείγματα υἱοθεσίας πρεσβυτέρων ὑπὸ νεω-

θετουμένου καὶ δὴ κατὰ 18 πλήρη ἔτη (plena pubertas)[1]. Ὅστις μάλιστα υἱοθετεῖ εἰς θέσιν ἐγγόνου, δέον πάντως νὰ ἄγῃ ἡλικίαν 36 ἐτῶν. Εὐλόγως, διότι τὸ ἀνωτέρω νομικὸν πλάσμα ἀδύνατον εἶνε νὰ χωρήσῃ, εἰμὴ ὅταν ὁ θετὸς πατὴρ εἶνε τοῦ θετοῦ υἱοῦ πρεσβύτερος καὶ δὴ κατὰ ὡρισμένα ἔτη· οἱ Ρωμαῖοι δ' ὡς τοιαῦτα ὥρισαν τὰ 18, εἰ καὶ ἠδύναντο νὰ ὁρίσωσι καὶ τὰ 16, ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας ἠδύνατό τις νυμφευόμενος νὰ ἔχῃ μετὰ ἓν ἔτος φυσικὰ τέκνα.

Ἑτέρα συνέπεια τῆς ἰδίας ἀρχῆς, ὅτι ἡ υἱοθεσία μιμεῖται τὴν φύσιν, εἶνε ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ υἱοθετήσῃ δι' ὡρισμένον χρόνον[2]. Γωόντι ὡς δὲν γεννᾷ τις κατιόντας δι' ὡρισμένον χρόνον, οὕτως οὐδὲ νὰ υἱοθετῇ δι' ὡρισμένον χρόνον πρέπει. Ἡ υἱοθεσία λοιπὸν γίνεται, ἵνα διαρκῇ ἰσοβίως· ἐννοεῖται, ὡς ἐπὶ φυσικῶν τέκνων εἶνε δυνατὴ ἡ διὰ χειραφεσίας λύσις τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν θετῶν, σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι ἐπὶ τῶν τελευταίων μετὰ πρώτην χειραφεσίαν λύεται ὁριστικῶς καὶ ἀμεταχλήτως ὁ δεσμὸς μετὰ τοῦ θετοῦ πατρὸς μὴ ἐπιτρεπομένης νέας υἱοθεσίας[3], ἐνῷ τὸν χειραφετηθέντα φυσικὸν κατιόντα δύναται πάλιν ὁ πατὴρ νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὴν πατρικήν του ἐξουσίαν, καὶ μάλιστα δίς· διότι μετὰ τρίτην χειραφεσίαν, ἢ ἐκ νέου ἐπαναφορὰ ὑπὸ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν δὲν ἐπιτρέπεται, προφανῶς, ἵνα μὴ τὸ πρᾶγμα περιπέσῃ εἰς γελοιότητα καὶ κατάχρησιν[4].

τέρων (Κικ. pro Domo 14) εἰ καὶ τοῦτο διήγειρε διαμαρτυρίας, ἕως οὗ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γαΐου τὸ ζήτημα ἐλύθη ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς ἐν τῷ κειμένῳ ἀρχῆς.

1. ν. 40 § 1 αὐτ. «Ὄχι μόνον ἐάν τις υἱοθετῇ, ἀλλὰ καὶ ἂν υἱοποιῇ, δέον νὰ εἶνε μεγαλείτερος ἐκείνου, ὃν δι' υἱοποιήσεως ἢ δι' υἱοθεσίας καθιστᾷ υἱόν του, καὶ' μάλιστα κατὰ πλήρη ἥβην, τουτέστι δέον νὰ ὑπερβαίνῃ αὐτὸν κατὰ 18 ἔτη». Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τὸν υἱοθετούμενον οὐδεμία ὡρίσθη ἡλικία, ὅθεν καὶ νήπιον δύναται νὰ δοθῇ εἰς υἱοθεσίαν. ν. 42 αὐτ. «Καὶ νήπιον δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς υἱοθεσίαν».

2. ν. 34 αὐτ. «Ἐρωτᾶται, ἄν σοι ἐδόθη εἰς υἱοθεσίαν υἱὸς ὑπὸ τὸν ὅρον ὥστε μετὰ τριετίαν λ. χ. νά μοι δώσῃς αὐτὸν εἰς υἱοθεσίαν, ἔχω ἆρά γε ἀγωγήν τινα; Ὁ Λαβέων λοιπὸν φρονεῖ, ὅτι οὐδεμίαν ἔχω· διότι «δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ ἡμέτερα ἤθη νὰ ἔχωμεν υἱὸν πρόσκαιρον».

3. ν. 37 § 1 αὐτ. «Ἐκεῖνον, ὃν τις υἱοθέτησε, δὲν δύναται νὰ υἱοθετήσῃ ἐκ νέου, ἀφοῦ ἐχειραφέτησεν ἢ ἔδωκεν αὐτὸν εἰς υἱοθεσίαν».

4. Ἐνταῦθα παρατηρητέον, ὅτι ὁ χειραφετηθεὶς ἢ εἰς υἱοθεσίαν δοθεὶς υἱός,

Συνέπεια τῆς ἰδίας ἀρχῆς, ὅτι ἡ υἱοθεσία μιμεῖται τὴν φύσιν, ἔδει ἴσως νὰ ἦ, καὶ ὅτι εἰς τὸν μὴ ἔχοντα σύζυγον ἔδει νὰ ἦ ἀπηγορευμένον τὸ υἱοθετεῖν· διότι πῶς ὁ ἄγαμος θὰ τεκνοποιήσῃ; Ὅμως μέχρι τοσούτου δὲν προέβησαν οἱ Ρωμαῖοι, καὶ εὐλόγως· διότι ἄλλως θὰ ἐτίθετο φραγμὸς σχεδὸν ἐκμηδενίζων τὸν θεσμὸν τῆς υἱοθεσίας[1]. Ὁμοίως ἕνεκα τῆς ἰδίας ἀρχῆς ἔδει νὰ ἦ ἀπηγορευμένον νὰ υἱοθετῇ εἰς θέσιν ἐγγόνου ὁ μὴ ἔχων υἱόν. Ὅμως οὐδ' ὁ περιορισμὸς οὗτος ἐκρίθη ἄξιος ἀναγραφῆς[2].

Γ'—*Διὰ τῆς υἱοθεσίας δὲν πρέπει νὰ ἐπέρχηται βλάβη τῷ υἱοθετουμένῳ ἢ τρίτῳ τινί.* Οὕτως ἐὰν πτωχότερος θέλῃ νὰ υἱοθετήσῃ πλουσιώτερον, γεννᾶται ὑπόνοια ὅτι ἡ υἱοθεσία γίνεται συμφέροντος ἕνεκεν· ὅθεν ἀπαγορεύεται, ἵνα μὴ ἄλλως ζημιωθῇ ὁ υἱοθετηθησόμενος. Ἐὰν ὅμως ἡ ἐγνωσμένη ἐνάρετος διαγωγὴ τοῦ θέλοντος νὰ υἱοθετήσῃ, ἀποκλείῃ τὴν προρρηθεῖσαν ὑπόνοιαν, ἡ υἱοθεσία δύναται νὰ ἐπιτραπῇ[3]. Ἕνεκα τῆς ἰδίας ἀρχῆς δὲν συγχωρεῖται εἰς ἐπίτροπον ἢ κηδεμόνα νὰ υἱοποιήσῃ τὸν ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειάν του εὑρισκόμενον, πρὶν ἢ οὗτος συμπληρώσῃ ἡλικίαν ἐτῶν 25 καὶ λάβῃ τὴν λογοδοσίαν, ἵνα μὴ ἄλ-

---

υἱοθετούμενος ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ πατρός, δὲν ἀνακτᾷ ἐπὶ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ κατιόντων, τῶν ἐγγόνων δηλ. τοῦ υἱοθετοῦντος αὐτὸν φυσικοῦ πατρός, οἵτινες ἔμειναν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάππου, τὰ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας δίκαια μετὰ θάνατον τοῦ πάππου, ἐνῷ ἂν μὴ ἐμεσολάβει ἡ χειραφεσία ἢ ἡ δόσις εἰς υἱοθεσίαν, θὰ εἶχε τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν τοιούτων φυσικῶν αὐτοῦ κατιόντων. ν. 41 αὐτ. «Ἐὰν πατὴρ υἱόν, ἐξ οὗ ἔγει ἔγγονον ὑπεξούσιον, ἐχειραφέτησε καὶ εἶτα υἱοθέτησεν αὐτόν, ἀποθανόντος αὐτοῦ (τοῦ πατρὸς) δὲν ἐπανάγεται ὁ ἔγγονος εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρός· οὐδὲ ἐκεῖνος ὁ ἔγγονος ἐπανάγεται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρός, ὃν ὁ πάππος ἤθελε διατηρήσει δίδων εἰς υἱοθεσίαν τὸν υἱόν, ὃν ἐκ νέου υἱοθέτησε».

1. ν. 30 αὐτ. Καὶ οἱ μὴ ἔχοντες γυναῖκας δύνανται νὰ λάβωσιν εἰς υἱοθεσίαν υἱούς.

2. ν. 37 αὐτ. Δύναταί τις νὰ υἱοθετήσῃ εἰς θέσιν ἐγγόνου, καὶ ἂν μὴ ἔχῃ υἱόν.

3. ν. 17 § 2 αὐτ. «Καὶ πρῶτον μὲν θέλει ἐρευνᾶσθαι, τίς εἶνε ἡ περιουσία τοῦ ἀνηβου, καὶ τίς ἐκείνου, ὅστις θέλει νὰ υἱοθετήσῃ αὐτόν, ἵνα ἐκτιμηθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως τούτων, ἂν ἡ υἱοθεσία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὠφέλιμος διὰ τὸν ἄνηβον». ν. 17 § 4 αὐτ. «Ἐνίοτε καὶ εἰς πτωχότερον ἐπιτρέπεται νὰ υἱοθετήσῃ πλουσιώτερον, ἐὰν ἡ σωφροσύνη τοῦ βίου αὐτοῦ εἶνε καταφανὴς ἢ ἡ διάθεσις τιμία καὶ γνωστή».

λως ἡ υἱοποίησις, γίνηται πρόσχημα καταχρήσεως ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ υἱοποιουμένου. Ὅμως καὶ ἐνταῦθα δύναται νὰ ἐπιτραπῇ υἱοποίησις, ἐὰν ἐρεύνης γενομένης ἀποδειχθῇ τὸ ἀβλαβὲς αὐτῆς διὰ τὰ συμφέροντα τοῦ μέλλοντος υἱοποιηθῆναι [1].

Προσέτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἄνθρωπον αἰσχρὸν καὶ κακῆς διαγωγῆς νὰ υἱοποιῇ ἕτερον, καθόσον βλάβην μᾶλλον ἢ ὠφέλειαν ἔξει ἐντεῦθεν ὁ μέλλων υἱοποιηθῆναι. Ὅθεν δέον νὰ ἐρευνᾶται καὶ ἡ διαγωγὴ τοῦ θέλοντος νὰ υἱοποιήσῃ [2].

Ὡσαύτως ἕνεκα τῆς ἰδίας ἀρχῆς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ υἱοθετῇ τις πολλούς, ἐκτὸς ἂν ἀποδεικνύηται ὅτι τοῦτο οὐδεμίαν σπουδαίαν φέρει τοῖς υἱοθετουμένοις βλάβην, ἢ ἄλλη τις εὔλογος ὑπάρχῃ αἰτία [3].

Προσέτι ὁ υἱοθετῶν ἄνηβον δέον νὰ παρέχῃ πρότερον ἀσφάλειαν, ὅτι δὲν θὰ ματαιώσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ πατρὸς ὁρισθεῖσαν τυχὸν ὑποκατάστασιν [4].

Προσέτι ὁ υἱοθετῶν εἰς θέσιν ἐγγόνου γεννηθέντος ἐξ υἱοῦ αὐτοῦ, δέον νὰ ζητῇ καὶ τούτου τὴν συγκατάθεσιν, διότι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσδίδῃ τις τῷ υἱῷ ἄκοντι κληρονόμον, οἷος ἔσται ὁ υἱοθετούμενος εἰς θέσιν ἐγγόνου. Ἂν δέ τις υἱοθετήσῃ εἰς θέσιν ἐγγόνου ἄνευ τῆς

---

1. ν. 17 πρ. Π. (1. 7) «Οὐδ' εἰς ἐκεῖνον ἐπιτρέπεται νὰ υἱοποιήσῃ, ὅστις διεξήγαγε τὴν ἐπιτροπείαν ἢ κηδεμονίαν ἑτέρου, ἐὰν ὁ υἱοποιούμενος εἶνε μικρότερας τῶν 25 ἐτῶν, ἵνα μὴ τυχὸν διὰ τοῦτο υἱοποιῇ αὐτόν, ὅπως μὴ δώσῃ λογοδοσίαν». ν. 17 § 1 αὐτ. «Τότε μόνον ἡ τῶν ἀνήβων υἱοποίησις δέον νὰ ἐπιτρέπηται, ἐὰν οἱ υἱοθετοῦντες ἄγωνται εἴτε ὑπὸ φυσικῆς συγγενείας εἴτε ἁγιωτάτης διαθέσεως, ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν δέον νὰ ἐμποδίζηται, ἵνα μὴ εἶνε εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπιτρόπων, καὶ νὰ περατῶσι τὴν ἐπιτροπείαν, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς γενομένην ὑποκατάστασιν νὰ ἐξαλείφωσι».

2. ν. 17 πρ. αὐτ. «Ὡσαύτως δέον νὰ ἐρευνᾶται μὴ τυχὸν ὁ λόγος τῆς υἱοποιήσεως εἶνε αἰσχρός». ν. 17 § 2 αὐτ. «κατόπιν [θέλει ἐρευνᾶσθαι] τίνα βίον διάγει ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ ἀγάγῃ τὸν ἄνηβον εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκογένειαν».

3. ν. 15 § 3 αὐτόθ. «Ὡσαύτως δὲν πρέπει τις νὰ υἱοποιῇ πολλοὺς ἐκτὸς διὰ δεδικαιολογημένην αἰτίαν».

4. ν. 17 § 1 αὐτόθ. «Τότε μόνον ἡ τῶν ἀνήβων υἱοποίησις δέον νὰ ἐπιτρέπηται, ἐὰν οἱ υἱοποιοῦντες ἄγωνται εἴτε ὑπὸ φυσικῆς συγγενείας εἴτε ἁγνοτάτης διαθέσεως, ἵνα μὴ εἶνε εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπιτρόπων καὶ νὰ περατῶσι τὴν ἐπιτροπείαν, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς γενομένην ὑποκατάστασιν νὰ ἐξαλείφωσι».

συναινέσεως τοῦ υἱοῦ, δὲν ἀκυροῦται μὲν ἡ τοιαύτη υἱοθεσία, ἀλλ' ὁ υἱοθετηθεὶς ἔγγονος εἰς οὐδεμίαν ἔρχεται σχέσιν πρὸς τὸν υἱὸν θνήσκοντος τοῦ πάππου.[1] Σημειωτέον ὅτι δύναταί τις ἔχων δύο υἱοὺς καὶ ἔγγονον ἐκ τοῦ ἑνὸς τούτων, νὰ υἱοθετήσῃ τὸν ἔγγονον, οὐ μόνον ὡς ἔχει, δηλ. ὡσεὶ ἐκ τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ πατρὸς γεννηθέντα, ἀλλὰ καὶ ὡσεὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου γεννηθέντα· πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ νὰ χειραφετήσῃ μὲν τὸν φυσικὸν πατέρα τοῦ ἐγγόνου, υἱοθετῶν δὲ τὸν ἔγγονον νὰ δηλώσῃ, ὅτι τὸν υἱοθετεῖ ὡσεὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου υἱοῦ του γεννηθέντα. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δημιουργεῖται σχέσις πατρότητος μεταξὺ τοῦ τοιούτου υἱοῦ καὶ τοῦ ἐγγόνου, ἥτις, θανόντος τοῦ πάππου αἰσθητὴ καθίσταται, καθόσον τότε ὁ θετὸς ἔγγονος ἄρχεται διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ δῆθεν πατρὸς πράγματι δὲ πατραδέλφου αὐτοῦ.[2]

Τέλος ὅταν παρανόμως γείνῃ υἱοθεσία, δύναται μολαταῦτα νὰ ἐπικυρωθῇ, ὅταν ἐρευνηθῶσι τὰ ἀποτελέσματα, ἀκουσθῶσι δὲ καὶ οἱ διὰ τῆς τοιαύτης υἱοθεσίας τυχὸν ζημιούμενοι.[3]

§ 2 Συνέπειαι υἱοθεσίας.

Αἱ συνέπειαι τῆς υἱοθεσίας εἶνε διάφοροι. Ἐν πρώτοις ἂν ὁ υἱοθετῶν εἶνε ἀνὴρ ἢ γυνή, εἶνε καὶ αἱ συνέπειαι τῆς υἱοθεσίας διάφοροι.

---

1 N. 6 Π. αὐτ. «Ὅταν ἔγγονος υἱοθετῆται, ὡσεὶ ἐξ υἱοῦ γεννηθεὶς, ἀπαιτεῖται ἡ συναίνεσις τοῦ υἱοῦ» ν. 10 αὐτ. «Ἐάν τις ἔγγονον ὡσεὶ γεννηθέντα ἐξ υἱοῦ ὑπεξουσίου, συναινοῦντος τοῦ υἱοῦ υἱοθέτησε, δὲν παράγεται διὰ τὸν πάππον οἰκεῖος κληρονόμος, καθόσον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου ἐπανάγεται εἰς τὴν τοῦ ὡσεὶ πατρὸς αὐτοῦ ἐξουσίαν». ν. 11 αὐτ. «Ἐὰν ὁ ἔχων υἱὸν ἤθελεν υἱοθετήσει [τινὰ] εἰς θέσιν ἐγγόνου, οὕτως ὡσεὶ [ὁ υἱοθετούμενος] εἶχε γεννηθῇ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκείνου, ὁ δὲ υἱὸς δὲν ἔδωκε τὴν συναίνεσιν του, ἀποθανόντος τοῦ πάππου δὲν θέλει εἶσθαι ὁ ἔγγονος ὑπεξούσιος τοῦ υἱοῦ».

2 N. 15 § 1 αὐτ. «Ὅστις ἔχει δύο υἱοὺς καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτῶν ἔγγονον, ἐὰν θέλῃ νὰ υἱοθετήσῃ τὸν ἔγγονον ὡσεὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου γεννηθέντα δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐὰν χειραφετήσῃ αὐτόν, καὶ τότε υἱοθετήσῃ ὡσεὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου γεννηθέντα· διότι πράττει τοῦτο ὡς οἱοσδήποτε, ὄχι ὡσεὶ πάππος, καὶ δι' ὃν λόγον δύναται νὰ τὸν υἱοθετήσῃ ὡσεὶ ἐξ οἱουδήποτε γεννηθέντα, οὕτω δύναται καὶ ὡσεὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου υἱοῦ».

3 N. 38 Π. αὐτ. Υἱοθεσία οὐχὶ νομίμως γενομένη δύναται νὰ ἐπικυρωθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. N. 39 αὐτ. «Διότι οὕτως ἀντεπέστειλεν ὁ αὐτοκράτωρ Μάρκος εἰς τὸν Εὐτυχιανόν: «Ἂν ὅ,τι ἐπιθυμεῖς δέον νὰ ἐπιτύχῃς, θέλουσιν

καὶ δὴ ἂν μὲν γυνὴ υἱοθετῇ, δὲν ἀποκτᾷ μὲν ἐπὶ τοῦ υἱουθετουμένου πατρικὴν ἐξουσίαν, ὅμως ἀποκτᾷ ἐπ' αὐτοῦ δικαιώματα, οἷα καὶ πᾶσα φυσικὴ μήτηρ ἐπὶ τῶν ἑαυτῆς κατιόντων· ἀλλὰ κληρονομικὸν δικαίωμα ἡ θετὴ μήτηρ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ δὲν ἀποκτᾷ. Ἀντιθέτως ὅμως ὁ θετὸς υἱὸς ἀποκτᾷ κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς μητρός, ἀλλ' ἐπὶ μόνης ταύτης, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τῆς μητρὸς συγγενῶν.

Ἂν δὲ ἀνὴρ υἱοθετῇ ἐπέρχονται τὰ ἀκόλουθα:

Α'— Ὁ υἱοθετούμενος ὑποβάλλεται εἰς τὴν *πατρικὴν ἐξουσίαν* τοῦ υἱοθετοῦντος·[1] μάλιστα ἐὰν ὁ υἱοθετούμενος εἶνε αὐτεξούσιος καὶ ἔχῃ ἴδια ὑπεξούσια τέκνα, παρακολουθοῦσι καὶ ταῦτα τὴν τύχην τοῦ πατρός των ὑποβαλλόμενα ὁμοίως εἰς τὴν τοῦ υἱοθετήσαντος πατρικὴν ἐξουσίαν.[2] Εἰς τὴν ἰδίαν, ἐννοεῖται, ὑποβάλλονται τύχην καὶ ὅσα τέκνα βραδύτερον ἤθελεν ἀποκτήσει ὁ θετὸς υἱός.[3] Ἐνῷ ἀντιθέτως ἐὰν ὁ υἱοθετούμενος ἦν ἑτέρου ὑπεξούσιος καὶ εἶχεν ἰδίους κατιόντας, οὗτοι δὲν περιέρχονται εἰς τὴν τοῦ θετοῦ πατρὸς ἐξουσίαν, ἀλλὰ παραμένουσιν, ἐν ᾗ ἦσαν, ἤτοι ἐν τῇ τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν πάππου.[4] Καὶ οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ ὑπάρχοντα τοῦ υἱοθετουμένου αὐτεξουσίου ἐκτείνονται αἱ συνέπειαι τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, διότι καὶ ταῦτα περιέρχονται εἰς τὸν θετὸν πατέρα σιωπηρῶς ([5]. [6]), ὡς

ἐκτιμήσει οἱ δικασταί, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει καὶ ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον ἀντειπεῖ, τουτέστιν οἵτινες ἤθελον βλαφθῆ διὰ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς υἱοθεσίας».

1 Καὶ ἂν ἔτι εἰς θέσιν ἐγγόνου υἱοθετῆταί τις ν.22 § 2 Πανδ. αὐτ. «Ταῦτα δὲ πάντα δέον νὰ λεχθῶσιν εἴτε εἰς θέσιν υἱοῦ, εἴτε εἰς θέσιν ἐγγόνου υἱοποίησέ τις ἄνηβον».

2 N. 2 § 2 αὐτ. «Τῆς υἱοθεσίας ὅμως ἥτις διὰ τοῦ αὐτοκράτορος γίνεται ἴδιον εἶνε τοῦτο, ὅτι ὁ ἔχων τέκνα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του, ἐὰν δώσῃ ἑαυτὸν εἰς υἱοποίησιν, ὄχι μόνον αὐτὸς ὑποβάλλεται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ υἱοποιοῦντος, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ καθίστανται ὑπεξούσια ἐκείνου, ὡσεὶ ἔγγονοι».

3 N. 27 αὐτ. «Ὁ ὑπὸ θετοῦ [υἱοῦ] γεννηθεὶς ἐπέχει τόπον θετοῦ [ἐγγόνου] ἐν τῷ ἀστικῷ δίκαίῳ».

4 N. 40 πρ.αὐτ. «Υἱοποιηθέντος πατρὸς οἰκογενείας τὰ τέκνα, ἅτινα ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, καθίστανται ἔγγονοι τοῦ υἱοποιήσαντος καὶ συγχρόνως μετὰ τοῦ πατρός των περιέρχονται εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ὅπερ δὲν συμβαίνει ὁμοίως ἐπὶ υἱοθεσίας· διότι οἱ ἔγγονοι ἐξ ἐκείνου παραμένουσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ φυσικοῦ πάππου.»

5 N. 15 αὐτ. «Ἐὰν αὐτεξούσιος υἱοθετήθη, πάντα ὅσα ἀνῆκον εἰς αὐτὸν καὶ δύνανται ν' ἀποκτηθῶσι, μεταβιβάζονται σιωπηρῶς εἰς τὸν υἱοθετήσαντα·

περιέρχονται τῷ ἰδίῳ καὶ τὰ βάρη παντὸς υἱοθετουμένου, εἴτε τέως αὐτεξουσίου, εἴτε ὑπεξουσίου.[1] Ὁ κανὼν δ' οὗτος, ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν περιωρίσθη μόλις ἐπ' Ἰουστινιανοῦ, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν, μόνην τὴν χρησικαρπίαν παρεχώρει τῷ θετῷ πατρί.

Ὅμως ἡ πατρικὴ ἐξουσία ὑπόκειται ἐνταῦθα εἰς τὸν περιορισμόν, ὅτι ἀνήβου ὄντος τοῦ υἱοθετηθέντος, ὁ υἱοθετήσας δὲν δύναται νὰ ὀνομάσῃ αὐτῷ ἀνηβικὸν ὑποκατάστατον, ἐκτὸς μόνον ὡς πρὸς τὸ τέταρτον τῆς περιουσίας, ὅπερ κατὰ διάταξιν τοῦ Πίου περιέρχεται εἰς τὸν ἄνηβον· ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο, εἴπομεν, μόνον *ἀνηβικὸν* ὑποκατάστατον δύναται νὰ ὀνομάσῃ ὁ θετὸς πατὴρ οὐχὶ κοινόν, ἤτοι μόνον διὰ τὸ διάστημα τὸ μέχρι τῆς ἥβης τοῦ υἱοθετηθέντος.[2]

Ἐκ τοῦ ὅτι δ' ὁ υἱοθετούμενος ὑποβάλλεται εἰς τὴν *πατρικὴν ἐξουσίαν* τοῦ υἱοθετοῦντος, ἀκολουθεῖ ὅτι, ἂν μέχρι τοῦδε ἦν αὐτεξούσιος, πάσχει μείωσιν προσωπικῆς καταστάσεως, capitis deminutionem minimam, ἅτε ἀπὸ αὐτεξουσίου ὑπεξούσιος καθιστάμενος. Ὅμως ἐντεῦθεν δὲν ἀποβάλλεται οὐδὲ μειοῦται καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ υἱοθετουμένου, ὥστε ἂν φέρ' εἰπεῖν οὗτος ἦν συγκλητικός, μένει τοιοῦτος εἰ καὶ ὑπὸ πληβείου

προσέτι δὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἅτινα εἶνε ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του, ἀκολουθοῦσιν αὐτόν· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες μετὰ τοῦ δικαίου τῆς ὑποστροφῆς ἐπανέρχονται, ἢ οἵτινες ἦσαν κυοφορούμενοι, ὅτε [ἐκεῖνος] υἱοποιήθη, καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπανάγονται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ υἱοποιοῦντος».

5 Ἡ ἐντεῦθεν δυναμένη νὰ προέλθῃ βλάβη τῶν πιστωτῶν τοῦ υἱοποιουμένου αὐτεξουσίου προὐλάμβάνετο διὰ τῆς δημοσιότητος τῆς τελέσεως τῆς υἱοποιήσεως, δι' ἧς ἐγκαίρως εἰδοποιούμενοι οἱ πιστωταὶ ἠδύναντο νὰ λάβωσι τὰ κατάλληλα μέτρα· ὅτε δὲ βραδύτερον ἡ δημοσιότης ἐξέλιπεν, ἐδόθη αὐτοῖς ἡ in integrum restitutio propter capitis deminutionem. Jhering. Geist Γ. 500.

1 N. 45 αὐτ. «Τὰ βάρη τοῦ εἰς υἱοθεσίαν δοθέντος, μεταφέρονται εἰς τὸν θετὸν πατέρα.»

2 N. 22 § 1 αὐτ. «Ἀλλ' ἐρωτᾶται ἂν δύναται ὁ υἱοποιήσας νὰ θέσῃ ὑποκατάστατον διὰ τὸν ἄνηβον· φρονῶ λοιπόν, ὅτι δὲν εἶνε παραδεκτὴ ἡ ὑποκατάστασις, ἐκτὸς διὰ τὸ τέταρτον τυχὸν μόνον, ὅπερ ἐκ τῆς περιουσίας ἐκείνου ἀποκτᾷ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μέχρι τῆς ἐφηβότητος νὰ δίδῃ εἰς τὸν ἄνηβον ὑποκατάστατον· ἄλλως ἐὰν ἀναθέσῃ εἰς τὴν πίστιν αὐτοῦ, ἵνα ποτὲ ἀποκαταστήσῃ [τὸ τέταρτον τοῦτο] δὲν πρέπει νὰ γίνεται δεκτὸν τὸ καταπίστευμα καθόσον οὐχὶ τῇ θελήσει τοῦ υἱοποιήσαντος περιέρχεται τοῦτο εἰς τὸν ἄνηβον, ἀλλὰ προνοίᾳ αὐτοκρατορικῇ.

υἱοθετήθη.[1] Τοὐναντίον μάλιστα ὁ υἱοθετούμενος προσλαμβάνων τὸ ὄνομα τοῦ θετοῦ πατρὸς[2] λαμβάνει καὶ τὸ ἀξίωμα τούτου,[3] ἂν ᾖ ἀνώτερον τοῦ ἰδίου· ὡς ἑτέρωθεν καθίσταται μέτοχος καὶ τῶν ἐν γένει οἰκογενειακῶν δικαίων τοῦ θετοῦ πατρός, jura familiæ, πλὴν τῶν προϋποτιθέντων ἀναγκαίως ὁμαιμότητα, jus sanguinis.[4] Κατὰ ταῦτα ὁ υἱοθετούμενος τάσσεται εἰς τὴν πατρίδα, origo, τοῦ υἱοθετοῦντος, εἰ καὶ διατηρεῖ καὶ τὴν τέως ἰδικήν του· οὕτω δὲ δυνατὸν ὁ υἱοθετούμενος νὰ ἔχῃ δύο πατρίδας, ἐν ἀμφοτέραις χαίρων τὰ τοῦ πολίτου δικαιώματα καὶ ὑφιστάμενος τὰ munera civilia.[5]

Β'.—Ἕτερον ἀποτέλεσμα τῆς υἱοθεσίας εἶνε ἡ πατρογένεια, adgnatio· ὁ υἱοθετούμενος δηλ. καθίσταται ἐκ πατρογενείας συγγενὴς τῶν συγγενῶν τοῦ πατρὸς τῶν ἐν τῇ αὐτῇ διατελούντων οἰκογενείᾳ καὶ πατρικῇ ἐξουσίᾳ, οἷον τῶν συνυπεξουσίων ἀδελφῶν,[6] διότι ἡ υἱοθεσία δὲν παράγει αἵματος, ἀλλὰ μόνον πατρογενείας συγγένειαν· ἀντιθέτως ὁ υἱοθετηθεὶς εἰς οὐδεμίαν συγγενικὴν σχέσιν ἔρχεται πρὸς τοὺς cognati τοῦ θετοῦ πατρός, ἤτοι πρὸς ἐκείνους, μεθ' ὧν δὲν καθίσταται καὶ πατρογενής, ὡς λ.χ. πρὸς τὴν σύζυγον, τὴν μητέρα καὶ τοὺς ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας λοιποὺς συγγενεῖς τοῦ θετοῦ πατρός.[7]

---

1 N. 35 αὐτ. «Διὰ τῆς υἱοθεσίας δὲν ἐλαττοῦται τὸ ἀξίωμα, ἀλλ' [ἐνίοτε] αὐξάνει· ὅθεν συγκλητικὸς καὶ ἂν παρὰ πληβείου υἱοθετήθη, μένει συγκλητικός· ὡσαύτως μένει καὶ ὁ υἱὸς συγκλητικοῦ».

2 Ὁ υἱοθετούμενος διετήρει καὶ τὸ ἑαυτοῦ οἰκογενειακὸν ὄνομα, μετέβαλλεν ὅμως τὴν κατάληξιν us εἰς anus. Οὕτως ὁ υἱὸς τοῦ Παύλου Αἰμιλίου υἱοθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος, μετωνομάσθη Scipio Aemilianus, ὁ Octavius υἱοθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ Καίσαρος μετωνομάσθη Cæsar Octavianus Accar. Précis Α'. 240.

3 N. 5. 6 Π. (1. 9).

4 N. 23 αὐτ. παρατιθέμενος κατωτέρω ἐν τέλει τῆς σελίδος.

5 Accar. Précis Λ'. 241.

6 Ὅμως ἐὰν πάππος ἔχων ἔγγονον υἱοθέτησε καὶ ἕτερον εἰς θέσιν ἐγγόνου, θανόντος τοῦ πάππου, δὲν θὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν δύο ἐγγόνων δίκαιον ὁμαιμότητος, εἰμὴ ἂν ῥητῶς ἡ υἱοθεσία ἐγένετο οὕτως, ὥστε ὁ υἱοθετηθεὶς ἔγγονος νὰ θεωρῆται γεννηθεὶς ἐξ ὡρισμένου υἱοῦ τοῦ υἱοθετήσαντος ν. 44 αὐτ.

7 N. 23 αὐτ. «Ὁ διδόμενος εἰς υἱοθεσίαν, ἐκείνων μεθ' ὧν καθίσταται πατρογενής, γίνεται καὶ συγγενής· [ἐκείνων δέ,] ὧν δὲν καθίσταται πατρογενὴς οὐδὲ συγγενὴς γίνεται· διότι ἡ υἱοθεσία ἐπιφέρει οὐχὶ τὸ τοῦ αἵματος, ἀλλὰ τὸ τῆς πατρογενείας δίκαιον, καὶ διὰ τοῦτο ἐὰν υἱοθετήσω υἱὸν, ἡ σύζυγός μου

Τῆς ἀνωτέρω σχέσεως συνέπεια εἶνε, ὅτι ὁ υἱοθετηθεὶς δύναται νὰ συνάψῃ γάμον μετὰ τῶν cognati τοῦ θετοῦ πατρός. Μόνον δὲ χάριν εὐπρεπείας ἀπηγορεύθη ὁ γάμος μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῆς γυναικαδέλφης ὡς καὶ μετὰ τῆς μητρὸς καὶ μητραδέλφης τοῦ θετοῦ πατρός, καὶ τοῦτο δὲ ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ υἱοθεσία.[1] Τοὐναντίον μετὰ πάντων τῶν agnati δὲν δύναται νὰ συνάψῃ ὁ υἱοθετηθεὶς γάμον.

Ἕτερα συνέπεια εἶνε, ὅτι μεταξὺ τοῦ θετοῦ υἱοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν agnati αὐτοῦ ἀφ' ἑτέρου, γεννᾶται ἀμοιβαῖον κληρονομικὸν δικαίωμα,[2] ἐνῷ μεταξὺ τοῦ θετοῦ υἱοῦ καὶ τῶν cognati τοῦ θετοῦ πατρὸς δὲν γεννᾶται τοιοῦτον δικαίωμα.

Ἰδιαιτέρας μνείας χρήζουσι καὶ αἱ ἀκόλουθοι συνέπειαι πάσης υἱοποιήσεως ἀνήβου. Ἐὰν ὁ υἱοποιήσας χειραφετήσῃ τὸν υἱοποιηθέντα, πρὶν ἢ οὗτος διέλθῃ τὴν ἀνηβότητα, ὁ χειραφετηθεὶς ἀναλαμβάνει πάντα αὐτοῦ τὰ πράγματα, ἅτινα ἐκέκτητο ὅτε υἱοποιήθη, ἢ ἀπέκτησε τυχὸν διαρκούσης τῆς υἱοποιήσεως· πρὸς τοῦτο δ' ἔχει condictio ex lege.[3] Καὶ ταῦτα μὲν ἂν ἡ χειραφεσία του ἐγένετο ex justa causa, ἂν δηλ. ὑπῆρχον πρὸς ταύτην λόγοι, οὓς ὁ υἱοποιήσας ὑπέβαλε τῷ ἄρχοντι, ὁ δὲ ἄρχων ἐπεδοκίμασεν. Ἂν ὅμως ἡ χειραφεσία ἐγένετο ἄνευ τῆς τοιαύτης προϋποθέσεως, ὁ χειραφετούμενος δικαιοῦται πλὴν τῶν ἰδίων πραγμάτων νὰ λάβῃ καὶ τὸ τέταρτον[4] τῆς τοῦ υἱοποιήσαντος περιουσίας, ἣν οὗτος ἀποθνήσκων ἤθελε καταλείπει. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐδόθη τῷ χειραφετηθέντι ἡ actio familiæ erciscundæ utilis, δι' ἧς ἐνάγει τοὺς κληρονόμους τοῦ θανόντος. Ἡ τοιαύτη δ' ἀγωγή, ἐννοεῖται ἐκ τῶν ῥηθέντων, δὲν γεννᾶται ἐὰν ὁ χειραφετηθεὶς προαποβιώσῃ τοῦ υἱοποιήσαντος. Ἅμα ὅμως αὕτη γεν-

---

δὲν ἐπέχει τόπον μητρὸς δι' αὐτόν, διότι δὲν καθίσταται πατρογενὴς αὐτοῦ, καθόσον οὐδὲ συγγενὴς αὐτοῦ καθίσταται· ὡσαύτως οὐδ' ἡ μήτηρ μου ἐπέχει τόπον μάμμης αὐτοῦ, καθόσον ἐκείνων, οἵτινες εἶνε ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας μου δὲν γίνεται πατρογενής, ἀλλὰ τῆς θυγατρός μου καθίσταται ἀδελφὸς ὁ ὑπ' ἐμοῦ υἱοθετηθείς, καθόσον ἡ θυγάτηρ εἶνε ἐν τῇ οἰκογενείᾳ μου. Ἐμποδίζεται δὲ καὶ ὁ γάμος αὐτῶν».

1 N. 55 § 1 Π. (23. 2).

2 N. 10 § 5 K. (8. 47).

3 N. μόνος Π. (13. 2) ν. 18 § 15 Π. (5. 2).

4 Τὸ τέταρτον τοῦτο ὀνομάζεται Quarta Divi Pii ἐκ τοῦ καθιερώσαντος τοῦτο αὐτοκράτορος Ἀντωνίου Πίου § 3 Εἰσ. (1. 11).

νηθῇ διὰ τῆς ἐπιβιώσεως καὶ μόνης τοῦ χειραφετηθέντος, μεταβιβάζεται καὶ εἰς τοὺς κληρονόμους τούτου, καθόσον τὸ δικαίωμα ἐπὶ τοῦτετάρτου δὲν θεωρεῖται ἁπλῶς κληρονομικόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπαίτησις ἐνοχικὴ κατὰ τῆς κληρονομίας.[1] Πλὴν τούτων ἐὰν ὁ υἱοποιήσας ἀποκληρώσῃ τὸν υἱοποιηθέντα ἄνηβον ἔτι ὄντα, οὗτος δικαιοῦται τὸ μὲν ν' ἀναλάβῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ πράγματα, τὸ δὲ νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ τέταρτον τῆς περιουσίας, ἣν ὁ υἱοποιήσας ἤθελε καταλείπει θνήσκων—τὰ αὐτὰ δηλ., οἷα καὶ ἐν τῇ περιπτώσει τῆς χειραφεσίας εἴπομεν,—χωρὶς νὰ ἐξετάζηται κἄν, ἂν ἡ ἀποκλήρωσις ἐγένετο ex justa ἢ ex non justa causa.[2]

Ἕτερα συνέπεια εἶνε ὅτι καταπιστεύματα οἰκογενειακὰ δὲν περιέρχονται εἰς τὰ θετὰ τέκνα, καὶ ἐν γένει ὁσάκις καταπίστευμα ἠρτήθη ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ τέκνων, ὡς τοιαῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι θετά, ἀλλὰ μόνον φυσικὰ τέκνα, διὰ δεσμοῦ αἵματος συνδεόμενα,[3] καθόσον ἄλλως θ' ἀνεπληροῦτο εὐχερῶς πᾶν κενὸν διὰ τῆς προσλήψεως θετῶν τέκνων, θὰ κατεδολιεύοντο δὲ αἱ τελευταῖαι βουλήσεις διὰ τοιαύτης πλαγίας ὁδοῦ.[4]

Σημειωτέον, ὅτι αἱ προεκτεθεῖσαι συνέπειαι τῆς υἱοθεσίας, ἤτοι ἡ παραγωγὴ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ τῆς πατρογενείας διαρκοῦσιν, ὅσον καὶ ἡ υἱοθεσία διαρκεῖ. Ταύτης δὲ λυομένης, αἴρονται καὶ αἱ σχέσεις ἐκεῖναι παντελῶς, τὰ δὲ πράγματα ἀποκαθίστανται εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν,[5] ὅθεν ὁ θετὸς ἀποβάλλει τό τε ὄνομα

---

1 Accar Précis A. 255· ν. 22 Π. αὐτ.

2 Ἡ ἀγωγὴ ὅμως, ἣν ὁ ἀποκληρωθεὶς ἔχει ἐνταῦθα εἶνε κατὰ τὸν Vangerow (A ' 390) οὐχὶ ἐνοχικὴ ὡς ἐν τῇ ἀνωτέρω περιστάσει, ἀλλὰ κληρονομική, ἤτοι ἡ querella nullitatis, θεωρουμένου τοῦ υἱοποιηθέντος ὡς ἑνὸς τῶν sui heredes. Συνεπῶς τῷ ἰδίῳ πρέπει νὰ καταλείπηται ἡ νόμιμος μοῖρα, ὡς παντὶ suus, ἧς μὴ ἀκεραίας καταλειφθείσης ἐγείρεται ἡ actio suppletoria καὶ ἂν ἔτι κατελείφθη ἡ Quarta Divi Pii.

3 Ν. 76 Π. (35.1). «Καταπίστευμα εἰς βάρος τῶν υἱῶν καταλειφθὲν «ἐάντις τούτων ἀποθάνῃ ἄνευ τέκνων» δὲν ἀναιρεῖται διὰ τῆς ἐπινοήσεως τῆς υἱοθεσίας» ν. 18 § 4 Π. (36.1).

4 Παρόμοιον ὑπάρχει σήμερον παρ' ἡμῖν ὡς πρὸς τὰς συντάξεις, αἵτινες μόνον εἰς φυσικὰ τέκνα περιέρχονται, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς θετά.

5 Ν. 13 αὐτ. «Καθ' ἅπαν σχεδὸν τὸ δίκαιον λῆξάσης τῆς τοῦ θετοῦ πατρὸς ἐξουσίας, οὐδὲν ἴχνος ἐκ τοῦ παρελθόντος παραμένει· ὅθεν καὶ τὸ πατρι-

καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ τέως πατρός, dignitas patris,[1] οὐδ' ὀφείλει ἐφεξῆς τὸν υἱϊκὸν σεβασμόν, reverentia.[2] Τοῦ θετοῦ δ' υἱοῦ ἀποσπωμένου, συμπαρακολουθεῖ αὐτὸν καὶ ὁ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς υἱοθεσίας συλληφθεὶς καὶ τεχθεὶς τυχὸν ἔγγονος.[3] Ὅμως ἐξαιρετικῶς μετὰ τὴν λύσιν τῆς υἱοθεσίας παραμένει ἐν τῇ εὐθείᾳ γραμμῇ κώλυμα γάμου· τῷόντι οἱ Ρωμαῖοι ἐθεώρησαν ἄτοπον νὰ νυμφεύηταί τις τὴν τέως θετὴν αὐτοῦ θυγατέρα ἢ ἐγγονήν, διὸ καὶ καθιέρωσαν τὸ προκείμενον κώλυμα. Ἰδοὺ ἡ μόνη συνέπεια τῆς υἱοθεσίας, ἥτις διατηρεῖται καὶ λυομένης ταύτης.[4]

Αἱ προεκτεθεῖσαι ὅμως συνέπειαι δὲν ἐπέρχονται πλέον ἐπὶ πάσης υἱοθεσίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθόσον ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος[5] διέστειλε τὴν υἱοθεσίαν, ἂν αὕτη γίνεται ὑπὸ πάππου πατρικοῦ ἢ μητρικοῦ ἢ ἄλλου ἀπωτέρου ἀνιόντος τοῦ υἱοθετουμένου ἢ ἂν γίνεται ὑπ' ἄλλου οἱουδήποτε προσώπου συγγενοῦς ἢ μή. Ἐν τῇ πρώτῃ περιστάσει ἐπέρχονται τὰ προεκτεθέντα ἀποτελέσματα τῆς υἱοθεσίας, σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι ταῦτα δὲν ἐπέρχονται ἤδη καὶ ὡς πρὸς τοὺς τυχὸν ὑπάρχοντας κατὰ τὴν υἱοθεσίαν κατιόντας τοῦ υἱοθετουμένου, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὸν υἱοθετούμενον αὐτὸν καὶ τοὺς μετὰ τὴν υἱοθεσίαν γεννηθέντας αὐτοῦ κατιόντας. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ υἱοθετῶν δὲν εἶνε ἀνιὼν τοῦ υἱοθετουμένου, οὐδεμία ἄλλη ἐπέρχεται συνέπεια ἐκ τῶν προεκτεθεισῶν ἀνωτέρω, εἰμὴ μόνον ὅτι ὁ υἱοθετούμενος καθίσταται οἰκεῖος κληρονόμος, suus heres, τοῦ υἱοθετήσαντος, ὅστις ὅμως δύναται συντάσσων διαθήκην νὰ ἀποκλείσῃ ἐντελῶς τὸν υἱοθετηθέντα.[6] Κατὰ τὰ λοιπὰ οὐδεμία ἐπέρχεται μεταβολὴ εἰς τὴν θέσιν τοῦ υἱοθετουμένου, ὅστις ἐξακολουθεῖ

κὸν ἀξίωμα τὸ δι' υἱοθεσίας ἀποκτηθὲν, ἀποβάλλεται ἅμα αὐτῇ λήξῃ». Savigny 8. 47 «ἡ χειραφεσία τοῦ θετοῦ τέκνου καταστρέφει πᾶσαν ἐπίδρασιν τῆς υἱοθεσίας».

1 N. 13 Π. αὐτ.

2 N. 10 § 7 II. (2. 4).

3 N. 14 αὐτ. «Ἀλλὰ καὶ ἔγγονος ἐξ υἱοῦ [θετοῦ], ὅστις συνελήφθη καὶ ἐγεννήθη παρὰ τῷ πατρὶ τοῦ θετοῦ [υἱοῦ] διὰ τῆς χειραφετήσεως ἀποβάλλει ἅπαντα τὰ δίκαια».

4 Accar ı r Λ' 211.

5 N. 10 K. (8. 47).

6 N. 10 § 1 K. (8. 47).

ὡς καὶ πρότερον ἔχων συγγενεῖς μόνους τοὺς φυσικοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς, τούτους κληρονομῶν καὶ ὑπὸ τούτων κληρονομούμενος. Ὥστε, ὡς μόνον ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης υἱοθεσίας εἶνε τὸ πρόσθετον ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα, ὅπερ ὁ υἱοθετούμενος ἀποκτᾷ ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ υἱοθετοῦντος.[1]

Ἐντεῦθεν εὐλόγως τὸ μὲν πρῶτον εἶδος υἱοθεσίας ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ *πλήρης* υἱοθεσία, adoptio plena, τὸ δὲ τελευταῖον *ἀτελὴς* υἱοθεσία, minus plena.

Ἐξεταστέον ἤδη πόθεν ὡρμήθη ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν ῥιζικὴν καὶ δίμορφον ταύτην τροποποίησιν τοῦ περὶ υἱοθεσίας ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ θεσμοῦ. Τοὺς λόγους ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος ἐν τῇ σχετικῇ διατάξει 10 τοῦ Κώδικος (8.47). Ὑφίστατο, λέγει, παλαιόθεν ἀμφιβολία, ἂν ὁ υἱοθετηθεὶς ὑπό τινος ἐξηκολούθει ἔχων κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ φυσικοῦ πατρός, καὶ ἂν συνεπῶς ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ ταῦτα ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῆς μέμψεως τῆς ἀστόργου διαθήκης. Καὶ ὁ μὲν Παπινιανὸς ἠρνεῖτο τὸ δικαίωμα τῆς μέμψεως, ὁ δὲ Παῦλος ἐδέχετο μὲν τοῦτο, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, ὁ δὲ Μαρκιανὸς διέκρινεν, ἂν ὁ φυσικὸς πατὴρ ἔδωκε τὸν υἱὸν εἰς υἱοθεσίαν πλουσίῳ ἢ πτωχῷ, καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἠρνεῖτο τὴν μέμψιν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐδέχετο ταύτην χωροῦσαν.

Ἐντεῦθεν, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἰουστινιανός, ἐπήρχοντο ἄτοπα· διότι ἐὰν ἀπέθνησκεν ὁ φυσικὸς πατήρ, εἶτα δὲ ὁ θετὸς ἐγεγράφετο τὸν υἱοθετηθέντα, οὗτος ἀπεκλείετο ἑκατέρας κληρονομίας· τῆς μὲν τοῦ φυσικοῦ πατρός, διότι κατὰ τὸν θάνατον τούτου ἐκεῖνος ἦν ἐν υἱοθεσίᾳ, ἡ δὲ μέμψις δὲν ἐδίδετο αὐτῷ ἢ ἐδίδετο κενή· τῆς δὲ τοῦ θετοῦ, διότι διὰ τῆς γεγραφεσίας ἐλύετο πᾶς δεσμὸς πρὸς τὸν θετὸν πατέρα. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐνόμισα, λέγει ὁ Ἰουστινιανός, ὅτι ἔδει καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς μέμψεως νὰ ἄρω καὶ τὸ ἄτοπον νὰ διορθώσω, θεσπίζων, ὅτι ἐφεξῆς διὰ τῆς παρὰ μὴ ἀνιόντος υἱοθεσίας οἱ τέως ὑπάρχοντες δεσμοὶ τοῦ υἱοθετουμένου πρὸς τὸν φυσικὸν πατέρα οὐδαμῶς ἀλλοιοῦνται, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ πλῆρες τὸ ἀμοιβαῖον κληρονομικὸν δικαίωμα μεταξὺ φυσικοῦ γονέως καὶ υἱοῦ.

---

1 Ἐν τούτοις πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι καὶ ἤδη ὁ οὕτως υἱοθετούμενος προσελάμβανε τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, πρὸς δὲ ὅτι καὶ ἤδη ὑφίστατο τὸ τοῦ γάμου κώλυμα, ὡς καὶ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Acc Pr. Α' 243.

Ἂν ὅμως ὁ υἱοθετῶν εἶνε τις τῶν ἀνιόντων, τότε ἐπειδὴ πρὸς τῇ νομικῇ σχέσει προϋφίσταται καὶ ἡ φυσική, ἀφόβως δύναται νὰ λυθῇ πᾶς δεσμὸς τοῦ υἱοθετουμένου πρὸς τὸν φυσικὸν πατέρα, νὰ ὑφίσταται δὲ μόνη καὶ ἀποκλειστικὴ ἡ πρὸς τὸν υἱοθετήσαντα πάππον ἢ πρόπαππον σχέσις, ἧς τὸ διπλοῦν ἐξασφαλίζει τὸν υἱοθετούμενον ἀπὸ τελείας ἀποκληρώσεως· καθόσον καὶ ἂν ὁ πάππος χειραφετήσῃ αὐτὸν παύει μὲν ἡ σχέσις τῆς υἱοθεσίας καὶ τὸ ἐντεῦθεν κληρονομικὸν δικαίωμα αὐτοῦ ὡς *οἰκείου* κληρονόμου, διαρκεῖ ὅμως ἀναφαίρετον τὸ φυσικὸν κληρονομικὸν δικαίωμα τοῦ χειραφετηθέντος ὡς φυσικοῦ ἐγγόνου, ὡς ἐπίσης ἐπαναπτᾶται τὸ ἀπέναντι τοῦ φυσικοῦ πατρὸς κληρονομικὸν δικαίωμα τοῦ χειραφετηθέντος. Οὐδ' εἶνε ἐπὶ τοῦ προκειμένου βάσιμος ὑπόνοια καταδολιεύσεως, καθόσον τὸ συγγενικὸν φίλτρον τοῦ πάππου ἢ προπάππου ἐγγυᾶται, ὅτι δὲν θὰ ἐπέλθῃ χειραφεσία κακόβουλος, ἤτοι μὲ σκοπὸν ἀφαιρέσεως ἀπὸ τοῦ υἱοθετουμένου τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ὡς οἰκείου κληρονόμου ἐπὶ τῆς τοῦ θετοῦ πατρὸς περιουσίας.

§ 3. Τρόπος υἱοθεσίας.

Πρὸς ἔγκυρον δὲ υἱοθεσίαν ἀπαιτοῦνται τὰ ἑξῆς :

Α'—*Συναίνεσις τῶν ἐνδιαφερομένων*, ἤτοι τοῦ υἱοθετοῦντος, τοῦ υἱοθετουμένου καὶ τοῦ φυσικοῦ πατρὸς τούτου· τοῦ μὲν υἱοθετοῦντος, διότι πρόκειται νὰ δημιουργηθῇ αὐτῷ οἰκεῖος κληρονόμος, ὅπερ ἄκοντος αὐτοῦ δὲν πρέπει νὰ γίνηται· τοῦ δὲ φυσικοῦ πατρός, διότι πρόκειται νὰ στερηθῇ οὗτος ὑπὲρ ἄλλου τῆς πατρικῆς ἐξουσίας (ὅταν, ἐννοεῖται, ἡ υἱοθεσία εἶνε πλήρης)· τοῦ δὲ τέκνου, διότι πρόκειται νὰ μεταβάλῃ οἰκογένειαν (ἐπὶ πλήρους, ἐννοεῖται, υἱοθεσίας). Ὅμως τῶν μὲν δύο πρώτων ἡ συναίνεσις ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχῃ ἔστω καὶ σιωπηρῶς δεδομένη,[1] τοῦ δὲ τέκνου δύναται καὶ νὰ νοηθῇ δεδομένη· ἐν-

---

1 Ν. 5 αὐτ. «Ἂν ὅμως ὑπὸ τοῦ πατρὸς δίδωνται εἰς υἱοθεσίαν, ἐπὶ τούτων θέλει ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ γνώμη ἑκατέρου, εἴτε συναινοῦντος, εἴτε μὴ ἀντιλέγοντος» ν. 29 αὐτ. «Ἐὰν ὁ φυσικὸς πατὴρ δὲν δύναται μὲν νὰ ὁμιλήσῃ, δι' ἄλλου ὅμως τρόπου παρὰ διὰ τοῦ λόγου δύναται νὰ καταστήσῃ φανερόν, ὅτι θέλει νὰ δώσῃ εἰς υἱοθεσίαν τὸν υἱόν του, ἡ υἱοθεσία ἰσχύει οὕτως, ὡσεὶ νομίμως ἐγένετο».

τεῦθεν καὶ νήπιος ἐγκύρως υἱοθετεῖται,[1] ἀφοῦ βεβαίως δὲν ἀντιλέγει, ἡ δὲ παρουσία τοῦ φυσικοῦ πατρὸς ἐγγυᾶται περὶ τοῦ μὴ ἐπιβλαβοῦς τῆς υἱοθεσίας διὰ τὸν νήπιον. Καθ' ἣν δὲ περίπτωσιν υἱοθετεῖτό τις εἰς θέσιν ἐγγόνου, προσαπῃτεῖτο καὶ ἡ ῥητὴ συναίνεσις τοῦ υἱοῦ, ἐξ οὗ θὰ ἐθεωρεῖτο γεννηθεὶς ὁ ἔγγονος, ἵνα μὴ ἄλλως ἄκοντος τοῦ υἱοῦ προσδίδηται καὶ τούτῳ οἰκεῖος κληρονόμος.[2] Τῶν ἄλλων δὲ προσώπων, ὧν ὁ υἱοθετούμενος καθίσταται πατρογενής, οὐδαμῶς ἀπαιτεῖται ἡ συναίνεσις.[3]

Β'—*Ἐκτέλεσις τῶν διατυπώσεων.* Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ῥωμαϊκῇ ἐποχῇ[4] ἡ διατύπωσις τῆς υἱοθεσίας διεξήγετο κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς in jure cessio, κατὰ τὴν ἀκόλουθον δηλ. πολυσύνθετον τῇ ἀληθείᾳ μέθοδον, ἣν ὁ Γάϊος[5] ἐν βραχυλογίᾳ ἐκτίθησιν. Ὁ φυσικὸς πατὴρ ἐπωλεῖ τὸν υἱὸν εἰς τρίτον, ὁ τρίτος ἐχειραφέτει τὸν πωληθέντα αὐτῷ, ὅστις κατὰ γνωστὴν τῆς δωδεκαδέλτου διάταξιν, ἐπανέπιπτεν αὐτοδικαίως εἰς τὴν τοῦ φυσικοῦ πατρὸς ἐξουσίαν· ἐκ δευτέρου ὅμως ἐπωλεῖτο καὶ ἐκ δευτέρου χειραφετούμενος ἐπανέπιπτεν εἰς τὴν τοῦ πατρὸς ἐξουσίαν· ἀλλὰ καὶ ἐκ τρίτου ἐπωλεῖτο· ἤδη ὁ ἀγοράσας ἀντὶ ἐκ τρίτου νὰ χειραφετήσῃ τὸν πωληθέντα, ὅστις τότε ἤδη καθίστατο sui juris, ἀνεπώλει αὐτὸν τῷ φυσικῷ πατρί· οὕτω δὲν ἀνέκτα μὲν ὁ τελευταῖος τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὅμως εἶχε τὸν υἱὸν ὡς mancipium· οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἐνεφανίζοντο καὶ οἱ τρεῖς ἐνώπιον

---

1 Ἐνταῦθα κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Savigny (3, 250 σημ. c καὶ 255), ἡ συναίνεσις ὑποτίθεται κατὰ πλάσμα.

2 N. 6 αὐτ. «Ὅταν ἔγγονος υἱοθετῆται ὡσεὶ ἐξ υἱοῦ γεννηθείς, ἀπαιτεῖται ἡ συναίνεσις τοῦ υἱοῦ». § 7 Εἰσ. (1. 11).

3 N. 7 αὐτ. «Ὅταν γίνηται υἱοθεσία δὲν εἶνε ἀναγκαία πρὸς ταύτην ἡ γνώμη ἐκείνων, μεθ' ὧν ἐπέρχονται δίκαια πατρογενείας».

4 Καθὰ ὅμως παρατηρεῖ ὁ Dernburg (Γ.§ 330) ὁ ἐν τῷ κειμένῳ περιγραφόμενος τρόπος τῆς υἱοθεσίας θὰ ἤρξατο ἐφαρμοζόμενος ἀπὸ τῶν δημοκρατικῶν χρόνων, ἐνῷ πρότερον καὶ διὰ τὴν υἱοθεσίαν θὰ ἀπῃτεῖτο ἡ σύμπραξις τοῦ λαοῦ. Ἡ γνώμη δ'αὕτη τοῦ Dernburg φαίνεται ὀρθή, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ἀρχικῶς ἐν Ρώμῃ ἡ υἱοθεσία ἦν θεσμὸς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς σημασίας, βραδύτερον δὲ προσέλαβεν οὗτος οἰκογενειακὸν καὶ ἀστικὸν χαρακτῆρα. Δὲν ἦτο λοιπὸν δυνατὸν ἀρχικῶς νὰ τελῆται ἡ υἱοθεσία ἄνευ συμμετοχῆς τῶν ἱερέων καὶ τοῦ λαοῦ.

5 Α' § 134.

τοῦ ἄρχοντος, τοῦ δικαστοῦ, ἢ τοῦ διοικητοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.[1] Ὁ μέλλων υἱοθετῆσαι ἐξεδίκει τὸν νέον ὡς ἔχων ἐπ' αὐτοῦ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν· ὁ φυσικὸς πατὴρ ἐστιώπα ἢ συνήνει, ὁ δὲ δικαστὴς ἐξέδιδεν ἀπόφασιν ἀναγνωριστικὴν τοῦ δικαιώματος τοῦ διεκδικοῦντος, addictio. Σημειωτέον ὅτι ἂν προὔκειτο νὰ υἱοθετηθῇ θυγάτηρ ἢ ἔγγονος, δὲν ἀπῃτοῦντο τρεῖς, ἀλλ' ἤρκει μία καὶ μόνη πώλησις, ἀφοῦ κατὰ τὸν προμνησθέντα τῆς δωδεκαδέλτου νόμον, ὡς πρὸς αὐτοὺς μετὰ μίαν καὶ μόνην πώλησιν ἀπέβαλλεν ὁ φυσικὸς πατὴρ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πωληθέντων κατιόντων.

Οὗτος ἦν παρὰ Ρωμαίοις ὁ εἰθισμένος καὶ ἐπίσημος τρόπος τῆς υἱοθεσίας πολύπλοκος, ὡς εἴπομεν, καὶ ἄγαν τυπικός, ἀλλ' ὅστις ἦν ἀπάγαυσμα τῆς συντηρητικότητος καὶ τῆς εἰς τοὺς τύπους προσηλώσεως τῶν Ρωμαίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσιν ἄλλον τρόπον ἱκανὸν νὰ μεταβιβάσῃ τὴν patriam potestatem εἰς ἕτερον πρόσωπον ἀλλότριον ταύτης, ἢ τὸν προρρηθέντα, ὅστις ἐτήρει ἀμειώτους τὰς διατάξεις τῆς δωδεκαδέλτου. Καὶ κατ' οὐσίαν μὲν αἱ ἐκτεθεῖσαι διατυπώσεις τῶν ἐπανειλημμένων πωλήσεων καὶ χειραφετήσεων, τῆς διεκδικήσεως καὶ τῆς addictio, ἦσαν μάταιαι, ἀφοῦ ἐπιπλάστως ἐτελοῦντο χάριν ὡρισμένου σκοποῦ, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τούτῳ ἐνέκειτο ἡ ἰδιοφυία τῶν Ρωμαίων, τοῦ εἰσάγειν νέον δίκαιον, ἐνταῦθα τὸ τῆς υἱοθεσίας, μὴ ἀνατρέπειν δὲ τὸ παλαιόν, τοὐναντίον τηρεῖν ἀπαραμειώτους τὰς διατάξεις αὐτοῦ.

Βραδύτερον ὅτε ἡ προσήλωσις εἰς τὰ πατροπαράδοτα ἐξησθένι-

---

1 N. 2 πρ. II. αὐτ. Σὺν τῷ χρατεῖ τοῦ ἄρχοντος υἱοθετοῦμεν ἐκείνους, οἵτινες εἶνε ὑπὸ πατρικὴν ἐξουσίαν εἴτε τὸν πρῶτον βαθμὸν τῶν τέκνων κατέχουσιν, οἷος εἶνε ὁ υἱός, ἡ θυγάτηρ, εἴτε κατώτερον οἷος εἶνε ὁ ἔγγονος, ἡ ἐγγόνη, ὁ δισέγγονος, ἡ δισεγγόνη".

Σημειωτέον ὅτι ἠδύνατο νὰ συμβῇ ὥστε ὁ υἱοθετούμενος αὐτὸς νὰ ᾖ ὕπατος ἢ πραίτωρ· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἡ υἱοθεσία ἐγένετο ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου· ἐπίσης ἠδύνατο αὐτὸς ὁ υἱοθετῶν ἢ ὁ φυσικὸς πατὴρ νὰ ᾖ ἄρχων, ὅτε πάλιν ἐνώπιον αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ λάβῃ χώραν ἡ υἱοθεσία· ν. 3 αὐτ. «Ἐὰν ὕπατος ἢ πραίτωρ εἶνε ὑπεξούσιος, γνωστὸν ὅτι δύναται οὗτος ἐνώπιον ἑαυτοῦ εἴτε νὰ χειραφετηθῇ εἴτε νὰ δοθῇ εἰς υἱοθεσίαν»· ν. 4 αὐτ. «Ὁ ἄρχων ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐγείρεται νόμιμος ἀγωγὴ δύναται κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Νερατίου καὶ νὰ χειραφετήσῃ ἐνώπιον ἑαυτοῦ τοὺς ἰδίους υἱοὺς καὶ νὰ δώσῃ εἰς υἱοθεσίαν».

σε, τὸ δὲ τυπικὸν κράτος τῆς δωδεκαδέλτου διεσαλεύθη,—διότι τὸ οὐσιαστικὸν εἶχε λίαν ἐνωρὶς ὑποσκάψει ὁ πραίτωρ — εἰσῆγαγον αἱ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι καὶ ἁπλουστέρους τινὰς τρόπους υἱοθεσίας, ὡς λ. χ. τὰς πανηγυρικὰς διακηρύξεις περὶ τὸν οἰκογενειακὸν βωμόν.

Κυρίως ὅμως ἐπὶ Ἰουστιανοῦ ἐπισήμως ἡπλοποιήθησαν αἱ τῆς υἱοθεσίας διατυπώσεις. Κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἤρκει ἐὰν τὰ τρία ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα ἐνεφανίζοντο ἐνώπιον δι-καστοῦ, καὶ ἐκεῖ ὁ μὲν φυσικὸς πατὴρ διεκήρυττεν, ὅτι θελει νὰ δώσῃ τὸ τέκνον εἰς υἱοθεσίαν, ὁ δὲ υἱοθετῶν καὶ ὁ υἱοθετούμενος ἐδήλουν τὴν ἑαυτῶν συγκατάθεσιν, εἴτε καὶ ἁπλῶς ἐσιώπων.[1]

Ὅμως διὰ τὴν υἱοποίησιν, arrogatio, ἀπῃτοῦντο μείζονες διατυπώσεις. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἔδει νὰ γνωρίζηται ἡ πρόθεσις τῆς υἱοποιήσεως εἰς τὸ σωματεῖον τῶν ποντηφίκων, ἵνα οὗτοι προεξετάζωσιν, ἂν ἡ σκοπουμένη υἱοποίησις ἔσται ἐπωφελὴς τῷ υἱοποιηθησομένῳ, καὶ ἂν αὕτη δὲν θὰ μειώσῃ τὸν πρὸς τὰ sacra ὀφειλόμενον σεβασμόν.[2]

Μετὰ ταῦτα εἰσῆγον οἱ ποντήφικες τὸ ζήτημα ἐνώπιον τῶν φρατρικῶν ἐκκλησιῶν, comitia curiata,[3] διηρώτων[4] δὲ τὸν μέλλοντα νὰ υἱοποιήσῃ καὶ τὸν μέλλοντα νὰ υἱοποιηθῇ, ἂν θέλωσι καὶ ἀποδέχωνται τὴν υἱοποίησιν, εἶτα δὲ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ λαοῦ, ἂν εἰς τὴν υἱοποίησιν συναινῇ.[5] Μετὰ τὴν συναίνεσιν δὲ τῆς ἐκκλησίας, lex curiata, ἐθεωρεῖτο τελεσθεῖσα ἡ υἱοποίησις. Ἐντεῦθεν ἐλέγετο αὕτη γινομένη per populum ἢ auctoritate populi.[6] Βραδύτερον ὅμως

---

1 N. 11 K. (8. 47).

2 Οἱ ποντήφικες ἐμερίμνων ne sacra privata familiae interirent. Gluck B′ 378.

3 Ἐν ἐκστρατείᾳ εὑρισκομένων τῶν Ρωμαίων ἡ arrogatio ἐγίνετο ἐνώπιον τοῦ ἠθροισμένου στρατεύματος, pro concione Διότι βέβαιον εἶνε, ὡς παρατηρεῖ ὁ Jhering (Geist Γ′ 668), ὅτι ἐξαιρέσει τοῦ διάζυγίου πᾶσα ἄλλη πανηγυρικὴ δικαιοπραξία ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τελουμένη, ἠδύνατο καὶ ἐνώπιον τοῦ ἐν ἐκστρατείᾳ στρατοῦ ἐπίσης ἐγκύρως νὰ τελεσθῇ.

4 Ἐκ τῶν ἐρωτήσεων δὲ τούτων, rogationes ὠνομάσθη καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς υἱοθεσίας arrogatio

5 Ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ ἦν ἀναγκαία, διότι διὰ τῆς υἱοποιήσεως ἐξηφανίζετο μία οἰκογένεια, εἷς paterfamilias ἐγίνετο filius familias.

6 Accarias Precis A′ 236,

ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος δυσχεροῦς καταστάσης τῆς συνελεύσεως ὅλου τοῦ δήμου, ταύτην ἀνεπλήρουν τριάκοντα lictores, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐλάμβανε χώραν πᾶσα υἱοποίησις. Ἔκτοτε δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι κυρίως μόνον οἱ ποντήφικες ἦσαν οἱ ἐποπτεύοντες τὰς υἱοποιήσεις, διότι ἡ τῶν lictores συναίνεσις κατέστη τυπική, καὶ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ δύναται νὰ λέγηται, ὡς πάλαι, ὅτι ἐμεσολάβει ἡ lex curiata.[1] Βραδύτερον δ' ἔτι, ὅτε ἀνεδείχθησαν οἱ αὐτοκράτορες περιβεβλημένοι τὸ imperium, ἤτοι ἀντιπροσωπεύοντες τὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἀνωτάτην ἰσχὺν καὶ παντοδυναμίαν, ἐκρίθη ἀρκετὸν νὰ ζητῆται τούτων μόνον ὡς ἀντιπροσωπούντων τὸν λαὸν ἡ συναίνεσις, διδομένη δι' ἀντιγραφῶν, rescripta.[2]

Ἔκτοτε δὲ ἦν δυνατόν, ὥστε καὶ γυναῖκες ἢ ἄνηβοι νὰ υἱοποιῶνται, διότι πρότερον μὴ ἐπιτρεπομένης εἰς αὐτὰς τῆς ἐνώπιον τοῦ ἠθροισμένου δήμου ἐμφανίσεως, ἦν ἀδύνατος καὶ ἡ υἱοποίησις αὐτῶν. Τῷ ὄντι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντώνιος Πῖος ῥητῶς ἐπέτρεψε τοῦτο.[3] Ἔκτοτε προσέτι ἦν δυνατὴ ἡ υἱοποίησις καὶ ἐκτὸς τῆς Ῥώμης, ἀφοῦ πρότερον μὲν ὁ λαὸς ἢ οἱ lictores μόνον ἐν Ῥώμῃ ἦν δυνατὸν νὰ συνέλθωσι, τοὐναντίον δ' ἡ αὐτοκρατορικὴ ἀντιγραφὴ ἠδύνατο καὶ περὶ ἀπόντων ἐκ τῆς Ῥώμης νὰ ἐκδοθῇ, οὐδ' ἀπῃτεῖτο πλέον ἡ ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος παράστασις τῶν ἐνδιαφερομένων.[4]

Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν διατυπώσεων τῆς υἱοθεσίας ἔπρεπε νὰ γίνηται αὐτοπροσώπως· καθόσον ὁ ἀπὼν δὲν ἠδύνατο πρὸς

---

1 Accar. Précis Α′ 276. Jhering Geist Γ′ 513.

2 Accar. Précis Α′ 237. 238.

3 Ulp. frag VIII § 5 ν. 8 § 15 Π. (5. 2) ν. 21 Π. αὐτ. «Διότι καὶ γυναῖκες κατ' ἀντεπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος δύνανται νὰ υἱοποιηθῶσι».

4 Ν. 2 πρ. Π. αὐτ. «Γενικῶς ἡ υἱοθεσία κατὰ δύο τρόπους γίνεται εἴτε σὺν τῇ αὐθεντείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος εἴτε σὺν τῷ κράτει τοῦ ἄρχοντος· σὺν τῇ αὐθεντείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος υἱοθετοῦμεν ἐκείνους, οἵτινες εἶνε αὐτεξούσιοι· τοῦτο δὲ τὸ εἶδος τῆς υἱοθεσίας καλεῖται υἱοποίησις (adrogatio), καθόσον καὶ ὁ υἱοποιῶν ἐρωτᾶται (rogatur id est interrogatur) ἂν θέλῃ νὰ εἶνε νόμιμος υἱός του, ἐκεῖνος, ὃν μέλλει νὰ υἱοθετήσῃ, καὶ ὁ υἱοθετούμενος ἐρωτᾶται, ἂν δέχηται νὰ γείνῃ τοῦτο».—Οἱ αὐτοκράτορες Διοκλητιανὸς καὶ Μαξιμιανὸς βραδέως ἀνέγραψαν τὴν πρὸ πολλοῦ ἤδη εἰσηγμένην μεταβολὴν ὁρίσαντες ὅτι πρὸς υἱοποίησιν ἀπῃτεῖτο πάντως rescriptum principis ν. 2.6.8. Κ. (8.47).

τοῦτο νὰ μεταχειρισθῇ ἀντιπρόσωπον[1].

Πλὴν ὅμως τούτων δι' ἀνήβων[2] ἀπητοῦντο καὶ ἕτεροί τινες ὅροι οἱ ἑξῆς·

Α'. Ἔδει νὰ ἐξετάζηται, ἂν ἡ υἱοποίησις γίνεται ἐξ εὐλόγου καὶ ἀγαθῆς ἀφορμῆς, εἶνε δὲ ὠφέλιμος τῷ υἱοποιουμένῳ. Οὕτως ἔδει νὰ ἐξετάζηται, ἂν ὁ υἱοποιῶν εἶνε πρόσωπον καλῆς διαγωγῆς καὶ εὔπορον, ἢ τοὐναντίον, ὥστε ἐντεῦθεν νὰ συνάγηται ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς υἱοποιήσεως[3].

Β'. Ἔδει οἱ ἐξ αἵματος συγγενεῖς τοῦ υἱοποιουμένου νὰ ἐρωτῶνται προηγουμένως ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος, ἂν θεωρῶσι τὴν υἱοποίησιν ὠφέλιμον,[4] πρὸς δὲ νὰ συναινῇ εἰς τὴν υἱοποίησιν καὶ ὁ κηδεμὼν[5] ἢ οἱ κηδεμόνες αὐτοῦ, ἂν πλείονας εἶχε[6]. Μάλιστα ἐν περιπτώσει βλάβης, ἠδύνατο καὶ διὰ τὴν υἱοποίησιν νὰ ζητηθῇ ἡ εἰς ἀκέραιον ἀποκατάστασις[7], δι' ἧς ὁ υἱοποιηθεὶς ἀποκαθίσταται εἰς πάντα τὰ πρὸ τῆς υἱοποιήσεως δίκαια αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τὴν περιουσίαν του[8].

Γ'. Ὁ υἱοποιῶν ἔδει νὰ παρέχῃ ὑπόσχεσιν, ὅτι τοῦ υἱοποιουμένου θνήσκοντος πρὸ τῆς ἥβης θέλει ἀποκαταστήσει τὴν τούτου κληρονομίαν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον κληρονομήσει, ἂν υἱοποίησις ποσῶς δὲν εἶχε λάβει χώραν· ὅθεν καὶ εἰς τὸν πατρικὸν ὑποκατάστατον τοῦ

---

1. ν. 25 § 1 αὐτ. «Μήτε νὰ υἱοθετήσῃ μήτε νὰ υἱοποιήσῃ τις ἀπών, μήτε δι' ἄλλου νὰ ἐκτελέσῃ τοιαύτην πανηγυρικὴν πρᾶξιν δύναται».

2. Σημειωτέον ὅτι ἡ υἱοποίησις ἀνήβων ἀπηγορεύετο κατὰ κανόνα ἐν Ρώμῃ, μόνον δ' ἐν ἐξαιρετικαῖς περιπτώσεσι προφανοῦς διὰ τὸν ἄνηβον ὠφελείας ἐπετρέπετο (Γάϊος Α'. 102). Τὸ πρῶτον δ' ὁ Ἀντώνιος Πῖος ἐπέτρεψε γενικῶς νὰ υἱοποιῶνται ἄνηβοι, ὑπὸ τοὺς περιορισμούς, ἐννοεῖται, καὶ τὰς ἐπιφυλάξεις, περὶ ὧν ἐν τῷ κειμένῳ γίνεται λόγος.

3. ν. 17 § 2 αὐτ.

4. ν. 2 Κ. (8. 47).

5. ν. 8 αὐτ. «Ὅπερ δὲ πρότερον ἴσχυε νὰ μὴ μεσολαβῇ δηλ. ἡ γνώμη τοῦ κηδεμόνος ἐπὶ υἱοποιήσεώς, ὀρθῶς μετεβλήθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου». Ὥστε ὁ προκείμενος περιορισμὸς εἰσήχθη τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς.

6. ν. 5 Κ. (5. 59).

7. ν. 3 § 6 Π. (4. 4).

8. ν. 32. 33 αὐτ. Accar. Prècis A. 256.

ἀνήβου, ἂν τοιοῦτος ὡρίσθη[1]. Τῆς ὑποσχέσεως δὲ παραλειφθείσης δίδεται ὠφέλιμος ἀγωγὴ κατὰ τοῦ υἱοποιήσαντος[2]. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ προκειμένη ἐνοχὴ τοῦ υἱοποιήσαντος μεταπίπτει θανόντος τούτου εἰς τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ. Μάλιστα οὗτοι ἐνέχονται νὰ παράσχωσι καὶ τὸ ἓν τέταρτον τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος θετοῦ πατρός. (quartā divi Pii).[3] Ἐννοεῖται προσέτι, ὅτι ἂν ὁ υἱοποιηθεὶς ἐπιζήσῃ τὸ στάδιον τῆς ἀνηβότητος καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὸ τῆς ἥβης, ἡ προκειμένη ὑπόσχεσις καταπίπτει, αἴρεται δὲ συνεπῶς καὶ ἡ σχετικὴ ἐνοχὴ τοῦ υἱοποιήσαντος εἰς ἀποκατάστασιν τῆς κληρονομίας τοῦ υἱοποιηθέντος.[4]

Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑπόσχεσις, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, προὐκαλεῖτο καὶ ἐδίδετο ἐνώπιον *δημοσίου δούλου*, servus publicus· ὁ δὲ λόγος εἶνε ὁ ἀκόλουθος. Προὔκειτο ἐνταῦθα νὰ ἐπερωτηθῇ ὁ υἱοποιῶν, ἵνα διὰ τῆς ἐπερωτήσεως γεννηθῇ κατ' αὐτοῦ ἐνοχή, actio ex stipulatu· φυσικὰ ἔδει νὰ ἐπερωτήσῃ ὁ μέλλων νὰ ἔχῃ τὴν ἀγωγήν, ἤτοι ὁ μέλλων νὰ κληρονομήσῃ τὸν υἱοποιηθησόμενον, ἂν ἀπέθνησκεν οὗτος ἐν τῇ ἀνηβότητι· ἀλλὰ τίς οὗτος; ἄγνωστον ὡς εἰκὸς ἀπὸ τοῦδε· πρὸ τῆς ἀμηχανίας ταύτης οἱ ρωμαῖοι εὑρισκόμενοι, μὴ δυνάμενοι δὲ ν' ἀναιρέσωσι θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς νομοθεσίας των, καθ' ἣν πρὸς παραγωγὴν ἐνοχῆς ἐξ ἐπερωτήσεως ἔδει πάντως νὰ ὑπάρχωσι

---

1 N. 17 § 5 αὐτ. «Ἱκανοδοσία ὅμως ἐπεκράτησε νὰ δίδηται κατὰ τὰς περιπτώσεις ταύτας.» ν. 18 Π. αὐτ. «Διότι τότε μόνον εἰς τὴν θέλησιν ἐκείνου, ὅστις θέλει νὰ υἱοποιήσῃ ἄνηβον [καὶ] ἐὰν ἄλλως ἀπέδειξε τὴν [εὔλογον] τούτου αἰτίαν, δίδεται συγκατάθεσις, ὅταν παράσχῃ ἀσφάλειαν διὰ δημοσίου δόλου ὅτι, ὅσα ἤθελεν ἀποκτήσει ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνήβου, θέλει ἀποκαταστήσει εἰς ἐκείνους, εἰς οὓς τὰ πράγματα ἤθελον περιέλθει, ἐὰν ὁ υἱοποιηθεὶς ἔμενεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ καταστάσει.» ν. 19 πρ. αὐτ.

2 ν. 19 § 1 Π. αὐτ. «Ἐὰν δ' ἡ ἱκανοδοσία αὕτη παρελείφθη, δίδεται κατὰ τοῦ υἱοποιήσαντος ὠφέλιμος ἀγωγή.»

3 ν. 22 Π. αὐτ. «Ἐὰν ὁ υἱοποιήσας ἀπέθανε καταλιπὼν τὸν υἱοθετηθέντα υἱὸν ἄνηβον, μετ' ὀλίγον δ' ἀποθάνῃ καὶ οὗτος, ἐνέχονται ἆρά γε οἱ κληρονόμοι τοῦ υἱοποιήσαντος; δέον λοιπὸν νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ οἱ κληρονόμοι θέλουσιν ἀποκαταστήσει καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ υἱοποιηθέντος, καὶ ἐκτὸς τούτου τὸ τέταρτον μέρος [τῆς περιουσίας τοῦ διαθέτου].»

4 ν. 20 Π. αὐτ. «Λύτῃ δ' ἱκανοδοσία λαμβάνει χώραν, ἐὰν ἄνηβος [ὢν ὁ υἱοποιηθεὶς] ἀποθάνῃ».

δύο πρόσωπα ἐνδιαφερόμενα, ὁ ἐπερωτῶν καὶ ὁ ἐπερωτώμενος, ὡς καὶ τὴν ἑτέραν ἀρχήν, καθ' ἣν ὑπόσχεσις εἰς πρόσωπον ἀόριστον ἦν ἄκυρος, παρεισῆγον *δημόσιον δοῦλον*[1] ὡς ἐπερωτῶντα ἐν ὀνόματι καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μελλόντων κληρονόμων τοῦ ἀνήβου, χρώμενοι τῷ πλάσματι ὅτι ὁ δημόσιος δοῦλος ἀνήκει μὲν εἰς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα πολίτην ρωμαῖον, ἀφοῦ οἱ ρωμαῖοι πολῖται ἀποτελοῦσι τὴν πολιτείαν. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τὸ ἔργον τοῦ δημοσίου δούλου ἐνταῦθα, ἐξετέλει εἷς εἰδικὸς δημόσιος ὑπάλληλος, ὁ λεγόμενος tabularius.[2]

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων τρόπων τελέσεως υἱοθεσίας οὐδεὶς ἕτερος ἀναγράφεται ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ. Εἶνε ἀληθὲς, ὅτι ἐν ρωμαϊκαῖς συγγραφαῖς μὴ νομικαῖς ἀναφέρεται καὶ περὶ υἱοθεσίας γινομένης διὰ διαθήκης adoptio per testamentum. Ἀλλ' ὁ τρόπος οὗτος τῆς υἱοθεσίας οὔτε ἐν νομικοῖς συγγράμμασιν, ὡς εἴπομεν, ἀναφέρεται, οὔτε ἐν ταῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ συλλογαῖς οὐδαμοῦ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ τοιαύτη διὰ διαθήκης υἱοθεσία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς θεσμὸς τυχὼν ἐν τῷ δικαίῳ ἀναγνωρίσεως. Ἐὰν ὅμως πρέπῃ νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν ἐξήγησις, ἀφοῦ γίνεταί τις αὐτοῦ μνεία, δέον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ τοιαύτη διὰ διαθήκης υἱοθεσία ἦν μᾶλλον ἐγκατάστασις κληρονόμου σὺν τῇ ἐπιβολῇ τῆς ἀναδοχῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ διαθέτου πρὸς συνέχισιν τῆς οἰκογενειακῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως.[3] Ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπῃτεῖτο νὰ ζητῇ ὁ τοιοῦτος κληρονόμος καὶ τὴν ἄδειαν τοῦ λαοῦ ἢ ἀρχῆς τινος ὡς δέχονται οἱ πλεῖστοι[4] καὶ ὡς ἱστορεῖται περὶ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὅστις υἱοθετηθεὶς διὰ διαθήκης ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος προὐκάλεσε δημοψήφισμα μετὰ θάνατον τούτου,—ἢ ἡ ἄνω τῆς διαθήκης ῥήτρα μόνη ἴσχυε πραγματοποιουμένη καὶ ἄνευ τινὸς ἀδείας, εἶνε ζήτημα μὴ δυνάμενον νὰ λυθῇ θετικῶς, ἀφοῦ, ὡς εἴπομεν, τὰ τῆς προκειμένης υἱοθεσίας δὲν ἔτυχόν ποτε νομοθετικῆς τινος ῥυθμίσεως.[5]

---

1 Jhering Geist Δ. 245.

2 Accar. Précis A. 252. 253.

3 Dirksen. Versuche § 73.

4 Ἴδε Vang. Α΄ 383 App. de bell. civ. III 14.

4 Ὁ Accarias (Prècis Α΄ 237) ὑποθέτει, ὅτι τὸ χωρίον 38 Π. (1. 7), ἐν ᾧ λέγεται «υἱοθεσία οὐχὶ νομίμως γενομένη δύναται νὰ ἐπικυρωθῇ ὑπὸ τοῦ

Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἐκ τῆς τοιαύτης adoptio per testamentum προῆλθεν ἡ κληθεῖσα adoptio regia. Οἱ αὐτοκράτορες δηλ. λίαν ἐνωρὶς μετεχειρίσθησαν τὸν τύπον τοῦτον, ἵνα προσδιορίζωσι τοὺς ἑαυτῶν διαδόχους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ προκειμένη adoptio regia οὐδὲν εἶχε κοινὸν πρὸς τὴν adoptio τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, οὐδὲ συνεπῆγε τὰ τῆς υἱοθεσίας ὑπὸ ἀστικὴν ἔποψιν ἐπακόλουθα· ἦν πρᾶξις καθαρῶς τοῦ δημοσίου δικαίου, δι' ἧς ὡρίζετο ὁ διάδοχος· ἐν τῷ θρόνῳ, καὶ οὐδὲν περισσότερον.[1] Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τῆς 6′ ἑκατονταετηρίδος ἡ adoptio regia ἀντικατεστάθη ὁριστικῶς ὑπὸ τῆς ἐκδόσεως *διπλώματος* διαδοχῆς.

§ 4. Χειραφεσία.

Ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ παρόντος τίτλου Ζ′ προαγγέλλεται, ὅτι πλὴν τῆς υἱοθεσίας γενήσεται ἐν τῷ τίτλῳ λόγος καὶ περὶ χειραφεσίας ὡς καὶ περὶ ἄλλων τρόπων, δι' ὧν λύεται ἡ πατρικὴ ἐξουσία. Ὅμως ἐν τῷ τίτλῳ λόγος κυρίως γίνεται περὶ υἱοθεσίας, ἐλάχιστα δὲ καὶ οἱονεὶ παρεμπιπτόντως ἀναφέρονται περὶ χειραφεσίας, καὶ οὐδὲν περὶ ἄλλων τρόπων λύσεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας. Εἶνε τοῦτο ἀνακρίβεια τῶν συντακτῶν τοῦ Πανδέκτου, ἀνακρίβεια οὐχὶ σπανίως ἁπαντῶσα καὶ δικαίως ἐλέγχουσα ποιάν τινα ἐπιπολαιότητα περὶ τὴν κατάταξιν καὶ κατανομὴν τῆς ὕλης. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων διδομένων παρὰ τοὺς ἐπαίνους, οἵτινες προσήκουσι τοῖς μετὰ τάχους καὶ ἐπιμονῆς ἐργασθεῖσι νομομαθέσι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποδίδεται αὐτοῖς καὶ ἡ εὔλογος κατάκρισις, ὅτι τὸ ἔργον θὰ ἐγίνετο ἀσυγκρίτως τελειότερον σήμερον ὑπὸ τῶν συγχρόνων νομομαθῶν ἢ ὅσον τότε ὑπ' ἐκείνων ἐγένετο.

Ἐν Ρώμῃ κατὰ κανόνα ὁ πατὴρ ἤσκει τὴν patria potestas διηνεκῶς, ἤτοι μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ὅθεν τὰ ὑπεξούσια τέκνα οὔτε νυμφευόμενα, οὔτε γηράσκοντα ἔτι ἀπηλλάσσοντο τῆς ὑπεξου-

---

αὐτοκράτορος», ἀναφέρεται εἰς τὸ προκείμενον εἶδος τῆς υἱοθεσίας. Ἀμφιβάλλομεν περὶ τούτου, νομίζομεν δὲ μᾶλλον ὅτι τὸ χωρίον ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ υἱοθεσιῶν ἐλαττωματικῶν ἐν τοῖς ὅροις ἢ ἐν τῇ ἐκτελέσει, καὶ καθ' ἃς ὁ αὐτοκράτωρ ἐπῄρχετο ἀναπληρῶν τὰς ἐλλείψεις.

1. Οὕτως ὁ Ἀντώνιος Πῖος υἱοθέτησε μὲν πολιτικῶς τὸν Μ. Αὐρήλιον, ἤτοι ἀνεκήρυξεν αὐτὸν διάδοχον τοῦ θρόνου, ὅμως τὴν περιουσίαν του κατέλιπεν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ θυγατέρα, ἴδε περὶ τούτου Jhering (Geist Γ′291).

σιότητος, ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ πατὴρ αὐτῶν.[1] Ὅμως ὁ κανὼν οὗτος ὑφίστατο ἐξ ἀνάγκης καί τινας ἐξαιρέσεις, διότι ὑπῆρχον καὶ τρόποι καθ' οὓς ἐλύετο ἡ πατρικὴ ἐξουσία καὶ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρός· οἱ τρόποι δὲ οὗτοι δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς δύο κατηγορίας. Οἱ τῆς πρώτης καθιστῶσι τὸν ὑπεξούσιον sui juris χωρὶς νὰ ἀπομακρύνωσιν αὐτὸν τῆς τέως οἰκογενείας, εἶνε δὲ οὗτοι ὁ θάνατος τοῦ πατρός, ἡ ἀπώλεια τῆς civitas ἐκ μέρους τοῦ πατρός, ἡ ὑποβολὴ τοῦ πατρὸς εἰς δουλείαν jure civili καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ ἀνάληψις ὡρισμένων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν ἢ πολιτικῶν ἀξιωμάτων.[2] Οἱ τῆς δευτέρας κατηγορίας ὅμως τρόποι λύουσι πάντα δεσμὸν τοῦ αὐτεξουσίου καθισταμένου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ οἰκογένειαν, εἶνε δὲ οὗτοι οἱ ἑξῆς πέντε· ὅταν ὁ ὑπεξούσιος ἀποβάλλῃ τὴν civitas συνεπείᾳ καταδίκης ἢ δι' ἄλλον λόγον· ὅταν ὁ ὑπεξούσιος περιέρχηται εἰς δουλείαν jure civili· ὅταν ἡ ὑπεξουσία περιέρχηται ὑπὸ τὴν manus ἑτέρου· ὅταν ὁ ὑπεξούσιος δίδηται εἰς υἱοθεσίαν· καὶ τέλος ὅταν ὁ ὑπεξούσιος χειραφετῆται.

Ἐνταῦθα ἑπόμενοι τῷ κειμένῳ θέλομεν περιορισθῆ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν τελευταῖον τρόπον λύσεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ἤτοι τὴν χειραφεσίαν.

Emancipatio[3] χειραφεσία εἶνε ἡ δικαιοπραξία, δι' ἧς τέκνον ὑπεξούσιον τῇ ῥητῇ καὶ νομίμῳ τοῦ πατρὸς δηλώσει ἀπαλλάσσεται τῆς πατρικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ καταστῇ αὐτεξούσιον.

Κατὰ τὸ τυπικὸν ἡ χειραφεσία διακρίνεται εἰς τρία στάδια, εἰς τὴν ἀρχαίαν, τὴν Ἀναστασιανὴν καὶ τὴν Ἰουστινιάνειον.

---

1. Συνήθως δὲ βεβαίως πάντες οἱ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐξουσιαστὴν πατέρα διατελοῦντες συνέζων ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ. Dernburg. § 31.

2. Ὡς τὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὑπάτου, πατρικίου, ὑπάρχου κλπ. ν. 5 K. (12.3) Νεαρ. 81.

3. Emancipatio=e mancipio datio, ἤτοι ἡ ἀπὸ τοῦ mancipium ἀπαλλαγή· mancipium δ' ἦν, ὡς γνωστόν, ἡ κατὰ τὸ jus quiritium ἰδιοκτησία καὶ κυριότης. Σημειωτέον ὅτι οὐ μόνον υἱοί, ἀλλὰ καὶ ἔγγονοι δύνανται νὰ χειραφετηθῶσι τῶν υἱῶν διατηρουμένων ὑπεξουσίων. ν. 28 Π. (1.7) «Ἐλευθέραν ἔχει κρίσιν ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν υἱὸν καὶ ἐκ τούτου ἔγγονον, τὸν μὲν υἱὸν ν' ἀποπέμψῃ τῆς ἐξουσίας, τὸν δὲ ἔγγονον νὰ διατηρήσῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν· ἢ τἀνάπαλιν τὸν μὲν υἱὸν νὰ διατηρήσῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τὸν δ' ἔγγονον νὰ χειραφετήσῃ· ἢ πάντας νὰ καταστήσῃ αὐτεξουσίους· ταῦτα δὲ καὶ περὶ τοῦ δισεγγόνου λεγόμενα θεωροῦμεν».

Ἀρχικῶς ἡ χειραφεσία ἐγίνετο διὰ παγηγυρικῆς πωλήσεως, mancipatio, καὶ μετ' αὐτὴν ἀκολουθούσης ἀπελευθερώσεως, manumissio. Παρίστατο δηλ. ἐνώπιον ἄρχοντος ἡ πατὴρ τοῦ μέλλοντος νὰ χειράφετηθῇ ἄρρενος τέκνου, ἕτερός τις πολίτης, πέντε μάρτυρες, ρωμαῖοι ἐνήλικες, καὶ εἷς libripens· ὁ πατὴρ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἕτερον πολίτην ἐφώνει 'mancupo tibi hunc filium qui meus est· ὁ ἕτερος πολίτης, ὁ ἀγοραστής, ἐλάμβανε τότε τὸν υἱὸν ἀπὸ τῆς χειρὸς ἐνῷ συγχρόνως ἐπεδείκνυε καὶ ἔρριπτεν εἰς ζυγόν, ὃν ἐκράτει ὁ libripens, νόμισμα ἀναφῶνῶν hunc ego hominem ex jure quiritium meum esse ajo, isque mihi emtus est hoc aere aeneaque libra. Ἐπὶ τούτῳ ὁ πατὴρ λαμβάνων τὸ νόμισμα παρέδιδε τὸν υἱόν, ὅστις οὕτω περιήρχετο εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀγοραστοῦ· ἀλλ' οὗτος ἀπηλευθέρου τὸν υἱὸν διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῆς vindicta, δι' ἧς ἀπηλευθεροῦντο οἱ δοῦλοι. Τότε ὁ υἱὸς ἔδει κατὰ τὸ αὐστηρὸν ρωμ. δίκαιον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ φυσικοῦ πατρός. Ἀλλ' ἡ περιγραφεῖσα πρᾶξις ἐπανελαμβάνετο δὶς ἔτι, τότε δὲ ὁ υἱὸς δὲν ἐπανήρχετο πλέον εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρός, ἀλλὰ καθίστατο sui juris. Σημειωτέον ὅτι αἱ τρεῖς αὗται εἰκονικαὶ πωλήσεις καὶ ἀπελευθερώσεις δὲν ἦν ἀνάγκη νὰ τελῶνται ἀλληλοδιαδόχως ἄνευ χρονικῆς διακοπῆς· τοὐναντίον μεταξὺ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ μεσολαβήσῃ κατ' ἀρέσκειαν χρονικὸν διάστημα οἱονδήποτε.[1] Ὡσαύτως δὲν ἀπῃτεῖτο αἱ ἀλλεπάλληλοι πωλήσεις νὰ γίγωνται πρὸς τὸ αὐτὸ πάντοτε πρόσωπον, οὐδὲ ἐνώπιον τῶν ἰδίων πάντοτε μαρτύρων. Ἐπίσης ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς χειραφέσιας οὐδεὶς ὑπῆρχε περιορισμός, διὸ καὶ ὁπουδήποτε ἦν αὕτη δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ.[2]

Καὶ διὰ μὲν τὴν χειραφεσίαν τῶν ἀρρένων τέκνων ἔδει, ὡς εἴπομεν, νὰ ἐπαναλαμβάνωνται τρὶς αἱ ῥηθεῖσαι διατυπώσεις· διὰ τὴν χειράφεσίαν ὅμως θηλέων τέκνων, ἢ ἐγγόνων ἤρκει ἡ ἅπαξ τέλεσις τῶν διατυπώσεων, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ χειραφεσία.[3]

---

1. Jhering. Gheist. Δ'. 156.

2. ν. 36 αὐτ. «Γνωστὸν ὅτι ὁ υἱὸς δύναται νὰ χειραφετηθῇ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν οἱῳδήποτε τόπῳ, ὥστε νὰ ἐξέρχηται τῆς πατρικῆς ἐξουσίας. Ἐνώπιον ἀνθυπάτου καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπαρχίᾳ, ἥτις δὲν ἔλαχεν αὐτῷ, εἶνε δεκτὸν ὅτι δύναται καὶ χειραφεσία καὶ υἱοθεσία νὰ γείνῃ».

3. Ulp. fr. X. I. Liberi parentum potestate liberantur emancipa-

Σημειωτέον ὅτι συχνότατα κατὰ τὴν τρίτην πώλησιν τέκνου ἐλάμβανε χώραν τὸ λεγόμενον pactum fiduciae· ὁ πατὴρ δηλ. προυκάλει τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀγοραστοῦ διαβεβαίωσιν (fiducia) [1] ὅτι δὲν θὰ ἐλευθερώσῃ οὗτος τὸν υἱόν, ἀλλ' ὅτι θὰ μεταπωλήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν φυσικὸν πατέρα, ἵνα οὗτος ἀπελεύθερῶν τὸν υἱὸν ἀποκτήσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὰ δίκαια τοῦ πάτρωνος, ἤτοι τὸ τῆς *ἐπιτροπείας* ἐπ' αὐτοῦ, ἐὰν ἦν ἄνηβος ἡ γυνή, πρὸς δέ, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, τὸ τῆς *κληρονομίας*, ἐν περιπτώσει μὴ ὑπάρξεως τέκνων ἰδίων τοῦ χειραφετηθέντος. Τὰ οὐσιώδη καὶ καρποφόρα ταῦτα δικαιώματα δὲν θὰ εἶχεν ὁ πατὴρ ἀλλ' ὁ ξένος, ἄνευ τοῦ pactum fiduciae.[2]

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος τυπικοῦ τῆς χειραφεσίας καταφαίνεται ἡ μεγάλη ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς τὸ τῆς υἱοθεσίας, ὅπερ ὁμοίως ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν σελ. 218. Οὐχ ἧττον καὶ ἄλλως ἡ χειραφεσία ὁμοιάζει τῇ υἱοθεσίᾳ· ὡς αὕτη οὕτω καὶ ἐκείνη δὲν δύναται νὰ καταρτισθῇ, ἂν μὴ εἶνε παρὼν ὁ ὑπεξούσιος καὶ μὴ συναινῇ ρητῶς ἢ τοὐλάχιστον μὴ ἀντιλέγων. Ὡς δ' ἐν τῇ υἱοθεσίᾳ οὕτως οὐδ' ἐν τῇ χειραφεσίᾳ χωρεῖ αἵρεσις· ἢ προθεσμία, ἤτοι δὲν δύναται χειραφεσία νὰ καταρτισθῇ δι' ὡρισμένον χρόνον ἢ ὑπὸ αἵρεσιν διαλυτικήν, δι' οὓς λόγους δὲν δύναται οὕτως οὐδ' υἱοθεσία νὰ καταρτισθῇ.[3] Διάφορος δὲ ὅλως εἶνε ἡ διάταξις, ἣν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος εἰσήγαγε, καὶ καθ' ἣν

---

tione; id est si, posteaquam mancipati fuerint, manumissi sunt Sed filius quidem ter mancipatus ter manumissus sui juris fit: id enim lex duodecim tabularum jubet his verbis: si pater filium ter venum dabit, filius a patre liber esto Ceteri autem liberi praeter filium jam masculi quam feminae una mancipatione manumissioneque sui juris fiunt. Ἴδε καὶ Γάϊον Α', § 132—134. Ὁ Δωδεκάδελτος ἀναφέρει μόνον περὶ *υἱοῦ*, filium, ἐντεῦθεν ἡ ἑρμηνεία ἐδέχθη ὅτι διὰ τὰς θυγατέρας καὶ τοὺς ἐγγόνους δὲν ἀπαιτεῖται *τριπλῆ* πώλησις ἀλλ' ἀρκεῖ ἁπλῆ τοιαύτη. Jhering. Gheist Β' 185.

1. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγοραστὴς ἐκαλεῖτο pater fiduciarius, ἡ δὲ χειραφεσία ἐχαρακτηρίζετο εἰδικώτερον ὡς contracta fiducia.

2. § 8 Εἰσήγ. (3.2). Σημειωτέον ὅμως, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνῷ διὰ διατάξεως ἐθεώρησε τὸ pactum fiduciae πάντοτε μεσολαβοῦν, καὶ ἐὰν μὴ δηλ. κατὰ τὴν χειραφεσίαν συνεφωνήθη, διὰ τῆς νεαρᾶς 118 κατήργησε τὸ λόγῳ πατρωνείας κληρονομικὸν δικαίωμα.

3. Ἴδε σελ. 206.

ἐπετρέπετο ἡ ἀνάκλησις τῆς χειραφεσίας, ἐὰν ὁ χειραφετηθεὶς ἐδείκνυτο ἀχάριστος πρὸς τὸν χειραφετήσαντα.[1]

Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνάστάσιος ἵνα διευκολύνῃ τὰς χειραφεσίας προσέθηκε καὶ ἕτερον τρόπον χειραφεσίας[2] τὸν δι' αὐτοκρατορικῆς ἀντιγραφῆς rescriptum principis, ἐκδιδομένης ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ πατρὸς τοῦ θέλοντος νὰ χειραφετήσῃ τὸ ἑαυτοῦ τέκνον (emancipatio Anastasiana)· ἔδει μόνον ἡ ἀντιγραφὴ νὰ κατετίθετο εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἁρμοδίου δικαστηρίου, aput acta. Οὕτω διὰ τῆς νέας ταύτης μεθόδου ἐγίνετο χειραφεσία ἁπλούστερον ἄνευ τῶν πανηγυρικῶν ἐκείνων καὶ θεατρικῶν μᾶλλον διατυπώσεων, οὐδ' ἦτο ἀνάγκη νὰ ᾖ παρὼν ὁ χειραφετούμενος, καθόσον ἤρκει καὶ ἂν οὗτος μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀντιγράφῆς ἐνεφανίζετο ἐνώπιον δικαστηρίου καὶ ἐδήλου τὴν πρὸς χειραφεσίαν συναίνεσίν του· μάλιστα καὶ νήπια ἠδύναντο διὰ τῆς νέας μεθόδου νὰ χειραφετῶνται, καθόσον τὴν ἐλλείπουσαν συναίνεσιν αὐτῶν ὑπετίθετο ἀναπληροῦσα μόνη ἡ μέριμνα τοῦ αὐτοκράτορος ἡ ἐπιδεικνυομένη πρὸ καὶ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀντιγραφῆς.[3]

Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀνάστάσιος εἰσάγων τὸν νέον τρόπον χειραφεσίας, οὔτε ῥητῶς οὔτε σιωπηλῶς κατήργει τὸν παλαιὸν καὶ ἀνέκαθεν εἰθισμένον, ὅστις κατ' ἀκολουθίαν ἠδύνατο καὶ ἐφεξῆς νὰ ἐφαρμόζηται. Ἀλλ' ὁ νέος τρόπος εἶχε πλὴν τῶν προρρηθέντων καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ὁ αἰτούμενος τὴν χειραφεσίαν ἠδύνατο νὰ αἰτήσηται προσέτι νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸ χειραφετηθησόμενον τέκνον ἡ διατήρησις τῶν τῆς οἰκογενείας δικαίων·[4] πάντως ὅμως καὶ ἄνευ τοιαύτης αἰτήσεως ὁ χειραφετούμενος κατὰ τὸν νέον τρόπον διετήρει τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ ἀδελφῶν τῶν ὑπεξουσίων μενόντων.[5]

Παρὰ τοὺς προεκτεθέντας τρόπους τῆς χειραφεσίας ἀναγνωρίζεται ὑπό τινων συγγραφέων[6] ὡς ἰσχύσασα ἐν τῷ ῥωμ. δικαίῳ καὶ ἡ σιωπηρὰ χειραφεσία, tacita emancipatio· πρὸς ταύτην δηλ. δὲν ἀπῃτεῖτο νὰ προηγηθῇ διατύπωσίς τις, ἀλλ' ἤρκει μόνον ὁ ἐξουσιαστὴς

1. K. (8.49).
2. v. 5 K (8. 48).
3. Glück. B'. σελ. 410. v. 5. K. (8.48).
4. v. 11. K. (6.58).
5. v. 4 K. (5.30) v. 15 § 1 K. (6.58).
6. Baron Pand. § 366. σελ. 605.

πατὴρ νὰ ἐπέτρεπε σιωπηρῶς εἰς τέκνον τι νὰ διάγῃ ὡς αὐτεξούσιος ἐπὶ χρόνον τινά, μᾶλλον μακρόν.[1]

Τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε[2] τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον πανηγυρικὸν ἀλλὰ καὶ κωμικὸν τρόπον χειραφεσίας, ὃν ἀντικατέστησε δι' ἁπλῆς πρὸ δικαστηρίου ἐμφανίσεως τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, δηλώσεως[3] δὲ ἐκεῖ τοῦ πατρὸς ὅτι θέλει νὰ ᾖ τὸ ἑαυτοῦ τέκνον ἐφεξῆς ἐλεύθερον ἀπὸ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας (emancipatio Justinianea). Μάλιστα ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν τοιαύτην χειραφεσίαν ἀπένειμε καὶ τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς fiducia καταρτιζομένης πρότερον χειραφεσίας, καθὰ εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω ἐν σελ. 44 σημ. α. Καὶ ἡ μὲν νέα αὕτη χειραφεσία ἐλάμβανεν ἔκτοτε χώραν, ὅταν σὺν τῷ πατρὶ καὶ ὁ υἱὸς παρίστατο πρὸ τοῦ δικαστηρίου, καθόσον ἡ τοιαύτη ἀμφοτέρων ἐμφάνισις ἦν, εἴπομεν, ἀναγκαία· ἐν ἀπουσίᾳ δὲ τοῦ υἱοῦ ἦν δυνατὴ μόνη ἡ δι' αὐτοκρατορικῆς ἀντιγραφῆς χειραφεσία ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου εἰσαχθεῖσα.

Μέχρι τοῦδε εἴπομεν περὶ τῆς χειραφεσίας ὡς δικαιοπραξίας τῇ ἀμοιβαίᾳ συνεναίσει τοῦ τε χειραφετοῦντος πατρὸς[4] καὶ τοῦ χειραφετουμένου υἱοῦ[5] γενομένης. Τῷ ὄντι αὕτη εἶνε ἡ συνήθης καὶ τακτικὴ μορφὴ πάσης χειραφεσίας. Ὅμως ἐνίοτε χειραφεσία λαμβάνει χώραν καὶ ἄνευ ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἐναντίον μάλιστα τῆς συναινέσεως τῶν ἐνδιαφερομένων. Οὕτως ὁ πατὴρ ἐνίοτε ἀναγκάζεται καὶ ἄκων νὰ χειραφετήσῃ τὸν υἱόν· τοῦτο δὲ συμβαίνει ὅταν συμπεριφέρηται σκληρῶς καὶ ἀσπλάγχνως πρὸς αὐτόν·[6] ὅταν ἐδωρήθη ἢ ἐκληροδοτήθη

---

1. ν. 1 Κ. (8.47). ν.25 πρ., ΙΙ. (1.7). «Μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἑαυτοῦ θυγατρός, ἥτις ὡς αὐτεξουσία ὡσεὶ νομίμως χειραφετηθεῖσα εἶχε ζήσει, καὶ γράψασα ἐν διαθήκῃ κληρονόμους ἀπέθανεν, ἐμποδίζεται ὁ πατὴρ ἐναντίον τῆς ἰδίας πράξεως, ὅτι δηλ. δὲν εἶχε χειραφετήσει ἐκείνην νομίμως οὐδὲ παρόντων μαρτύρων, νὰ ἐγείρῃ ἀμφισβήτησιν.»

2. ν. 6 Κ. (8. 48).

3. Ἡ δήλωσις κατὰ τὸν Θεόφιλον ἦν: Τόν δε ποιῶ ἐμαγκιπάτον καὶ τῆς ἐμαυτοῦ ἀφίημι χειρός. § 6 (Α. 16').

4. ν. 31 π. αὐτ. Δὲν δύναται ὁ υἱός, ὅστις εἶνε ὑπεξούσιος τοῦ πατρός, ν' ἀναγκάσῃ αὐτὸν διά τινος τρόπου, ὥστε νὰ μὴ εἶνε ὑπεξούσιος εἴτε φυσικὸς εἴτε θετός.

5. ν. 5 Κ. (8. 48).

6. ν. 5 ΙΙ. (37. 12).

τι αὐτῷ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ χειραφετήσῃ τέκνον τι, ἐδέχθη δὲ τὴν δωρεὰν ἢ τὴν κληροδοσίαν [1]. Τέλος ὅταν υἱοποίησεν ἄνηβον, οὗτος δὲ ἔφηβος γενόμενος ἔχῃ λόγους ἄρσεως τῆς υἱοποιήσεως. [2]

Ἀντιθέτως ἐνίοτε ὁ υἱὸς χειραφετεῖται ἐναντίον καὶ ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν ὁ υἱοθετήσας τέκνον ἄλλου θέλῃ νὰ χειραφετήσῃ αὐτό· [3] ὅταν τέκνον τι παραβιάζῃ τὰ πρὸς τὸν γονέα ὀφειλόμενα καθήκοντα σεβασμοῦ καὶ ὑπακοῆς, περιπίπτῃ δ' εἰς πρᾶξιν βαρεῖαν κατ' αὐτοῦ. [4]

Ἀποτέλεσμα τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέρω περιγραφείσης χειραφεσίας ἦν ὅτι ὁ χειραφετηθεὶς ἐξήρχετο καὶ ἀπεξενοῦτο τῆς οἰκογενείας τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ πατρός, ὅθεν ἀπέβαλλε πάντα τὰ δίκαια τῆς agnatio, πατρογενείας, πάσχων οὕτω τὴν λεγομένην capitis deminutionem minimam ἤ, ὡς ἐκφράζονται οἱ πανδέκται [5], περιήρχετο εἰς imaginariam servilem causam. Ὅμως ἡ ἀπώλεια τῶν δικαίων τῆς agnatiô δὲν συνεπέφερε καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν δικαίων τῆς cognatió, [6] ἅτινα, ὡς γνωστόν, μόνον σὺν τῇ ἀπωλείᾳ τῆς civitas ἢ τῆς libertas ἀπεβάλλοντο. Ἐντεῦθεν ὁ πατὴρ ὡς τοιοῦτος καὶ οὐχὶ ὡς ἐξουσιαστὴς ὀφείλων διατροφήν, ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς πατρικῆς ἐξουσίας νὰ ὀφείλῃ πρὸς τὸ τέκνον διατροφήν, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, τοῦτο ἔχῃ ταύτης χρείαν. [7] Ἀντιθέτως δὲ καὶ ὁ υἱὸς πλὴν τοῦ υἱικοῦ σεβασμοῦ καὶ διατροφὴν ὀφείλει τῷ πατρί. [8] Ἐπίσης

---

1. ν. 1 § 3 Π. (37.12) ν. 92 Π. (35. 1).

2. ν. 32 Π. (1 7). Ἐνίοτε δ' ὁ ἄνηβος, ὅστις υἱοθετήθη, δέον νὰ εἰσακούηται, ἐὰν ἔφηβος γενόμενος ἐπιθυμῇ νὰ χειραφετηθῇ. Τοῦτο δὲ μετὰ διάγνωσιν τοῦ λόγου θέλει ὁρισθῇ ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ· ν. 33 αὐτ. Καὶ ἂν τις ἔφηβος γενόμενος ἀποδείξῃ ὅτι δὲν τὸν ὠφελεῖ νὰ διατελῇ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ υἱοποιήσαντος, εἶνε ἐπιεικὲς νὰ χειραφετῆται ὑπὸ τοῦ θετοῦ πατρός, καὶ οὕτω ν' ἀναλαμβάνῃ τὸ πρότερον δίκαιον.

3. ν. 10 πρ. Κ. (8. 47) ν. 132 Π. (45. 1) ν. 10 Κ. (8 47).

4. Glück Β'. σελ. 417. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καθίσταται ἄξιον χειραφεσίας, ὡς λέγει ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν § 3 Εἰσ. (1. 11) τῆς χειραφεσίας ἐνταῦθα ἐχούσης τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποκηρύξεως, ἥτις παρ' Ἕλλησιν μόνον ἦν ἐν χρήσει ν. 6 Κ. (8. 46).

5. ν. 3 § 1 Π. (4—5).

6. Savig Β' 75.

7. ν. 5 § 1 Π. (25. 3).

8. ν. 5 § 1 Π. (25. 3).

τὸ ἀμοιβαῖον κληρονομικὸν δικαίωμα μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ λόγῳ τῆς cognatiô ὑφίσταται καὶ μετὰ τὴν χειραφεσίαν. Ἑτέρωθεν ὁ υἱὸς ὑπερβὰς τὸ 14 ἔτος τῆς ἡλικίας δικαιοῦται νὰ συντάσσῃ δι' ἑαυτὸν διαθήκην. Ἐπίσης δικαιοῦται νὰ συνάπτῃ γάμον, ὅστις δὲν εἶνε ἄκυρος, ἐὰν μὴ ἐζητήθη καὶ ἐδόθη ἡ συναίνεσις τοῦ πατρός, εἰ καὶ ὁ πρὸς τὸν γονέα ὀφειλόμενος σεβασμὸς ἀπαιτεῖ νὰ ζητῆται καὶ τούτου ἡ συναίνεσις.[1] Ἐπίσης ὁ υἱὸς δύναται νὰ συναλλάσσηται ἐλευθέρως, νὰ λαμβάνῃ δὲ καὶ ὑποχρεώσεις ἐκβιαστὰς κατ' αὐτοῦ καὶ δι' ἀγωγῆς, οὐδὲ δύναται δι' αὐτὰς νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ Μακεδονιανείου δόγματος. Ἀγωγαὶ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ δύνανται νὰ ἐγερθῶσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀτιμωτικαί, ὡς λ. χ. ἡ actio doli. Ὡς πρὸς δὲ τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑπεξουσιότητος περιουσίαν τοῦ τέκνου, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ μὲν peculium profectitium παραμένει ὑπὲρ τοῦ χειραφετουμένου τέκνου ὁλόκληρον, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ὁ πατὴρ κατὰ τὴν χειραφεσίαν δὲν παρεκράτησεν αὐτό.[2] Τὸ δὲ peculium adventitium, οὗ τὴν διαχείρισιν διαρκούσης τῆς ὑπεξουσιότητος ἔχει ὁ πατήρ, ἀνήκει μὲν τῷ χειραφετουμένῳ υἱῷ, ὅμως ἡ ἐπικαρπία τοῦ ἡμίσεως τοῦ χρηματίου τούτου παραμένει ἰσοβίως τῷ πατρὶ ὡς δῶρον τῆς χειραφεσίας praemium emancipationis.[3] Ὁμοίως δὲ ἀνήκει τῷ πατρὶ καὶ ἡ χρησικαρπία κεφαλικῆς μερίδος ἐπὶ τῆς τῷ χειραφετηθέντι περιελθούσης τυχὸν κληρονομίας τῆς μητρός, μάμμης καὶ προμάμμης.[4]

Τὰ τέκνα δὲ τοῦ χειραφετηθέντος ἐξηκολούθουν ὑπὸ τὴν τοῦ χειραφετήσαντος ἐξουσίαν, εἰς ἣν ὁμοίως ὑπεβάλλοντο καὶ τὰ ἐν συλλήψει διατελοῦντα κατὰ τὸν χρόνον τῆς χειραφεσίας. Οὐδὲ θνήσκοντος δὲ τοῦ χειραφετήσαντος τὰ τέκνα ταῦτα περιήρχοντο εἰς τὴν τοῦ χειραφετηθέντος ἐξουσίαν, ἀλλὰ καθίσταντο καὶ ταῦτα ἰδίου δικαίου.[5]

---

1. Glück B' σελ. 446.
2. ν. 31 § 2 Π. (39 5).
3. ν. 6 § 3 Κ. (6. 61).
4. ν. 3. Κ. (6.60).
5. πρ. Εἰσ. (1. 12). Ἀντιθέτως τὰ μετὰ τὴν χειραφεσίαν ἀποκτηθέντα τέκνα ὑπόκεινται εἰς τὸν ἑαυτῶν πατέρα· ὁμοίως καὶ τὰ δι' υἱοθεσίας κτηθέντα, ἅτινα μάλιστα οὐδὲ ὡς ἔγγονοι τῷ χειραφετήσαντος θεωροῦνται· ν. 26 Π. (1. 7) «ὁ ὑπὸ χειραφέτου υἱοῦ μου υἱοθετηθεὶς δὲν θέλει εἶσθαι ἔγγονός μου».

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΤΩΙ Α΄ ΤΟΜΩΙ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΝΔΕΚΤΩΝ

[οἱ ἀριθμοὶ δηλοῦσι τὰς σελίδας].

A.

Abortus 147.
Actio in factum 77. directa 77. utilis 77 fictitia 182 σημ. 1. doli 232. ex stipulatu 223. familae erciscundae 213 confessoria 141
Ἀγωγὴ ἴδε actio
addictio 219.
adgnatio 212.
adnotatio 133
adoptio 199. ἐπ. a plena, minus plena 216. ad per testamentum 224 ad regia 225
adulterinus 154.
Aelius 35.
aetas prima 167 aeta secunda 167.
Africanus 54.
Ἀθηναῖοι 86.
agnatus 184.
αἱμομικτικοὶ 154. 156.
αἰχμαλωσία 11.
ἀκαταλόγιστον 74.
ἄλαλος 164.
ἀκέραιοι 163.
allieni iuris 181 ἐπ.
ἀλλοδαποὶ 181.
ἀλλοίωσις νόμου 103.
alumnus 200
ἀναδρομικὴ ἰσχύς νόμου 84.
ἀναθρεπτὸς 200.
ἀνακάθαρσις παλαιῶν νόμων 67.
ἀναπνοὴ 148.
ἄνηβοι 167. ἐπ. 170 ἐπ.
ἀνήλικος 167.
ἄνθρωπος 143.
ἀντεπιστολαὶ 132.
ἀντιγραφαὶ 122 σημ. 4.
Anthianus 62.
Ἀντινομίαι 119.
Antipater 38.
Ἀχουΐλιος νόμος 77.
ἀπαλλαγαὶ 135 136. συμβατικαί, χαριστικαί, ἐπιβαρεῖς 138.
ἀπελεύθεροι 175.
ἀποφάνσεις 133.
Aquila 62.
Arcadius 63,
argumentum a contrario 98
Ἀρμενόπουλος 116. 117.
ἄρνησις ἑρμηνείας 109.
ἄρρενες 159.
arrogatio 201. ἐπ. 220.
ἀρχιγραμματεὺς 132.
ἀστικὸν ἑλληνικον δίκαιον 116.
ἄσωτοι 166.
ἀριθμοὶ 34.
Aristo 51.
Ἀριστοτέλης 19. 73. σημ.
Arrianus 49
Atejus 42.
Attilius 35.
Atilicinus 50
Auditorium principis 133.
Aulus 52
αὐτεξούσιος 183.
αὐτοκράτωρ 132.
ἄφαντος 152.
ἀφορμὴ νόμου 101.
ἀχρησία νόμου 115.

B.

Balbus 40.
Barbari 183.
Baron 135 σημ. 2.
Βασιλικὰ 67. 116. 117.
Benefecia juris 135.
Bigleniza 29.
βιώσιμον 149.
βλαξ 75. 164.
Bona fides 20. 22. σημ. 39.

Bononienses 65.
Bonorum possessio contra tabulas 192.
Βούλγαρος 21.
βουλαὶ 197.
βουλευταὶ 197.
Brutus 36

Γ.

γάμος 155. νόμιμος, μὴ νόμιμος, ἀθέμιτος, νομίζόμενος 155. 157. ἐπ. 182
γέννησις 193 ἐπ.
γεννήτωρ 155.
γέροντες 173.
γῆρᾶς 169. 173.
γνήσιοι 154. μὴ γνήσιοι 154.
γνώστης τοῦ δικαίου 22.
γραμματολογία νομικὴ 93.

Δ.

damnum casuale 77. 78
decreta 133 ἐπ.
decuriones 197.
dediticii 176.
de judiciis 33.
demens 164.
de rebus 33
de testamentis 33.
δημοσίευσις νόμων 79. ἐπ.
διάγνωσις νομικὴ 23.
διαλείμματα φωτεινὰ 163.
διάρκεια νόμων 111 ἐπ.
διατάγματα 97. 132.
διατάξεις αὐτοκρατόρων 131. φύσις καὶ εἶδος αὐτῶν 131. δ. γενικαὶ καὶ εἰδικαὶ 133, 134 ἐπ. φύσις διατάξεων εἰδικῶν 137 ἐπ. διατάξεις προσωπικαί, πραγματικαί 140. δ. προσωποπαγεῖς, πραγματοπαγεῖς 140 σημ. 1.
δίδυμα 151.
Digesta 31.
digestum vetus 65 d novum 65
dignitas patris 215.
δκαια 9.
δίκαιον ἴδε jus.
δίκαιος 19. 21.
δικαιοσύνη· ἔννοια καὶ διαίρεσις αὐτῆς 18 ἐπ.
δικασταὶ 107.
δικαστικοὶ σύλλογοι 107.
dispensatio 136.
δογματα συγκλήτου 68.
domus 184.
δουλεία 9. 11 174.
δοῦλοι 174 ἐπ. 176 ἐπ. δ. δημόσιοι 179. 223
Drusus 37.

E.

Ἐγγονοθεσία 199 σημ. 4.
ἐγκύκλιοι 97.
edicta 132 ἐπ.
ἔθιμον 80 113 116. 120. ἐπ. ἐθίμου ἰσχὺς 126 ἐπ. ἀπόδειξις 128.
εἰσηγήσεις 32.
ἐκδίδειν 190
ἔκθεσις δικαιολογητικὴ νόμου 96.
εἰσποίησις 202 σημ. 1.
ἐκποίησις εἰκονικὴ 189
ἐκτομίαι 204
ἐλεύθεροι 174, 180.
ἐλλιπεῖς 163.
emancipatto 119. 225 ἐπ. em Anastasiana 229. em tacita 229 em. Justinianea 230 emancipationis praemium 232.
ἐμπειρικὸς 22.
emendatio 93.
ἐνέργεια ἐλευθέρα, μὴ ἐλευθέρα 74.
ἐνήλικες, ἐνηλικότης 167. ἐπ. 173
Ἐξουσία πατρικὴ 187 ἐπ.
ἐπαναγωγὴ τοῦ νόμου 67.
ἐπιστήμη δικαίου 5. 20, θεωρία, πρᾶξις 21. ὁρισμὸς 24.
ἐπιστήμων τοῦ δικαίου 21. 22 σημ.
Epistola 69 133
ἐπιστολαὶ 132,
ἑρμαφρόδιτοι 160
ἑρμηνεία νόμων 87 ἐπ. λέξεων 90. Corpus Juris Civilis 91 γραμματικὴ ἢ φιλολογικὴ 92. λογικὴ 92 ἐπ. 95 ἐπ. αὐθεντικὴ 96 σημ. 104. ἐπ. διασταλτικὴ 98 ἐπ. 110. συσταλτικὴ 98. ἀλλοιοῦσα 99. ἐπιστημονικὴ 107. ἰδιωτικὴ 104 ἐπ.

κατ' ἀναλογίαν 110
εὐγενεῖς 175
Ἔφηβοι 167 ἑπ. 171 ἑπ.

F.

familia 183 ἑπ.
femina 159.
Fenestella 43.
ferox 50
fiducia 228.
Flaccus 43.
Florentinus 62.
Fronto 58.
Fufidius 51.
Fulcinius 49.
furiosi 164.

Z.

Ζήλευκος 71.
ζημία τυχία 77.

H.

ἥβη 168.
ἠθική 26.
ἡλικία πρώτη, δευτέρα 167 σημ. 2.
ἡλικίας ὑπολογισμὸς 169

Θ.

θάνατος 151.
θήλεις 159.
θυμὸς 76.

G.

Gajus 55.
Gallus 40.
gens 184.
gestio 170.
Gracchanus 43.

H.

Hermogenianus 62
homo sui juris h alieni juris 184 ἑπ.

I.

imaginaria servilis causa 231.
imperium 131.
impuberes 167 ἑπ. 170 ἑπ.
incestuosus 154.
in facto 5.
infantes. infantia 167 ἑπ.
infortiatum 65.
in jure 5.
ingenuus 175
Institutiones 32.
interlocutio principis 133
interpretatio 127 σημ. 4.
Ἰουστινιανὸς 29.
ipso jure 4
Ἱερώνυμος 66.
Ἱστορία δικαίου 27 ρωμ. δικαίου 28.
Iztok 29.

J.

judex pedaneus 5
judicare 5
judicium 5
jurisconsultus 21.
jurisdictio 5
juris peritus 22.
juris prudens 21.
Juris prudentia ἴδε ἐπιστήμη δικαίου.
Jus ποικίλαι ἔννοιαι τῆς λέξεως 3 ἑπ.
πόθεν παρήχθη τὸ jus 3 σημ. 1.
2 j civile. j. romanorum 81
jus naturale jus positivum 6 ἑπ. gentium 7 ἑπ. 181 jus honorarium ἢ praetorium 11 jus publicum, privatum 12 jus permissivum. cogens 15. 73 jus praeceptivum prohibitivum 15 j scriptum. non scriptum. quod moribus et consuetudine inductum est 86 ἑπ. 120 jus speciale 112. jus traditum 120 jus irregulare 111 134 σημ. 4. j commune j singulare 131 134 ἑπ. j. personarum j. rerum. j actionum 142. j comercii j connubii 155. 175. 181 183 σημ. 1. j postliminium 180 j civile papirianum 34 j suffragium 181 σημ. 5. jus honorum 181 σημ. 5 j. latii 183 jus publicum 183 σημ. 1 j sanguinis
jussio pragmatica 133.
Justus 58
uventius 40.

Κ.

Καλὴ πίστις 20. 22 σημ. 39.
Callistratus 61.
Callus 43.
Campanus 51
Κάντιος 6.
Capitis deminutio 198. 211. 231.
Capito 47.
Cartilius 49.
castratus 204
Cascelius 42
καταδολίευσις νόμων 89.
καταλογισμὸς 75 ἑπ.
κατάργησις νόμων 111 ἑπ.
κατάστασις προσώπων 142
Cato 35 36.
Causa servilis imaginaria 231.
Cautio Muciana 39
Celsus 50 53.
κεφαλὴ 150
Κικέρων 19. 121 σημ. 1.
civis 181 ἑπ.
civitas 181 ἑπ.
Claudius 35
clausula edicti 133
Clemens 54 55
κληρονόμος οἰκεῖος 215.
Cognati 212 ἑπ.
Commercium 175.
Connubium 175.
Constitutiones 131 ἑπ. c. favorali bes odiosae 133
Contubernium 181.
Consuetudo 120
Corpus Juris Civilis 33 Ἑρμηνεία αὐτοῦ 91
Coruncanius 35.
Κρασᾶς 147.
κριτικὴ 92 ἑπ.
culpa 77
curiales 197
κυοφορούμενοι 143 ἑπ.
Κῶδιξ Ἰουστινιανοῦ 30. νέος 32.
κωδικοποίησις 115.
κωφοὶ 164

L.

Labeo 43.
Laelius 52.
λαϊκοὶ 23.
Λακεδαιμόνιοι 86.
latini juniani 175 ἑπ.
latini latinitas 182 ἑπ. l colonia-rii 183
leges regiae 34. leges sanctae ἢ sacratae 72 l. permissivae 73. l dispositivae 73. l.cogentes 73.
legitimatio 194 ἑπ.
Legúlejus 22.
Lex 70 Julia et Papia Poppaea 71. 151. 195, 202. σημ. 2. Aquilia 77. commissoria in pignoribus 84. scripta. non scripta 86 legis sentetia 88 legis ratio 95. lex Rhodia 97 legis occasio 101 lex regia 132 lex Plaetoria 172. lex Julia 75 σημ. 5. lex Petronia 178 l. Plautia 182
liber 174.
libertinus 175 l peregrinus 176.
libripens 227
lictores 221.
Λόγος νόμου 95. 114.
Longinus 48
lucida intervalla 164
Lucullus 51.

M.

Μακεδονιάνειον δόγμα 102.
Macer 62
Maecianus 55
magister scriniorum 132
magistratus 131.
μαινόμενοι 164.
majores 167.
mancipium 218 226 σημ. 3
mandata 132.
Manilius 36
Marcellus 57
Marcianus 62.
materfamillias 187
matrimonium 155 justum. non justum. putativum 155.
Mauricianus 55
Maximus 41 62.
μέθη 76.
Mela 49
Menander 62.

mente captus 164.
Messius 58
Μεταφράσεις Corpus Juris Civilis 66 ἑπ.
μήτηρ 156
Minicius 52.
minores 167
Modestinus 62.
monstrum 150.
morbosus 163.
morbus 163
μόρφωσις νομικὴ 23.
μυθολογία 180.
mulier 159
munera civilia 212.
municipium 182.

N.

Namusa 42.
Nasica 35
naturales (filii) 154. 156,
ναυάγιον 152
Νεαραὶ 33. 117.
νεκροτόκιον 149.
Nerva 48. 50.
νήπια 170.
νόθον 154.
Νομικὸς 23.
νόμιμοι 154. μὴ νόμιμοι 153.
νομολογία δικαστικὴ 107. διοικητικὴ 108
νομιμοποίησις 194 ἑπ.
Νομοθεσία ἀλλοδαπὴ 96.
Νομομαθεῖς ἀρχαῖοι 34 ἑπ. σύγχρονοι Κικέρωνος 38 ἑπ. κατὰ τὰ ἔτη 1–50 μ. Χ. 47 ἑπ. κατὰ τὰ ἔτη 50–100 μ. Χ 50. κατὰ τὰ ἔτη 101—150 μ. Χ. 52. κατὰ τὰ ἔτη 150—200 μ. Χ. 55. τελευταῖοι 61.
νομομαθὴς 22.
νομοσοφιστὴς 22.
Νόμος· ὁρισμὸς καὶ ἔννοια 69. δημοσίευσις 79. ἰσχὺς 82. ἀναδρομικὴ 84. ἑρμηνευτικὸς 85. γραπτός, ἄγραφος 86. νόμων ἑρμηνεία 87 ἑπ. καταδολίευσις 89. νόμου λόγος καὶ σκοπὸς 95. 114. νόμου ἀφορμὴ 101 νόμου ἀλλοίωσις 103. νόμοι διορθωτικοὶ 111. νόμων κατάργησις ἢ τροποποίησις 111 διάρκεια 111. νόμοι γενικοὶ καὶ εἰδικοὶ 112. ἑπ. νόμος πρόσκαιρος 114 νόμου ἀγρηστία 115 νόμοι ἑλληνικοὶ νεώτεροι 116
Νουμᾶς Πομπήλιος 71
novellae 33 117.
nuptium ἴδε γάμος.

O

obligatio naturalis 177. 178.
occasio legis 101.
Octavenus 51.
ὁδηγία 97.
Ofilius 41.
Οἰκονομίδης 116. 134 σημ. 4.
οἶκος 184
ὁμαιμόπης 212.
oratio 69.
origo 212.
ὁρμαὶ 9.
ostentum 150.

P.

Paconius 58.
pactum fiduciae 228.
παλαιογραφικὴ 93.
παλλακεία 195 σημ. 2.
παλλακὴ 154.
Πανδεκτῶν προοριμὸς 3. κατάρτισις 31. διαίρεσις 33 κείμενον 63. χειρόγραφον 64.
Papinianus 22 σημ. 58,
Papirius 34. 40.
παράφρων 164.
paterfamilias 184 ἑπ. 187 ἑπ.
Paternus 57.
πατὴρ 155.
pater fiduciarius 228.
πατρικὴ ἐξουσία 187 ἑπ. 193 ἑπ.
patria potestas 187 ἑπ. 193. ἑπ.
πατρογενεῖς 184. 212.
πατρὶς 212.
Paulus 61.
peculium 190 ἑπ. 232.
Pedius 51
Pegasus 50.
peregrini 176. 181 ἑπ.

Plautius 50.
πνεύμονος δοκιμασία φυσικὴ καὶ ὑδροστατικὴ 148.
Pompejus 38
Pomponius 54.
populus fundus 182
πορνογενὴς 154 196.
potestas 131.
Praefectus moribus 69.
πράξεις ἐσωτερικαί, ἐξωτερικαὶ 73. ἐλεύθεραι καὶ μὴ ἐλεύθεραι 74. θρησκευτικαὶ 78.
πραίτωρ 132.
princeps 132.
Priscus 52
privilegia ἴδε προνόμια
prodigium 150.
Προκουλιανοὶ 46.
prodigi 166.
Promagister 132.
προνόμια 135 συμβατικά, χαριστικὰ ἐπιβαρῆ 138.
προσώπου ἀρχὴ 143. τέλος 151.
Πρόχειρος νόμος 67.
Proculus 49.
promulgatio legis 79.
Πρῶτα 33. πρῶτα κατὰ φύσιν 7.
puberes 167 ἐπ.
pubertas plena 206.
pubertati proximus 168. 171.
Πυθαγόριοι 34.
pupilli 168 ἐπ. 170 ἐπ.
πυρέσσων 75.
πυρκαϊὰ 152.
Puteolanus 51.

Q.

quaerella inofficiosi 192.
q nullitatis 214.
quaestor 132.
quarta divi Pii 223.

R.

Ratio legis 95.
Res judicata pro veritate accipitur 4.
restitutio in integrum 172.
rescripta 192 ἐπ.
reverentia 215.
Ρόδιος νόμος 97.
Rufinus 62.
Rufus 37.
ῥωμαῖοι 181.

S.

Sabatius 29
Sabinus 47 50.
Σαβινιανοὶ 46.
sanctio 72 s. pragmatica 133.
Saturninus 57.
Sempronius 35
Senatus Consulta 69.
senectus 169.
Sententia legis 88.
Servilius 51.
Servus 174 ἐπ. s publicus 179. 223. s sine domino 179. s. derelicti 179. s. poenae 179 181. s hereditarii 180.
Severus 52
Σκαιβόλας 22 σημ 36. 38. 57.
σκοπὸς νομοθέτου 100 ἐπ.
σκοπὸς νόμου 96 114.
Σόλων 71.
σπάδων-spado 205.
spurius 154.
Status hominum 142. s naturalis, s civilis 142 159. 167 174. st. familiae, s libertatis 143. 174. st civitatis 181. 183
στίξις 94.
stipulatio Aquiliana 40.
stultus 164.
stupidus 164
στωϊκὴ φιλοσόφια 7.
στωϊκοὶ 18 24.
subnotatio 133.
συγγνώμη ἡλικίας 173.
Συγκλητικὸν δόγμα Κλαυδιανὸν 181 σημ. 1
Sui juris 184 ἐπ.
Sulpicius 41.
συλλογαὶ Ἰουστινιανοῦ 33. 116. 117
σύλληψις 147 158.
συμβιβασμὸς ἱστορικός, συστηματικὸς 119.
συμβούλιον νομικὸν 108 σημ. 3. συμ. νομομαθῶν 133.

suus heres 215.
σχολαὶ νομικαὶ 44 ἐπ.

T.

τέρας 150.
Tertullianus 58.
testamenti factio 177. 182.
τεχθέντες 143 ἐπ.
τέχνη νομικὴ 23.
Τίτλος(πανδεκτῶν) Α′ 3 Β′ 28. Γ′ 68. Δ′ 131. Ε′ 142. Ϛ′ 183. Ζ′ 199.
Τίτλος νόμων 96.
Trebatius Testa 42.
Τριβωνιανὸς 28. 30.
Τροποποίησις νόμων 111 ἐπ.
Tryphoninus 58.
Tubero 37. 43.
Τύπος πράξεως 17.
Τυφλοὶ 164.

Υ.

υἱοθεσία 199. ἐπ. υἱοθεσίας ἀρχαὶ 202 ἐπ. συνέπειαι υἱοθεσίας 209 ἐπ. υἱοθ. πλήρης, ἀτελὴς 216. υἱοθεσίας τρόπος 217 ἐπ. διὰ διαθήκης 224.
υἱαποίησις 201 ἐπ.
ὑπεξούσιος 183 ἐπ.
ὑπνοβασία 75.
ὑπνωτισμὸς 76.
ὑπόστασις οὐσιώδης δικαιοπραξίας 83.

U.

Ulpianus 60.
Umbilicus pandectarum 33.
Uprauda 29.

V.

Valens 54.
Varus 41.
Venia aetatis 173.
Vigilantia 29.
Vindius 54.
Vir 159.
Virgilius 38
virgo 159.
vitalitas 149
vitiosus 163.
vitium 163.
Vivianus 51.
vulgo quaesitus 154. 196.

Φ.

φαντασία νομικὴ 23.
φιλοσοφία δικαίου 6. 27
φρενοβλάβεια 44. ἐπ. 163 ἐπ.
φρενοβλαβὴς 164 ἐπ.
φυσικὰ τέκνα 154. 156.
φῦλον 159 ἐπ. διακρίσεις φύλων 160 ἐπ.
φύσις ζωώδης, ἀνθρωπίνη 7.
Φωνὴ 148.

X.

Χαμαιδικαστὴς 5.
Χειραφεσία 225 ἐπ. ἴδε καὶ emancipatio.
Χειρόγραφα Πανδεκτῶν 64. 93.
Χρῆμάτιον 190 ἐπ. 232.
Χρονολογία 93.
Χρύσιππος 7.

Ψ.

Ψευδεπιστήμων 22.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

σελ. 29. στίχ. 9 καὶ 13 ἀντὶ π. Χ. γράψον μ. Χ.
» » στίχ. 22 ἀντὶ Ἁγ. Σοφίας γράψον Θεοῦ Σοφίας
» 202 σημ. 1 στίχ. 5 ἀντὶ υἱοποίησις γράψον εἰσποίησις.

Παντὸς ἄλλου διαφυγόντος παρόράματος ἢ σφάλματος εὐχαρίστως ἀποδεχόμεθα ὑποδειχθησομένην ἡμῖν ἐπανόρθωσιν.

1704

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
002000044722

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΒΕΖΑΛΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1909

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΒΕΖΑΛΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1909